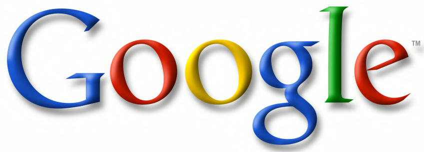

HARVARD LAW LIBRARY
3 2044 059 594 804

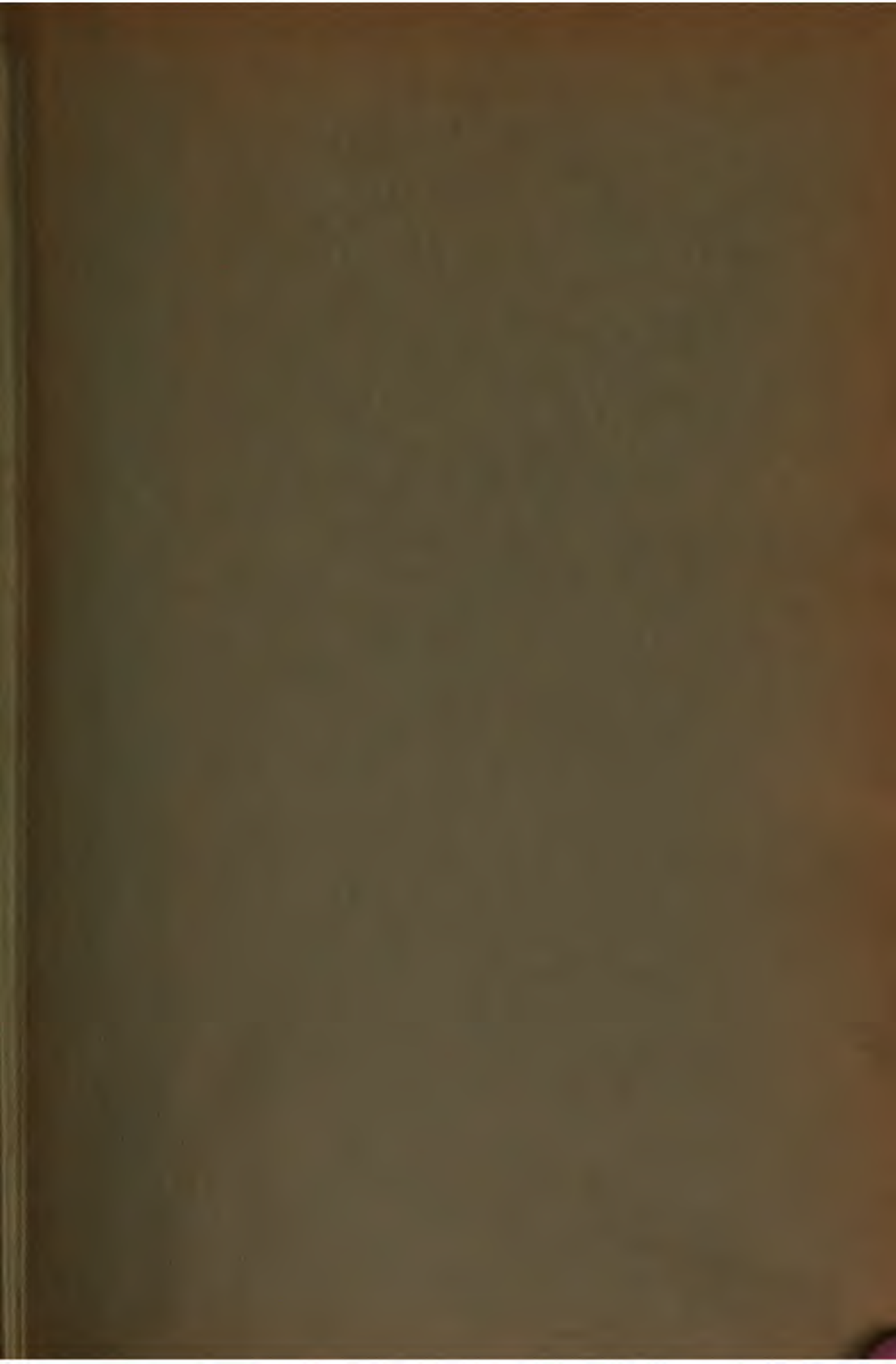

91 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА 91

ЗАКОНИК СТЕФАНА ДУШАНА

ЦАРА СРПСКОГ

1349 и 1354

НА НОВО ИЗДАО И ОБЈАСНИО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1898

ПРЕГЛЕД

Има већ равно двадесет и осам година од како је изашла наша књига „Законик Стефана Душана цара „српског, 1349 и 1354. У Београду, 1870.“

У тој књизи је први пут објављен један знатан, стари, дотле неиздан и непознат, текст Законика Душанова. То је био текст Призренски, по реду објављивања четврти[1] а по старини текста свакојако од првих.

У начину објаве тога текста учињена је тада грдна погрешка, што се хтело да се чланци текста по начину нашега времена распореде. Тога ради је раскварен ред чланака старога рукописа (у ком иначе ништа није мењано), ма да је и у том реду ваљало чувати као останак старога времена оно што су о томе знали, осећали или хтели да покажу српски законописци XIV века. Пок. Ђ. Даничић[2] опазио је и изложио ту погрешку. На скоро по том руски професор Зигељ задовољио је науку и у том погледу, наштампавши, у своме делу о Законику Душанову, тај исти, Призренски, текст редом самога рукописа.[3]

При свем том знање о Законику Душанову остало је непрестано, у главноме, при дотадашњем видику, због

[1] До тада су били издани текстови: Текелијин (J. Рајић, J. Ђорђевић), Раковачки (Ђ. Магарашевић, П. J. Шафарик) и Ходошки (П. J. Шафарик и Ф. Миклошић).

[2] Rad Jugoslav. Akademije, XV, 178.

[3] Θ. Зигель, Законникъ Стефана Душана. I выпускъ. Печатано иждивенiемъ Имп. Спб. Университета. Санктпетербургъ, 1872.

тога што је стајала једнако неиздана грађа, за коју се морало претпостављати да би попунила баш оно у чем се тада празнина осећала.

Године 1888, кијевски професор Т. Флорински учини и у томе корак напред својим знаменитим делом „Памятники законодательной дѣятельности Душана, царя „Сербовъ и Грековъ. Хрисовули. Сербскій законникъ. „Сборники византійскихъ законовъ. Кіевъ 1888.“ Главна је заслуга професора Т. Флоринског што је у тој књизи предао ученоме свету четири, дотле скоро само по имену позната текста, међу којима су најзнатнија она два од старих преписа што су се налазила у збирци пок. Вик. Григоровића. Без та два преписа. који су у Григоровићевим рукама стајали са свим сакривени скоро четрдесет година, заиста није било могућно ни мислити на потпуно издање Законика, као што је, у опште, немогућно било изрећи суд о тексту пре него што се упореде и изуче сви преписи. Велика је и неоцењена заслуга професора Т. Флоринског што је те преписе објавио. Тим је попунио главну празнину у познавању Законика, јер је изнео на видик сачуване одломке једнога од најстаријих преписа и један потпун текст преуређене верзије (Атонски), без којега се не би могао лако ухватити онај развитак који је данас у преписивању и у прерађивању Законика очевидан.

Узимљући перо у руке да се на ново бавимо о предмету о коме смо се бавили пре двадесет и осам година, имамо да напоменемо да се овај посао сад ради са свим из нова, по грађи сада познатој, без икаква обзира на наш пређашњи посао, ма да с њиме један натпис носи. У овоме новом делу, свеколико је наше старање било,

да у целини изнесемо шта нам је о овом предмету из разних времена наше старине остало и да према силама својим покажемо шта је што значило и како се разумевало, а осим тога да свима версијама и разликама њихово постање и њихово значење обележимо.

Као што ће се видети, Приступ расправља питање о почетку писаних закона у српској држави; покушава да прецизније обележи знатну установу Сабора који је у старој краљевини с владаоцем законодавну власт делио; разлаже како је сам Законик постао и како управо стоји с његовим оригиналима и преписима; разматра склоп и израду Законика по споменику самом; утврђује стварним обележјем међусобну везу преписâ, и, на послетку, износи на видик начела овога издања. За тим следују у три дела: *текст и поређење преписâ* у првом, *читање текста и објашњења* у другом, а *преглед чланова Законика и регистар* у трећем делу.

ПРИСТУП

I

Почетак писаних закона у старој српској држави.

Као што могу бити различити поводи и правци којима се отпочиње, упућује или оснива образованост и уљуђивање једнога народа, тако исто мора бити различито и образовање друштвенога, просветног и државног живота које се за тим у датоме правцу развија.

Осим тога, ваља узети на ум да образованост може бити самородна и каламљена.

Самородном се може звати она образованост која ниче и развија се у народу самом, с његовим природним племенским и народним животом, која се множи и усавршава природно, оним што племена или народи теку искуством или уче од својих непосредних суседа. Таква је, на прилику, била она образованост коју су Словени имали пре него што су се растурили на народности и пре него што су се раселили из своје старе домовине. Таква је била просвета мехиканска, перуванска у Америци, индијска или халдејска у Азији, а по том у неколико и грчко-римска у Европи.

Каламљеном се пак може назвати образованост с неким особитим правцем, образованост која се наврће или на право дивљаштво или на неку до тада већ створену образованост другојачије врсте.

Самородна се образованост, по томе, развија сама из себе и допире до онога ступња који јој прилике њенога развијања

и живота могућним учине; каламљена пак или споља унесена образованост претпоставља или некакву самородну или старију накаламљену образованост, и задатак јој је, као год революцији, да оно што је дотле основано или постигнуто, преврне или неким другим правцем обрне, у основу предругојачи и промени.

У историји образованости српскога народа јасно се распознају ове две мене. Ни пре досељења у садашња своја седишта Срби нису били народ без икаква развитка. Онај општи ступањ образовања за који се зна да су га Словени имали пре расељења и распада на народности имали су свакојако и Срби, још пре досељења у своје садашње земље. Доселивши се у садашње своје земље, они су већ одмах с почетка изложили се како утицајима ондашње грчко-римске просвете тако и ономе великоме просветноме преврату који је са собом на све стране носило хришћанство. Криза и лом међу начелима хришћанске и међу основима оне самородне образованости коју су Срби у својим дотадашњим традицијама имали, почела се од почетка насељења, па се свршила, у Србији коначно тек у XII и XIII веку, општим пријемом хришћанских начела у целини и идентификовањем српске народности с византијским разумевањем хришћанства, које се отпочело истом у XII веку.[4] Тиме је каламљени дух византијских установа, византијских идеја, византијски схваћенога целокупног хришћанства међу Србима и балканским Словенима узео мах над многим тадашњим традицијама домаће и самородне просвете, над честим колебљивим предомишљањем. Народ је са хришћанством управо примао и сву образованост византијску као своју; прилазио је као део у ону моралну целину којој је у то време Цариград био представник и средиште, и од старијега, самородног, наслеђеног од старине, остало је оно и онолико колико није сметало томе новоме духу и новоме правцу. И како је поменутој византијској образованости средиште било у вери; како је у целој организацији тога средишта све било задахнуто вером, све се везивало с вером, и што је с вером било и што није било у

[4] Види о томе карактеристику у нашем делу Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 135—140.

вези, тако се тај правац привио и навртео и нашој новој просвети. Зато ми њега, и само њега видимо у средњевековној српској образованости без разлике.

Из тога узрока, ако у историји просвете српске ма чему потражите почетак, ви ћете га наћи или међу почетцима хришћанства међу Србима или у хришћанству самом. Тражите ли почетак писмености — наћи ћете га у почетку хришћанске књижевности и у преводу Св. Писма; тражите ли почетак забавне књижевности — наћи ћете га у хришћанским и још нарочито у јеретичким причама; тражите ли архитектуру или уметност — наћи ћете је у зидању храмова. Приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носила је тип хришћански. Хришћански и византијски тада се управо у практици сматрало као једно исто. Оно је било по хришћански што је било по византијски; оно пак нехришћански и погански — што је било по старим обичајима народним.[5] И борба међу једним и другим, међу просветом новом и старом, међу старинском и накалемљеном, отпочела се и наставила све већим побеђивањем новога византијског реда, све већим привијањем старијега реда, тако да је, након више векова, у српским земљама византијски начин сматрања усвојен био као обичан признат начин образованости и просвете, према коме су се останци старијега реда сматрали само као простота и незнање. Тако се обично свршавају сукоби међу наследном или самородном и међу накалемљеном просветом када год накалемљена просвета припада вишем ступњу, без обзира на њене унутрашње мане и недостатке.

Као год књига, писменост, уметност и друштвени ред у опште — тако су и закони међу Србе дошли с вером, као прост и обичан део реда за који се мислило да вери самој при-

[5] На другоме месту написали смо о томе ово што иде: „Константин Пор„фирогенит, причајући баш о покрштавању Срба, сачувао је белешке *како су Срби „покрштавање сматрали не само као прелажење у веру, него још и као јаче под„чињавање под царску власт Цариграда. Тога ради је било обичаја да се и хри„шћанство оставља кад се од власти цариградске одметање почне.* — — Налик „на ту радњу Цариграда, да путем хришћанске вере одржи своју власт радили су „после и освајачи Турци у XV веку, тражећи у ширењу мухамеданства средство „да своје освојење утврде.“ Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 157.

пада и који се тога ради с вером и установама њеним уносио. У патријархалноме друштву српском, нов основ породице који је уносило хришћанство, старање верско о браку, о деци, о тестаменту и наследству, посредовање свештеника при рођењу, при причешћу, којим се очитовала заједница вере, при венчању и при смрти, уносила је тиме самим нове основе у друштво. Тај исти је свештеник још поучавао и хвалио, корио и проклињао, и он се простодушним а крепким духовима нових досељеника показивао као нова, њима донде непозната морална сила. Вера је та носила собом и нову философију, нов поглед на свет, нова крепка морална начела, којих у старој вери није било. Она се јављала с неба, од Бога, у име сина Божјега, независно од свега земаљскога, она је проповедала једнакост међу свима, међу племићем и простаком, међу богаташем и сиромахом, међу мужем и женом; она се свима моралним средствима старала да уђе у срце и да у њему остане и пошто прође она стварна византијска власт, немила и непријатна, која је за тим покретом нахрамала. И колико год је оним људима вера долазила као *нова вера,* толико им је исто, и може бити још више, долазила и као *нов закон.* Отуда је, ваљда, у српском језику и постао синоним *вере* и *закона,* те се законом и вера зове.

Па при свем том, међу балканским Словенима у први мах се другојачије гледало на државне законе него у Византијском Царству.

У Римско или Византијско Царство вера је хришћанска унесена с поља, и ушавши у то царство она је у њему затекла готове, раније утврђене државне законе. Тога ради су се у Византијском Царству и у почетку и после непрестано разликовали закони државни и закони црквени, и ако је и тамо касније, током времена, све више превлађивало неко извесно претпостављање црквених закона.

Нове хришћанске државе на Балканском Полуострву, Србија и Бугарска, нису у почетку ту разлику ни осећале. Свештеници и хришћански књижевници, а не световни људи или правници у данашњем смислу те речи, били су они посредници који су из богате правне књижевности грчко-римског света из-

налазили оно што је било за потребу нових следбеника хришћанства. И они су налазили и преводили оно што је припадало чисто хришћанској књижевности. Као што је с вероисповедног гледишта изналажена књижевност, тако су изналажени и закони. И онако исто као што су прве књиге, тако су исто и прве писане законе Србима дали свештеници. И као што су свештеници били први учитељи, први књижевници, први писари у народу српском — тако су они били и први законознаоци, први правници наши. На словенски су, већ од IX века, превођене само оне законске збирке византијске у којима су црквени и грађански закони били помешани, јер се у тима налазило све што треба за црквену управу и за грађанско суђење, које је, у извесним деловима својим, у старим областима Византијског Царства које још држе Турци, хришћанско свештенство Васељенске Патријаршије, по наследству из XIV и XV века, до дана данашњега задржало. Отуда се тај ред и у старој држави српској био утврдио, и отуда је порекло своје водила та страна старинских наших законских уредаба под свештеничким старањем.

Византијска је књижевност познавала правна дела која су основ Римскога Права; она је имала, позније, и својих компилација и прерада тога права у самосталним делима, без везе са канонима.

Али та дела, с малим изузетком, нису никако превођена на словенски.

Међу тим са самим почетком књижевности словенске, још у Панонији, за живота словенских апостола Ћирила и Методија, помиње се један превод *црквено-световнога законика* или *номоканона,* и тај се превод везује баш с именом самога апостола и архиепископа Методија.

Тај се превод могао извршити међу 865 и 885. Животописи Методијеви спомињу да је он превео и *номоканон*. Пошто је Методију, после ране смрти брата му Ћирила, остала управа и организација нове словенске цркве, а он је и раније, пре те своје словенске мисије, био у царству дуже времена управни чиновник, са свим је природно да је он помишљао да за нову цркву преведе осим Светог Писма и законик, у коме

су уредбе и правила св. отаца. Међу тим, осим тога помена, никакав траг самога дела није до нас дошао. Претпоставља се да је Методије могао превести *Номоканон* (црквено-световни законик) који је око 550 саставио Јован, онда схоластик и пресвитер у Антиохији, који је позније (565—577) као Јован III био патријарх цариградски. Номоканон је тај распоређен у 50 титула, које се баве црквеним правом, а у додатку има изводе из Јустинијанових новела, у познијим преписима распоређене у 87 глава.[6] Ту, дакле, већ видимо мешавину световних и црквених закона, која је, позније, све јаче облађивала, потискујући све више и више назад саставне делове грађанскога права. Поменути извод Јустинијанових новела у 87 глава у номоканону Јована Схоластика, за који се може претпостављати да га је превео сам Методије, долази и у осталим познијим номоканонима, па и у ономе што је преведен по наредби св. Саве, а зна се и да се налази у старијем преводу у рукописима XI—XII века, али се опет не зна је ли то превод Методијев,[7] или чиј други.

Може се претпостављати да је Методијев превод тога номоканонског зборника са свршетком IX века прешао и у Бугарску са књигама словенским и да се тамо даље ширио. А може се претпостављати да је 870 с установљењем бугарске самосталне цркве под Борисом тај књижевно-правни посао на ново затребао, и да је он касније негде на ново израђиван. До сада се зна за трагове старијих превода који би могли припадати томе времену, али који још нису довољно испитани. Сумње нема да се црквена управа у Бугарској од 870 до 1019 морала нечим помагати у вршењу управе и суђења, које је црквама припадало. Тешко је претпоставити да се у то време, за тако живу потребу пространих балканских земаља које су се у цркви словенским језиком служиле, ништа није од законских дела превело. Ново раширење византијске власти над свима југословенским земљама, које наста 1019 године под царем Василијем, застрло је све новом завесом, која је под собом са-

[6] Lingenthal, Geschichte d. griech.-römischen Rechts, 3 A. Berlin 1892, 7—8.
[7] Срезневски И. И. Starine III. 196—202.

кривала даље преображаје и даље сазревање нових балканско-словенских народности.

Крсташки ратови који су мало по мало довели до латинског заузећа Цариграда дали су повода да се међу западним племенима балканских Словена пробуде мисли на подизање јачега државног средишта. То је образовање српске државе, започето под Стефаном Немањом, а настављено под његовим синовима. Нарочито је у погледу црквене и државне организације знаменита радња св. Саве, првога архиепископа. Он је 1219 вештом политиком израдио самосталност српске цркве, поставивши тиме основ, на коме је 1220 у унутрашњим земљама васпоставио раније (1077) у приморју основано краљевство. У то време нестало беше са Балканског Полуострва старога Источно-Римског Царства, које се пред латинским освојењима Цариграда и других балканских градова (1204—1261) беше повукло у Никеју у Малу Азију. На Балканском Полуострву источно-римску власт поче васпостављати Епирски Деспотат који после буре латинског освојења први диже главу. С њиме иђаше устопице и Охридска Архиепископија, те се међу овим новим поборницима грчко-хришћанске власти и међу пређашњим заступницима старога Источно-Римског Царства и Цариградске Патријаршије, у тај мах у Никеји, бејаше развило супарништво, којим се св. Сава вешто користио. Из те исте велике радње, којом су положени основи државне и црквене организације у Србији, изашла је и прва знатна и велика радња законодавна, која је српској правној књижевности и законима грађанским, државним и црквеним положила основ. То је био по наредби св. Саве извршени превод великога, онда најновијега номоканона. Тиме је тада српска држава, као што ће се одмах видети, ушла међу православне Словене (Бугаре и Русе) с руководним учешћем у раду на увођењу византијско-римских закона и установа. Као што се из напред казанога види, ово је после панонског (865 до 885) и бугарског (870—1019) покушаја црквено-законске организације трећи по реду покушај те организације међу православним Словенима. Један од блиских потомака, који је собом преписивао номоканон, преведен по заповести св. Саве, ево овако

говори године 1252 (само 16 година после смрти св. Саве) о томе великом делу: **Изидѣ-жє на свѣть нашєго єзыка божьствьноє сє писаніє потьштаніємь и любовію многою и желаніємь изь млада освѣштєнаго и благочьстива и прѣосвєштєньнаго и прьваго архієпископа вьсѣю срьбскыю зємлє кур-Савы, сына прѣподобьнаго отьца Сумеона, прьваго наставьника вьсѣи срьбсцѣи зємли; сь-жє благочьстивыи архієпископь и кралювьство обнови и освєти вь срьбьсцѣи зємли.**[8] Питање је какво је дело дао превести св. Сава?

У то време, у Цариграду је правни развитак већ био узео са свим други, чисто византијски пут. Године 1045 установио беше цар Костантин Мономах правну школу у Цариграду, која је дала прилике прибирању и пречишћању старе књижевности правне и новог уређивања закона.[9] Али, из разлога горе наведених, наши нису много на то гледали. Св. Сава је тражио правне зборнике *црквене*, и нашао је онај који се у то време сматрао као најсавршенији и најбољи. Прераду старијега номоканона, онога што га је још архиепископ Методије за Панонију (865—885) преводио, и што се веже с именом Јована Схоластика, предузеше у Цариграду већ око године 883. Позније се та прерада приписивала патријарху Фотију, али се данас сумња у поузданост тога предања.[10] Тај би номоканон могао послужити потреби у 870-тој установљене нове цркве бугарске, нарочито пошто се у Бугарској после 885 настанила словенска књижевност. Од тога превода налазе се по Русији по рукописима разни трагови, али му у нас, колико је до сад познато, трага нема. За тим је једну прераду номоканона предузимао за владе цара Василија (976—1025) Симеон магистар и логотет, а око 1090 Теодор Вестес, за владе цара Алексија Комнена (1081—1118), па је по том за владе цара Јована Комнена (1118—1143) Алексије Аристин писао објашњења некој збирци канона, и на послетку је још та објашњења писао и Јован Зонара у време међу 1159—1169 годином, служећи се

[8] Арх. Н. Дучић, Крмчија Морачка, Београд 1877. стр. 27. Тај се исти запис налази у главноме и при другим преписима. Види И. И. Срезневскога Starine III, 200—201.

[9] Lingenthal Geschichte d. griech.-römischen Rechts, 3 A. Berlin 1892, 29—30.

[10] Lingenthal, Geschichte, 22.

и Аристиновим објашњењима.[11] Још се и други спомињу, али ћемо ми њих оставити на страну, зато што нашем послу потребни нису.

Колико су до сад проучени рукописи словенских превода, они показују да су Словени, готово стопу у стопу, пратили развитак те црквено-правне књижевности у Византинаца. Пошто је у то време књижевност у Срба, Бугара и Руса била једна, извесно је да су у тој од св. Саве старијој радњи, Срби учествовали само преписивањем послова који су рађени у Бугарској. Изгледа, али није извесно, и да је неко онај текст што га је објашњавао Аристин (1118—1143) преводио на словенски. Кад је пак, као што смо напоменули, и св. Сава смислио да самостално уђе у тај посао, он је — као што се види по преписима колико су до сад испитани — изабрао за тај посао горе поменути номоканон с објашњењима Зонарииим, дакле прераду која је у Цариграду постала 1159—1169 године.[12] Изгледа да је та прерада онда била највише цењена, и њу су, без сумње, препоручили св. Сави добри знаоци, код којих је он распитивао шта треба за потребу своје цркве да дâ превести. Изгледа да је од почетка XIII века то постало главно законско дело за православне Словене. По једноме запису из 1262 године, у време бугарскога цара Константина Теха, тројица су бугарских писара, по налогу деспота бугарскога Јакова Светислава, преписали тај превод за митрополита кијевскога Кирила II. Из тога су потекли данашњи руски преписи, којима је главни представник *Рјазанска Крмчија* од 1284 године. Њен текст је употребљен и при штампању Крмчије у Русији, те је по том и сад у употреби.[13] Опис И. И. Срезневскога у Starinama III (189 стр. и даље) даје мислити да је то исти превод, који је израђен у Србији старањем св. Саве. То се види и из једнога упоређења једних и других преписа које је у својим белешкама навео В. Јагић.[14] Из тога би се дало извести да су текст номоканона с објашњењима Аристиновим и Зонариним, који је

[11] Lingenthal, Geschichte, 27, 34, 37.

[12] У преписима тога дела који су из Бугарске однесени у Русију 1262 године цело се то дело назива *Зонаром*. V. Jagić, Opisi i izvodi, Starine VI, 116, 117.

[13] И. И. Срезневски, Starine III, 202, Jagić, Starine VI, 116.

[14] Starine VI, 148--149.

постао у Цариграду међу 1159—1169, а који је преведен око 1219 старањем св. Саве за Србију, преписали на скоро по том Бугари за своју земљу и цркву, као најновије дело црквено-грађанскога права, а да су од Бугара преписали га за своју потребу Руси.[15] Изгледа да су овој књизи Руси први дали име *Крмчија* или *Крмчаја*. Наши записи на преписима из XIII века зову књигу *номоканоном;* преписач морачки од 1613 године назива књигу *закоником,* а тек се позније она назива *крмчијом*. Најзнатнији, ако не најстарији помен тога руског имена биће онај у Мемоарима проте Матије Ненадовића, где прота приповеда како је 1804 првоме суду нове Србије вадио *из Крмчије* законске одредбе по којима ће се судити.[16] Ту је живот обновљене Србије, као на толиким другим местима, испод рушевина изналазио и настављао оно што је остало од старине, и из тога се види како се и самом позном традицијом овим зборницима придавало значење општега правног и законског извора.

Што се пак тиче самога састава свето-савскога номоканона, уведенога у Србији око 1219 године, довољно је да напоменемо да се у њему налази и горе поменути навод из Јустинијанових новела у 87 глава и цара Василија Маћедонца (867—886) *Πρόχειρος νόμος*. Цар Василије је рад био да олакша и унапреди употребу Јустинијановог права, које се готово било заборавило, па је наредио да се садржина Институција, Дигеста и осталих законских наредаба у једно збере и пререди, да се изостави што је застарело, да се дода понешто ново што је потребно и да се све грчким језиком изради. И то је *Πρόχειρος νόμος*. Тај посао назвао је преводник св. Саве **Градскын Законь.**[17]

[15] Упућујемо и на леп посао др. Никодима Милаша (сада епископа задарскога): „О каноничним зборницима православне цркве. Написао др. Никодим Милаш. У Новом Саду 1886.“ То је управо приступ у дело „Зборник правила.“ К овоме предмету припада и спис г. др. Н. Милаша „Крмчија Савинска, Задар 1884“ на по се штампан из „Извештаја Православне Богословије у Задру за 1883—84 год.

[16] Мемоари проте Матије Ненадовића. 9. Српска Књижевна Задруга: „Сад „требало је народу суд оставити. Ја сам имао Кормчију и читао законе Јусти„нијанове и Мојсејову строгост над Јеврејима, и напишем неколико параграфа „из Кормчије“, стр. 106—107.

[17] Цео свето-савски превод *Градског Закона* штампао је архимандрит Н. Дучић у Гласнику 2-ог одељ. књ. VIII, у којој је описана Крмчија Морачка. Види још Lingenthal, Geschichte, 22.

Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони, црквени и грађански, који су, и једни и други, *путем цркве* пуштени у употребу у земљи, у којој су се, као и свака друга новост, утврђивали мало по мало. Очевидно је како су закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како никоме није ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквога новог рада законодавне власти. За историју Римског Права ова је чињеница од ванреднога значаја.

Како су после у српској држави и нови закони за унутрашњу потребу издавани и како је и зашто цар Стефан осетио потребу да овоме делу светога Саве и краља Стефана Првовенчанога други облик даје, показаће се даље у реду ових разматрања.

II

Установа Сабора у старој српској држави.

У самим првим врстама Законика казује нам се знаменита чињеница: да је Законик постао учешћем *Сабора Земље Српске*, којему се и састав казује.

У томе Сабору Земље Српске били су, по речима и по реду Законика: патријарх кир-Јоаникије; сви архијереји и црковници мали и велики; цар Стефан; сва властела мала и велика. Сабор Земље Српске састављао се дакле, од свештенства и властеле.

Сабор се као установа спомиње и осим тога више пута у Законику. У члану 8 спомиње се и *доба саборно*, израз који нам сам собом каже да су се у то време сабори састајали чешће, у неким одређеним роковима. С тога је потребно да и по осталим споменицима разгледамо шта се зна о саборима, о саставу и о радњи њиховој.

Јер, доиста, не показује се тада први пут у држави српској нити тај Сабор као законодавни чинилац с којим државни владалац (краљ или цар) има да се споразумева, нити је само Законик познат као дело пословања Цара и Сабора. И ако не можемо показати од којега је времена у Србији Сабор почео деловати као законодавна установа, нити се да̂ докучити каквим је путем та установа добила онај облик који се распознаје у споменима из друге половине XIII и XIV века, довољно је да је њу време Душаново готову из ранијега времена наследило.

Најстарије, врло неодређене белешке о установи Сабора имамо још у животопису Стефана Немање. Животописци његови,

два сина његова, помињу општим изразима Сабор који је Стефан Немања сазвао онда када је сину своме хтео владу да преда. Св. Сава приповеда како је тада Стефан Немања сазвао *све избране бољаре, мале и велике.* Крањ Стефан Првовенчани у животопису оца свога пише мало јасније да је, у томе тренутку, Ст. Немања, осим жене своје и синова, позвао још и архијереја Калиника и још **приставникє дѣломь** (чиновнике), *кнези земље своје иже над властми, војеводи же и војини.* Такав је, по причи краља Ст. Првовенчанога, био Сабор, на ком је Ст. Немања предао власт своме сину. Пре тога прича исти Ст. Првовенчани да се на једном Сабору, на ком су били *епископ Јевтимије*, *одлични калуђери* и *властела* (велможе), расправљало питање о искорењавању јереси у Србији, и из приче би се те дало извести да је *по одлуци саборној* Ст. Немања јерес искорењавао. Само се то изреком не казује.[18]

Животопис краља Драгутина показује нам да је Драгутин у са свим сличној прилици сазивао Сабор државе своје у 1316, кад је видео да му се самртни час приближује. Животописац његов бележи да је он тада послао *писанија ка јепископом и игуменом и ка властељем васем, јелици силни отачаствија јего.* Мало даље то се зове *вас сабор отачаствија јего.*[19] Ту већ видимо Сабор у оном истом саставу у коме нам се показује у другој половини оновремене државе, под краљем Милутином, и какав нам се обележава у самоме заглављу Душанова Законика.

Али ни у једној од прилика довде напоменутих нема помена о каквој год законодавној радњи, пошто се на то није могло мислити у приликама смрти и предаје власти владалачке.

У препису једне повеље краља Уроша I (1254—1264) сачувао нам се из средине XIII века спомен о једном Сабору, на коме је баш законодавни посао рађен. Обнављајући хрисовуљ свога оца, којим је била утврђена баштина манастира св. Петра

[18] P. J. Šafařík, Památky **Житиє св. Сѵмешна**, 7. Оволико споменик казује и оволико ја истичем. Дедукције које је из ових истих места животописа Немањина изводио др. Вл. Николић у књижици „Стеван Првовенчани краљ. Земун 1897“, не даду се потврдити и остају — претпоставке.

[19] Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских. Загреб 1866. 47—49.

на Лиму, задужбина великога кнеза хумског Мирослава, краљ Урош помиње да изгубљену хрисовуљу обнавља *са архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и са властелима великим и малим краљевства.*[20] Ту је већ јасан састав Сабора, и ако још није са свим јасан помен законодавне радње саборске. Краљ Урош на томе месту приповеда како је отац му, краљ Ст. Првовенчани, са братом својим св. Савом потврдио хрисовуљом оно што је поменутом манастиру дао био стриц му, велики кнез хумски Мирослав. Пошто су Бугари у њиховом ондашњем нападу на Србију (год. 1254) потрли били баштину св. Петра, а хрисовуља се краља Ст. Првовенчанога била изгубила, то се краљ Урош трудио да са тадашњим архиепископом Арсенијем (1233—1263) изда нову хрисовуљу, сличну оној коју су раније издали били краљ Ст. Првовенчани и св. Сава. Хотећи то да уради, Краљ каже да је разбирао како је што било у оној хрисовуљи и да је *то чинио с архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и с властелима великим и малим из Краљевине,*[21] па по том каже како је слично хрисовуљи издатој од оца му и стрица, св. Саве, он с архиепископом Арсенијем *поставио златопечатни крусовољ.* Према томе би изгледало да је радња Сабора као законодавне власти, која је при великим хрисовуљама потребна, зато што те хрисовуље свагда садрже више или мање законских наређења, тада још била у питању и да није била чврсто уређена. Састав пак Сабора, онакав исти какав видимо у заглављу Душанова Законика, већ се у томе документу показује јасно одређен.

Али под краљем Милутином, за којега ћемо касније видети да у српскоме законодавству заузима знатно место, налазимо више јасних и несумњивих помена о радњи Сабора. У великој животописној повељи, којом он прича своја главна дела, краљ Милутин помиње сарадњу и пристанак Сабора управо *уза све своје главне радње.* Краљ у тој знаменитој повељи сам приповеда како је при другом рату на Грке (1283) узео *благословеније и дрзно-*

[20] Љуб. Стојановић, Споменик III, 8.

[21] **Изювѣдѣвь оть брата кралєвства ми, сь архиєпископомь Арсѣниємь и сь всѣми єпископи и сь игумєни и сь властєли великими и малими кралєвьства ми.** Споменик III, 8.

веније од архијереја и свега сабора.[22] Исто то казује и за војну на Епир (1284—85), где каже да је узео *благословеније од архијереја и всего сабора срискаго.* Кад је ишао с братом Драгутином на Куделина и Дрмана, онда је узео благослов од *архијереја и всего сабора срискаго — иосланијем.* Исто то се помиње при експедицији на Видин и при шиљању талаца Ногеју, цару татарскоме. Сабор се помиње и при ослобођењу краљевића Стефана (потоњега краља Дечанскога) и талаца, и при одлуци да се помоћ пошље Грцима у Малу Азију против Турака.[23] Само што је на свима наведеним местима помен Сабора још толико несигуран, што се може узети да значи и *сабор архијерејски,* ма да се назив *Сабор Српски* такоме разумевању противи. Има, међу тим, из времена краља Милутина један спомен о Сабору несумњивији и јаснији. То је прво спомен о Сабору који је године 1316 изабрао архиепископа Никодима. У животопису краља Милутина читамо како је исти краљ, тражећи правога кандидата за архиепископски престо, скупио *вас сабор отачаствија си, васечастније епископи и игумени и чрнце и великославније властели.*[24] Тиме се објашњава и оно што би у наводима мало више поменутим могло бити сумњиво и нејасно. Али имамо из истог времена од самог изабраника саборског, архиепископа Никодима, још јаснији помен о томе истоме сабору. Уз Светостефански Хрисовуљ имају две потврде: једна краља Драгутина који је, собом и потомством својим, имао пречих права на престо српски, а друга архиепископа Никодима, по старим обичајима. Архиепископ Никодим у тој својој потврди казује опширније и како је био састављен тај *Српски Сабор* који је њега изабрао за архиепископа. У њему су били епископи: зетски Михаил, рашки Павао, хумски Данило, хвостански Јован, топлички Јоаникије, будимљански Никола, дабарски Јован, моравички Никола, скопски Стефан, дабарски Јован призренски Арсеније, липљански Игњатије, браничевски Мојсије, мачвански Јован — свега њих четрнаест; по том игумани: сту-

[22] Љ. Стојановић, Споменик III, 20.
[23] Љ. Стојановић, Споменик III. 22.
[24] Ђ. Даничић, Животи, стр. 152.

денички Теодор, милешевски Гаврил, сопотски Атанасије, бањски Сава, градачки Исаија, моравскога Градца Јефрем, рашки Јевстратије, кончулски Јевстатије, модрички Вртоломеј, хтетовски Теодор, гостиварски Данило, ораховички Гаврило, нагорички Венијамин, скопски Никодим — опет њих четрнаест, и по том *вас богосабрани лик српскије земље.*[25] Тим речима архиепископ Никодим понавља оно што животописац краља Милутинаназивље *великославније властели* и што се на другим местима називље *Српским Сабором.* Опширније о овоме истом сабору још говори сам краљ Милутин у горе поменутој својој повељи. На једном месту он ту говори како је *са архијепископом Никодимом и Сабором Српским* обнављао старе хрисовуље хиландарске, што је, очевидно, било раније, па по том наговештава како су тада, кад је писао поменуту хрисовуљу о селишту Уљарима и о својим делима, били *при архијепископу Никодиму и при краљу епископи и игумани* (сви по реду и по имену као горе другога „дабарског Јована“) и *вас богосабрани лик васе српскије земље.*[26] Из почетка те хрисовуље изгледа да се све то вршило у Пећи, приликом избора Никодимова. Краљ помиње како је архијепископ Никодим њему и *васем сабором* говорио како треба приликом записивања дарова и потврда црквама записати политичку радњу, да не пропадне за потомство. Тим се јасно казује и година које је написана и горе поменута Милутинова хрисовуља о селишту Уљарима а и Светостефански Хрисовуљ. Тиме нам је јасно показано како су се, у ком саставу и за какве послове држали сабори за дуге, плодне и корисне владе краља Милутина.

Овако утврђена установа Сабора при краљу тако моћном и вештом као што је био Милутин, продужила је свој опстанак и даље.

У хрисовуљи Дечанској Стефан Дечански помиње сам како је 6 јануара 1321 венчан на краљевство руком архиепископа Никодима, свих епископа и свега Сабора Српскога.[27]

[25] В. Јагић. Светостефански хрисовуљ 44—45.
[26] Љуб. Стојановић. Споменик III. 24.
[27] Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 2.

Кад је дошло до подизања велике задужбине тога краља, манастира Дечана, краљ сам у хрисовуљи казује како је сазвао *Сабор Земље Српске: архиепископа Данила и епископе и игумне и казнаце и тепчије и војводе и слуге и ставилце*, како се с њима *договорио* и како је, што се тиче прилога, за тај посао благослов примио од архиепископа Данила, свију епископа и свију игумана, а *свет о прилозима* од свега Сабора Српскога.[28] На Сабору је, за владе Ст. Дечанскога, изабран и архиепископ Данило II на то место после смрти Никодимове 1325. У животу архиепископа Данила читамо да је и то било на Сабору који су састављали *епископи и игумни и вси велемоштни земље српскије.*[29] Тај сабор је био пре онога о Дечанима, који би се могао поставити негде у годину 1330, по другом једном месту хрисовуље, на које ћемо касније наићи.

Из овога излази да је Стефан Душан кад је заузео власт, затекао Сабор као установу добро организовану, која је, наспрам самодржавне краљевске власти, представљала жеље, мисли и расположења свештенства и властеле, с којима се имало да рачуна све више, јер су с општим напредовањем државе и они напредовали. Тим се објашњава и оно учешће властеле које се у историји Немањића осећа при променама на престолу. Прва ствар коју је под владом Ст. Душана Сабор имао на се да узме било је његово властито неуредно ступање на престо, насилним уклањањем с власти оца му, краља Стефана Дечанскога.

Први Сабор који је држан под владом краља Стефана Душана био је 8 септембра 1331, кога је дана извршено крунисање. У животу Стефана Душана записано је да су на томе Сабору учествовали: архиепископ, епископи и игумни и *сав Сабор Земље Српске.*[30] Држао се тај Сабор у царском двору краљеву у Сврчину (у околини Приштине).

Старајући се нарочито да боље промотримо радњу саборâ за време Душаново, изнашли смо поуздан спомен скоро о десет

[28] Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 65 и 136. Miklosich, Monumenta serbica, 90, 99.

[29] Ђ. Даничић, Животи краљева, 176.

[30] Ђ. Даничић, Животи краљева, 218—220.

различитих сабора који су за време тога владаоца радили послове државне. Пређи ћемо их у кратко по споменицима у којима се помињу, да би се видело како је та установа била већ силно утврђена у ондашњој српској држави.

Први Сабор за који поуздано знамо, то је мало пре споменути приликом крунисања Душанова на краљевство, 8 септембра 1331 године.

Други Сабор је по обичају морао се држати приликом смрти архиепископа Данила, кад је Душан, као што животописац сухопарно бележи, *поставио* **своѥго логотєта на прѣстолѣ свєтаго Савы**. То је било у јануару 1338. И ако не стоји изреком записано, тада се, по више пута раније понављаном обичају, Сабор морао сакупљати.

Око истога тога времена, 1335 од прилике, Стефан Душан је имао потребу да своје оружје обрне на Угарску, откуда се краљ Карло Роберт беше дигао на државу његову. У животопису стоји: **вь ть часъ повелѣ сьбраноиь быти вьсѣиь воѥиь ѥлико дрьжавы ѥго, и великоимєнитыѥ своѥ вельможє призвавь и сьвѣштаниѥ сь тѣми сьтвори.**[31] Ми држимо да је и тада држан Сабор, ма да изгледа да није био потпун и у свечаном свом облику. Слично нешто као да је било и приликом бoрављења Кантакузинова у Србији 1342 године, што је сам Кантакузин у својим запискама описао.[32]

За овим нам је познат свечани Сабор ускршњи од 16 априла 1346 којим је цар крунисан на царство. Пошто је тај Сабор само за извршење крунисања, јер је проглашење царства извршено негде после узећа Сера, то би претпостављало нов сабор који би имао бити у јесен или у почетку зиме 1345 године.

Велика потврда задужбине Оливерове у Леснову показивала би на сабор 1347 или 1348 (после проглашења царства). Година је обележена са 1347, али је индикција погрешна. У тој потврди цар Стефан говори: *Зговорих се на збору са господином*

[31] Ђ. Даничић. Животи краљева итд. 228.

[32] Гласник XIII. 310 и даље. Кантакузин спомиње 24 властелина који су се на Двору уз цара налазили и прича да су их цар и царица на саветовање позвали. Ту нису били ни архиепископ нити ико од свештенства. Али то се није ни могло рачунати као редовни сабор.

и оцем светаго царства ми кир-Јоаникијем и са архијепископом Охридским кир-Николом и са архијепископом Скопским, рекше митрополитом, кир-Јоаном, и са всеми митрополити и епископи и игумени же и ликом јерејским и властели, и са всем збором светаго царства мојего.[33] По том додаје: *Сије же зговореније бист са всеми теми и са госпождеју превисокоју царицеју Јеленоју и са превазљубљеним сином светаго царства ми, краљем Урошем.*[34] Овде је састав Сабора из првих година царства показан довољно јасно. Приликом расправе закона о лесновској задужбини урађено је ово: Епископија Скопљанска постала је првопрестолном митрополијом, због тога што је од краљевства начињено царство, а од архијепископије — патријаршија. Тражећи да ново-установљеној митрополији скопљанској нађе област, цар Стефан је склонио деспота Оливера да се његова задужбина у Леснову од игуманије начини епископијом и стави под власт новога митрополита скопљанскога. За тим долази потврда Оливерових поклона са законским одредбама за властелинство лесновско.

Иза тога Сабора мислимо да има доћи онај Сабор који је утврдио хрисовуљу Арханђеловског Манастира, велике задужбине цара Стефана у Призрену. И у тој хрисовуљи пише изреком да је узакоњена у договору са Сабором који се у њој именује и Збор.[35] Само је, по несрећи, та хрисовуља непотпуно сачувана, те се не зна година њена постања поуздано. Докучити се може приближно околишним путем. У самој хрисовуљи цар Стефан сам каже: **оть основанија растрѣбивь начехь з'дати вь оутѣшеније мнишьскомоу чиноу, и рекохь јегоже николи-же бити архијепископии ни митрополии ни јепископіи тькмо игоумении.**[36] По томе би се могло узети да је хрисовуља издата у почетку зидања. Томе у потврду долази исто тако место у хрисовуљи краља Ст. Дечанскога где пише да се хрисовуља дечанска записивала а храм зидао у лето 1330, а зна се да је манастир много позније готов био. Дан оснивања Арханђелове Цркве за-

[33] Гласник XXVII, 289.

[34] На истом месту.

[35] Гласник XV: **с всим зборомь**, стр. 269; **сь симь богосьбранымь светымь с'боромь**, 269; **сь всѣмь зборомь срьбскымь**, 309.

[36] Гласник XV, 268—269.

писао је сам цар у другој једној хрисовуљи, дајући поклон Арханђелској Цркви у Јерусалиму. У тој хрисовуљи пише на крају: **сии хрисовоулъ писа и подъписа царство ми въ всако оутврьждение мѣсеца априла ·кд· дьнь оу Призрѣни, кьда постакии царьство ми темелие архаггела Михаила.**[37] Цркву светог Арханђела цар Стефан је, дакле, почео зидати 1348, априла 29. Има друга једна хрисовуља којом је он дао у баштину цркву једну у Пшињи серскоме митрополиту Јакову, године 1353. Серски митрополит Јаков помиње се у Арханђеловској хрисовуљи као *први игуман Арханђелов.*[38] Црква у Пшињи с имањем својим даје се њему лично у баштину, с тим да после његове смрти остане св. Аранђелу у Призрену, а у повељи те цркве у Пшињи, која има тачан датум 1353 године, помиње се хрисовуља Арханђеловска *као готова.*[39] Она је, дакле, написана пре 1353, а да ли је написана кад се почела зидати црква 1348, или позније — за сад се нема чим поуздано расправити.

Сабор који се био скупио на празник Вазнесенија, 21 маја 1349 и на ком је утврђен Законик, довољно је познат по Законику самом.

О томе или о неком другом Сабору који је држан у исто време, после 1346, налази се помен у једној хрисовуљи цара Стефана од 21 маја без означене године. У тој хрисовуљи цар Стефан помиче свечаним речима сабор у Скопљу: **Приидe жe вселенаꙗ вьсꙗ сьбравьши се радостьно оу Скопи на зборe.** У хрисовуљи се назначује да су на Сабору били патријарх Јоаникије, царица Јелена. У хрисовуљи се куне од стране светих отаца и јеванђелиста, па и од „**сиюга збора.**“[40] И тај Сабор морао се држати негде после 1346, пошто је царство и патријаршија установљена, али нема начина да се расправи имамо ли посла с неким непознатим или с неким од већ поменутих сабора.

Још имамо помен о сабору од 1354, и то са две стране. Прво је белешка о избору патријарха Саве наместо првога па-

[37] Миклошић, Monumenta serbica, 135.

[38] Гласник XV, 276.

[39] Гласник XXIV, 244.

[40] Гласник XXIV, 238.

тријарха Јоаникија. Јоаникије је умр̑о 3 септембра 1354. Животописац архиепископа српских забележио је да је по смрти патријарха Јоаникија цар Стефан сазвао **сьборь срьбьскыи и грьчьскы вь градѣ Сѣроу**,[41] где је патријарх Сава изабран. Пошто је Јоаникије умр̑о у почетку септембра, тај се Сабор могао држати у јесен. С друге стране имамо помен о сабору те године с тачним индиктом у другој мањој половини Законика, или у другом Законику, како се понегде назива. Не би се дало мислити да је друго кодификовање закона, о коме ћемо на свом месту говорити, рађено припадом, при изненадном сазиву Сабора поводом смрти патријархове. По томе се Сабор у 1354 састајао, по својој прилици, двапут, једанпут у пролеће пред рат те године с Маџарима, а други пут у јесен, поводом смрти патријархове. На једноме је од тих састанака постао и други Законик, онај од 1354.

На послетку имамо помена још о једноме Сабору, коме нема записане године, али који се по другим поузданим знацима мора ставити у годину 1355. То је Сабор у Крупиштима, који је држан а о коме нема назначене године. Спомен о томе Сабору сачувао се у једној хиландарској хрисовуљи, којом цар Стефан потврђује и даје манастиру разна права. У самом почетку те хрисовуље цар помиње да је сабор на Крупиштима држао са патријархом Савом, с митрополитима, епископима, игумнима, калуђерима светогорским и властелом српском, грчком и поморском.[42] Пошто се у хрисовуљи, ако је тачна, помиње патријарх Сава, а хрисовуља носи запис од 2 маја, то се поменути сабор могао држати само 1355, јер 2 маја 1354 још је био жив патријарх Јанићије, а 2 маја 1356 није већ било у животу цара Стефана.

Још би се имао узети у рачун Сабор који се помиње у повељи којом цар Стефан потврђује дар севастократора Дејана Матери Божјој у Архиљевици,[43] али пошто година не одговара помену патријарха (јер се с 1348 помиње Сава а не Јоаникије), а индикат не одговара ни тој години, нити којој год

[41] Ђ. Даничић, Живити краљева и архиепископа српских, 380.

[42] Флоринскій Аѳонскіе акты и фотографическіе снимки. СПетербургъ 1880, стр. 73.

[43] Миклошић, Monumenta serbica, 142.

у којој би цар Стефан и патријарх Сава могли радити заједно — то је остављамо на страну.

Из тога се лепо види како су сабори радили као установа са широком основом, дубоко укорењена у оновременим обичајима државним, како су радили по правилима која су се предањем чувала а по потреби ширила и мењала. Док је у цркви био само један епископ, он је са свитом својом представљао цркву; кад је црква добила архиепископа, видимо на саборима архиепископа с епископима, а кад се поглавар цркве уздигао до достојанства патријарха, ми видимо где цркву на саборима заступају патријарх, митрополити и епископи с осталим црквеним заступницима. Што сам Законик помиње црковнике, објашњава нам се наводима мало час истављеним, из којих се види да је црква лицима различитога чина на Сабору учествовала.

Колико су те саборске установе дубоко биле ушле у живот народни види се већ и по томе што се није пропуштало да се нарочитим законским одредбама утврђује и где ће ко седети. Светостефанском хрисовуљом краља Милутина утврђује се за светостефанскога игумана да на Сабору (разуме се — државном) седи на четвртом месту међу игуманима.[44] Према томе је и краљ Ст. Дечански оснивајући своју задужбину Дечане наредио за игумана дечанскога да на Сабору седа *према игумну светаго Стефана.*[45] Кад је позније цар Стефан (1348 — 1353) издавао хрисовуљу своме Арханђеловском Манастиру у Призрену, он је ту наредбу о месту игумана још јасније утврдио. *И милостију Божијом и благословенијем господина патријарха кир-Јаникија и всега збора повеле царство ми да седа игуман светаго Стефана* (бањски) *и Пандократоров* (дечански) *и Архангелов на особне трапезе са игумни забрдскими.*[46]

Кад се погледа на све те, и ако ретке, одредбе које су нам се о саставу Сабора у старој српској краљевини сачувале, види се да је сабор тај био чисто аристократски, свештенички и великашки Дом, који се уз краља налазио од стране та два

[44] Я игоуменъ на с'борѣ да имать мѣсто четврьтѡ. В. Јагић. Светостефански хрисовуљ, 38.
[45] Гласник II од. XII. 63 и 134.
[46] Гласник XV, 306.

главна друштвена сталежа. Тај склоп Сабора Српскога наглашава се и страшно утврђује нарочитим једним чланом Душанова Законика. У члану 69 цар Стефан ово говори: *Себрова сабора да нест; кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде подвочије.* Треба знати да *себар* значи човека неплеменита, слободна грађанина ма којега реда, који није ни свештеник ни племић. Тим, дакле, људима, ма ко и ма какви они били, цар Стефан забрањује, са страшном казном, држање сабора. Члан се има разумети, чини нам се, не само за сабор државни него и за остале жупске или градске потребе, ако не би где противан рад нарочитом повластицом допуштен био. Из тога чланка видимо на једној страни да је оновремено законодавство држало много на то да састав Сабора, такав какав је био, одржи и даље. Уз то изгледа да се није чинио немогућан и покушај да се себарски сабор где скупи, чим се сматрало за потребно да се то нарочитим законом а тако страшном казном закраћује. Сабор Српски је, дакле, састављен био од свештенства и властеле, и чланом 69 још се нарочито настојавало да се Сабору тај састав одржи. Тиме је показана једна врло карактеристична црта оновремених погледа на живот и на уређење државно, црта која се и иначе свуда кроз Душанов Законик са следственошћу проводи. Очевидно је како време цара Стефана никако није хтело да зна за Народну Скупштину. Њој се, извесно, пресецао пут наредбом члана 69 о сабору себрову. Којим би, пак, путем она дошла до својих права, узалудно је нагађати кад знамо да је природни даљи развитак оновремене државе српске насилно пресечен.

Ми смо баш за време цара Стефана аутентичним белешкама утврдили чешће и готово периодично правилно састајање Сабора, правилно и за извесне случајеве, као што су промена на престолу, крунисање, избор црквенога поглавара. То што смо, у том правцу, посастављали из споменика, утврђује се и самим Закоником. У члану 83 помиње се *доба саборно* — **до сіега-зи доба съборнаго**. Тим се хоће да каже оно што се сад по угледима на туђе језике и називе зове *сесија* — *сазив*. Само то што се у ондашњем државном и законском језику налази

назив *доба саборно*, сведочи нам да се Сабор у старој српској краљевини, барем за владе цара Стефана, скупљао *у извесно знано или прописано доба*. На исто нас изводи и узимање Сабора на ком је нешто узакоњавано, као границе времену, што наилазимо у члановима 39, 123 и 124: **до сега-зи събора** и у члану 164: **прѣжде сіега събора**.

Да се пак на саборима доиста радило на законима, то нам, осим осталих помена, сведочи и један члан закона приповедајући. У члану 142 цар наређује за непослушну властелу што је налазио за потребно, и каже шта ће јој бити ако је она *затрла* **прѣзь законь што есть царство ми оузаконило на съборoу**. Ту нам се, дакле, поврх свега још и начином приповедања казује да су се на саборима узакоњавали закони.

Са свим су познате ствари, те их тога ради имамо само да напоменемо, да и о самим разним потребама специјално српскога живота има закона старијих од Душанових. Манастирске хрисовуље, почињући од Немањине Хиландару, па свршавајући са Душановом манастиру светих Арханђела код Призрена, имају или поједина законска наређења или целе законике, мање или веће. Врло знатно место у томе погледу заузима Жичка Повеља, па по том Грачаничка, Свето-Стефанска, Дечанска и Арханђеловска Хрисовуља. Оне су горе где треба споменуте, и на тим је местима забележено како су све постале са саучешћем Сабора.[47] Не пише да су саучешћем Сабора постајали уговори с Дубровником, али су и они пуни наредаба које се тичу утврђења и уређења трговине. Видеће се даље на свом месту, како је Душанов Законик многе од тих наредаба у своје чланке уносио. Али да је у држави српској и пре Душанова Законика било о појединим потребама државнога реда и судства засебних специјалних закона, то нам посведочава сам Законик, који изреком именује неке раније законе краља Милутина и позива се на њих. Такав је некакав Суд о међама и о земљама о којима се села међу собом препиру. Члан 79 за-

[47] То нема ни у Жичкој ни у Грачаничкој. Али ми данас обе те хрисовуље не познајемо по оригиналима него по преписима на зиду манастирском. Доста је да се напомене како је баш краљ Милутин оваке ствари нарочито радио са сабором.

кона пише: *А за међе и за земљу што се потварају села међу собом, да иште судом от светаго краља кади се је преставил.* Још кад смо 1870 први пут издавали законик, написали смо да последња реченица наведеног места значи „да тражи по „неком закону краља Милутина који је он пред смрт издао.“ Даље, у другој половини Законика, спомиње се још једанпут закон краља Милутина. У чл. 152 нарећује се што треба за пороту у споровима грађана српских, па се изреком спомиње „*Како јест бил закон у деда царства ми, у светаго краља.*“ У члану 153, где се наређује што треба за пороту иноверацa и трговаца, опет се каже да је *половина Србаљ а половина њих дружине — по закону светаго краља.*[48] Могућно је да је и она наредба за сеоске међе била како год везана за та наређења о поротској уредби, јер су и њих судили сведоци од једне и од друге стране, што се онамо у члану 80 казује, и што је у самим народним обичајима у Србији до јуче живело. Из свега тога јасно видимо: *а.* да је краљ Милутин издавао и других закона осим оних у манастирским хрисовуљама; *б.* да је цар Стефан те законе у свој законик уносио и тиме их потврђивао. У томе видимо са свим јасно један од начина којима се из раније грађа за Душанов Законик приготовљавала.

Још нам ваља једно питање додирнути пре него што ово истраживање о нашем старом Сабору закључимо.

По нашим споменицима изгледа да Сабор у Србији није био празна формалност, него да је имао живљега утицаја на послове. Такво разумевање са свим се подудара с утицајем који је властела у више прилика потврдила утицајем на сам престо (као што је збачење Ст. Дечанскога) и оним што је властела чинила, кад је, после смрти цара Стефана, средишња власт са свим ослабела. Ми смо сами, међу тим, у толико прилика, истицали једнакост наших државних установа са византијским, као што и овде, при различитим законима, непрестано наила-

[48] Хрисовуља којом је цар Урош, 25 априла 1357, потврдио раније уговоре с Дубровчанима. помиње изреком те законе са завршетком: по законоу, како соу имале оу родителѣ и прародителѣ царства ми и оу светаго кралꙗ. Mon. serbica 162. Ту се, при томе закону, изреком помињу и краљ Милутин и краљ Ст. Дечански и цар Стефан.

зимо на преводе са грчкога, и на просто, тако рећи, преписивање византијских установа. Тога ради је знатно питање: је ли и ова установа Сабора пренесена у Србију из установа византијских, или је некако другојачије постала?

Штета је што се о томе не зна толико колико би било потребно за са свим тачан одговор на постављено питање, али оно што налазимо у најбољих познавалаца византијских установа даје мислити више на самосталнији развитак српскога Сабора, или на утицај с друге стране и из других прилика. Ц. Ф. Лингентал, највећи досадашњи познавалац византијскога права, истиче веће самодржавље у управи В. Царства него што би оно излазило по споменицима у Србији, ма да и наши споменици показују усредсређење државне власти у краљу или у цару према угледима византијским. Лингентал обележава прву половину VIII века као време кад се под царевима Исаварске Династије почело образовати оно што се данас разуме под Византинизмом. Држави је, по тим установама, глава цар — самодржац, њему је власт од Бога, он је у вршењу своје власти неограничен и њему закона нема, пошто је он сам извор закона. Цар је, по тим мислима, постављао и збацивао патријархе и владике, наређивао је што је требало за свештенство, уздизао је владичанства у митрополије и наређивао што треба о њиховом првенству, издавао је заповести о калуђерима и манастирима, о празницима и славама црквеним, о крштењу и венчању, па и о самим начелима вере, договарајући се о томе, каткад, са патријархом и његовим Синодом, а радећи, каткад, и насупрот јакоме противљењу свештенства. У својим државним пословима цар је, каткада, договарао се са највишим чиновницима и достојанственицима; призивао је, каткада, на та саветовања и свештенство, али тај Сенат *(σύγκλητος)* није имао више никаква учешћа у законодавству и служио је више за увеличање свечаности приликом обнародовања царских заповести.[49]

Исту оцену налазимо и у другога познаваоца византијског права, Француза Мортреља. Владалачка се моћ сваколика, пише

[49] Z. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3 Aufl. Berlin 1892, XII—XIV, где се наводе многобројне потврде из закона византијских.

он, налазила у личности царевој; он је једини био поглавар државни, једини законодавац, једини управник; он је био неограничен, и једино му је ограничење било у обичајима и у ономе што је здравим разумом препоручено било. Уз цара је ишла свакада свита која царску власт прати, али у Цариграду није било, као на западу, независне властеле, нити племства које би какав год утицај по наследству уживало; цариградско или грчко племство није имало нити политичког положаја, нити каквога год утврђеног достојанства. Велике породице нису имале чак ни права да се скупљају у Сенат. Цар Лав Мудри (886—911), укинуо је изреком Сенат једним нарочитим законом, и ако се он и даље помиње. То ће бити она формалност коју спомиње Ц. ф. Лингентал. Нићифор Фока (963—969) је наредио да се државни послови могу претресати на скупштинама првих државних чиновника, али то већ није наличило на Сенат као на слободну установу, већ је више личило на царски савет или одбор, који је цар по својој вољи сазивао из лица околине своје. Мортрељ наводи још знакâ да су поједини цареви у појединим приликама оживљавали стару установу Сената, али се ни из чега не види нити да је она имала своја утврђена права, нити да се у њој држала каква утврђена организација, нити да се редовно састајала, што би могао бити један од првих знака независне организације Сената.[50]

Из овога је очевидно да су у пословима са Сабором наши владаоци одвајали се од својих угледа византијских, следујући у томе или давнашњем народном обичају или угледима с друге стране. Та разлика је од великога значења за карактеристику наших старих државних обичаја, и студија о пореклу или развићу ове установе тражи нарочите пажње. И колико је карактеристично то, толико је исто карактеристично што се скоро све друге одредбе о самодржавној царској власти по византијским појмовима могу потврдити и местима из разних српских споменика!

[50] Mortreuil, Histoire du droit byzantin и du droit romain dans l'Empire d Orient. Paris 1846, III, 34—37.

III

Како је постао и како је склопљен Законик Душанов.

Кад буде дошло на ред да се промотри састав Законика, видеће се да Законик представља не само неку врсту кодификације, него да у њему има и засебних нарочитих наредаба којима је очевидан задатак да нову царску државу у извесном правцу истакну. У том погледу упућујемо као на пример, па *наредбе о татима и гусарима, о трговцима, о цариницима, о путовима*, о ванредним и тешким јемствима која су тражена да се од сваке самовоље, нереда и случаја по што по то ујемчи сигурност имања, слобода промета и безбедност путова. Законодавац је отворено хтео да тим законодавством, у коме је тврдим везама осигуравао ондашња лична и имовна права свију редова своје државе, нарочито да̂ печат и тип најчвршћега реда и безбедности, какав се као неки идеал могао замишљати у оно расклиматано време. Учвршћење администрације и јакога административног реда ванредним мерама општега, чиновничког и међусобног јемства и одговорности остаће — нама се чини — као главни тон и црвени конац Законика. Може бити да је баш у томе оно што је у то време у државама Балканскога Полуострва највише оскудевало, па је цар Стефан имао разлога да тежи да баш то истакне и тиме к својој држави све елементе привуче.

На ову мисао не долазимо ми сами, него је она донекле и исказана у једноме, на жалост рђаво сачуваном писму Душановом које нас упућује на проглашење царства, и у коме, како по томе тако и иначе, треба да тражимо зачетак мисли о Законику и целога реда других поступака и послова Душанових.

Писмо о коме је реч сачувало се само уз Раковачки препис Законика, на крају рукописа. П. Ј. Шафарик му при штампању тога преписа није ни пажње поклонио, а ми смо га 1870 при првоме издању Законика први извукли из заборава, давши му место у предговору, без икаква објашњавања. Сада, по данашњем разумевању тога писма, дајемо му место пред Закоником самим. Писмо нема године ни дана кад је писано, али је састав његов свечанији, и на једном месту је и забележено кад је састављено. Тим је свечанији што се у њему крупним цртама побраја дотадашња радња цара Стефана. Најпре, разуме се, долази борба са Бугарима, по том распра с оцем, где се Душан пореди с Јосифом, а на завршетку се каже како је Божија воља помогла да се то све савлада и да он постане крепак и моћан, да му се даду у руке велики градови Царства Грчкога, те да од краља постане цар. Ту се напомиње каквим је начином и од којих лица извршено крунисање о Ускрсу 1346. За тим се износи како је цар, са сином краљем Урошем и са царицом кира-Јеленом, тражио како ће штогод добро да учини, да „постави законе вере православне“ како приличи да буду **по землѩхь-же и градовехь** по православној цркви **ıако да не оумножить се вь дрьжавѣ царствіа нашего некоıа злоба и злое оухиштреніе и лоукавое ненавидѣніе, нь паче да поживемь вь вьсакои тихости и безмльвнѣмь житіи и въ православнѣи вѣри съ всѣми людии царства нашего, малимь-же и великимь.** Цар у томе писму нити вели да је законе поставио, нити вели које законе поименце поставља, него говори о томе управо као о послу још неурађеном.

На једном месту, при средини писма, где се говори о пријему власти од оца, писмо вели: **и постави ме господина и сьдрьжителıа вьсои земли отьчьства моего, и царствова лѣть ·ѕı·** Пошто се узме на ум да је цар Стефан као краљ примио владу пред јесен 1331, то излази да је ово писмо могло писати се у лето 1347, јер се тада навршивало шеснаест година од навршења владе. Кад узмемо на ум да је Законик проглашен 1349 године, онда је јасно да је то писмо наредба за израду законика, може бити за превођење или истраживање згоднога грчког дела

за тај посао, и прикупљање оне грађе која је била потребна за израду српскога Законика. И свечанији тон, и цео склоп писма упућују нас на то, а белешка, по којој изналазимо кад је писмо писано, утврђује нас у томе са свим и меће Законик у ред оних дела, којима је цар Стефан хтео да освешта, оправда, утврди и прослави проглашење царства у Србији. Овако разумевање тога писма узрок је, те смо му сада, у овоме новом издању, одредили место у почетку, пред самим Закоником, као предговору, пошто му, по самоме смислу и значењу његовом, то место најбоље одговара.[51]

С тим се и опет враћамо на целину дела и поступака цара Стефана што су у вези с проглашењем царства. На другом једном месту[52] ми смо јасно иставили да је мисао о проглашењу царства, која је могла из раније сазревати у глави Стефана Душана, избила на видик поводом узећа Сера о Митрову-дне 1345. Ту је истакнуто домишљање да се тај акт могао извршити на сам Аранђелов дан 1345. У горе поменутом писму цар Стефан сам у неколико тврди да је узеће Сера с тим у вези, јер говори: **дасть ми вь роуцѣ ꙗкоже и великомоу Константиноу цароу землѥ и вьсеxь страни и поморіа и велике градове царства грьчкаго**. У први мах нови цар је морао имати доста посла да спреми крунисање и потпуно признање у самој својој земљи. И време од новембра 1345 до Ускрса 1346 без сумње је испуњено тиме. За тим се цар бавио читавим низом других знатнијих и мање парадних и формалних послова, ко-

[51] Препис је тога писма очевидно рђав, и преписач је по својој глави понешто мењао. Дан боја на Велбужду метнуо је 27 јула, и ако је бој био 28 јула и по дану недељном који он спомиње и по другим боље сачуваним записима. Ускрс 1346 записао је да је био 14, а он је био 16-ог априла. Сумњиво је што цар Стефан ту говори за цара Михаила: **мьчемь главоу ѥго отıеxь**, пошто се баш из наших извора зна да тако није било. Али се све то извесно може натоварити самоме преписачу, који и у тексту Законика није све чувао. У сам акт не би се могло с разлогом не веровати, пошто се фалсификати обично налазе или у позније доба, из уображених моралних, или још чешће из материјалних интереса. Ни једно ни друго не да се претпоставити за преписача из 1701 или за онога који је пред њим био или за онога из чијега је рукописа тај вадио. Арх. И. Руварац објаснио је помен седам царева у Гласнику XLIX, стр. 17—25.

[52] Српска Краљевска Академија Глас XXXVI. Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан, стр. 24.

јима је мислио да проглашење царства оправда и образложи. Пребројани у кратко, ти би се послови налазили у овоме:

1. Цар Стефан је, поводом тим, учинио нарочит прилог манастиру Бањској, где му је била сахрањена мајка краљица Теодора као *свеђу гробу материну.*[53]

2. За спомен свога деда краља Милутина и оца краља Стефана одредио је да се св. Николи у Бару у Италији, цркви коју су оба та краља српска особитом оданошћу почаствовала, даје од 20 августа 1346 индикта XIV двеста перпера од дохотка дубровачкога за куповање воска (pro cera emenda) тој цркви, *за душу* краља Милутина и Стефана Дечанског. Ова се повеља попуња с оном под 1 наведеном, и може бити да је и она прва истога дана издана.[54]

3. Извршио је заједно с царицом походу светогорских манастира, раздавши им многе поклоне, зими 1347—48 године. С тим је путовањем царевим у вези читав низ повеља.

4. Основао је у престоници самој, у Призрену, а не у даљини од средишта као што су до тада обично владаоци, претходници његови, радили, задужбину, манастир светих Арханђела, обдаривши га сјајним поклонима. Као што је сам назначио, тој цркви је положио темељ 29 априла 1348.[55]

5. Пошто је ту задужбину, као велики војсковођа, посветио арханђелима Михаилу и Гаврилу, сетио се старије задужбине својих старих, цркве арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, и уступио јој је неке дохотке и 500 перпера од Дубровника, и у хрисовуљи којом је то наредио записао је дан када је положио темељ цркви св. арханђела у Призрену.

6. Дао је сковати за спомен нарочите новце, на којима је насликано како два анђела цару мећу круну на главу.[56]

[53] Српска Краљевска Академија, Споменик IX, стр. 1. Хрисовуља цара Стефана гробу мајке му краљице Теодоре.

[54] Fr. Rački, Rad XVIII, 229—230.

[55] Miklosich, Monumenta serbica, 135.

[56] S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875. стр. 109—112. Љубић је ту описао равно 64 варијетета тога новца — без сумње од разних златара, кованих по једном пропису и наредби.

7. Подигао је, одмах у почетку, дотадашњу автокефалну Архиепископију на Патријаршију, а неколике епископије (у споменицима се помињу после тога времена као митрополије дотадашње епископије: Скопљанска, Призренска, Хвостанска) на митрополије.

8. Издао је наредбу, о којој смо горе говорили, да се спреми што треба за прераду или обнову, утврђење или допуну закона земаљских.[57]

По томе наредба за писање закона коју смо горе истакли улази у ред већега броја државничких дела, која су извршена у намери да се проглашење царства прослави или образложи. Питање је сад шта се разуме под Закоником и шта треба, у опште разумевати под Закоником Душановим? Чега се управо тиче наредба о којој сад баш говоримо?

Дуго времена, док је знање о времену цара Стефана било стешњено и док се сви данас познати извори нису обзнанили или наштампали, мислило се да је Законик цара Стефана само онај збор од 100—200 чланака који нам је под тим именом старина сачувала. Кад се позније сазнало да је за времена цара Стефана преведена и Синтагма Матије Властара, почело се мислити да је управо то Законик цара Стефана или да под Закоником ваља разумевати поглавито те *грчке* законе преведене и објављене за владе цара Стефана, и да су уз те грчке законе они посебни и нарочити домаћи закони оно што би данас некоме главном закону биле измене и допуне. Састављајући и штампајући 1877 „Примере књижевности и језика старога и српско-словенскога“[58] ми смо сами први изашли с том мишљу,

[57] Гласник XXVII, Хрисовуља Лесновска, стр. 289: **И по милости Божиѥи, како подвигохь сань кралѥвьскы на царьство, и архиепископію на патріаршьство и епископіє на митрополитьства, такожде и подвигосмо вьсечьстноую Скопию** (? епископију) **чьстнаго и славнаго града Скопиѥ Троѥроучицоу на прьвопрѣстолноую митрополию, поискасмо пискоупиѥ подложити вь область митрополиѥ светыѥ Троѥроучице Скопьскыѥ**, итд. Није, дакле, проглашавање ишло форме ради, него су се по правилима патријарху тражили митрополити а митрополитима епископи за подвлашће. У том је погледу то место Лесновске Хрисовуље врло значајно. Призренска се епископија под Ст. Дечанским још помиње као епископија Гласник XLIX, 355) а Арханђеловска је хрисовуља (Гласник XV) зна као митрополију.

[58] Друго издање, Београд 1888.

и онде смо у састав одељка „Примери закона државних и црквених и споменика правних и историјских“ узели, као *одломке из византијско-римских закона*, чланке из Јустинијанових закона и чланке из Властарова зборника по преводу XIV века, не имајући под руком ништа из Градскога Закона тако зване Фотијеве Крмчаје, која је по наредби св. Саве преведена. На томе месту написали смо тада (1877) ово: „Што се тиче значења Душанова Законика — кад се узме на ум садржина „Фотијева Номоканона, који је још св. Сава увео и у коме има „и грађанских закона: кад се, по том, обрати пажња, да и „Душанов Законик у рукописима долази увек као додатак тим „законима и да у њему нигде наредбе цео предмет не исцрпљују, нити се у каквом самосталном карактеру показују, онда „изгледа као најзгодније, да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као *додатке и исправке* или као *измене „и допуне* византијско-римским законима који су још од св. „Саве уведени. Посебном истраживању задатак је да ову ствар „опширно расветли.“[59]

На исто ово умовање дошли су и руски истраживаоци А. С. Павлов и Т. Флорински са свим самосталним путем, и не узимљући на ум горе изнесене мисли, које су узгред и у једној више школској књизи исказане. Т. Флорински пише: да су главну основу српскога кодекса састављали византијски јуридички чланци; они се налазе на првом месту у Зборнику Закона; у њима су сви знатнији државни закони, и сам Законик Душанов није могао бити друго што но допуна к законима византијским.[60] Међу тим, кад се Т. Флорински прихватио да упореди поредак у Душанову Законику са поретком у Властаровој Синтагми,[61] није му испало за руком да у поретку ухвати јачу и очевиднију сличност, јер, на послетку, одредбе о хришћанству и дужностима грађана према вери налазиле би се на првом месту и иначе, кад и не би тако било у Синтагми. Остале су једнакости случајне, и оне су такође саме собом до-

[59] Примери, 304—305.
[60] Памятники законодат. дѣятельности Душана, 287.
[61] Памятники 444—446.

шле. Знаменити зналац словенско-византијскога права професор А. С. Павлов дошао је до истих закључака, посматрајући Бистрички препис. А. С. Павлов је извео да се *Закоником* зове не само збор Душанових Закона, него цео Зборник, у коме су Душанови закони само један саставни део.[62]

Међу тим, ма да је и нама ласкало кад смо видели где су чувени руски књижевници својим самосталним мишљењем дошли до истога мишљења о главној карактеристици Законика, опет смо данас, држећи пред собом цео материјал и размишљајући о њему на ново, дошли до са свим другојачије оцене, не мењајући у главноме ову оцену општега значаја.

Ако бисмо хтели *ми данас*, по нашим данашњим мислима и оценама, без обзира на оцене у време цара Стефана, да начинимо преглед од свега онога што је тада *као писан закон* вредило у царству, онда би се морао саставити зборник у коме би се налазили

а. тако звани *закони светих отаца* (по данашњем: преводи византијских грађанских и црквених закона разне врсте и порекла, колико их се онда у земљи налазило);

б. закони, повластице или законске одредбе у хрисовуљама манастирским, у повластицама градским или личним;

в. закони старијих краљева, као што су закони краља Милутина о пороти и о сеоским границама, које сам цар Стефан помиње;

г. закони цара Стефана;

д. законске наредбе и повластице, дате путем трговачких уговора Дубровчанима и још коме другоме.

То би био потпун зборник писаних закона из времена цара Стефана, схваћен погледом из данашњег времена, с обзиром на праву и потпуну целину грађе, без обзира на оно што се у оно време мислило о свима саставним деловима такога зборника.[63]

[62] Цитат Т. Флоринскога у Памятники, 447.

[63] Један зборник правних споменика старе српске државе у овоме опсегу ми смо сами почели да израђујемо. Узели смо за основу Синтагму Матије Властара, а из повеља смо почели вадити оно што год нешто законски наређује. Други послови учинили су те је тај рад и сад још недовршен.

У оно пак време мислило се о свему томе другојачије. И ако се Душанов Законик ни у једном рукопису не налази сам, него се с њим обично налазе и Синтагма Матије Властара и Јустинијанов Закон, опет зато не треба мислити да је у оно време једну целину или један исти посао чинило све што је у једној књизи до нас дошло. Књиге су се онда састављале другојачије него данас, што се може видети по свима оновременим зборницима. У једну су се књигу онда обично метале ствари које за једну потребу требају, макар биле и различите по постању или по значају свом. Што се закони Душанови обично налазе у *једној књизи* (која, при том, није оригинал него обично препис за практичну потребу) са законима Јустинијана и осталих царева и са зборником М. Властара, не може значити да су они тим делима *додатак*, пошто се њихово постање објашњава са свим самосталним путем. Истом када би се то видело *у оригиналу*, делом изведено и изреком назначено, било би допуштено поменуто разумевање. Што се тако састављена књига зове *Закоником*, не може имати никаквога широког значења, пошто у нашем старом језику *Законик* значи само зборник или књигу закона, били какви год и били различити или не били. Из самих рукописа и текстова XIV и познијих векова видимо да се Закоником зове књига у којој су Властаров Зборник, Јустинијанови закони и Душанови Закони, а Законик сам назива обично *Закоником* баш сам зборник Душанов, а *Закоником светих отаца* зборник Властаров, упућујући, тим згодним називом, и на сваку другу књигу у којој се могу наћи закони светих отаца, јербо се и других таких књига заиста налазило (у зборнику преведену старањем св. Саве). А као год што се сваки зборник закона у нашем старом језику називље Закоником,[64] тако се зборник молитава назива *молитавником*, зборник приручних свештеничких текстова *требником* итд. Из тог излази као правило да у *Законик цара Стефана* не треба самовласно метати ништа више осим онога што је под тим именом сма-

[64] Пред нама је један рукопис чисто црквених закона из књижнице Јерусалимског Метоха у Фанару у Цариграду (бр. 590), коме у натпису пише **Номоканонъ сирѣчь Законникъ.**

трало и разумевало Душаново време, макар какве биле наше данашње мисли о законодавству Душанову, о целини оновремених закона, о опсегу те целине, итд.

Овоме сматрању и поступању имамо још један врло знатан разлог. Цар Стефан и његови суврменици у Србији нису сматрали да *законе светих отаца* (по њиховој терминологији римско-византијске црквено-грађанске законе) *треба узакоњавати* нити је ма ко онда могао мислити да те законе треба саборском и владалачком одлуком у живот уводити као други какав закон који није постојао. Ако не још из раније, *закони светих отаца* ступили су у важност и у пуну практику за краља Ст. Првовенчанога, кад је св. Сава, с организацијом српске цркве пустио у практику и у живот превод Фотијевске Крмчаје. О томе је напред на свом месту казано што треба. Знатно је што се из животописа св. Саве јасно види да је он увођење црквено-грађанских византијских закона сматрао као ствар вере, па ју је извршио од своје стране, чисто архиепископском влашћу, *без учешћа и краља и Сабора.* Оригинали су се тих закона и даље чували у архијепископији. У време цара Стефана, као и раније, мислило се непрестано да су ти закони саставни део вере и верске организације, и извесно би се сматрало за повреду вере да је ко поменуо да се на ново проглашују. Ниједан препис, доиста, и нема при тим законима онаке потврде или формуле обнародовања каква се чита у свима преписима закона Душанових. Али су се у време цара Стефана прилике биле иначе измениле. Држава се била раширила; у њу су ушле земље и градови грчки, којима је требало потребу правде и судства задовољити по начину на који су они били из раније навикли. Знало се да правна књижевност у Цариграду и у Царству Грчкоме није стајала, него да се на њој даље радило. И то су били разлози што је цар Стефан сам могао помишљати да га дужности новога положаја и нових освојења позивљу да нешто учини за неговање правде. Сам цар, који је та места познавао, освајао их и често обилазио, који је с људима од онуд често у додир долазио и пред којим су се највише све потребе царства састајале, могао је најпре поменуту дужност и потребу

осетити, и у томе му се није требало много обзирати на саветнике. Отуда су те потребе дошле у приступно писмо о коме смо мало час говорили. Мисао је царева могла бити двојака. И не помишљајући да узакоњава грчке законе — законе светих отаца — који су већ по православљу као закон вредили, цар је могао мислити да Фотијевску Крмчају, књигу замашну и непрегледну, замени нечим новијим, делом подеснијим и прегледнијим, које би се лакше могло употребљавати по многим судовима које је цар установљавао и које је намеравао да уреди и утврди. Иста се потреба, тога истог времена, осетила и у Царству Грчком, и баш у земљама којих је скоро целина дошла под Србију. У Солуну се јавио правни зналац Матија Властар, који је за потребу лакше употребе старијих закона, црквених и државних, саставио своју Синтагму. Не можемо нагађати (јер друго чинити не бисмо могли, пошто нам ништа записано није остало) да ли је цар Стефан сам упутио да се Синтагма Матије Властара преведе, или су њу изнашли и изабрали они људи којима је то, по царској заповести, наређено. Али Синтагма се није могла сматрати као нов закон, пошто се оно што у њој стоји и дотле као закон сматрало; тада је само израђен нов *превод* тога новог облика, тога новог распореда старих закона светих отаца. Главно, на што је могло упућивати писмо царево, могло је бити и било је нови *Законик* — законик српски, о ономе што је раније појединце од самог цара Стефана или од његових претходника узакоњавано и наређивано, или што се као обичај или општа одредба у земљи као закон сматрало. Смисливши да по судовима свога царства преводом подеснијега и краћег дела рашири и распространи *законик светих отаца*, цар Стефан је имао срећну мисао да уз то погледа и на законе Земље Српске, на Законик српски, и да га сакупи и уреди. И ту је било појединих делова који су већ вредили као закон — али је мисао царева била да све то скупи у целину и да по примеру Законика светих отаца и он скупи *Законик своје земље и да му дâ своје име*. Ми данас не мислимо да треба чудити се што у закону нема системе или „целине.“ Ту бисмо опет мисли свога времена подметали Србима XIV века. Ономе је времену и ред

који се сада види изгледао довољан; у осталом такав је био и у осталим оновременим зборницима закона. А цар Стефан је баш и рад био да по примеру *Законика светих отаца* — свој или српски законик начини.

Тако нам данас изгледа постање Душанова Законика, и тога ради мислимо да под тим именом треба и даље да сматрамо оно што нам је од старине завештано и што се под тим именом и до сад сматрало. О саставу Душанова Законика говориће се на другом месту.

* * *

О другом питању, о начину којим је склопљен Душанов Законик, може се опет нешто и нешто с поузданошћу казати.

„Извори су нашему законику — пише др. В. Богишић — „били не само обичаји народни и установе на тому сабору утвр„ђене него и пријашњи закони и владалачке наредбе. Лако је „да су свиколици чланци који у Законику почимљу са **повє„лѣніє царско** овога посљедњега порекла.“ [65]

Да су писци уносили у Законик народне обичаје, могло би се тврдити тиме што многи чланци Законика у народним обичајима и данас живе. То смо у објашњењима другога дела често назначавали. У свима тим случајима могућне су две претпоставке: једна је да је обичај у народу постојао, да га је Законик, ради боље тврђе, у текст унео, и да је обичај, после, кад је Законика нестало, продужио свој живот у народу; друга је, да обичаја није било, него да је Законикова наредба први извор, који је, прешавши практиком из књиге у живот, онде свој живот даље продужио, и пошто се књига као законик изгубила или забацила. Навике о општем јемству сеоском, о вези војничких дужности са баштинским правима и о граничењу села могле би послужити као пример једнога и другога. Има извесних правних средстава које живот сам изради потребама и тегобама својим. Та су средства свагда најбоље срачунана са стањем и потребама којима треба да послуже, и тога ради и средства трају докле год траје стање и потребе које их рађају.

[65] Dr. V. Bogišić, Pisani zakoni na slovenskom jugu. Zagreb 1872, стр. 35.

Средствима општега јемства којима се Душаново Законодавство служило у XIV веку — оставићемо на страну да ли оригинално или по ондашњим народним обичајима — морало се и у XIX веку против хајдучије и паљевине послужити законодавство нове државе српске.

Има случаја, где је Законик улазио у борбу против гдекојих, начелима хришћанства противних народних обичаја, па је та борба остала безуспешна. Примера ради упућујемо на оно што смо у објашњењима (стр. 158 и д. напред) писали о законској забрани да се гробови (вампирски) откопавају. Зао тај обичај преживео је Законик, и искорениће га, извесно, само шира просвета, једино средство против таквих зала.

По томе се види да су се писци Законика обраћали животу и да су црпли из њега. Не мање се дâ посведочити да су писци Законика црпли и из старијих закона. Др. В. Богишић је врло правилно обратио пажњу на мноштво осталих писаних законских наредаба, које су нам сачували споменици у манастирским повељама и у наредбама или у уговорним повластицама о трговини.[66]

Кад, на прилику, узмемо па разгледамо једну за другом повластицу по повластицу, које су краљеви и господари српски од краја XII века давали Дубровчанима, ми ћемо видети да је тек краљ Милутин за првих година своје владе, увео новчану казну од 500 перпера за оне који би у Србији што учинили противно наредби краљевској у дубровачким повластицама. Дотле су се сви клели и обећавали, али овакe мере није наредио нико. Мера је та, међу тим, врло знатна, јер обележава читав обрт у политици, и она је тек прави темељ потоњем јачем трговачком саобраћају међу Србијом и Дубровником. Краљ Милутин је ту казну наредио у два писма, у једном издатом у Дугом Пољу, без године и дана, и у другом без икакве белешке.[67] Та иста наредба о сигурном путовању трговаца и о

[66] Dr. V. Bogišić, Pisani zakoni, стр. 23 и даље.

[67] Miklosich, Monumenta serbica, LII, стр. 51 и LIV стр. 53. По разлозима дра К. Јиречка, Bergwerke 43, приписујемо их првим годинама Милутиновим противно Миклошићу, који их је приписивао Урошу.

слободној трговини увршћена је у Законик као члан 118. Њу је, дакле, узаконио прво краљ Милутин; њу су потврђивали владаоци за њим; њу је цар Стефан само као готову законску повластицу у Законик унео.

Тај је исти случај скоро са свима осталим наредбама о трговини. Већ је др. В. Богишић обратио пажњу на везу међу Закоником и дубровачким повластицама.[68] Предмет откупљивања залоге, о коме говори чл. 80 Законика, улази такође у тај ред, и јасније се разуме кад се прочита оно што о њему говори доле назначена Душанова велика повластица Дубровчанима. Занимљиво је како је Душан, издавши Законик 21 маја 1349, те исте године у септембру обновио дубровачке повластице, и у том акту, стилом какав таком акту приличи, поновио оно што има у Законику.[69] Међу тим Законик је у главним цртама поновио оно што је раније од краља Милутина и од самога цара Стефана Дубровчанима учињено, у колико су те наредбе имале опште вредности за земљу, па је требало да и у Законик уђу. А праву своју хрисовуљу с повластицама Дубровнику цар Стефан је издао оне исте године кад и Законик. Јасно је за свакога како је цар Стефан хтео прво да уреди послове своје земље Закоником, па је после, на основу томе, ушао у давање повластицâ. Карактеристично је и то, што је та повластица Дубровнику, од 20-ог септембра 1349, прва Душанова главна и велика повластица, и што је она, сакупивши у себи коначни развој српско-дубровачких веза, дужностî и правâ, остала за потоња времена углед, од којега се није одступало. У овоме је још један пример с колико су се брижљивошћу и пажњом на двору првога цара српског радили законодавни послови.[70]

[68] Pisani zakoni, 47 и д.

[69] Miklosich, Monumenta serbica, CXXVII, стр. 146—149.

[70] Та се повластица понавља у свима својим главним цртама: 24 априла 1357 под царем Урошем; 9 јануара 1387 под кнезом Лазарем: како што имь соу били записали прьва господа вса срьпска простагме и законе; 20 јануара 1387 под Вуком Бранковићем за његове земље; 2 декембра 1405 под деспотом Стефаном; 29 декембра 1405 под Гргуром и Ђурђем Бранковићем и братом им Лазаром; 27 декембра 1428 и по том (после ослобођења Србије и обновљења владе Ђурђеве) 17 септембра 1445. На истој су основи Дубровчани касније и са султанима уговарали.

Исту везу коју видимо међу Закоником и чланцима ранијих трговачких повластицâ налазимо, колико се дâ прегледати, и иначе. Међу наредбама о црквама и манастирима у Законику, има их које су у вези с разним законским наредбама у манастирским хрисовуљама. У објашњењима другога дела на то је, овде онде, упућивано. Примера ради можемо обратити пажњу на члан 14 о постављању игумна, на чл. 23 и 26 где се у општу наредбу претварају посебне наредбе појединих манастирских повластица. С те исте стране могу се схватити чланови: 30 о безбедности црквенога човека, 33 о суду црквених људи, 34 о работи црквених људи, 68 о меропашким дужностима спрам господара, 194 о глобама, итд.

Законик гдегде и сам наводи своје изворе. Тако се на два три места изреком помињу, уврштују и потврђују закони краља Милутина. Томе краљу се отворено приписују наредбе о пороти и о сеоским међама. Али има законских наредаба Милутинових које су унете у законик без помена имена Милутинова. Тако у члану 98 Законика читамо: **И ако се оскоубѣта два себра, мехоскоубине ·ѕ· перперь.** А у грачаничкој повељи Милутиновој читамо: **мѣхоскоубина ·ѕ· динарь.**[71] Има случаја где се о понекоме предмету у манастирској хрисовуљи говори другојачије него-ли у Законику. Примера ради упутићемо на оно што смо при члану 81 (стр. 194—195) навели о различитом схватању Законика и Дечанске Хрисовуље о својини планинâ.

Исти је такав случај и према законима римским, који се у нашој оновременој терминологији зову *законима светих отаца*, зато што су у наш народ ушли путем цркве заједно са законима црквеним. Можемо упутити на члан 109 о маћинику и отровнику, где је, без сумње ради тачнијега вршења, римска казна просто поновљена, и можемо упутити на члан 145, 146 и 147 (у другом дѣлу у објашњењима) где је законодавство Душаново нашло разлога да са свим одступи од римских закона и да за казну разбојникâ и крадљиваца нарочите посебне мере уведе.

[71] Miklosich, Monumenta serbica, 565.

На послетку, Законик је имао много и новога, што је оновремено законодавство само установљавало по потребама државним. Већ из овога што је до сад казано види се да је главна мисао ондашњег законодавства била да у Законик као у зборник прикупи и оно што је у старијим законима или повластицама као закон вредило и оно што се у животу народном као законски обичај држало. Нови онога времена закони без сумње су и онда издавани као што се и сад издају кад је потреба била. Не треба ни учешће Сабора, друге законодавне половине, сматрати сувише очима данашњега времена. Очевидно је да се са Сабором рачунало, али бисмо се преварили, ако бисмо за рад Сабора тражили правила данашњих устава и пословника европских. Цар је могао договарати се са Сабором о главним стварима онда кад је Сабор на окупу; цар је радио пуном снагом своје законодавне власти, договарајући се, може бити, једино с главнијим људима свога Двора,[72] онда када Сабора није било на окупу, и непрестано, у току вршења своје царске власти. У самоме Душанову Законику имамо неколико оваких посебних закона, који су, без сумње, раније, снагом царске власти, издани били за потребу у њима назначену, а после су, са Сабором у договору, прикупљени, у Законик као саставни му део унесени, и потврђени. Они у Законику, у најстаријој редакцији, носе натпис **Повелѣва царство ми**, и види се да су у пуном облику оригиналне цареве наредбе просто преписани на оно место. Ми смо таких наредаба нашли равно пет у Законику и ево их. Прва обухвата чл. 140 и 141, натпис јој је **Повелѣва царство ми**, садржи оштру забрану примања туђих људи (насељеника) без царског допуштења, и има, као што се види, два члана. Друга обухвата равно шест чланака, 145—150 закључно, носи натпис **Повелѣва царство ми**, садржи разне мере против разбојништва и крађе, врло оштре и изузетне, у којима Душаново законодавство одступа од правила права римскога, руководећи се околностима оновременога народног живота у држави српској. Трећа обухвата четири чланка, 151, 152, 153 и 154, у

[72] Примера ради можемо упутити на оно што приповеда J. Кантакузин и што је на свом месту наведено.

којима се наређује што треба за пороту, и она носи натпис **Повелѣва царство ми**. Четврта носи натпис **Ешт повелѣва царство ми**; у њој се заповеда да у случају сукоба међу каквим царским писмом и законом закон треба да остане старији. Та је наредба исказана такође у два члана, у 171 и 172-ом и она измењује наредбу члана 105, којим се, првога законодавства, 1349, о истоме предмету другојачије наређивало. С тога је без сумње и стављено оно **Ешт повелѣва царство ми**, што је наредбом том, у корист грађанских права, ранији закон измењен. Сва је прилика да је тој измени повода дао некакав конкретни случај. На послетку има и пета засебна наредба која има само један, 181-ви, члан и која носи натпис **Повелѣва царство ми соудіамь**. У томе се члану издаје налог судијама да извесне тешке предмете суђења доносе цару и да у опште о свакоме своме суђењу записују пресуде.

При овим заповестима или новелама царским које су у закон просто уписане, имамо да напоменемо, као врло карактеристичан знак њихов, да оне сведоче велику моћ законодавног чиниоца у лицу владалачком. Оне доказују да је тај чинилац у извесној мери, по начину римско-византијском, уживао пуну законодавну власт без ограничења. Осим тога знаменито је да ниједне царске заповести нема у првоме дѣлу законика; свих пет су у другом, у ономе од 1354 године. По нашем мишљењу српско законодавство, ударивши у години 1349 прве основе своје кодификације, продужило је свој рад и даље, служећи се и снагом самодржавног законодавства царског, по начину византијском, и обичајем саборским, којему порекло није могућно тако тачно одредити. Све горе поменуте заповести издате су, по нашем мишљењу, у току времена међу 1349 и 1354, кад се за коју доспело или је иначе згодно било; свака је та заповест издата била у облику хрисовуље или наредбе; свака је била објављена по земљи, а кад је 1354 Сабор био позван да се и опет законодавством бави, онда су те заповести у нови тога времена зборник (или Законик) увршћене, заједно с оним законским наредбама за које се онда нашло да их узаконити треба.

Из овога се види како је материјално склапан Законик. К ономе што је узето из старијих закона, нпр. од краља Милутина, из манастирских и дубровачких повластица (које су, опет, једна врста старијих закона); к ономе што је узето из царских наредаба у разним приликама и потребама, додане су многе са свим нове наредбе, смишљене и издате на самом Сабору, у договору с њиме, без сумње и по предлозима разних чланова Сабора. Зар се у многим повластицама Законика којима се утврђују права цркве и духовништва не види лично старање епископâ, архимандритâ и свештеника који су на Сабору тако угледно место састављали и у толиком броју представљени били? Зар се у разним мерама Законика, којима се законодавац по неколико пута враћа на питање насељеника (меропаха) спрам њихових господара, на њихову привезаност за земљу свога господара (осетљивост коју Законик свуда показује спрам преотимања и одбегавања насељеника и спрам свих који томе послу помажу) не види учешће властеле, која се на Сабору старала да главни извор свога богатства и своје снаге, раднике својих земаља, сачувају и обезбеде? Законик Душанов по томе је зборник у који су предмети и грађа притицали с разних страна, и из обичаја и старијих законодавних радова, и из оновременога, ранијег, законодавног рада, и из живота самог, тј. из потреба и интереса оних сталежа који су у састављању Законика као законодавно тело учествовали, о чем нам се самим Закоником сведочи. К тим главним изворима придошле су остале потребе. Таквим је начином Законик Душанов, по самој одредби свога творца, зборник, у који се извесним, и ако лабавим редом записивало што је на ред дошло, по материјалу који је био раније прибран или који се прибирао онде на месту, у току саветовања и редиговања.

Каквим током теку предмети чланака, једнога по једног редом, у целом Законику, може се видети у нарочитом прегледу садржине при крају другога дела. Овде смо ради да изнесемо још групе предмета како у Законику теку једна за другом, те да покажемо, како су често веће гомилице чланака везане једна за другу заједницом главног предмета око којега

су састављене, и како је Законик у своме кодификовању ипак ишао неким редом, и ако се није имало ни потребе ни намере да се прибегава неком већем систематисању.

*

Пошто је свему у оновременоме животу била темељ црква, природно је да Законик почиње чланцима о цркви, у којима можемо читати жеље, тежње и погледе оновременога свештенства нашега с једне стране, а вољу цара Стефана и његових људи с друге стране, да својој државној власти створе тврду основицу у наслону на православље и у неговању вере православне. Кад се узму на ум мисли цара Стефана о задатцима његова југословенског царства на истоку и на југу Балканског Полуострва, ова ће тежња бити разумљивија. О разним црквеним предметима без прекида се бави свих 38 чланака у почетку. Та група, како смо је ми схватили, највећа је од свих осталих, најкомпактнија и најбоље сачувана. Ретко се где у њој разилазе рукописи, нарочито што се тиче реда у чланцима.

Пошто је Законик у чланцима 1—38 исцрпао оно што је тадашње Законодавство имало да каже о црквеним и верским пословима, потребама и интересима, узимље се на ред *баштина*. Одмах после цркве и вере баве се о разним странама баштине равно 9 чланака 39—47. Ко да не види у томе како су законодавци наши у XIV веку први основ свога опстанка гледали у вери и како им је после вере на прво место долазила баштина, и права с њоме скопчана, врло значајна и замашна у ономе времену?

Са тога предмета, који се под једнако тицао и властеле и цркве, прелази се на неколике предмете који се властеле лично тичу. Тако члан 48 говори о коњу и о оружју властеоском, којим се знаком обележавала преданост властеле цару као државном поглавару; члан 49 изриче одговорност крајишне властеле за сигурно чување границе; члан 50 (с којим је у вези члан 55 тако да изгледају случајно или невештином растављени) говори о увреди властелина и властеличића, а члан 51 о одговорности за човека који се у Двор за службу доводи.

Све довде, а то је равна четвртина чланака које ми признајемо за Душанове, нема се шта приговорити реду, нарочито кад се човек отресе мисли̂ данашњега времена, па се стави на гледиште наших законодаваца XIV века, које смо раније обележили. Али сад долази ређање без везе. У члану 52 (с којим је опет у вези члан 71 тако да такође изгледају случајно или невештином растављени) полаже се начело одговорности куће (које још има неку везу с начелом јемства за дворане о коме говори чл. 51), па се онда у чл. 53 и 54 говори о силовању и блуду, па се, по том, у члану 55 враћа на раније започети предмет о увреди властелина и у очевидној вези са чл. 50 говори се о увреди властелина и себра, а по том се у члану 56 (који је опет у јакој вези са чл. 62) прелази на судски поступак и наређује се како треба позивати на суд властелина.

Пет чланова који за тим следују, 57—61, држе опет неку везу међу собом, пошто сви говоре о разним пословима јавнога права, и то: чл. 57 — о приселици, чл. 58 — о забрани грабежа у селу коме би умро господар, чл. 59 — о пронији тј. уживању радне снаге народне којом је владалац у извесној мери располагао, па је могао уступити је једноме или другоме, чл. 60 о подвозу или преносу који се мора давати цару кад путује, а чл. 61 о праву одмора које су имали сви војници кад с војске кући дођу, и то се наставља у чл. 62 о позивању великога властелина на суд, којем би члану или било место мало више при члану 56, или би, на послетку, тај члан 56 ваљало наместити овде, с овим заједно, пошто оба о једном истом предмету говоре, ма да се, у неку руку, и тај недостатак везе међу 56, 61 и 62 може објаснити гледиштем писаца XIV века, који су међу тим предметима тражили везу не по оним странама по којима је данас ми тражимо него по другима, по којима се веза заиста може да нађе.

Тај исти ред лабаве везе по предметима јавнога права везује и даљих 11 чланова Законика 63—73 закључно. Члан 63 наређује каква је права спрам грађана имао кефалија што се тиче дохотка или издржања; чл. 64 изриче ослобођење сиротнога женскиња од дужности̂ работа; чл. 65 утврђује права

попова на земљу и на храну; чл. 66 наређује како се кућа заступа у парницама; чл. 67 утврђује како ће се терети работе делити међу меропсима (насељеницима) и отроцима (робовима) кад они заједно у једном селу живе; чл. 68 побраја меропашке дужности што се работе тиче; чл. 69 изриче забрану себарског (неплемићског) збора; чл. 70 изриче да куће треба бројати нѐ по огњишту (које може бити и неодвојено) него по имању (које може бити одвојено и онда кад је огњиште неодвојено); чл. 71 говори о одговорности куће за кривице и погрешке; чл. 72 утврђује кадр на двору царевуваља чинити правду свакоме невољноме осим отрока властеоскога, а чл. 73 утврђује сироти право да у парници има заступника.

У читавоме томе низу долази оно што се и на другим местима догађа. По нашим мислима уредник је имао овде да уврсти члан 52 уз члан 71 или овај члан да пренесе ка члану 52, пошто оба говоре о јемству и о одговорности куће (или задруге) у случајима кривичним. Али се не може одрећи да је и оновремени уредник имао својих разлога, пошто оба та члана имају других својих страна које их са садашњим њиховим суседством у вези држе.

Колико суседство и веза чланака значи, може баш овде на једном члану да се најлепше покаже. Члан 69, у ком се изриче забрана себарског збора може данашње посматраоце оновремених установа живо да интересује. По данашњем схватању, свак је расположен да тај члан посматра поглавито са гледишта политичног. Међу тим кад погледате у коме је суседству тај члан; кад видите да су пред њим чл. 67 о једнакој подели работе међу меропсима и отроцима, и члан 68 о дужностима работе које су се од меропаха по закону имале изискивати, а за њим члан којим се утврђује да се кућа не броји по огњишту одвојеном или неодвојеном већ по имању одвојеном или неодвојеном, пошто имање може остати одвојено и мимо неодвојеног огњишта; кад при томе узмете на ум да *себар* и данас у живом говору (у Дубровнику) значи тежака, — онда је јасно да забрана збора себарског није толико политична и не тиче се толико права сталешких, колико је проста практична

мера полицијске природе, којом је властела хтела да својим радницима сваке врсте (себрима) пресече договарање. Тежња је властеле била да радници њојзи уредно работају и да јој се од радне снаге ништа не закида; тежња је себара (властели против-положене стране) била да што олакше прођу. У тој тежњи могло је бити случаја да су себри покушавали да се нарочито састају и договарају у појединим селима на сеоском збору или у појединим средиштима између више села. Законик је то спречавао, и према суседству и вези чланака рекли бисмо да је то главно и једино значење горе поменутога члана 69 о забрани збора себарског.

За овим долази нов низ чланака у коме је још више међусобне везе.

Најпре су чл. 74—77 у којима се говори о пасиштима.

За тим су чл. 78—80 у којима се говори о земљама и међама сеоским. С тим је у вези и чл. 81 у коме се изриче коме припадају планине. На то се, такође, наставља и чл. 82 у коме се прописују дужности главних планинских становника и путника, влаха и арбанаса, и најпосле, с почетком ове групе у вези је и чл. 83 који наређује шта да се чини кад би се догодило да се за неку земљу изнесу два писмена царска, као докази својине.

За овим долази већи број чланака који се тичу судскога поступка, испреплетан час пô са казненим наредбама. Ако би се узело да наредбе казненога права и наредбе судскога поступка нису тако различите природе како ми то данас узимамо, онда би одмах, с том самом променом гледишта, веза у чланцима постала још јача. Пошто и чл. 83, који је горе наведен, по својој природи, иде такође овамо, ова група судских и казнених наредаба тече скоро непрекинута до члана 118, у којем се у Законик увршћују наредбе за трговце. Ево како је та група 83—117 склопљена у целини.

Као што је и горе назначено, чл. 83 наређује шта се ради кад се изнесу две исправе за својину једне исте земље; чл. 84 наређује шта суд да ради с оним који би вадио мазију, и наређује још по нешто за поступак при парничењу; чл. 85

прописује казну за бабунску реч; чл. 86 и 87 наређује поступак и казне за убиство, предмет који се, у погледу разликовања по сталежима и сродству, наставља у члановима 94—96, који би, по нашем мишљењу, имали или да се ставе у једну групу са 86 и 87, или би ова два имала да се преместе пред 94—96. Између тих тако растављених пет чланака (86 и 87, па 94, 95, 96) о убиству, наређује се у члану 88 како ће се осигурати плаћање кад властелин у једној парници нешто изгуби; у члану 89 како парницу губи позивалац или покретач кад позове супарника па овај дође и одстоји на суду, а позивалац се никако не јави; у чл. 90 како се залоге откупљују (очевидно у вези с дубровачко-српским уговорним правом); у чл. 91 наређује се што треба о употреби пристава при парничењу; у чл. 92 наређује се што треба кад ко позна под неким свога украденог коња или другу животињу; у чл. 93 наређује се казна или управо накнада коју је био дужан дати ко би некоме одводио радника. За овим наредбама следује равно девет чланака казненога права 94—102, од којих прва три наређују што треба за убиство, друга два, 97 и 98, наређују казне за чупање браде према једнакости или разлици сталешкој оних који су се почупали; трећа два, 99—100, садрже познату врсту казнених наредаба о јемчењу села или околине за паљевину, којих је правна основица и данас крепко укорењена у правним осећајима масе народне; а завршна два, 101 и 102, изричу мере против личнога насиља и напаствовања и против парничнога двобоја (уздања).

Том чисто казненом групом прекинути ред чланака из врсте судскога поступка за тим се опет наставља. Чл. 103 наређује о чем ће и отроцима судити царски суд, а о чем њихови господари; чл. 104 како ће се поступати кад се жене на суд позивају; чл. 105 шта ће се радити кад су закон и какво царско писмо у супротности; чл. 106 како ће се за кривице моћи правдати, у датој прилици, властеоски дворани. За тим се опет почиње мешавина.

Чл. 107 изриче казну за оне који би одбили судијскога човека; чл. 108 наређује какве ће се таксе плаћати при предаји

различитога имања, а чл. 109 иде опет у казнено право, утврђујући казне изречене у Законику Светих Отаца за мађинике и отровнике; чл. 110 наређује да судије приликом путовања по области не смеју ни од кога ништа силом изискивати; чл. 111 наређује како ће се казнити они који би срамотили судију. У члановима 112 и 113 изриче се право прибежишта у Двору Цареву, а чл. 114 наређује да јемство престаје кад се из бегства врате они који су утекли били. Чл. 115 говори о туђим радницима како се могу задржати само кад имају милосну књигу цареву; чл. 116 наређује да се нађене ствари не задржавају у претпоставци да их неће нико познати; чл. 117 говори за спорове о људима радницима или о стоци који би коме прешли били из стране земље пре него што је била освојена.

Иза ове групе, која је прилично шарена, и за коју би се, може бити, могло рећи да је таква зато што је при крају, долазе опет две три мање групе са више везе међу чланцима. Тако су у чл. 118—122 наредбе о трговцима, којима је, као што смо назначили, извор у српско-дубровачком уговорном праву; у чл. 123, који је, по ондашњим околностима, с том групом у вези, говори се о Сасима (који су били рудари) и о горосечи за потребу њихових тргова (варошица). С тим имају неку везу и чл. 124—127 у којима се прво (чл. 124) освојеним градовима потврђују њихове повластице, а за тим се за све градове (чл. 125) укида право гостовања ма чијега у граду, и на послетку се (чл. 126) наређује јемство околине градске за оно што би се украло или преотело око града, и одређује се (чл. 127) ко ће зидати и оправљати што би се на граду покварило или срушило.

У члану 128 опет се одступа од везе и говори о општој помоћи коју је свак дужан био чинити цару кад би имао сина женити, или би имао крштење, или би хтео што да зида. За овим долази до краја првога зборника још 7 чланака. Међу њима пет чланака 129—132 и 135 говоре о разним потребама и пословима на војсци, а међу њих су уметнута два члана без везе и то чл. 133 о страним посланицима и о ономе шта им се по дужности чинило, и чл. 134 о таксама које су се да-

вале за царска баштинска писма. Тешко је објаснити како су могли ти чланови да се на то место, баш у средину чланова о војсци, поставе, кад није тешко било поређати их барем пошто би чл. 135 постао чл. 133, а они би заузели место садашњега 134 и 135! И веза страних посланика и баштинских писама с војевањем, која је, може бити, редактору пред очима била, видела би се опет!

С овим се завршује рад законодавства од 1349. То је управо *први Законик*, како на једном месту у самом Законику пише, или зборник прве законодавне периоде, како бисмо ми данас казали.

Има писаца који сумњају да је Законик рађен на два сабора.[73] Они то чине тога ради што сви рукописи немају назначене оне две године које читамо у Призренском и у другим преписима. Ми не можемо делити то мишљење. И тога ради нећемо се позивати само на чл. 164, при коме смо у објашњењима о овоме истом предмету говорили, и из кога се то јасно види, него ћемо упутити и на друге чланке у којима се, према потреби, мења, исправља или допуњује по нешто из првога Законика. Од таквога доказа не може се тражити бољи да одржи мишљење, основано, у осталом, на записима рукописа, да је Законик рађен на два сабора. Тога ради можемо упутити на објашњења другога дела, из којих се то само собом види, без особитог тражења.

Цео склоп *другога Законика* (да говоримо оновременим стилом) упућује на друге околности, у којима се први пут започетом раду приступало с мислима још више сређеним и сталоженим, тако да се по раду другог Законика и многе особине првога Законика лепше виде. Примера ради можемо показати оно просто увршћивање царских заповести, **повелѣнны**, онде где им је место одређено. Разматрајући ниже оне исправке размештаја, натписивање појединих група и почетак некога систематисања које се види у преписима Атонске групе, смотрили смо и то како се уредник чувао да помеша чланке првога и другога Законика; он се у премештању и састављању појединих чланака кретао само у границама једнога и другога Законика. Упућујући и на то и налазећи да после онога што смо говорили у

[73] Флоринскй Памятники, 270.

објашњењима није потребно да даље улазимо у тај предмет, приступићемо да по досадашњем изложимо склоп другога Законика.

Тако први чланци имају облик наредаба које се или везују за наредбе првога Законика или га попуњују. Члан 136 наређује шта да се ради кад негде дође царска наредба а није могућно извршити је; чл. 137, наслоњајући се, очевидно, на мало час наведени чл. 124, и ширећи оне наредбе на све градове царства утврђује и у том ширем смислу вредност повластица које би градови имали; чл. 138 опет, наслоњајући се на раније опште одредбе о крепости хрисовуља којима се ишло на утврђивање стечених права, допуња те наредбе наредбама против оних који би се служили злоупотребама, па у хрисовуље додавали што у њима од искони није било, или мењали у своју корист брисањем, дописивањем или предругојачавањем оригинална писма.

Са те полазне тачке иде се и даље, и ми за тим читамо још равно 6 чланака којима су свима општа подлога наредбе против злоупотреба права или власти.

Јер чл. 139 наређује да се меропах или радник може с успехом судити са својим господаром; чл. 140 и 141 са страшном казном забрањује свакоме, па и цару, царици, цркви и властелину (који би то могли чинити злоупотребом свога положаја у држави), примање туђега радника; чл. 142 наређује шта ће се чинити властелима којима би цар дао на уживање земљу и градове а они би чинили злоупотребе и насиља противно закону; чл. 143 говори о властелину крајишнику који људе преко границе упусти мењајући и пооштравајући оно што је раније, у првом Законику, чл. 49 наређено; чл. 144 наређује да се не сме грабити и развлачити имање онога који би утекао.

За том групом долази у чл. 145—150 наредба царска о разбојништву и крађи, и одмах за њом, чл. 151—154, закон о пороти, у којем се изреком помиње и утврђује ранији закон краља Милутина о мешовитој пороти.

У члановима 155—156 други Законик се опет враћа на предмет приселице, о коме се говорило у чл. 57 и 125 у првом Законику, и укида приселицу са свим за целу земљу.

За тим у чл. 157—160 изричу се наредбе и јемства за сигурност путника и трговаца.

Иза тога долази седам чланака од којих се у пет говори о судском реду или поступку, а два су казнене природе. Тако чл. 161 у вези са 167 (који би по нашем данашњем гледању с њиме и местом везан бити) говори да парничар у суђењу не меша друге ствари које би противника његова теретиле или окривљивале, него да се држи предмета, а чл. 167 наређује да се између различитих или супротних парничарских исказа верује ономе који је први казан. Чл. 162 наређује приставима (извршницима) да се тачно држе онога што им наређује судија; чл. 162 наређује судијама да пресуде записују; чл. 164 наређује од када ће вредити нова наредба о преузимању радника. Чл. 165 је казнени, јер изриче казну за варалице а тако и 166, у ком се изричу казне за преступе учињене у пијанству.

После тога следује Закон о златарима у чл. 168—170.

Иза тога се опет враћа на судство и то у смислу коначне независности судске.

Чл. 171, на прилику, мења опет, апсолутно у корист Законика, што је раније наређивано (у чл. 78 и 105 првог Законика) о сукобу каквога царевог писма и Законика; у вези с тиме чл. 172 наређује судијама да се држе искључиво Законика.

Ту се, опет, прекида ред, јер 173 изриче да свак јемчи и одговара собом за крадљивца или разбојника, ако би га у Двор довео, а чл. 174 говори о земљама које су работом оптерећене да се и оне могу уступити другоме, али да се работа и радник морају осигурати господару, иначе уступ не може вредити.

На другоме месту казаће се да међу главним старијим рукописима у реду следовања чланака озбиљних разлика нема, а казаће се и како се садашње главне разлике објашњавају. С тога се у овоме излагању и објашњавању следовало искључиво препису Призренскоме, зато што се он у реду са свим слаже с другим најстаријим преписом, Струшким, и што је од овога другога потпунији. Пошто се пак препис Призренски прекида на чл. 186, то нам остаје још свега 12 чланака у којима можемо посматрати старији првашњи ред следовања законских чланака.

У свих ових 12 чланака што још остају, Законик се једнако бавио редом или поступком судским и уредбама те природе.

Тако чл. 175 утврђује судијске области; чл. 176 наређује што је потребно за суђење у градовима; чл. 177 наређује који ће суд бити за цареве дворане; чл. 178 утврђује вршење и слушање судских наредаба изричући казне за оне који то чинили не би; чл. 179 наређује судијама да своју област обилазе; чл. 180 утврђује свод као обранбено правно средство у окривљењима крађе или разбојништва; чл. 181 утврђује извесне кривице и спорове за које се мора ићи на царски или државни суд; чл. 182 (у очевидној вези са чл. 175 коме би требало да је примакнут) наређује грађанима да парничаре зову не куда ко хоће него сваки пред свога судију; чл. 183 наређује за која дела и пастири морају ићи пред суд државни. Чл. 184 и 185 одређује како ће се кривци примати у тамнице, а чл. 186 (последњи, недовршени члан Призренскога преписа) почиње неку наредбу о споровима старијим од Законика, која није довршена.

Остали чланци пометани су у садашњи ред нашом руком и њихова веза нема никаква значења за ову расправу. С тога с последњим чланом Призренскога преписа и њу завршујемо.

*

Ово је, по нашем мишљењу, оригинални или први распоред чланака у првоме и другом Законику. Недостатци су само прави доказ његове оригиналности, а при оцени преписа овај распоред може и треба да послужи као још један доказ за старину и оригиналност сачуванога текста. Изгледа да је уреднику било више за тим стало да грађу и наредбе у Законик унесе, и да је бригу о томе у какав ће се ред међу собом те наредбе понамештати стављао на друго место, остављајући, може бити, то другоме времену и другим радницима. У 135 чланака првога Законика и у још мањем броју другога доиста није тешко било оријентовати се. Сувишних и са свим очевидних погрешака реда, где се два чланка који о једном истом предмету говоре налазе на малој даљини један од другога а не састављени, нема врло много. Остало показује ипак неку врсту реда и следовања; врсту

реда која одговара тежњи редакције, а ова није тежила ни за чим другим ни вишим него да у Зборник — Законик — покупи што је онда по уговорном праву, по обичају, по старијем или по новијем закону као закон вредило или што се хтело тада, у току самога тога посла, као закон да прогласи. Намера је била да се српске, домаће уредбе те врсте у Законик покупе, а та намера није обухватала никакво систематисање. Ми познајемо из старе књижевности више зборника другојачијега материјала, и они су сви оваке природе, и саставни делови њихови следују један за другим слободно, без великога обзира на везу и без великога тражења везе. С том мишљу и с таком тежњом склапан је и Законик, и кад станемо на то гледиште које су сами писци заузимали, што једино може бити правилно, онда ћемо са свим бити задовољни с онолико везе колико се у сачуваном тексту види.

Да су државна снага и ред у Србији мало дуже потрајали, за Законицима од 1349 и 1354 године следовали би и други, од Сабора до Сабора, чешће или спорије, и позније би дошла и потреба јаче систематичности. Али се цео посао пресекао без наставка.

Међу тим старији преписи показују две редакције и што се тиче текста и што се тиче распореда.

Од те две редакције једна се показује као старија и првобитнија, а друга као она која је у тој првој покушала неке промене и у тексту и у распореду. Промене места чланцима у тој исправљеној редакцији истичу несумњиву тежњу к јачој систематичности; променама текста као да је тражена већа прецизност израза, законскоме тексту тако потребна. Очевидно је, дакле, да се у животу, самом практичном употребом Законика, показала потребна већа срећеност редакције и да је иста у истину покушана. То нам није нико записао, али ми то лако изводимо као главни ресултат самим поређењем текстова; то ћемо, с тога, и расправљати даље, у одељку који ће имати за задатак да покаже карактеристику преписа и међусобну везу њихову.

IV

Оригинал и преписи Душанова Законика.

Пошто се оригинал Душанова Законика нигде није сачувао, а нити га је ко описао, нити је у Законику саму игде назначено како је изгледао, остало нам је да се по другим поузданим споменицима домишљамо какав је управо био тај оригинал. По ономе што из оних времена сигурно знамо о другим законским актима, о њиховом облику и о њиховим формулама морамо потражити да докучимо како је изгледао оригинал Душанова Законика.

Из онога што смо до сад излагали могло се видети да има сачуваних правих оригинала гдекојих законских докумената старих српских владалаца. У том су реду на првом месту основне хрисовуље великих манастира. За тим долазе трговачки уговори или, боље, писмене законске обавезе наших владалаца о повластицама трговачким граду Дубровнику. У обе те врсте споменика, од којих су нам се ипак прави оригинали у више прилика сачували, ми гледамо пред собом стварне законске повеље, којима се дају права и повластице и којима се за грађане, трговце или властелинства (каткад вр̏ло опширна) појединих манастира, понајвише пак с обзиром на целу земљу, издају различите наредбе које нису ништа друго него закони. С тога ми те споменике не можемо сматрати другојачије него као законе (што они у истини и по својој суштини и јесу), и пуно права имамо да по њима истражујемо облик који је оригинал Душанова Законика имао. Између осталога, то нам се препоручује и тога ради што су баш у Законик сам увршћиване за целу земљу наредбе које се у истим поменутим документима наводе или као наредба за поје-

дино манастирско властелинство или као државна обавеза према граду Дубровнику.[74] Уз то се за гдекоје манастирске повластице бележи да су баш и постале онако исто као што је постао Законик, тј. договором цара, као државног поглавара, и Сабора. Како у тим актима самим, тако исто и у Законику на више места та се врста писмена или списа зове *хрисовуљом, златопечатним писменом*. Оригинал Душанова Законика морао би, по томе, бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља), јер се у томе печату поглавито показивала као у неком видљивом знаку она законска снага, која је, тим начином, томе документу придевана од стране државнога поглаварства. Данашњим правним језиком говорећи, закон је, у оно време, тим златним печатом добијао своју потврду. Да су ова наша домишљања тачна, имамо и доказ у једној хрисовуљи, којом је цар Стефан дао трговачке повластице Дубровчанима баш оне исте године које је издан и први зборник његових законских наредаба. Могло би се рећи да је та повластица са самим Закоником у вези. У тој хрисовуљи читају се на завршетку ове речи: *И сим-зи образом писа царство ми. Записах три хрисовуље: једна да стоји у царства ми, а друга у Бнецијех* (Млецима) *у дужда, а третија у Дубровнице. И записа се сиј златопечатни хрисовуљ царства ми ва лето 6858, индикта 3, месеца сектебра 20 дан.*[75] Овде нам сам цар Стефан врло јасно каже какав су облик имали оригинали његових закона. А што је вредило за поједине законе, без сумње је вредило и за општи Законик.

С друге стране знамо да су у погледу законских формалности у Србији вредили потпуно канцеларијски обичаји Византијског Царства. С тога ће корисно бити да овде у кратко изложимо какве су биле старе византијске формуле при потврђивању и објављивању законâ и законских наредаба, како би се још боље појмило наше домишљање о оригиналу Душанова Законика.

Законским или царским актима у Византијском Царству није се законска снага давала, као што је обичај данас, цар-

[74] Bogišić, Pisani zakoni, стр. 39–55.
[75] Miklosich, Monumenta serbica, 146 и д.

ским потписом (ма да се каткада и то чинило) него *уписивањем у спремљени препис месеца и индикта.*[76] Надно тога преписа закона или наредбе, секретар или писар стављао би формулу о обављивању, оставивши празно место за *месец и индикат.* И то би двоје цар *својом руком* испунио, обично *црвеним мастилом.* Каткада би се тај посао и повераваo некоме који би ову дужност вршио по нарочитој царевој наредби. Али није био једино тај начин царске потврде закона и наредаба. Коначна царска потврда вршила се још и придавањем владалачког печата, који се о наредбу, повељу или закон утврђивао свиленим концем. Хрисовуљом, златопечатним писмом, утврђивани су закони, повластице, наредбе већега значаја. Нико други осим владаоца није могао издавати хрисовуље. Осим обичаја, који нам је познат с више страна и из српскога старога живота, нас о томе уверава и Душанов Законик свима чланцима где се говори о хрисовуљама. Хрисовуља је свагда царска или владалачка, и у средњевековном језику њоме се казује иста замисао која се данас исказује речју *закон.*

Кад је, у староме Цариграду, закон добио који год од мало час назначених начина потврде, који су се и по временима мењали, он се као потврђен и снажан предавао архивама на чување и за будућу употребу. Има помена да су у Цариграду неки закони и у цркве на чување остављани. Могло би се претпоставити да се тај обичај у Србији вршио много чешће. Велики логотет (служба коју и у Србији Душанов Законик помиње) имао је у Цариграду дужност да нови закон или наредбу, царским златним печатом утврђену, разашље областима. Помињу се случаји где је цар наређивао и како ће се закон или наредба обнародовати. Једанпут је за неки нов закон наређено да се објави у свима црквама и по том да се разашље свима судовима, а други пут је, опет, закон упућиван патријарху.[77] И у нас има поуздан спомен да су се први наши закони црквени

[76] Индикат је круг од петнаест година који се покрај године од створења света бележио и по коме су се нарочито порески послови водили. Хронолози држе да је белешка индикта у старим писменима и записима много поузданија него белешка године: свакојако се тражи да се и година и индикат подударају.

[77] Mortreuil, Histoire du droit byzantin, III. Paris 1846, 125—130.

и државни, они што их је увео у живот св. Сава, чували у Архиепископији. На то ћемо се мало после вратити.

Оригинал Душанова Законика могао је, такође, бити предат на чување или царској архиви, која би у Србији тога времена заступала и државну архиву, или Суду Царевога Двора (Дворском Суду) или каквој цркви (на прилику митрополијској цркви у Скопљу). На некакву државну или царску архиву опомињале би нас речи *у царства ми* мало више споменуте хрисовуље; Суд Дворски спомиње се у самоме законику, и ништа није немогућно да под Судом као и под архивом треба разумевати једне исте цареве опште канцеларије; црква би се могла мислити ради великог значаја који је закону приписиван и ради поштовања које се свуда према цркви вршило. На цркву је могао упућивати и обичај, пошто су се у цркви чували и први закони, дати Србији од св. Саве и од краља Стефана Првовенчанога.

Кад све ово узмемо на ум, па разгледамо опис преписâ Душанова Законика који су нам познати, сместа видимо да се ти знаци не налазе ни у једном од сачуваних преписа. Сумње бити не може да оригинали Душанова Законика до наших руку никако дошли нису.

Кад кажемо *оригинали*, мислимо прво и прво на два Зборника, на онај од 1349 и на онај други од 1354. Осим та два зборника, изгубљене су и оне наредбе (повєлѣнија) које су у оба та зборника унете, а које су раније засебно издаване и разашиљане, као што се види и по самом облику њихову. И оригинали тих наредаба, којих се сав облик тако добро види у другом зборнику Законика, морали су се такође чувати на неком од горе поменутих места. Ово све видимо из споменика самих, а тога је, извесно, било више, па се изгубило не оставивши никаква трага.

Најпосле, да завршимо напоменом о месту чувања и о начину распростирања првих наших закона.

Горе је, на свом месту, казано како су први писани закони уведени у Србији старањем св. Саве путем црквене организације, као саставни део хришћанске вере и усавршења њеног. Тога ради је послом тим и руководио сам св. Сава. Доментијан

приповеда како је св. Сава изабрао међу својим ученицима људе који су у стању упућивати народ по божанственом закону, по предању апостолском и по упутствима св. отаца. Те људе он је рукоположио за епископе, па их је поставио у одређене и обележене епархије предавши свакоме *књиге законске.*[78]

Оригинал тога првога српског Законика за црквене и грађанске послове чувао се у Архиепископији. Сачуван је један препис тога Законика који је 1251 будимаљски владика Теофило израдио за своју епархију или потребу и на коме стоји да је преписан *из архиепископских књига.*[79] Законику, дакле, установљеном у Србији с крајем прве четвртине XIII века, знао се оригинал, и коме је требао добар препис, ишао је тамо на место да га изради. Али нити се тај оригинал сачувао, нити нам је описан, те ни за њ не знамо какав је био. Свега нам је забележено да се за њ знало и да се с њим поступало по потребама посла и времена ондашњега.

Као год, дакле, што се за Законик уведен старањем св. Саве знало које му је и где се налази оригинал; као год што нам је записано како је св. Сава сам законик у преписима раширивао, тако и за Законик Душанов можемо замислити слично поступање, у онолико различно у колико је то собом доносила разлика закона државнога и потребе веће и рашириније државе. Може се претпостављати да су одмах раширени преписи за потребу појединих обласних старешина, манастира̑, судова̑, итд. Описи сачуваних преписа Душанова Законика показују нам се као преписи рађени за потребу манастира. За најглавнији, Призренски, наведени су на свом месту разлози по којима се може замишљати да је припадао Епископији Призренској.

С овим општим напоменама о облику оригинала и о постању преписа приступићемо к побрајању преписа данас нама познатих. У томе прегледу прво место дајемо преписима који су већ штампом објављени, мећући их у ред по оној старини текста коју смо сами поређењем утврдили. Тек по том следују

[78] Ђ. Даничић, Живот св. Симеона и св. Саве. Београд 1865, 233.

[79] Starine II.

остали преписи, пошто се они сви налазе у вези и у сродству са објављенима.

1. Струшки препис.

Руски професор, покојни В. И. Григоровић, путовао је године 1843 ради испитивања језика и дијалеката балканских Словена, по Светој Гори, Македонији и Бугарској. У томе путу нашао је он у Струзи и однео са собом одломке једног преписа Душанова Законика, непотпуне, на 15 пола иструлелих листова, писане на памучној хартији, полу-уставним словима. У хартијама Григоровићевим записано је да је он тај препис нашао у Струзи, на Охридском Језеру. Сад је, с осталим Григоровићевим рукописима, и тај рукопис у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја. Рукопис тај нема ни почетка, ни свршетка; нема, дакле, ни записа о времену писања и о писцу, ако се био записао. У опису тога рукописа[80] забележено је да у тих сачуваних 15 листа има опет две празнине, после 2-ога и после 9-ога листа. Поређењем се види да је на првом месту изгубљено више листова, а на другоме је изгубљен само један лист, пошто толико чланова недостаје колико се на један лист смешта. Осим тога има доста и изједених речи на окрајцима листова. Подела чланова се у свем потпуно слаже с поделом преписа Призренскога, а које у целини, које у одломцима Струшки препис нам показује свега 103 члана.

Из поређења с осталим сачуваним преписима види се да одломци Струшкога преписа припадају к најстаријем сачуваном тексту Душанова Законика. О томе ћемо, у осталом, имати прилику да даље нарочито говоримо кад предузмемо упоредну оцену текстова у свима до сад сачуваним преписима.

Издао је овај текст први пут Т. Флорински године 1888 у његовој књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, стр. 1—13 „Приложенія“. Флорински је томе препису дао име „Первый Григоровичевъ списокъ (Стружскій)“. Али ми то назвање нисмо задржали, поглавито зато што се и остали

[80] Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ Москва 1879, стр. 24.

сви рукописи махом зову именом места где су нађени, а осим тога и зато што место где је препис нађен има некога значења за посао који ми радимо. Штета је што се не зна каква је у целини била она књига из које се сачувао текст преписа Струшкога, и да ли се у њој Законик Душанов находио сам (што нигде није случај) или се покрај њега још што налазило.

2. Призренски препис.

Препис Душанова Законика који се сад зове Призренски донео је из Призрена у Београд пре 1862 године г. Никола Мусулин, некадашњи учитељ призренски. Он је саопштио да је тај рукопис сачувала породица попа Симе из Дворана, близу Призрена, оца попа Јована из Призрена. Позније је пок. И. Јастребов у сина попа-Симина, Стојана попа-Симића Дворанца, нашао хрисовуљу краља Ст. Дечанског епископијској цркви св. Богородице у Призрену, која је штампана у Гласнику XLIX. На томе месту И. Јастребов бележи да је породица тога попа Симе вајкадашња породица поповска у селу Дворанима близу села Мушутишта, три сата од Призрена на исток. Зна се да је та породица дала народу 21 попа. Поп-Сима је по белешци И. Јастребова умр̂о око 1878.[81] Та породица је сачувала рукопис који се сада зове Призренски. У томе рукопису има сада 165 листа, и писан је на осмини. Раније је рукопис био у неком манастиру, у ком је и сачуван, јер се на дасци друге корице налазе старинским словима прошлога века уписана као за поменик имена шесторице јеромонаха, једнога монаха, двојице јерођакона и још шест мушких имена. Сви листови рукописа нису сачувани. У почетку нема првога и другога листа, што се види по крњадцима од њих и по томе што први четвртâк (кватернион) нема 8 листа као остали четвртаци него само 6. У књизи су ови списи: 1. Синтагма Матије Властара; 2. Правила св. Јована Постника (штампао В. Јагић у Starinama VI под 6); 4. Светога Василија питања и одговори о цркви. 5. Цара Јустинијана закон о записању; 6. Законик Стефана цара. На 3-ем (сада 1-ом) 4-ом и 5-ом листу долази садржина Син-

[81] Гласник XLIX, 355.

тагме Властарове без икаква помена осталих дела, по чему изгледа да писац није у почетку мислио и остало у свој рукопис стављати, него се томе досетио касније, па једно за другим уписивао у сашивену или склопљену књигу. Законик Душанов почиње на другој страни садашњега 131-ог листа, па се, без прекида и без икаквог изгубљеног листа у четвртацима, свршава на листу 156, где се на дну листа прекида без свршетка започетога члана (види чл. 186). Кад се погледа тај четвртак рукописа, по белешци ·к·, види се у њему само 5 место 8 листа. У томе четвртаку су, дакле, очевидно била још 3 листа. Нико не може знати да ли су та изгубљена три листа била свршетак законика, нити шта је још могло бити на њима. Пошто је на том прекиду недовршен последњи члан што је у том препису сачуван, једино је сигурно да је у рукопису било још нешто, ма колико, од Законика, и не може се прежалити штета што је то изгубљено. Иза Душанова Законика на листу 157 почиње се **Іепископь, имено васесъмотрітель рекше** и свршава се на 165 листу, који је последњи у рукопису. Ту су правила за свештенство, писана и додана позније. По томе и садашњи повез није прваšњи, него је рукопис позније превезиван, и онда је и тај текст на крају додан.

Ни за Призренски се рукопис не зна кад је писан, и могућни записи о томе изгубљени су с првим повезом и с почетним и завршетним листовима рукописа. Али правопис тога рукописа није више старински, као што га видимо, нпр., у Струшкоме Рукопису, него је следствено изведен по правилима Константина Философа, и по томе не може бити старији од прве четвртине XV века, када су, од прилике, та правила из Бугарске у Србију донесена и Ресавском Школом усвојена. У томе нам је доказ да Призренски текст није ништа друго него препис, извршен не раније од прве четвртине XV века. Али Призренски рукопис иначе показује у свем тако добар текст, и слаже се толико с преписом Струшким, очевидно најстаријим, да се мора узети да је писац Призренскога преписа имао пред собом или оригинале саме Законика, или некакав рукопис једнак са Струшким, који је у старије време с оригинала преписиван.

Призренски препис, зато што је њиме највише чланака, а у најбољем тексту сачувано, узет је и овоме издању за основу. С тога ће се о њему говорити на ново онде где се буде говорило о основима који су за ово издање постављени.

Призренски препис штампали смо први пут ми у књижици „Законик Стефана Душана цара српског. Биоград 1870," с промењеним редом чланака; по том га је штампао руски професор Зигељ као прилог уз расправу „Законникъ Стефана Душана" у Петербургу 1872, и најпосле др. Х. Јиречек у делу Svod zakonův slovanskych v Praze 1880, стр. 273—306.

3. Атонски препис.

Покојни В. И. Григоровић, о коме је говорено напред при Струшком препису, нашао је, приликом истог путовања, у Светој Гори, у манастиру Св. Павла, и онај препис Душанова Законика који је од стране издавача Т. Флоринског назван „Второй Григоровичевъ списокъ (Аѳонскій)", а који ми овде, из разлога напред наведених, називамо Атонским. И тај се рукопис сада храни где и Струшки, у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја у Москви, и описан је, где и онај.[82] По опису изгледа да је рукопис цео и да му недостаје само један лист с почетка. У рукопису се налази: 1. Скраћен превод Синтагме Матије Властара, текста и превода онога истог који се чита и у Призренском препису; 2. Правила Јована Посника; 3. Цара Јустинијана закон о записању; 4. Анастасија, патријарха антиохијског и Кирила александријског о вери; 5. Зашто су се од нас одвојили Латини; 6. св. Максима о вери; 7. Писмо цариградског патријарха Михаила патријарху антиохијском; 8. Исповест римског папе о вери; 9. Закон цара Стефана.

У овоме рукопису био би један од старијих преписа *у потпуности сачуван а са највећим бројем чланака*. Издао га је први пут Т. Флорински године 1888 у књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана", Приложеніе, стр. 14—35.

[82] Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ. Москва 1879, стр. 22.

Ни за овај рукопис није записано кад је, за кога и за чију употребу преписан. Али као у Призренском, тако и у овом рукопису правопис је још следственије изведен по правилима Константина Философа, те по томе ни он не може никако бити старији од прве четвртине XV века. Међу тим, и ако у томе Атонски препис има једно исто обележје са преписом Призренским, он се од њега разликује на више места, значајним разликама текста и реда чланака. И претпоставка коју смо горе утврдили за Призренски препис да нам, само с промењеним познијим правописом, представља просту копију једнога од првобитних текстова Законика, не може се никако распрострети и на препис Атонски. Исти препис нам представља и неке промене у тексту, промене које указују нѐ на промене преписача, но на промене законодавне, већега значаја, које су се могле вршити само по одобрењу владаоца или законодавца. И у колико Струшки и Призренски препис представљају варијанте једне исте редакције, Атонски, очевидно, показује донекле *неку другу редакцију, и другу кодификацију*, не много различну, али другојачију од оне која се види у препису Призренскоме. Струшки и Призренски препис остали би, по томе, сами као представници првобитне законске редакције; Атонски је, међу тим, представник некакве позније исправљене редакције Законика Душанова.

Даље ће на свом месту бити назначени основи, по којима се, с приличним разлогом, може мислити да се промена редакције и кодификације, што се види у Атонском и у осталим старијим рукописима који њему следују, извршила за владе деспота Стефана, с почетком XV века. Осим тога има један податак који утврђује ово време и другојачије. Из описа осталих преписа Душанова Законика видеће се да Бистрички и Атонски препис једну групу чине. По срећи, Бистрички преписима записану годину у којој је израђен, а то је година 1444. По томе и промена у редакцији и кодификацији Душанова Законика, коју у Атонском препису видимо, извршена је негде пре 1444, што ће рећи свакојако пре прве пропасти Србије под деспотом Ђурђем Бранковићем. Владање деспота Стефана у XV

веку од 1402—1427 и иначе је за тај посао било најпогодније у целом времену што га је српска држава од постања Законика Душанова па до своје пропасти проживела.

Атонски препис разликује се од Призренскога: 1. по кодификацији глава или чланака који се и у осталим преписима Атонске версије прилично подударају; 2. по промењеном оригиналном облику законских чланака и заповести̑, који се скоро само у Призренском и у Струшком доследно чува, а у преписима се Атонске версије замењује; 3. по променама самих законских наредаба, што би се данас рекло изменама и допунама, које се такође виде при појединим чланцима. У чем се управо састоје те разлике, изложиће се посебно ниже, где је за то место одређено.

4. Студенички препис.

Садашњи митрополит Хаџи-Сава Косановић послао нам је негде око 1872 опис једног рукописа у коме се налазе закони Душанови, приложивши и препис тих чланака. Рукопис је тај обичан зборник не само законâ него и других списа. Налазио се у оно време у Јована Јошиловића златара у Сарајеву (и као што смо се известили и сад се у њега налази); писан је на већој осмини и имао је 273 листа, али се видело да је листова још било, али да су, и с почетка и с краја и из средине погубљени. У зборнику су се томе налазиле поучне беседе, и приче о богоугодном пустињичком животу, по том: лични опис Исуса Христа по Епифанију; житије Богородичино; писмо Авгара Едеског Исусу Христу и Христов одговор Авгару; прича о Христовом убрусу; епископа патарскога Методија *указаније* о последњим данима и царевима, а после тога синтагма Матије Властара на 64 листа, и на крају свега Душанов Законик. Очевидно је неко позније, при повезивању, из разних рукописа овако саставио ову књигу, јер је при повезу уметнут међу саме законе Душанове један лист од нечега другог. На листовима по том Законик је продужен, али другим мастилом и другом руком. Мало ниже навешће се на ком је месту тај прекид. После последњега члана законског долази овакав запис

Слава ти Ѿчє и снє и стїи дшє

з з з

ѕ ѕ ѕ

ѕ ѕ ѕ з

тиҳѡ а сь разоумѡм ꙗкѡ самѡмꙋ царꙋ

б б б б — д д д д — с с с с

т т т т — ҳ ҳ ҳ — п п п є

ѵ ѵ ѵ ѵ — ф ҳ ф п

є ѡ ч д к ҳ.

Иза тога, много познијом руком долази овакав запис: **Сїє стоє и дꙋшєпол'зноє писанїє приложи вєлицѣи црькви Стꙋдєницѣ попь Макарїє, Богь да га прости. А тко тє ю Ѿнмити Ѿ кєлицєи цркви Стꙋдєницє да юсть проклєть и ва си вѣкь и бꙋдꙋшти. Аминь.** Штета што се не зна ни кад је запис писан, али се види да сва клетва није помогла, јер је неко ипак одузео од манастира Студенице тај поклон попа Макарија, те се неким начином докотурао до Сарајева.

Наша је претпоставка да је овоме Зборнику горе описани састав дао књиговезац, склопивши га од разних рукописних одломака. Од законика има у њему само 61 члан и то, држећи се реда који је напред, овим следовањем: чл. 12, 14, 15, 16, 17, 18 — 29, 30, 31 — 20, 21 — 32, 33 — 50, 51, 52, 53 — 102, 104, 107, 108 — 112, 113 — 118, 120, 121, 122 — 132, 134 — 138, 140, 143, 144, 145, 146, 147 — 151 (после овога је члана уметнут лист од нечега другог, па је по том законик другом руком настављен) 54, 55 — 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77. 79, 80 — 152, 153, 154 — 159, 161, 162, 165, 166 — 174 — 180 — 173. По следовању чланака, како их је исписао г. Косановић, види се да су у рукопису са којега је препис рађен, листови доиста били испретурани, али бисмо рекли да су или онај који је рукопис прегледалице писао или овај други уз то још и по вољи вадили и уписивали или прескакали и остављали на страну чланове Законика, по своме свиђању. Чланови који су сачувани упоређени су сви са преписом Призренским и разлике су њихове назначене где је томе место. О распореду ових чланака што су преписани и сачувани говориће се напред, где буде реч о распо-

реду чланака у свима преписима. Текст је у сачуваним члацима добар, а препис г. Косановића марљив; штета је што тих чланака није још више сачувано. Сви чланци Студеничкога преписа налазе се и у Призренском. Иначе се текст преписа Студеничкога слаже са текстом Атонским при променама којима се тај текст карактерише. Само што Студенички препис није онако марљиво као Атонски брисао реч **царство ми, царства ми, царствоу ми** итд., него је тај, очевидно старински обрт, остао на више места сагласан с преписом Призренским. Упућујемо ради потврде на чланке 30, 112, 138, 140, 144, 145, 151, 159 и 173, напред у првом делу.

5. Бистрички препис.

Што се овде саопштава о томе препису, писано је све по белешкама Т. Флоринскога, штампаним у његовој књизи „Памятники“, стр. 217 и даље.

Рукопис у коме је Бистрички препис припадао је манастиру Бистричком у Румунији, и писан је 1444 године. Некада је тај рукопис био својина Н. Надеждина, чега ради се, у старијим списима о Душанову Законику, називао Надеждиновим (нпр. у Шафариковим Památk-ама), а одатле и у нашем првом издању. Сада је тај рукопис својина г. Е. В. Барсова, секретара Московскога Друштва Историје и Старина Руских. Из његових руку рукопис је дошао пред очи познатоме канонисти и научнику руском г. А. С. Павлову, који је о њему реферовао на једном састанку поменутога московског друштва (Чтенія 1885, IV у протоколима). Рукопис је познат за сад само по белешкама и по препису г. А. С. Павлова, којима се послужио и Т. Флорински. Целога текста још нико није штампао. Великој љубазности г. Т. Флоринскога имамо да захвалимо што нас је преписом тога рукописа послужио, те смо га у своме послу употребили и разлике из њега унели где је требало.

У томе рукопису, после прегледа садржине, има 1. Властарова Синтагма; 2. Закон Јустинијанов; 3. Законик Душанов. На крају тога Законика има запис у коме се каже: **Слава съвръшителю бо҃у въ вѣкы аминь ҂ѕцнв г҃ъ** (6952—1444).

Т. Флорински бележи да Бистрички препис има *свих 175 чланака* што их има препис Атонски, и да су тих 175 чланака *написани скоро са свим онако као што су и у препису Атонском.* Осим тога Бистрички препис има још 10 чланака што их има препис Призренски, а Атонски их нема, и има један члан који се не находи ни у ком препису. Што се тиче реда чланака, Флорински напомиње да се и у томе Бистрички препис слаже највише с Атонским, и ако се понегде Призренскому ближе примиче него-ли Атонски. Флорински још једанпут истиче блискост Бистричкога преписа са преписом Атонским и каже да она напомиње блискост међу преписима Атонским и Ходошким, тако да текстови Атонски, Ходошки и Бистрички чине у главноме једну групу и један главни тип. То је за нас доста, јер смо ми већ пронашли главна обележја тога типа и дали му место које међу преписима Законика, по нашем мишљењу, заузима. Само што међу Атонским и Ходошким има знатних формалних разлика, које су при говору о Ходошком препису јасно показане.

6. Хиландарски препис.

То је препис који се још до половине овога века налазио у Хиландару, а од тога доба се за њ ништа не зна. В. И. Григоровић је први а и последњи који је о њему писао. Ево шта он о њему пише у своме опису путовања на месту где се бави прегледом рукописа Српске Хиландарске Лавре: „Скраћени но„моканон и на крају непотпун Законик Стефана Душана. Ово су „чланци који се налазе у Законику: 1. **О христіанствѣ**; 2. **о „доуховномь дльгоу**; 3. **о доуховницѣхь**; 4. **о епископѣхь**; 5. **о „игоуменехь**; 6. **о еретицѣхь кои телеса мрьтвыхь жгоуть**; 7. **о „црьковныхь людехь**; 8. **о поповѣхь**; 9. **о людехь црьковныхь „и еште о игоуменехь**; 10. **о хрисовоулехь**; 11. **о властелехь оу„мрьшихь**; 12. **о насиловапіи**; 13. **о злобѣ**; 14. **о прони**; 15. „**о кѣфалехь**; 16. **о сиротѣхь и неропсѣхь**; 17. **о законоу**; 18. „**о сборроу себровоу**; 19. **о пашѣ**; 20. **за попашоу**; 21. **за пот„коу**; 22. **о прѣніи соуда**; 23. **о мегахь**; 24. **за мегіє сельскіе**; „25. **о планинахь**; 26. **о власѣхь и арбанасѣхь**; 27. **о емстѣ**; „28. (забрљан натпис); 29. **о позваніи**; 30. **о провожденіи**; 31.

„**о псости**; 32. **о оубіиствѣ**; 33. **о скоубежи**; 34. **о запалѥніи**; „35. **о ѹзданиі**; 36. **о соудѣ**; 37. **о позиваниі**: 38. **о кни**-„**гахь царевыхь**; 39. **за отбои**; 40. **о ѹзданиі**;[83] 41. **о соу**-„**діехь**; 42. **о людехь властельскихь**; 43. **о обрѣтели**: 44. **о трь**-„**гоу**; 45. **о прѣселницахь**. Тим се чланком рукопис прекида.“[84] Из овога што је пок. В. И. Григоровић забележно види се да се главе у свем слажу, и по реду и по тексту, с Атонским и Ходошким преписом. По томе сумње нема да овај Хиландарски рукопис припада тој групи познијега систематисања. Има чак, под 16, облик **неропсѣхь** који се налази само у рукопису Ходошком. Пошто од текста није наведен ниједан члан, немамо начина да одредимо да ли тај Хиландарски препис припада типу који је представљен у Атонском препису, типу оригиналнијем и старијем, или ономе другоме, Ходошком, који је граматички и стилистички прерађиван. На ову другу претпоставку упућивала би нас она реч **неропсѣхь**, али она сама није довољна да нас утврди у каквој год карактеристици овако озбиљног значења. Григоровић, који је још имао прилике да упореди Хиландарски и Атонски препис, опазио је такође сличност у поретку глава, али о језику није забележио ништа.

Чудновато је да се у Хиландару за тај препис више не зна и да се некуда без трага изгубио. О њему не говори ништа ниједан од новијих походилаца, нити су што за њ сазнали Љуб. Ковачевић и епископ Димитрије, који су дуже време претресали хиландарску књижницу, нити га, на послетку, помиње најновији опис и списак Саве Хиландарца.[85]

7. Ходошки препис.

Ходошки рукопис носи то своје име по једној забуни. Нити има манастира, нити каквога другог места, с којим би се то на-

[83] Очевидно погрешка пера или штампе; **оуздание** се помиње већ под 35, а овде је у Ходошком и у Атонском **о издании**. **Оуздание** се у Закону помиње само једанпут.

[84] В. И. Григоровича Очеркъ путешествія по европейской Турціи 2. изд. Москва 1877, стр. 32; Флоринскій Памятники, Кіевъ 1888, стр. 262.

[85] Věstnik kral. české společnosti nauk. VI. Rukopisy a starotisky chilandarské, Prag 1896.

звање могло у везу довести. Рукопис је, извесно, писан негде у Старој Србији, па је допро до руку попа Тодора из Стојнога Београда у Угарској. Поп-Тодор га преда у Пешти „χоуꙋдомꙋ мнiχꙋ Өеофанꙋ Хоповцоу расодерꙋ“ године 1688. У запису се помиње како су тада спаљени многи манастири и четири лавре, Хопово и Милешева, Рача и Раваница, у ком су последњем месту многи калуђери мачем погубљени. Она реч χоуꙋдомꙋ написана је тако да изгледа као да се од м хтело правити ш или обратно, јер су у једно састављене и црте од ш и црте од м. У томе је узрок, те је пок. Шафарик при издању законика у Památk-ама (Праг 1851) рукопис назвао *Ходошким,* помисливши при брзом читању, да је оно χоуꙋдомꙋ — χодошꙋ — име тога имаоца. Исти тај рукопис П. Ј. Шафарик назива *Belgradensis* у брошурици Monumenta illyrica etc. Pragae 1839. Пошто се пак данас с именом Ходошки саставио тај рукопис, ни ми га не мењамо као што то ни други нису чинили. Рукопис се с осталим рукописима пок. П. Ј. Шафарика налази сада у Чешком Народном Музеју у Прагу. Појединости о нацрту речи χоуꙋдомꙋ имамо из записака г. К. Јиречка, који је био добар да нам цео опис тога рукопис на расположење стави.

На основу пасхалијске таблице од 6898 до 6916 (1390 до 1408) Шафарик је узимао да је рукопис писан 1390. Али то може сведочити више за онај рукопис из којега је Ходошки преписиван, него за Ходошки сам. Јиречек нам је јавио да се рукопис ни по чему не разликује од рукописâ XVI века. Флорински узима да је без сумње знатно старији од краја XVII века. Шта се налази у Ходошком рукопису описивали су већ неколики; о њем је и у нашој књижевности писао В. Јагић (Starine X, 81—126). Описивао га је и Флорински у својој горе поменутој књизи.

Ходошки текст има јасне знаке који га карактеришу и који му међу другим рукописима место одређују. Први је од тих знака, што се тај рукопис готово у свем ономе разликује од Струшкога и Призренскога, у чем се од тих најстаријих рукописа рукопис Атонски разликује. И као што смо горе казали за Струшки и Призренски рукопис да су представници првобитне

редакције, а за Атонски да је представник некакве позније исправљене редакције Законика Душанова, тако за Ходошки препис можемо рећи да је у томе следбеник Атонскога. Али и међу Ходошким и Атонским има једна разлика — у језику, о којој ће се даље нарочито говорити. Кад се погледа напред у текстовима на паралеле Ходошкога и осталих старијих од њега рукописа, видеће се да Ходошки свуда следствено показује језик већма *књижевни и словенски*, а остали језик већма народни. Некада се то узимало за доказ веће близине к првобитном оригиналу, и према томе се узимало да је и рукопис старији него што је. Сад је, међу тим, јасно да је истина на обратној страни. Оригинал је писан оним народним језиком, а неко је касније, као што би се могло мислити, после промене извршене у ономе што показује Атонски препис, пошао још даље, па је законодавну и кодификаторску редакцију Атонскога преписа дотеривао и у језику по начелима школе Константина Философа. Још више о томе говориће се даље на своме месту.

Текст Ходошкога преписа употребио је Шафарик при издавању Раковачкога рукописа у Кухарскога Antiquissima monumenta juris slovenici 1838 за бележење исправнијих варијаната; по том у Památk-ама 1851, где је препис Ходошки издан с допунама из преписа Раковачкога. То исто издање прештампао је 1856 у Бечу пок. Ф. Миклошић за потребу својих ученика (Lex Stephani Dušani 1656), а оно је и опет штампано у другом попуњеном издању Шафарикових Památky године 1873. Штампао га је на ново и др. Х. Јиречек у делу Svod zakonův slovanských, v Praze 1880 стр. 307—331 по издању Шафарикову, подесивши распоред чланака према чланцима текста Призренскога.

8. Шишатовачки препис.

Ни за Шишатовачки се препис не зна зашто је тако прозван, пошто се у самом рукопису манастир Шишатовац нигде не помиње. Пошто се тај рукопис сада налази у Чешком Народном Музеју међу рукописима који су некада били својина П. Ј. Шафарика, биће да га је П. Ј. Шафарик из Шишатовца добавио, па му је по томе и име дао. У самом рукопису на-

лази се, по саопштењу дра К. Ј. Јиречка, на листу 120 а, руком која је и рукопис писала, запис овакав: **Сы стіи законікь писахь вь Стѣи Горе въ лето ҂змд (1541) мца іоуліа ·в· днь.** То је био узрок, те је П. Ј. Шафарик тај рукопис у књижици Monumenta illyrica, Pragae 1839 назвао Chilandarensis 1541. Касније је то променио, назвавши рукопис Шишатовачким, које му је име и остало. По белешкама дра К. Јиречка рукопис су тај писале две руке, једна до листа 120, а друга од листа 120 и даље. За ову другу руку напомиње др. К. Ј. Јиречек да личи на руку која је писала препис Ходошки, али је Законик Душанов на листовима 97—111, које је писала прва рука.

Што се тиче садржине Шишатовачког рукописа, у њему су: 1. Одломци неких молитава, грчких писаних, за које Флорински мисли да их је, може бити, књиговезац случајно уметнуо; 2. Властар, редом и речима као и у рукопису Ходошком, само језиком више посрбљеним (**Павалъ**; **там'ніцах**; **вь васлкꙋ**; **вазвещають**, итд.); 3. Јована Посника правила; 4. Јустинијанови закони; 5. Душанов Законик; 6. Правила васељенских сабора.

Душанов Законик овога рукописа има исти почетак и свршетак, исте главе и исти ред као и Ходошки, само што је језик држао и у писму српски изговор, где је Ходошки још следовао словенском. Тако гласи белешка дра К. Јиречка, а Флорински мисли да је Шишатовачки препис или рађен по самоме препису Ходошком или по ономе истом оригиналу, по коме и препис Ходошки. Тога ради се по тексту Ходошком познаје и Шишатовачки, те овај последњи рукопис нико није ни штампао.

9. Раковачки препис.

Из бележака дра К. Јиречка вадимо ове податке о томе рукопису.

И тај је рукопис с осталим рукописима П. Ј. Шафарика данас у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији у великом формату лепим уставним словима. На листу 50-ом записано је да је рукопис писао **вь прѣдѣли Срѣм'ской Горы, вь цркви стои обители монастирꙋ Раковцꙋ** раб Божји Пахомије јеромонах, године **҂зсд** (1701). На другоме месту је с го-

дином 1779 записано да је књига била Исаије Париводића, раковачкога намесника. Т. Флорински напомиње да се тај рукопис дуго времена чувао у библиотеци Новосадске Гимназије, те да се по томе називао и Новосадским. Данас на крају рукописа недостаје неколико листа који су одсечени, али нигде нема ни печата ни белешке, по којима би се могло судити да је тај рукопис припадао Новосадској Гимназији. Међу тим то се сведочи белешком првога издаваоца рукописа, Ђ. Магарашевића, Срб. Летопис 1828, III, 44, који је забележио да законик издаје „по рукопису који се у библиотеци Гимназије Новосадске храни.“ И у томе, као и у осталим рукописима, у почетку се налази Синтагма Матије Властара али другојачијим редом него-ли у Призренскоме и Ходошкоме препису; по том иде 2. Јустинијанов закон; и 3. Душанов Законик.

Раковачки је рукопис у целини штампан двапут. Први пут га је, као што је горе напоменуто, штампао Ђ. Магарашевић у Срб. Летопису за год. 1828, III, 44 и д., IV, 51 и д. Издавалац тај није спазио да су испреметани листови текста који су били пред раковачким преписачем Пахомијем. Нити је Пахомије, преписујући, опазио да су пред њим листови испреметани, нити је издавалац Ђ. Магарашевић где показао да му је то у очи пало. Осим тога и цензура је угарска, коју је тада вршио Јован Витковић парох будимски, избрисала неколико чланака о јеретицима. Много боље је издао тај текст П. J. Шафарик у делу Кухарскога Antiquissima monumenta juris slovenici Varsaviae 1838, стр. 92—226. У томе издању долази прво потпун текст по Раковачком препису, напоредо са транскрипцијом латинским словима на супротној страни. По том су, исто тако, наведени, руским језиком, главни варијанти Ходошкога преписа; иза тога је Шафариков немачки превод Законика и на крају значајне Шафарикове напомене (Anmerkungen). Позније пак П. J. Шафарик је узео за основу новоме своме издању препис Ходошки, па пошто тај препис има само 130 чланака, допунио га је из преписа Раковачкога у свем што је овај — као један од најпотпунијих преписа — више имао. Тако је Раковачки препис извесним својим делом штампан трећи, четврти, пети и шести

пут, у два издања Шафарикова дела *Památky*, у Миклошићеву издању и у Јиречкову Svodu zakonův slovanskych у Прагу 1880.

Што се тиче карактеристике Раковачкога преписа, њему, међу свима млађим преписима, припада прво место после старијих до сад наведених преписа. Као год што Призренски препис не заузима оно место које му доноси његов век него оно које би заузимао оригинал са којега је Призренски препис рађен, тако се исто и Раковачком препису барем донекле мора дати онај век који би имао оригинал са којега је преписиван. Из поређења напред види се да преписач Пахомије, радећи свој посао 1701 године, много којешта већ није разумевао и да је понешто и мењао. Али је он ипак и много којешта сачувао, и није пошао до оне мере предругојачавања, коју су себи допуштали и неки старији његови сувременици. Према подели коју смо већ до сад обележили међу рукописима, Раковачки, ма да је сачувао много старине, не припада ка старијој групи коју представљају преписи Струшки и Призренски него к оној другој, у којој видимо преписе Атонски, Ходошки, Шишатовачки и Бистрички. Позније учињене промене находе се и у њему.

Рукопис Раковачки завршује ред преписа у којима се сачувао старији текст, макар да се у њему налази више промена него у осталима, раније наведеним. Рукописи о којима ћемо још писати показују већ текст мање више предругојачаван, често са свим превођен и прерађиван, у којем се за познање старога текста и састава Законика мало користи наћи може.

10. Раванички препис.

Раванички препис налази се такође с осталим рукописима П. Ј. Шафарика у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији, у малом формату. На листу 56-ом има запис од 7195 (1687) који бележи да је рукопис манастира Раванице. На другој страни последњега листа Т. Флорински је прочитао један запис о грађењу неке куће на Сави из године 1676. По томе је рукопис тај писан негде пре 1676, али много раније бити не може, нити, у опште, може бити много старији од средине XVII века, у ком је стара писменост српска почела па-

дати и слабети, јер би, у противном случају, сав рукопис морао имати карактер другојачији и са већом старином сагласнији. Рукопис Раванички штампао је г. Флорински у својој књизи у целини (Памятники, приложеніе, стр. 36—51).

Што се садржине тиче, у рукопису се Раваничком налазе ови чланци: 1. Закони Јустинијанови; 2. Закон цара Стефана; 3. Суд цара Леона и Константина, и по том још неколико ситнијих ствари. Т. Флорински очевидно налази у овом рукопису више него што се може с оштром критиком примити. У осталом, он сам овако карактерише Раванички препис у целини: „Што „се тиче стила и језика, чланци несумњиво показују промену „прве, најстарије редакције Душанових Закона. По некада се „закон излаже обликом веома раширеним; по некада опет веома „у кратко; понекада вас прерада опомиње на Ходошки, а понекада на Призренски препис. Старински технички називи, као: „*меропах*, *отрок*, *ексарх*, *космик*, *властел* и остали замењени су „новима, познијима, као што су: *посадник*, *архијереј*, *белац*, „*господар* и др. Неколики су чланци прерађени са свим неверно и изврнуто због неразумевања старога језика. Памятники, „234)." У нашем поређењу текстова напред ми смо узели у посао и препис Раванички као првога и по нашем мишљењу најстаријега представника читаве групе најмлађих преписа Душанова Законика, у којима је текст више прерађиван и превођен него-ли чуван и преписиван. Видеће се, кад се на дотично место при појединим чланцима погледа, да се често текст није могао ни поредити и да је преписач, не разумевајући већ више ни језик ни ствар, уносио у Душанове законе оно што у њима није могло бити. Какво смо гледиште спрам тога преписа у нашем раду заузели, показаћемо напред где буде реч о поређењу преписа по ономе што је у ком од њих сачувано. На том ће се месту изложити и остало што има да се каже за карактеристику овога преписа или прераде.

11. Текелијин препис.

Овај препис може бити узет за представника целе групе преписа, по свему једнаких, који с Раваничким имају сви један

исти састав, али су у кварежу и у преради отишли још даље од њега.

Текелијин препис, на који сад наилазимо, у саставу је зборника са свим једнак са Раваничким, али су у њему сви знаци прераде, посрбљавања и кварења старога текста изведени још у већој мери но у Раваничком. Напред се, у поређењу при појединим чланцима, види какав је овај текст. Ону редакцију коју, у првоме њеном склопу, представља препис Раванички, неко је позније истим правцем развијао још даље. П. Ј. Шафарик се (Gesch. d. südsl. Lit. III, 225—227) врло оштро изјаснио о овој новој преради већ прерађенога Раваничког преписа. „Уверен сам, вели он на том месту, да су ти закони нова „скорашња творевина, постала пре 150—200 година (око 1830 „писано), и да данас, кад су нађени прави стари закони Ду„шанови, није више ни од какве користи тај посао некаква „залудна калуђера који је праве старе законе прерађивао, да„јући им на много места облик према својим властитим погле„дима или жељама. Кад би се то овде могло, навео бих цео „низ примера да докажем како прерађивач на више од сто места „или није схватио шта оригинал каже или га је кварио навлаш „(правећи нпр. од *меропха* — *меро*, од *приселице* — *пришлец)* „и да посведочим како се ниједно место правих старинских за„кона том прерадом не објашњава, већ како се право логично „разумевање добија само кад се прерада са својим оригиналом „упореди. У преради тој ишчезава све што је оригинално, ста„ринско, јер је прерађивачу било тамно и непојмљиво. Називи „као што су *лице*, *меропах*, *себар*, *пронијар*, *туцак*, *приселица*, „*узданије*, итд. за њ су били јероглифи.“ То је критика првога критичара преписâ Душанова Законика, којој се ни сад нема шта додати, ван што сад, при ширем познавању прошлости, можемо све боље објаснити. Како пак ова прерада XVII века стоји према старинским текстовима, показано је, напред на своме месту, члан по члан.

Чудновато је како је суђено било да се баш по овом, овако рђавом, препису Душанов Законик најпре штампа и у свету позна! Исти овај Текелијин препис штампао је Јован

Рајић у четвртој књизи своје „Исторіе славянскихъ народовъ“, стр. 242—270, године 1795, али с променама по руско-словенском, којим је дијалектом и историја писана. Одатле је законик на немачки превео и штампао Енгел (Geschichte v. Serbien, стр. 293), а по томе преводу израђен је француски превод, штампан у књизи Ami Boué, la Turquie d'Europe Paris 1840, 426—441. У то је време, у осталом, већ био штампан Шафариков немачки превод Раковачкога преписа (1838 у Кухарскога), много подеснији за познање правога текста Душанова Законика. Рукопис Текелијин сада је у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, а штампао га је како треба Јов. Ђорђевић у Срп. Летопису 1859, I (књ. 99) стр. 1—51.

12. Софијски препис.

О томе препису који се сада налази у Народној Библиотеци у Софији саопштио нам је своје белешке из 1882 године др. К. Ј. Јиречек. Он је забележио да је рукопис у Софију донесен из Кратова и да је писан од прилике у другој половини XVII века. После закона долази летопис српски који се свршава са год. 7157 (1649) въцари се синь єго, Ибрахимовь, Мєхмєдь. Касније је тај рукопис био у Београду, јер на крају има, новијом руком, белешка како су Турци 1739 у недељу 6 августа узели Београд, и при тој је белешци неко забележио да ју је написао гнъ митрополить бѣлгр. стопочивши Викєнтін Стєфановичъ. Т. Флорински бележи да на корицама има утиснута година 1728 као година повеза. Осим незнатних разлика које се у простим преписима могу наћи, Софијски препис има исти текст као и Текелијин, само што је већ писан и по читању српском: ва, саборь, касєго, итд. Штампао га је и Софијским назвао Т. Флорински (Памятники, приложеніе, стр. 52—94).

13. Београдски препис.

Др. К. Ј. Јиречек бележи да се у Чешкоме Народном Музеју међу рукописима пок. П. Ј. Шафарика налази и један препис Душанова Законика који је 8 септембра 1847 у Београду израдио П. Ј. Шафарику пок. др. Јанко Шафарик. Оригинал

тога преписа нашао је те године надзорник школа др. Милован Спасић у проте округа Рудничкога, и то је онај исти млађи рукопис Народне Библиотеке (бр. 38) који смо ми описивали у првом издању Законика Стефана Душана. У опису Флоринскога, који је рукопис у Народној Библиотеци у Београду у рукама имао, назван је тај препис *Београдским*, ма да га је П. Ј. Шафарик у своме списку преписа називао *Рудничким*. Ми му задржавамо име које му је, на послетку, у своме за критику текстова тако знатном делу, наденуо Т. Флорински. Још у првом издању законика назначили смо да се тај рукопис у свем слаже са Текелијиним. И правопис је ближи препису Текелијином него-ли Софијском. Не зна се кад је писан рукопис. На 89 листу има арабеска, црвеним ишарана, са записаном годином 1757, али је могућно да су закони, који се свршавају на 66 листу, писани раније, а ту арабеску да је неко цртао позније, може бити пошто је рукопис повезан.

14. Карловачки препис.

Рукопис је Патријаршијске Библиотеке у Карловцима. Истога састава као и Текелијин и Београдски, а препис још познији. Без значења.

15. Загребачки препис.

Т. Флорински је нашао и описао још један препис Законика у библиотеци Југословенске Академије Знаности и Умјетности у Загребу. Нема више но 18 листа у 8-ни, а недостаје листова и у средини и на крају. Флорински мисли да рукопис не може бити старији од средине XVIII века. И тај препис припада текстовима прерађеним, Раваничко-Текелијиног типа. Флорински цени да је ближе Раваничком него Текелијином типу. У Закону цара Јустинијана нарочито се види та сродност, јер се у Загребачком препису и налазе и недостају они исти чланци који се налазе или недостају у Раваничком. Језик је јако искварен и показује прерађиваче са западних страна нашега народа. Докле кварež иде, види се по томе што је од *кефалије* начињен *капурал* капрал (каплар)!

16. Далматински препис.

Др. В. Богишић у делу Pisani zakoni na slovenskom jugu. Zagreb 1872 помиње (стр. 58) један препис очевидно ове Раваничко-Текелијине групе, који је у њега, а послат му је од некуд из Далмације у врло рђавој копији. Немамо начина да обележимо да ли припада Раваничкој, ређој, или Текелијиној, чешћој групи.

17. Љубишин препис.

Др. В. Богишић је, у истом делу (стр. 38), напоменуо да се један препис налазио у књижевника нашег, покојнога Стјепана Љубише. Не зна се ништа више о томе препису, али ће, свакојако, бити и он од млађих преписа, пошто би се до сад ма шта више о њему сазнало да је старији. Могућно је да је то онај исти далматински препис новијега времена, који је нама 1886 у Бечу покојни професор Ф. Миклошић показивао.

18. Стратимировићев препис.

На стр. 263 своје књиге Т. Флорински спомиње да је слушао у Новом Саду да један препис Душанова Законика има и професор српске новосадске гимназије г. А. Сандић. На питање о томе, наш давнашњи пријатељ и побратим ставио нам је одмах на расположење сам рукопис, који је сад пред нама. Рукопис је на малом формату џепних књига, има словенским бројевима обележена 92 (·чв·) листа осим празних по два три с обе стране; цео је, и у повезу старијем. На једном празном листу спреда чита се овај запис садашњега имаоца: „Овај рукопис, „из некадашње библиотеке митрополита Стевана Стратимиро„вића Кулпинскога, добио сам од митрополитова унука (по „брату) Тоше Стратимировића Кулпинскога, рођенога брата ге„нерала Ђорђа Стр. Кулп. мојега кума венчанога. У Новом „Саду, о Божићу 1868. Проф. А. Сандић.“ Рукопис је сав писан једном руком, која је и бројеве листовима побележила, рукописом и правописом какав је био у обичају на крају XVII и у почетку XVIII века. На првом листу (·а·) почиње се: **Сїа книга глаголюема сѫдаць благочастивааго и христолюбиваго самодржавна**

великаго цара Костан'тина и Оустиана гр'часкаго со светеишни господниомь ѡцемь патрихаром Григориемь, сь кнезы и са вельможи и сь болари благочастиваго царствиа его кь Костаньтинополи законь и оуставь поставлені царствиа како подобаеть строити царствиа. То траје до листа 41 (·ма·), а на првој страни тога листа почиње **Благочстиваго и христолюбиваго македонискаго цара Стефана с'рбскаго, бльгарскаго, ѹгар'скаго, дальмат'скаго, ар'бан'скаго, ѹгровлахискаго иниимь многимь прѣделшмь и землами самодр'жьца сѹштаго милостию вишнаго Бога Исоуса Христа законь и оуставь поставлені вь лето ѕѠнз· ииьдиктиѡнь ·к· вь празнікь вьзнесеніа Господа нашего Исоуса Христа мѣсеца маиа ·ка· дьнь.** Текст се свршава на првој страни листа 87-ог напоменом како је у Душаново време *перпер* у српском и бугарском царству вредио *15 асири*. Напомену ту има тако исто на крају Текелијин, а нема Софијски рукопис. Иначе се овај препис слаже са Софијским свуда и баш у ономе у чем се од њега Текелијин одваја. Тиме је означено и све што треба за карактеристику овога рукописа.

19. Борђошки препис.

Новосадски професор г. Тих. Остојић имао је доброту послати нам опис тога Борђошког преписа.

Рукопис је својина Божидара Борђошког, професора горњокарловачке Учитељске Школе. Рукопис се чува од старине у породици Борђошких у Сомбору, и породично је предање да је још при досељењу породице из Старе Србије донесен. Није записано кад је писан. Има 51 лист у 8-ни (0·24 м. висине, 0·16 м. ширине). С почетка као да недостаје један лист; на садашња прва три листа чита се садржина Јустинијанових и Душанових Закона. Јустинијановим нема почетка, а Душановим је натпис: **Оглавленіе вѣштемь ѡ сѹде цара Стефана.** Од 7—24 стр. има летописац, којега је српски део наштампан у Споменику III стр. 156. После летописца је један лист искинут. На садашњој 25 стр. испод шаре долази: **Сіа книга глаголѣма сѹдаць благочьстиваго и христолюбиваго самодрьжавнаго цара Костантина Иоустиніана грцкаго,** итд. са свим по тексту који је Т. Флорински наштампао у Памятники, приложенія стр. 55.

Од стр. 63—100 текст је Законика Душанова једнак са Софијским, који је Т. Флорински у Памятники, приложенія стр. 75 штампао. Осим разлика у правопису и незнатног разилажења у појединим речима и облицима, све је са поменутим Софијским преписом једнако. *Оглавленије* овога рукописа писано је словима која су ближе курсиву, *летописац* је писан ситним уставним словима, а *закони Јустинијанови и Душанови* крупнијим, веома читким и лепим уставним словима, те је могућно да је законе писала једна рука, летопис, може бити, — друга, а оглавленије — трећа. Међу записима на крају рукописа чита се и овај: *765 Іван Неделкович у: тр. лаитнант.* Још има неких рачунских записа са годинама 1789 и 1793. По свему што знамо из овога описа, немамо сумње на које место треба уврстити овај рукопис.

20. Ковиљски препис.

И за ове белешке о Ковиљскоме препису Душанова Законика имамо да захвалимо доброти г. Тих. Остојића, професора у Новом Саду.

Ковиљски би препис требало управо назвати Београдским, зато што је 1726 у Београду довршен, али му дајемо име Ковиљскога по манастиру Ковиљу, где је у књижници нађен, да не бисмо морали по други пут имати име Београдски, које је већ горе под бр. 13 употребљено.

Запис овога преписа о месту где је довршен овако гласи: **Писа се от Стефана Стойковича месеца септемвріа ·к· дьнь; свршни се оу Белнградоу лето господне на** 1726.

Формат је џепни (0·150 и 0·098 м.). Текст се, такође, у свем слаже са Софијским који је Т. Флорински штампао. И у овом препису има летописац као и у Борђошком, једнак с оним што је штампан у Споменику III, 143. За тим долази именик турских царева који се завршује године **҂зрмн** (1640) султаном Ибрахимом и његовим сином Мехмедом. Испод записа Стојковићева има позната белешка о вредности перпера.

* * *

К свему горе наведеном да додамо још једну белешку.

Од пре више од двадесет и пет година имамо од некуд записано да се један препис Законика, на кожи у 8-ни, налази у манастиру Тамнави у Бијељинској Нахији у Босни. На тој записци је назначено да је тај ексемплар виђен године 1853 и да се тамо, уз часну трпезу, до умиваонице открива плоча испод које се слази низа степене, па се после на десно скреће и уза степене иде горе у стају покрај кубета у којој се оваке оставе чувају. Ништа не знамо данас од кога нам је та записка, и овде је уводимо колико да ни она не остане без објаве.

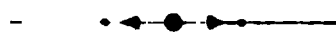

V

Како стоје преписи међу собом и које су старији које ли млађи и најмлађи.

Кад смо се у претходном чланку бавили изналажењем оних особина које би морале, према осталим оновременим споменицима те природе, обележити облик који је имао изгубљени оригинал Законика Душанова, ми смо, нешто по споменицима нашим а нешто по ономе што се зна о оновременим споменицима Византијског Царства, одредили карактеристике које су се без сумње налазиле у оригиналу.

Пред нама је сада други задатак: да између текстова што су пред нама изнађемо и издвојимо онај који у себи садржи најверније знаке првашњега оригиналног текста. Јер пошто нема оригинала, нема ни сталне материјалне белеге која би за какав год текст тврдила да је оригиналан и да баш ономе времену припада. И као што смо тражили како је морао изгледати изгубљени оригинал, тако морамо тражити и по којим знацима да међу разним преписима сигурно познамо белеге оригиналног законског текста Душанова.

Кад би сви преписи носили годину и дан свога постанка, посао би се олакшао. Али и то није довољно, јер често најпознији препис, ако је потекао са оригинала или оригиналу блиског преписа, може имати за посао критичког поређења текста више вредности него-ли други какав много старији по годинама, ако је тај опет из неког познијег преписа потекао. Увек се препису мери вредност по ономе рукопису с којега је преписиван.

С тога у овоме послу ни време преписа ни остали знаци времена, као што је начин правописа, не могу имати толике вредности колико сами стварни знаци текста. С тога ћемо ми наше истраживање и почети с тога краја.

Међу стварним знацима текста најглавнији је сама формула, сам облик који се законима и наредбама у оно време давао.

Каква је, дакле, била формула законских наредаба и законскога текста у старој српској држави?

Још пре краљевине, Стефан, по том првовенчани краљ, почиње повластицу, дану око 1195 Дубровчанима, речима **Милость створи господство ми.** Кад се пак Стефан позније (1220) прогласио за краља, он једну своју повластицу Дубровчанима почиње речима **пише кралевьство ми да е вѣдомо всакомоу.** Позније, кад се државна власт боље утврдила, тај стил **пише** или **повелѣва кралювьство ми** завлађивао је све више, док није завладао са свим и док није постао права формула за све наредбе и заповести краљевске. Треба погледати у који год законски акт или заповест византијску онога времена, па да се види да оно **кралювьство ми,** замењено од 1346 са **царьство ми,** ништа друго није него превод византијско-грчкога *Βασιλέια μου*, које се употребљавало нарочито у заповестима или хрисовуљама. Разматрајући и доказујући старину језика у препису Призренскоме, Т. Флорински је врло добро опазио како препис Призренски о цару, кад се год цар спомиње, говори у првом лицу речима **царство ми** много више него што то чини препис Ходошки. Тако се у препису Призренском чита: **Законникь царства ми**; — **принесоу прѣдь царство ми**; — **по земли царства ми**; — **човѣкь царства ми**; — **книга царства ми**; — **оповѣ царствоу ми**; — **градовоමь царства ми**; — **повелѣло царство ми**; — **да се доведе свезань кь царствоу ми**; — **соудіа царства ми**; — **прѣслоушници царьства ми**; — **повелѣва царство ми**; — **оу дѣда царства ми.** С овим се у свем потпуно слаже са преписом Призренским препис Струшки, за који се с разлогом мисли да је најстарији. У овоме ми видимо још и оригинални облик и оригиналну формулу законску, нарочито онде где је закон био

сви двоје на две врло следствено и прецизно подвојене групе, од којих су у једној преписи Струшки и Призренски са директним законским стилом, а у другој сви остали (Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки)[88] — са индиректним законским стилом. Цео први део овога издања ту је, да дâ потврду за ово разликовање. Опазивши ову међусобну сличност Струшкога и Призренскога преписа, ми смо још и нарочито мотрили је ли она свуда следствена. И у 103 члана, који се налазе у оба та преписа, само се на једном месту у чл. 110 у Струшком препису налази: **Соудие коудѣ гредоу по земли цареве м. Соудіе коудѣ гредоу по земли царства ми** текста Призренскога. Иначе је свуда у погледу на поменуту разлику законскога стила потпуна међусобна једнакост Струшкога и Призренскога и многостручна разлика између њих обадва и осталих седам преписа.

Опазивши ову сличност и разлику, мотрили смо да ли оне нису усамљене само у тој тачки, или се простиру и на друге сличности и разлике, па смо брзо ухватили да се и у другим стварима преписи Струшки и Призренски међу собом слажу а од оних осталих заједнички разликују многим једнаким а знатним разликама. У саставу чланака нема у свих 103 члана међу Струшким и Призренским никакве разлике. Што је год један чланак у Призренскоме, оно је један чланак и у Струшкоме. Не може се казати да се Призренски и Струшки баш у свем подударају, али се њихове разлике заиста своде на мале ствари. Ред чланака се не дâ у потпуности упоредити, зато што је Струшки текст у самим одломцима, али где год групе чланова Струшкога преписа, онако како су оне у вези сачувале се, упоредимо с истим местом преписа Призренскога, налазимо скоро потпуну подударност.

Струшки се препис састоји из три засебне групе, које се сад читају на сачуваних 15 листа.

На прва два листа сачувани су 5-ти—19-ти чланови преписа Призренскога истим редом, 5-ти само са другом половином,

[88] При опису преписа Студеничкога назначено је да ни ово подударање није апсолутно и на свима местима идентично.

сали искони стил. Тако, на прилику, чл. 34 носи прави тип непосредне царске наредбе, почињући речима: **Отселѣ да не ѹр'вѣ ниедина власть калоѹгїера или црьковнаго чловѣка, и кто потвори сїе при животѣ и по съмрьти царства ми, да нѣсть благословень!** Ову клетву и забрану нису дирали ни остали, осим Раковачког, макар да су у понајвише случајева оно **царства ми** брисали, па замењивали са **царским**. А таквих примера има још. Ову пак разлику истакао је још Т. Флорински као разлику међу преписима Ходошким и Призренским, да би посведочио већу старину преписа Призренскога, коју је оштрим својим оком спазио још пок. Ђ. Даничић.[87] Међу тим ми смо, поређењем свих рукописа, у тој истој разлици нашли не само доказ за старину преписа Призренскога него и полазну тачку за много шире распознавање свију преписа, по старини и оригиналности њиховој.

Да бисмо у томе јаснији били, можемо међу двадесет напред описаних преписом начинити једну главну и претходну поделу на старије и млађе. Кад се погледа у текст и поређење преписа, изложено у првом делу, видеће се да између 20 рукописа које познајемо данас (о једном има само непоуздана записка без даљих извештаја) има девет *старијих* преписа. То су: Струшки, Призренски, Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки (који је позно преписиван, и у нечем тегли већ к преписима познијим, али га многе особине одсудно прикључују овој старијој групи). Остали су сви млађи, и међу њима се најстарији, Раванички, налази у неку руку на средини међу старијом и млађом групом, која се последња, од Текелијинога (бр. 11) почињући па са Ковиљским (бр. 20) свршавајући, у свем осим незнатних ситница међу собом слаже.

Кад је таква главна подела свих сада познатих преписа Душанова Законика, врло је карактеристично што ћемо казати: да се старијих девет преписа у горе поменутом употребљавању директног (од првог лица, са **царьство ми** итд.) и индиректног (од трећег лица, са **царь, царевь, царьскын**, итд.) законског стила

[87] Rad XV, 181, 182.

Бластелинь велін да се не позыва безь книге соудние, а прочінмь печать. У чл. 63 Струшки има **кефалние** м. **кепаліе** и **продаю** м. **продава**; — у чл. 66 **кьда** м. **къді** и **или** м. **али**; — у чл. 67 **оу едномь селоу** м. **оу едномь сѣлѣ,** али опет у чл. 142 Струшки има **сьборе** а Призренски **събороу** а у чл. 145 Стр. **прѣдѣлѣ** а Пр. **прѣдѣлоу**; — у чл. 67 има Струшки **плата** м. **плакы**; — у чл. 68 **дае** м. **дава**; — у чл. 69 **црькьвь** м. **црьковь**; — у чл. 70 **отдѣлиень** м. **одельнь** и **едьнь** м. **еднињ** која се разлика следствено види и у другим члановима; — у чл. 71 **коукін** м. **коуке,** па према томе и у чл. 149 **оу крагы** м. **оу крагие** и у чл. 91 **на вечери** м. **на вечере** Призренскога; — у истом чл. 71 Струшки има **оучиниль** м. **оучинио**; — у чл. 72 **догие** м. **донде,** и **коуда** м. **коудѣ**; — у чл. 75 **обрѣте** м. **нанде**; — у чл. 76 **доушьници** м. **доушевници**; — у чл. 78 **милостию** м. **милостноу**; — у чл. 79 **кто** м. **тко,** и **црьковнога** м. **црьковнаго**; — у чл. 80 **даде** 3. л. мн. м. **дадоу,** и **кон-но** м. **кои**; — у чл. 81 **властельске** м. **властѣоске**; — у чл. 82 **стане** м. **прѣстои**; — у чл. 83 **сьга** м. **сьда**; — у чл. 84 **никакое** м. **никакве**; — у чл. 91 **обрѣте** м. **обрѣште,** и **догде** м. **да кьда**; — у чл. 92 **соудие** м. **соудіами**; — у чл. 93 **самоседмога** м. **самоседмаго**; — у чл. 104 **догде** м. **догда**; — у чл. 106 **властельсци** м. **властеоски**; — у чл. 106 **хватн** м. **хыти**; — у чл. 109 **отравникь** м. **отровникь** и **наге** м. **наиде,** докле, насупрот у чл. 145 Струшки има **наиде** а Призренски **нагие**; — у чл. 125 **кьга** м. **кьда,** и **прѣиель** м. **прііель**; — у чл. 127 **тога си** м. **тога-зіи** и у чл. 154 **онога си** м. **онога-зіи,** а и у чл. 108 **сико си** м. **сико-зи**; — у чл. 132 **коупить** м. **коупити**; — у чл. 135 **дроуга по нои гредоуки** м. **дроуга коя по нои гредѣ**; — у чл. 136 и 138 **нема** м. **не има**; — у чл. 136 још **такока** м. **такова-зи,** а насупрот томе у чл. 145 **тога-зи** м. **того**; — у чл. 138 **прѣписано** м. **приписано**; — у чл. 144 **окол'на** м. **окольны,** и **еговоу** м. **негокоу**; — у чл. 145 **краиштахь** м. **краништехь**; — у чл. 151 **развѣ да оправе или пакы да окриве** м. **развѣ оправити или окривити**; — у чл. 151, 152, 154 **пороτци** м. **поротници**; — у чл. 161 **говори** м. **глаголие** и **догде** м. **догда**; — у чл. 162 **коуде** м. **камо.**

Ми смо изнели само знатније разлике, али има много чланака у којима никаквих разлика и нема. И ове што су овде изнесене, споредног су значаја, и не могу бележити никакву особиту редакцију текста. Разлике ове врсте само су разлике међу преписима, које често не показују ништа друго већ дијалекат, или начин говора и писања свога преписача. Јачих разлика ми смо у 103 члана нашли само у 11 чланова, а какве су и оне, може се видети напред у поређењу у члановима 58, 62, 72, 73, 85, 107, 125, 127, 149, 151, 160. Флорински, који је први имао прилике да преписе Призренски и Струшки пореди, нашао је такође да се они међу собом највише слажу.[89] Сам препис Струшки, кад се по правопису упореди са Призренским, очевидно је старији, пошто се у препису Струшком не види нигде никакав траг реформованог правописа Константина Философа, којим се почело писати с почетком XV века, него су свуда јасно сачуване правописне особине и обичаји XIV века. Препис Струшки може лако припадати самоме времену Душанову, и ненакнадна је штета што се у потпуности није сачувао. А у Призренскоме препису јасно се виде знаци реформованог правописа, и тога ради најраније време, у које би се тај препис могао ставити, могло би бити тек прва или друга десетина XV века. Али као што смо напред казали, препису увек даје цену оригинални текст који се пред преписачем налазио, и цена преписа Призренскога отуда долази. Оригинал преписа Призренскога и Струшки текст очевидно су два преписа у којима се виде најстарије форме законских текстова Душанових.

Друга група старијих преписа, у којима видимо знатно и често замењивање директнога законског текста индиректним, и у којима и у реду чланака и у саставу њиховом има далеко знатнијих разлика наспрам Струшко-Призренскога преписа, обухвата преписе *Атонски, Студенички, Бистрички* (од 1444) *Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки* и *Раковачки*. Ради лакшега споразумевања, ми ћемо ту групу звати групом Атонском наспрам два најстарија преписа Струшкога и Призренскога. Ми смо ту исту Атонску групу већ издвојили по једном, али врло

[89] Памятники, 180, по том 191—192.

знатном, знаку индиректнога законског стила. Сад је мислимо узети на око и по другим знацима, и то: 1. по распореду и по натписима чланака, а 2. по разлици текста и редакције, поредећи, непрестано, целу атонску групу преписа са Струшко-Призренским текстом као типом законскога текста очевидно старијим.

Знатно је што се Струшки и Призренски препис, слажући се скоро са свим у поретку чланака, као што смо горе видели, разилазе потпуно у натписима чланака. Призренски препис има скоро над сваким чланом натпис. Хтела се извести и нека подела у главе, и с тога видимо у почетку **Глава ·а· О хрістіанствѣ**; — **Глава ·в· О женитвѣ**, а после следује просто број при натпису и тако иде, с малим изузетцима, до краја. Изгледа да су редактор или преписач хтели да изведу неку поделу на главе, па су се збунили, не ухвативши јасну разлику између глава и чланака, и онда су (тако се, барем, нама чини) цео тај посао напустили, па продужили просто бројање чланака, оставивши у почетку траг и белег оне своје намере. Струшки препис показује нам натписе само на неколико места, а бројева никако и нема, него чланци иду просто један за другим. И у овоме бисмо ми гледали један знак веће старине Струшкога преписа. Натпис у Струшкоме препису налазимо, нпр., при чл. 14 и он гласи **О игоуменехь и о калоугерехь**; при том истом члану натпис Призренскога преписа гласи **О поставлюеніи игоумена**. Даље Струшки препис има натпис при чл. 58: **О оумрѣни властель**, а натпис Призренскога преписа при том члану је **О селоу кто оумре**; при чл. 63 Струшки препис има **О кепалниахь** а Призренски — **О доход'коу**; при чл. 64 Струшки препис има **О сиротах**, а Призренски — **О сіиротѣ**; при чл. 67 Струшки препис има **О отроцех и мерьпсех** а Призренски — **О отроце и о мѣроп'се**; при чл. 74 Струшки препис има **О пашн** а Призренски — **О паши селоу**; при чл. 76 Струшки препис има **За попашоу** а Призренски — **О попаши**. То су сви чланци при којима се у Струшкоме препису налази натпис. Струшки препис нема никаквих других знака поделе осим просто одвојених чланака текста.

Међу тим Атонски препис (а с њим се у томе слажу сви остали, те им је и то један знак разликовања од оних првих и један знак сличности, по којима смо их ми у групу спајали) показује већ у некој мери изведено оно што као да се у Призренскоме препису хтело, али се само у почетку показало, па напустило. Атонски препис је изделио чланке по неком систему у главе, оставивши у тим главама негде само један или два члана, а саставивши у њих понегде и повећи број чланака. Тај се препис систематично и скроз разликује и од карактеристичне једноставности и простоте преписа Струшкога и од натписивања и обележавања свакога чланка у препису Призренскоме. Очевидно је да се неко нашао који је умео да схвати разлику међу параграфом и главом или одсеком што се није дала ухватити ономе који је на оригиналу Призренскога преписа радио. Пошто је тај распоред главâ Атонскога преписа други врло карактеристичан знак читаве те групе преписâ, иставићемо га овде у потпуности са назначењем натписа чланака (по бројању овог издања, којега се бројања свуда држимо) који су у коју главу Атонскога преписа унесени.

После приступа долази

I.[90] **О христіанствѣ** (чл. 1, 2, 3).

II. **О доуховномь дльгоу** (чл. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10).

III. **О доуховницѣхь** (чл. 11).

IV. **О соудѣ** (чл. 12).

V. **О епископѣхь** (чл. 13).

VI. **О игоуменехь** (чл. 14, 15, 16, **35, 36, 37**[91]).

VII. **О калогиерехь** (чл. 17, 18, 19, **29**).

VIII. **О ресницѣхь**[92] **кои тѣлеса мрьтвыихь жегоуть** (чл. 20, 21).

IX. **О црьковныихь людехь** (чл. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34[93]).

[90] Римски су бројеви наши; оригинал нема никаквих бројева пред тим натписима.

[91] Дебљим цифрама се бележе чланови који су, сигурно ради овога систематa, измештени из онога реда што га видимо у Призренскоме препису.

[92] Место ове тамне речи остали преписи Атонске групе имају еретицѣхь.

[93] Чл. 29 премештен је у одсек VII, а чл. 31 налази се даље у одсеку X; чланови пак 35, 36, 37 напред су у одсеку VI.

X. О поповѣхь (чл. **31**, **65**[94]).

XI. О хрісовоулѣхь (чл. 40[95]). Види још LXI.

XII. О властелѣхь оумрьшихь (чл. 41, 42, 43, 45, 47. **44**, **46**, 48).

XIII. О пьсости (чл. 50, 55, **95**[96]).

XIV. О насиловані̂и (чл. **53**, **54**, **49**[97]).

XV. О невѣрѣ (чл. **52**, 56, **61**, **62**[98]).

XVI. О злобѣ (чл. **57**, **58**).

XVII. О проні̂и (чл. **59**).

XVIII. О цари (чл. **60**).

XIX. О кефаліахь (чл. 63[99]).

XX. О сиротахь (чл. 64).

XXI. О прѣні̂и соуда (чл. 66, **78**, **91**, **103**, **104**[100]). Види још LXXIV.

XXII. О отроцѣхь и меропсѣхь (чл. 67).

XXIII. О законоу (чл. 68, 70, 71[101]).

XXIV. О сьбороу секровоу (чл. **69**, 73[102]).

XXV. О паши (чл. 74, 75).

XXVI. За попашоу (чл. 76).

XXVII. За потькоу (чл. 77).

XXVIII. О мегахь (чл. 79, 80[103]).

XXIX. О планинахь (чл. 81).

[94] Овај цео одсек састављен је из два са стране на то место добављена члана.

[95] Чл. 38 (о ждрепцима и коњима царским да се црквама ни црквеним селима на хрэну не дају) и чл. 39 (у ком је потврда дотадашњих властеоских баштинских права) не налазе се у Атонском препису.

[96] Чл. 49 премештен је ниже у одсек XIV; чл. 51 у Атонском рукопису нема; он говори о јемствовању старешине кад свога млађега, сина или брата, у двор царски предаје; чл. 52 премештен је у одсек XV, а чл. 53 и 54 премештени су у одсек XIV.

[97] И овај је одсек цео састављен из чланова с других страна.

[98] Чл. 57, 58, 59 смештени су у одсеке XVI и XVII.

[99] Чл. 61 и 62 горе су под XV.

[100] Чл. 65 који би за почетак овога одсека био на реду премештен је горе под X; 67 и 68 ниже су у одсецима XXII и XXIII, и остало је све у одсецима што одмах следују.

[101] Чл. 69 премештен је у одсек XXIV.

[102] Чл. 72 о правди која се на двору цареву имала чинити свакоме осим отрока властеоскога немају рукописи Атонске групе, осим јединог Раковачкога.

[103] Чл. 78 премештен је горе у одсек XXI.

XXX. О власѣхь и арбанасѣхь (чл. 82).
XXXI. О книгахь милостнихь (чл. 83).
XXXII. О котьлѣ (чл. 84).
XXXIII. О бабоуньской рѣчи (чл. 85).
XXXIV. О оубинствѣ (чл. 87. 86, 94, 95, 96[104]).
XXXV. О юмьствѣ (чл. 88).
XXXVI. О позванїи (чл. 89).
XXXVII. О залогахь (чл. 90).
XXXVIII. О познанїи лица (чл. 92).
XXXIX. О провожденїи чловѣка дроужнаго (чл. 93).
XL. О скоубежи (чл. 97, 98[105]).
XLI. О запалюнїи (чл. 99, 100).
XLII. О нлюздѣ (чл. 101).
XLIII. О оузданїи (чл. 102).
XLIV. О книгахь царевѣхь (чл. 105[106]). Види још LX.
XLV. За отбои (чл. 107[107]).
XLVI. О изданїи (чл. 108).
XLVII. О соудїахь (чл. 110, 111[108]).
XLVIII. О соужнихь (чл. 112, 113).
XLIX. О людѣхь властельсцѣхь (чл. 114, 115).
L. О обрѣтели (чл. 116).
LI. О трьгоу (чл. 118, 119, 120, 122[109]).
LII. О приселицахь (чл. 125, 126[110]). Види још LXXI.
LIII. О зиданїи града (чл. 127).
LIV. О коискахь (чл. 129[111]). Види још LIX.

[104] Чл. 88, 89. 90—92, 93 којима је овде по Призренском реду место премештени су ниже у одсеке XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX а 91 је горе у одсеку XXI.

[105] Чл. 94—96 налазе се у одсеку XXXIV.

[106] Чланови 103 и 104 премештени су напред у одсек XXI.

[107] Члан 106 не налази се у Атонском препису.

[108] Члан 109 о маћинику и отровнику не налази се ни у једном препису Атонске групе осим Раковачког.

[109] Чланови 117 и 121 не налазе се у Атонском препису.

[110] Чланови 123 и 124 (први о Сасима и искрченој гори, а други о потврди повластица освојеним грчким градовима) не налазе се у Атонском препису.

[111] Члана 128 (о помоћи цару кад жени сина или крштење има) Атонски препис нема.

LV. О скадѣ (чл. 131[112]).

LVI. О коуплѥніи (чл. 132).

LVII. О поклисіарѣхь (чл. 133).

LVIII. О записаніи книгь (чл. 134).

LIX. О воисцѣ (чл. 135). Види горе LIV.

LX. *О книгахь царевыхь* (чл. 136[113]). Види исти натпис горе под XLIV.

LXI. О хрісовоулѣхь (чл. 137). Види горе XI.

LXII. О льжномь писаніи (чл. 138).

LXIII. О меропсѣхь (чл. 139). Види горе XXII.

LXIV. О приѥти тоуждега чловѣка (чл. 140, 141).

LXV. О властелѣхь кои затирають дрьжавоу (чл. 142).

LXVI. О гоусарѣхь (чл. 143). Види још LXVIII.

LXVII. О побѣгльцѣхь (чл. 144).

LXVIII. О татѣхь и хоусарѣхь (чл. 145, 146, 147, **149, 150**). Види горе LXVI.

LXIX. О соудіахь (чл. **148, 175**).

LXX. О поротѣ (чл. 151, 152, 153, 154).

LXXI. О приселницахь (чл. 155, 156, 157). Види горе LII.

LXXII. О стражахь (чл. 158, 159).

LXXIII. О гостехь и гоусарѣхь (чл. 160[114]).

LXXIV. О прении соуда (чл. 161, 162, 163,[115] **167**[116]). Види још XXI.

LXXV. О потворницѣхь (чл. 165).

LXXVI. О пиꙗницахь (чл. 166).

LXXVII. О златарехь (чл. 168, **169, 170**[117]).

LXXVIII. О правдѣ (чл. 171, 172).

LXXIX. О подьводѣхь (чл. 173).

[112] Члана 130 (о казни онога ко на војсци цркву обори) Атонски препис нема.

[113] Због записа 1354 године, Атонски препис нема натписа; овај међу звездицама узет је из рукописа Ходошкога.

[114] Тај члан је у Атонском препису растављен на два члана. Види о томе при томе члану у првом делу.

[115] И овај члан обухвата два члана Атонскога преписа.

[116] Члан 164 налази се само у Призренском препису; чл. 165 следује у одсеку LXXV а чл. 166 у одсеку LXXVI.

[117] Чл. 167 је премештен горе у одсек LXXIV, очевидно на згодније место. За чланове о златарима треба видети текст првога дела.

LXXX. О баштинахъ (чл. 174).
LXXXI. О законѣ (чл. 176[118]).
LXXXII. О дворьскомь соудоу (чл. 177, 179, 181, 183[119]).
LXXXIII. О познанiи лица (чл. 180, 187[120]).
LXXXIV. О глобарѣхъ (чл. 188).

Као што се види из напред показанога прегледа, неко се нашао који је чланке, познате нам из Струшкога и Призренскога преписа, премештао, доводио ближе једне другима, узимљући их често и са удаљенијих места, и састављао у групе сродније по садржини, па им онда давао натпис. Кад се промотри овај посао по ономе како је рађен и по целини својој, он такође долази у прилог к већој старини распореда Струшкога и Призренскога, пошто је непотпуније и несавршеније редовно старије од потпунијега и савршенијега. Овај исти закључак потврдиће се, мало после, и исправкама или променама текста, кад на њих по реду дођемо. Истина систематисање и натписивање глава у Атонској групи преписа није бог-зна како ни усавршено ни унапређено; оно је још малено и плашљиво, али је оно ипак драгоцен доказ даљега рада наших старих на унутрашњем реду Законика, који је, без сваке сумње, касније предузиман, па није од свих у потпуности ни приман, као што ће се то видети из разлика Ходошкога и Атонскога преписа, на које ћемо ниже упутити. То значи да се у то време знало како има два текста, један оригинални и аутентични а други с исправкама, па како су се према овима последњим многи држали самостално, примајући их или одбијајући.

Да погледамо изближе како је рађен овај посао систематисања Душанова Законика.

У одсек VI о игоуменехъ у који су узети чл. 14, 15, 16 и по њима му натпис стављен, узети су и чланови 35, 36, 37. Нема сумње да је и 35 и 36 ту боље место; за 37 то не изгледа одмах, али ако се помисли да су се за владичанске

[118] Чл. 175 напред је у одсеку LXIX.

[119] Чл. 178 и 182 не налазе се у Атонском препису; чл. 180 доле је у одсеку што следује.

[120] Чл. 184 и 185 Атонски препис нема. Чл. 186, последњи Призренски, не налази се ни у ком другом рукопису.

изасланике највише слали игумани — онда би и ту сумња отпала. Међу тим ми данас не знамо и немамо откуд да дознамо како се онда тај посао радио.

У одсек VII **о калогюрєхь** истављен је напред и прикључен к члановима 17, 18 и 19 члан 29 с пуним разлогом. Он је ту много боље постављен него-ли у препису Призренскоме.

Одсек X **о поповѣхь** састављен је из два члана са два краја Законика; чл. 31 је издвојен из претходнога IX одсека, па је с њим састављен чл. 65, који долази на ред тек после XX одсека.

Кад се погледа на одсек XII **о властєлѣхь оумрьшихь** видеће се да му натпис не одговара саставу и ако међу члановима везе има. Али кад погледамо на одсеке XV, XXIV, LII, LXXI, LXXII, LXXV, LXXXII, LXXXIII, видеће се да је писац, при одсецима који су обухватали више чланака, натпис правио држећи се члана првога у одсеку а не предмета којим су везани сви чланови у одсеку, и ако је ово друго гледиште морало руководити самим распоредом.

У одсеку XIII **о пьсости** с разлогом су састављени чланови 50, 55, 95, јер сва три о томе предмету говоре, а с разлогом су испремештани чланови што се налазе између 50 и 55, јер о другим предметима говоре. На потребу да се саставе или ближе примакну чл. 50 и 55 указали смо и сами напред у приступу где смо говорили о међусобној вези чланака у препису Призренскоме.

Одсек XIV **о насиловании** такође је састављен из чланака с разних страна. Само је ту, не знамо како, уз чл. 53 и 54 придодат чл. 49 без разлога, пошто говори о одговорности властеле крајишникâ за неповредност границе. Ако се томе члану није могло наћи боље место, ваљало му је, барем дати засебан натпис.

Одсек XV **о нєвѣрѣ** састављен је такође од чланова с различитих страна, који међу собом имају везе. Натпис је незгодан, зато што је, по напомени горе већ назначеној, смишљен по првоме члану групе, као што је и на другим местима рађено.

С одсеком XV по нашим би мислима једну групу чинио одсек XXI **о прѣнiи соуда**, такође састављен из чланака с више странâ. Али стари редактори нису налазили да треба ићи тако далеко. Исто тако чл. XXII и XXIII могли би чинити једну групу и имати натпис **О отроцехь и меропсехь** који се чита при одсеку XXII. Али и ту стари редактори нису хтели то да чине.

У одсеку XXIV с натписом **о сьбороу себровоу** састављени су са две разне стране, чл. 69 о забрани збора себарског (племићског) и чл. 73 о праву које се давало сиротици да има у парници заступника, који заиста међу собом свезе немају. Међу тим исти одсек с истим саставом и натписом налазимо и у Бистричком и у Ходошком. Није, дакле, случајно оно што пред собом видимо, и ако томе разлога наћи не умемо.

У одсеку XXXIV са свим су згодно посастављани чланци који говоре о убиству и који су у првобитној редакцији налазили се на два места.

У одсеку XLIX имамо да обратимо пажњу на натпис **О людѣхь властельсцѣхь** поради тачнога разумевања чл. 114, пошто се тек по томе натпису добро види о каквим је људима и о каквоме јемству онде реч.

Одсек LII **о приселицахь** обухвата такође два члана који немају везе; у 125 се ћовори о приселици а у 126 о јемству околине за градску земљу. Међу тим и то није случајно, јер се налази и у Ходошком и у Бистричком препису.

Карактеристично је што се у другом Законику неколики од натписа првога Законика понављају. Карактеристично је веома што су редактори наишли на мисао да чланке другога Законика групишу под натписима под којима су и чланци првога Законика груписани, а нису помишљали да чланке једнога и другог једнаког натписа у једно саставе. Тако имамо једнаке натписе при XLIV и LX (којим се последњим почиње други Законик), при XI и LXI, при XXII и LXIII (једним делом), при LII и LXXI, при XXI и LXXIV. Нама се чини да је осећање о два Законика, о два зборника било главни узрок што се није чинило, како би, може бити, когод данас учинио. С

тога је и ово потребно узети као један од доказа против сумњања о две законодавне радње на Законику Душанову.

И ако је у овоме поређењу натписа мучно једне с другим мерити рукописе непотпуно сачуване, ми смо опет упоредили натписе глава и чланака преписа Атонскога и Ходошкога (ма да овај последњи нема свих чланака). Жао нам је што то нисмо могли учинити међу преписима Атонским и Бистричким (који је последњи и од прво поменутога боље сачуван) зато што је рукопис Бистричкога преписа само кратко време при нама остао, али знамо да он и у томе следује Атонском, ма да све до најситнијих разлика испитали нисмо.

Карактеристично је како се распоред чланака и натписи Атонскога преписа скоро потпунце налазе и у препису Ходошкоме, али је исто тако карактеристично како се Ходошки понегде (и ако само на неколиким местима) одвојио од Атонскога, задржавши распоред Призренскога. И у томе су све неједнакости између једнога и другога преписа. Тако на прилику првих 10 одсека иде савршено истим редом, па се онда код XI понавља натпис одсека IX **о цркьковныхь людехь**, зато што писац није хтео да одатле горе под IX премести чланове 32, 33, 34 него их је оставио ту онако како се и у Призренском препису налазе, метнувши поврх њих само натпис Атонскога преписа, и учинивши то по други пут, да би оним чланцима место сачувао. Тако се исто код XII понавља **И еште о игоуменѣхь** и оним **и еште** то се понављање и наглашује, а обоје се чини због тога што писац није хтео чланове 35, 36, 37 да премести с њиховог места Призренскога напред у одсек VI, где их је редактор Атонски између Призренскога 16 и 17 члана наместио. Ето чега ради је у томе Ходошки ближи Призренскоме него-ли Атонски. Очевидно је да је преписник Ходошкога пред собом имао оба-два текста, па му се нечега ради није свидело да промену Атонскога усвоји, него је чланке на месту оставио, поновивши натписе Атонске. За тим се с потпуном једнакошћу ређају одсеци XI—XVII закључно, а одсека XVIII **о цари** у Ходошком нема због тога што члана 60 о томе предмету Ходошки препис нема. За тим се, даље, одсеци XIX до XXVII

за потькоу (чл. 77) потпуно подударају, па се ту, на једанпут, понавља натпис одсека XXII **О прѣніи соуда** због тога што писац и ту није хтео да премести чл. 78 у дотични одсек напред под XXII, како је учинио Атонски, него је чл. 78 оставио на Призренском месту, истакавши му натпис, онај од онуд из одсека XXII, и ту као пред новим одсеком. Одсек XXVIII **О мегыхь** у који је Атонски саставио чл. 79, 80, Ходошки је разбио на два одсека, задржавши при чл. 79 натпис **о мегыхь**, а члану 80-ом притакавши други натпис **За мегїє селскыѥ**, и начинивши од њега нов одсек. Одсеци XXIX и XXX иду као и у Атонском, а одсека XXXI (чл. 83) **о книгахь милостинихь**, и одсека XXXII (чл. 84) **о котьлѣ** Ходошки нема, јер се у њем ни дотични чланови не находе. Одсеци XXXIII — XXXVII закључно опет се подударају у Атонскога и Ходошкога, а после XXVIII налазимо у Ходошкоме и опет поновљен натпис одсека XXI **о прѣніи соуда** због тога што писац није хтео да чл. 91 измести с Призренског места напред под XXI. За тим опет следују подударно одсеци XXXVIII и XXXIX, па се онда и опет понавља натпис одсека XXXIV **о оубїиствѣ**, зато што писац није хтео да са Призренског места напред помера чл. 94, и понавља се натпис одсека XIII **о пьсости** зато што писац није хтео да помера чл. 95 (прву половину), и натпис одсека XXXIV **О оубииствѣ** понавља се по трећи пут, зато што писац није хтео да помера с Призренскога места другу половину чл. 95 и чл. 96. Ходошки је преписник, као што се види, усвојио и раздвој чл. 95 Призренскога на двоје, и натписе Атонскога, али није хтео да тим члановима њихово Призренско место мења! Ово нам се све чини веома карактеристично.

После тога, четири одсека XL, XLI, XLII, XLIII следују редом Призренским, али се то опет прекида из истих узрока, јер пре XLIV одсека умеће се нов одсек с натписом **О соудѣ** зато што писац није хтео да чл. 103 премести напред у одсек XXI, као што је то уредник Атонскога текста учинио, и умеће се, за тим, нов одсек **О позиванїи** зато што писац није хтео да члан 104 претура напред опет у одсек XXI. За тим

опет подударно следују у свем са својим натписима и са садржином одсеци XLIV — LV закључно. Одсека LVI **о коуплюніи** Ходошки нема због тога што се у том препису ни дотични чл. 131 не налази. За тим следују одсеци LVII, LVIII и LIX подударно с Атонским, и тиме се са првим Закоником свршава.

Други Законик није у Ходошкоме препису у потпуности ни сачуван, те због тога из њега имамо само 9 првих одсека. Одсеци LX (с којим се у Атонскоме почиње други Законик) до LXIV закључно следују и у Ходошкоме такође подударно; одсека LXV **О властелѣхь кои затиракють дрьжавоу** (чл. 142) Ходошки нема зато што ни дотичнога члана нема. Одсеци LXVI, LXVIII, LXIX и LXX у Ходошкоме такође следују подударно, само што одсека LXVII **О побѣглыцѣхь** (чл. 144) Ходошки нема, јербо ни тога члана нема. На одсеку LXX, у ком су чланци о пороти, Ходошки се препис прекида.

Кад се ове разлике прегледају, неопходан је закључак: да је писац Ходошкога преписа (или неко други пре њега, ако је он то готово нашао, па преписао) имао пред собом и текст сличан Призренскоме и редакцију сличну Атонској; да је у свем следовао редакцији Атонској (што се може при свакоме члану појединце видети у делу првом), али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренскога места. Чинећи то, а вољан иначе да у свем осталом следује систему Атонском, писац је понављао натписе оних одсека у које су ти чланци премештени, или је нове одсеке и нове натписе, на два три места, уметао. Тиме је његов број одсека и списак натписа већи. Међу тим у свем је осталом у том погледу подударност толика, да сумње нема да је систем Атонскога преписа био руковођа у свем томе раду и да је он усвојен и у томе препису (који иначе има и других својих особина о којима ћемо, на свом месту, посебице говорити).

Ми смо горе на једном месту казали да групу Атонску издвајамо по два знака, прво по индиректном законском слогу, и друго по покушају складнијега распореда или систематисања чланака Законикових. Извели смо у свем, по најбољем штампаном тексту те групе, по Атонском, како је схваћен, докле

је теран и како је изведен тај складнији распоред. Флорински тврди, о чем смо, захваљујући његовој доброти, имали прилике да се и сами уверимо, да се с Атонским текстом у потпуности слаже Бистрички. У првоме делу су, у осталом, једнакости и разлике та два текста члан по члан обележене. С Атонским се слаже и Ходошки по оба та знака, и то је знатно баш зато, што Ходошки није хтео Атонскоме до сваке ситнице да следује, и што Ходошки (као што ће се, даље на своме месту, видети) иначе представља тип и по другоме нечем засебан. Студенички је сувише недовољно сачуван, да би се у овоме погледу могао мерити с Атонским. Али се опет, осим стила који га овамо меће, баш и по оно мало сачуваних одсечних натписа, види да припада овамо. У томе препису први је натпис **О соудѣ козмикь** и обухвата чл. 12 (види напред одсек IV где је натпис само **О соудѣ**); по том **О игоуменехь** са чл. 14, 15, 16, 17, 18, 29, 30 (види напред одсек VI, и ако је другојачије састављен); даље **О поповехь**, са чл. 31 (види напред одсек X); по том: **О чл҃вжемь** (сам преписач, митрополит С. Косановић, оставио тако и назначио: *нејасно*) са чл. 20, 21 (види одсек VIII); даље **О прогнанiи**, са чл. 32, што би био нов натпис и нов одсек, јер је чл. 32 горе стављен у одсек IX; по том **О соудѣ**, са чл. 33, нов одсек и нов натпис, јер је чл. 33 горе стављен у одсек IX; даље **О псованiи**, са чл. 50 (види напред одсек XIII); по том **О прѣданiи** са чл. 51 (којега Атонски препис нема, те се и не зна на које би га место онај уредник поставио); даље **О невѣрѣ**, са чл. 52 (види напред одсек XV); по том **О насилiи**, са чл. 53 (види напред одсек XIV); даље **О оуздании**, са чл. 102 (види напред одсек XLIII); по том **О приставоу**, са чл. 104, 107, где је од два нескладна члана састављен нов одсек, с којим се горе ниједан не подудара; даље **О издавштинѣ**, са чл. 108 (види горе одсек XLVI); по том следују без натписа чланови 112 и 113 (који горе чине одсек XLVIII **о соужнихь**); даље **О трьговцехь**, са чл. 118, 120, 121, 122 (види горе одсек LI, овде још попуњен чл. 121 којега Атонски препис нема); по том **О коупнiи или проданiи**, са чл. 132 (види горе одсек LVI); даље **О книгахь милостныхь**, са чл. 134

(види горе одсек LVIII где је натпис **О записанін книгь**); по том **О льжномь хрисоволи**, са чл. 138 (види горе одсек LXII где је натпис **О льжномь писанін**); даље **О еже не преетъ чоуждаго чловѣка**, са чл. 140 (види горе одсек LXIV где је натпис **О прнюти тоуждега чловѣка**); по том **О гоусарѣхь**, са чл. 143 (види горе одсек LXVI); даље **О побѣгльцѣхь**, са чл. 144 (види горе одсек LXVII); по том **О гоусарѣхь и о татѣхь**, са чл. 145, 146, 147 (види горе одсек LXVIII); даље **О пороти**, са чл. 151 где се рукопис прекида (види горе одсек LXX). После овога прекида, наставља се, по белешци митрополита С. Косановића, другом руком Законик, и налазе чланови 54, 55, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 152, 153, 154 без икаквих натписа, али је очевидно да се првашњи рукопис наставља онде где је прекинут, на 151 члану у одсеку о пороти, овамо при 152 члану, који такође у тај одсек припада заједно са 153 и 154, јер после 154 видимо опет натпис **О трьговцехь кои прнходе**, са чл. 159 (види горе одсек LXXII са другојачијим натписом, јербо је и састав одсека другојачији). За тим долази натпис **О соудоу и о пьрьцѣхь** са чл. 161 (који би одговарао одсеку LXXIV **О прѣнін соуда**, али се види да тога одсека Студенички препис није усвојио); па натпис **О приставе**, са чл. 162 (о коме имамо казати што и о претходном, с тим да Студенички натпис опомиње на натпис Призренски); за тим натпис **О потворницѣ**, са чл. 165 (који одговара одсеку LXXV); па натпис **О піаницахь**, са чл. 166 (који одговара одсеку LXXVI); за тим натпис **О баштинахь людскихь**, са чл. 174 (који одговара одсеку LXXX, где је натпис само **О баштинахь**); даље долази чл. 180 без натписа, а по том натпис **О гоусарѣхь и татѣхь**, са чл. 173 (који одговара одсеку LXXIX где је натпис **О подьводѣхь**).

Из свега овога, и ако је препис Студенички сачуван у самим одломцима, види се разговетно, као што се то види и по променама у стилу чланака, да он припада у групу преписа Атонскога и то у ред оних који систем ат нису усвојили потпунце, него су штошта у њем мењали и по другим мислима дотеривали. Има узрока мислити да су промене преписа Сту-

деничкога биле знатније од оних што се виде у препису Ходошкоме.

Попис ових натписа још је једино што је данас познато из преписа Хиландарскога, који је у томе манастиру још видео В. И. Григоровић, забележивши да је препис непотпун. Оно што је тада В. И. Григоровић забележио упоредићемо такође с Атонским натписима.

Тако у Хиландарском натпис **О христіанствѣ** одговара Атонскоме одсеку и натпису I; натпис **О доуховномь дльгоу** одговара одсеку и натпису II; натпис **О доуховницѣхь** одговара одсеку и натпису III; натпис **О епископѣхь** одговара одсеку и натпису V (одсек се IV **о соудѣ** у Хиландарском не помиње); натпис **О игоуменехь** одговара одсеку и натпису VI; натпис **О еретицѣхь кои телеса мрьтвыхь жгоуть** одговара одсеку и натпису VIII (одсек се VII, **о калогюрехь**, у Хиландарском не помиње); натпис **О црьковныхь людехь** одговара одсеку и натпису IX: натпис **О поповѣхь** одговара одсеку и натпису X. Натпис **О людехь црьковныхь и еште о игоуменехь** нема сличности са Атонским него следује ономе истом одступању које смо забележили при поређењу натписа преписа Ходошкога, само што Хиландарски има не само поновљени натпис IX одсека него још и онај додатак **и еште о игоуменехь**. За тим, натпис **О хрисовоулехь** одговара одсеку и натпису XI; натпис **О кластелѣхь оумрьшихь** одговара одсеку и натпису XII; натпис **О насилованіи** одговара одсеку и натпису XIV; натпис **О злобѣ** одговара одсеку и натпису XVI; натпис **О проніи** одговара одсеку и натпису XVII; натпис **О кефалехь** (сигурно рђаво преписан) одговара одсеку и натпису XIX; натпис **О сиротѣхь и нероспѣхь** (сигурно рђаво преписан место **О отроцѣхь и меропсѣхь**) одговара натпису и одсеку XXII; натпис **О законоу** одговара натпису и одсеку XXIII; натпис **О скороу себровоу** одговара натпису и одсеку XXIV; натпис **О пашѣ** одговара натпису и одсеку XXV; натпис **За попашоу** одговара одсеку и натпису XXVI; натпис **За потькоу** одговара одсеку и натпису XXVII; натпис **О прѣніи соуда** одговара одсеку и натпису XXI и показивао би некакав премештај из утврђеног по свима рукописима реда; натпис **О**

мегахь одговара натпису и одсеку XXVIII. Натпис **За мегю селькіе** не одговара никаквоме натпису Атонскога, али одговара истоме таквом натпису Ходошкога, и већ тиме показује да је и Хиландарски препис одсек XXVIII **о мегыхь** разбио на два одсека, задржавши, као и Ходошки, при чл. 79 натпис **О мегыхь**, а члану 80-ом притакавши нов натпис **За мегю селькіе**. Натпису **О планинахь** одговара натпис и одсек XXIX; натпису **О власѣхь и арбанасѣхь** одговара натпис и одсек XXX; натпису **О емствѣ** одговара натпис и одсек XXXV; натписа једног назначено је само место, али је забележено да је текст измрљан; натпис **О позваніи** одговара натпису и одсеку XXXVI (и пошто он следује натпису што је пред оним што је замрљап, у толико би занимљивије било знати шта је било у оном што је замрљан); натпис **О прокожденіи** одговара натпису и одсеку XXXIX; натпис **О псоти** одговарао би натпису и одсеку XIII; натпис **О оубіиствѣ** одговара натпису и одсеку XXXIV; натпис **О скоубежи** одговара натпису и одсеку XL; натпис **О запалюеніи** одговара натпису и одсеку XLI; натпис **О оузданіи** одговара одсеку и натпису XLII; натпис **О соудѣ** нема свога вршњака у томе одељку Атонскога преписа и упућује нас и опет на препис Ходошки, где се исти натпис с новим одсеком налази због тога што писац није хтео да чл. 103 премести куда га је Атонски преместио, у одсек XXI; натпис **О позиваніи** упућује нас и опет, нѐ на Атонски у ком се налази, него на Ходошки, где је тај натпис унесен и одсек одвојен зато што писац није хтео да члан 104 по Атонскоме претура у одсек XXI **О прѣніи соуда**. Натпис **О книгахь царекыхь** одговара натпису и одсеку XLIV; натпис **За откои** одговара натпису и одсеку XLV; натпис **О оузданіи** одговара натпису и одсеку XLVI, само ће **оузданіи** бити рђаво преписано м. **изданіи**; натпис **О соудіахь** одговара натпису и одсеку XLVII; натпис **О людехь властельскихь** одговара натпису и одсеку XLIX; натпис **О обрѣтели** одговара натпису и одсеку L; натпис **О трьгоу** одговара натпису и одсеку LI; натпис **о преселницахь** одговара натпису и одсеку LII.

Ма да је недовољно то што знамо о препису Хиландарском, опет видимо да је тај одломак био испретуран и непотпун као

и Студенички, и осим тога да се у реду одсека и натписа слагао са Ходошким, у ком су мало час назначена карактеристична одступања од Атонскога.

За Шишатовачки препис горе је, у опису рукописа, казано да се у свем слаже с Ходошким, и то ће вредити и за натписе и одсеке, јер они који су га разгледали никакве разлике забележили нису.

Што се тиче преписа Раковачкога, на реду би било да овде упоредимо и његов распоред и списак одсека, али је то врло тешко због многих одступања и приличнога новачења и мењања које је преписник себи допуштао, ма да се види да је пред собом имао стари некакав препис. Ипак нам изгледа да многа места Раковачкога преписа, како у тексту тако и у натписима и у подели одсекâ, опомињу да је и пред преписником Раковачким налазио се некакав старији рукопис Атонске групе. Као што се горе већ двоје у тој групи два раздељка, раздељак Атонски с већом и раздељак Ходошки с мањом мером систематисања, требало би и у том погледу обележити место Раковачкога, али је он тако свуда показивао вољу да мења, и тако је радо уносио новине из своје главе, да би обележавање у том погледу било само на основу нагађања, чега ради се у њ нећемо ни да упуштамо.

Натпис I одсека Раковачки је избрисао, па га заменио натписом **О бракѣ** и под тим натписом има 2 и 3 члан; натпис II одсека скраћен је **О доуховном**, али под њим није, као у Атонском, седам чланова (4—10), него само чл. 4, а остали чланови тога одсека иду засебно, с другојачијим натписима. Натпис **О ігоумене** опомиње доста на VI одсек **О игоуменехь**, али обухвата чл. 14, 15, 16, 17, 18, 19, по томе све чланове VI и VII одсека без оних (35, 36, 37 и 29) који су на то место изнутра напред премештени. Натпис **О поповѣхь** има натпис одсека X и садржи чл. 31 али не и 65; овај последњи се налази међу врло испретураним члановима свога места и има тамо исти натпис **О поповехь**. Натпис **О людехь црьковныихь** опомиње и на натпис и на састав одсека IX (**О црьковныихь людехь**), али има само чл. 32 и 33, а остали су

чланови којекуда другде; место њих пак Раковачки је унео 37 и 38, од којих другога текст Атонски нема, а први му се налази у одсеку VI **О игоуменехъ**. Натпис **О хрисокоулехъ царскыхъ** опомиње и на натпис и на садржину одсека XI, само што је Раковачки додао реч **царскыхъ**. Натпис **О властелехъ оумирающихъ и о баштинахъ** обухвата чланове 41, 42, 43 и опомиње на одсек XII Атонскога (у ком су под натписом **О властелѣхъ оумрьшихъ** чл. 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48). Натпис **О опсованіи властелы или кнеза** садржи чланове 50 и 55 и опомиње на Атонски XIII одсек **О пьсости** (где су 50, 55 и 95, који се последњи у Раковачком налази даље у одсеку **о оубиствоу**, али је ипак у растављању саставних делова чл. 95 Раковачки следовао Атонскоме). Натпис **О насиловании законь** опомиње на одсек и натпис XIV (**о насилованіи**), али је само са чл. 53. Мало даље долази натпис **О попаши и пажити** са чл. 74 и 75 и опомиње на одсек XXV (с натписом **О паши** а с истим члановима); по том натпис **За попашоу** са чл. 76, и опомиње на одсек XXVI (с истим натписом и садржином); по том натпис **О поткахъ** с чл. 77, и опомиње на одсек XXVII (с натписом **За потькоу** и с истим чланом), по том натпис **О мегихъ** с чл. 79 и 80 и опомиње на одсек XXVIII (с натписом **О мегахъ** и с истим члановима); за тим је остављен ту чл. 78 који је у Атонском премештен у одсек XXI; за тим долази натпис **О планинахъ законь** са чл. 81 и 82, и опомиње на одсек XXIX (с натписом **О планинахъ** и само са 81 чланом); па по том натпис **О книгахъ милостныхъ** са чл. 83 и 84 (где су из Атонскога и одсек XXXI **О книгахъ милостныхъ** и одсек XXXII **О котьлѣ** под првим натписом састављени). За тим се опет подудара натпис **О бабоунской рѣчи** с одсеком XXXIII Атонског и по натпису и по садржини. Натпис **О оубиствѣ законь** опомиње на одсек XXXIV с истим натписом, али има само чланове 94, 95, 96, а чл. 87 и 86, које је Атонски у тај одсек сместио, налазе се мало напред под нарочитим натписом **О доушегоубы**. Натпис **О скоубежи брадоу** има чл. 97 и 98 и опомиње на XL одсек с истим члановима (а с натписом само **О скоубежи**). Натпис **О палежи законь** има чл. 99 и 100 и опо-

мење са свим на XLI одсек (с натписом **О запаленіи**). Натпис **О соудіахь** обухвата чл. 110 и 111 и опомиње на одсек XLVII с којим се потпуно подудара; натпис **О соужнихь кои оутече изь тьмнице**, са чл. 112, 113, опомиње потпуно на одсек XLVIII, само што је у Атонском натпис краћи, просто **О соужнихь**. Натпис **О трьговцѣхь кои идоу по поутоу** обухвата чланове 118, 119, 120, 121 и 122 и опомиње на одсек LI **О трьгоу**.

У другом Законику сусретамо се у препису Раковачком с овим истим. Слагање иде на обред с одступањем, нови натписи са старима. Натпис **О властелехь кои затирають државоу свою**, са чл. 142, подудара се у свем с одсеком LXV Атонскога; натпис **О гоусарехь законь**, са чл. 143 и 144, упућује на одсек LXVI, али има у том одсеку један члан (чл. 144) више него у Атонском где исти члан сачињава засебан одсек и носи натпис **О побѣгльцѣхь**; натпис **О гоусарехь и о татехь**, са чл. 145, 146, 147, упућује нас на одсек LXVIII Атонскога, где се налазе још и чланови 149 и 150. Натпис **О соудіахь** са чл. 148, 149, 150 подудара се натписом, али не садржином с одсеком Атонскога LXIX, јер су тамо чл. 148 и 175; натпис **О присельницахь** са чл. 155 и 156 упућује и натписом и члановима на одсек LXXI Атонскога (само што се тамо у том одсеку налази још и чл. 157); натпис **О стражахь**, са чл. 158 и 159, упућује на одсек LXXII, с којим се у свем потпуно подудара. Одсек LXXIV **О преніи соуда** разбијен је на три четири одсека с новим натписима, а по том натпис **О потворницѣхь**, са чл. 165, показује опет потпуну подударност с одсеком LXXV Атонскога; натпис **О піаницахь**, са чл. 166, показује исто тако потпуну подударност с натписом LXXVI Атонскога. Овако иде и у још неколико одсека што се налазе до краја преписа.

Овим смо свршили што се тиче распореда поређење оних преписа у којима је сачуван старији текст. Сва, много већа гомила млађих преписа: Раванички, Текелијин, Софијски, Београдски, Карловачки, Загребачки, Далматински, Љубишин, Стратимировићев, Борђошки и Ковиљски не садрже првобитни текст Законика него као неки превод или прераду, извршену — како

језик и незнање свију старинских установа сведочи — много позније. За нас је у овоме истраживању од интереса само да видимо: да ли је та познија прерада Законика имала пред собом најстарији, Струшко-Призренски, препис или неки од преписа Атонске групе с предругојачењима која су у њ уведена.

Познија та прерада има опет два раздељка. На једној је страни Раванички, с нешто више сачуване старине, а на другој страни су сви остали. Наше истраживање почећемо излагањем оних чланака Душанова Законика који су у ову прераду ушли, оним редом како они у њој следују.

Ево чланака који се налазе у Раваничком препису, оним редом којим у томе препису следују. Прегледа и лакшега поређења ради свако прекидање редног броја бележиће се понављањем речи *члан.*

Чл. 1, 2, 3, 4 (нема листа); чл. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16; чл. 35, 36, 37; чл. 17, 18, 19; чл. 29; чл. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; чл. 32, 33, 34; чл. 31; чл. 65; чл. 40, 41, 42, 43; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112; чл. 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим долазе закони узети из закона црквених.

Текелијин и Софијски препис добро су познати. Први је одавно у целини штампан; у другоме је потпуна једнакост с првим, осим незначајних разлика. Поредили смо распоред чланака у једном и у другом, па смо нашли апсолутну једнакост. И с Раваничким се слажу у томе погледу али у опште. Најглавнија је разлика што су чланци 13—33 у оном истом реду у ком следују у Раваничком препису премештени са свога места

међу 79 и 80 члан. То није учињено нарочито, јер никаква разлога за то нема, него је очевидно Раванички препис служио као подлога новим прерадама, које видимо у преписима Текелијином и Софијском, а у екземплару, који је за тај посао био употребљен, листови с члановима 13—33 морали су бити претурени. Преписач или прерађивач није спазио да све није како треба, него је 33 члан (у Флоринскога, Приложеніе, стр. 83 под бр. 44) помешао са 79 чланом, сигурно због тога што су се комади једнога и другога случајно десили један на дну једног а други на врху другог листа.

С овим напоменама ево сад како иду чланови један за другим у преписима Текелијином и Софијском. Изложићемо их истим начином којим су изложени и чланови преписа Раваничког. Само ћемо чланове оних претурених листова истаћи дебљим словима.

Чл. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; чл. 33, 34; чл. 31, чл. 65, чл. 40, 41, 42; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79; — чл. **13, 14, 15, 16**; чл. **35, 36, 37**; чл. **17, 18, 19**; чл. **29**; чл. **20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28**; чл. **32, 33**; — чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160, 161; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим следују као и тамо законски чланци узети из црквенога Законика.

Текелијин-Софијски препис показује нешто пунији број чланака. То показује да је пред преписачем био екземплар Раваничкога потпунији од овога који ми сад познајемо. А извесно је да ми пред собом имамо две прераде: првога ступња, у препису Раваничком, а другога ступња, у преписима групе Текелијинога и Софијског преписа. Види се, при поређењу појединих чланака, да је разлика између њих што је у првоме

још нешто више знака старине сачувано, а што се у другоме пошло још даље оним у Раваничкоме указаним путем прераде и превођења.

На питање о томе: какав је текст пред собом имао састављач Раваничкога текста, да ли старински Струшко-Призренске групе, или неки од Атонске групе, може се с прилично сигурности одговорити по распореду чланака и натписа, главноме знаку Атонске групе преписâ.

У Раваничкоме препису као и у Атонском група **О христиꙗньствѣ** (одсек I Атонскога) заузима 1—3 чл. И у Раваничком налазимо мало промењен натпис II одсека **За доуховни дльгь** (у Атонском је **О доуховномь дльгоу**). Чл. 12 и у Раваничком носи натпис **О соудѣ доуховномь** опомињући на натпис одсека IV у Атонском. Натпис **О епископѣхь илі митрополітѣх** у Раваничком обухвата чл. 13, 14, 15, 16, 35, 36, 37, те нам у једној групи представља Атонскога одсеке V (**О епископѣхь** с чл. 13) и VI (**О игоуменехь** с осталим члановима), где је карактеристична заједница чланова 14, 15, 16 и 35, 36, 37. Ту заједницу Атонски препис показује као понајзнатнију своју особину, у којој му многи преписи те исте групе нису хтели следовати, задржавајући члановима 35, 36, 37 њихово место по Призренскоме. Исти готово случај видимо и даље у одсеку који за овим следује. Раванички препис под натписом **О людехь црькꙍвьних законь** обухвата чл. 17, 18, 19 и 29; ти исти чланови налазе се у Атонском под одсеком VII с натписом **О калогерехь**. Натпис **О еретизехь кои тѣла мрьтвихь сьжизають сь вльхвовствомь** обухвата у Раваничкоме чл. 20 и 21 и опомиње у свем на одсек VIII Атонскога, само што у натпису Раванички две последње речи има више него Атонски. Натпис **О црьковнихь людехь** слаже се у свем, и у натпису и у саставу чланова, са Атонским; у Раваничкоме само недостаје чл. 30. Натпис **О заповедехь и поповехь законь царскіи** опомиње на натпис одсека X у Атонскоме (**О поповѣхь**), али је по члановима (31, 65, 40) Раванички саставио одсек X и одсек XI (**О хрісовоулѣхь**) из Атонскога. Натпис **О властелѣхь** има са свим исти ред чланака као што их видимо у одсецима Атонскога XII, XIII, XIV;

то значи да је преписач држао се врло верно Атонскога, али да на натписе није много пазио, па је натписе XIII и XIV одсека просто изоставио. Натпис **О невѣре** обухвата чланове 52, 56, 61, 62, 57, 58, **183**, које све, у истом томе реду, видимо у Атонскоме у одсецима XV и XVI. Пада у очи следовање баш у овоме одсеку који је толико испретуран и где су Атонскоме и старији рукописи рђавије следовали. Али последњи члан, чл. 183, унесен чак из другога Законика у овај одсек, показује већ познога преписача, који је на томе месту поставио нешто поремећен старији један члан. Под натписом **Законь царевь** налазимо у Раваничком чл. 104, који ни у Атонском није на своме Призренском месту, већ је претурен напред да састави групу одсека XXI **О прѣніи соуда**, али саме те групе, с осталим њеним члановима, у овоме препису не налазимо. Натпис **О посадніцѣхь и баштінницехь** обухвата чланове 67, 68, 70; следовање чланова опет се подудара с оним које видимо у Атонскоме у одсецима XXII (**О отроцѣхь и меропсѣхь**, 67) и у XXIII (**О законоу** 68, 70, 71), само што тога последњега члана не видимо. Натпис **О сьборе себрове** и у натпису и у саставу чланова (69, 73) упућује на одсек Атонскога XXIV **О сьбороу себровоу**. Натпис **О попашах селнихь**, са чл. 74, опомиње на одсек XXV (**О паши**), само што нема и чл. 75, који се, у томе одсеку, у Атонском заједно са 74 налази. Натпис **за потріцоу** обухватио је чл. 76 и 77, који у Атонском сваки за се чине одсек (76: **За попашоу**; 77: **За потькоу**). Натпис **О мећахь сѣлских** метнут је изнад чл. 79, а натпис **За меће селске** изнад чл. 80. Ту се Раванички, први пут, одваја од Атонскога да би следовао Ходошкоме, јер је овај последњи горе наведене чланове 79 и 80 одвојио у два одсека с оваким натписима, а у Атонскоме су они један одсек с натписом **О мегахь**. Натпис **За планине** са чл. 81 одговара у Атонскоме одсеку XXIX **О планинахь**. Натпис **За землю** са чл. 83 одговара Атонском одсеку XXXI **О книгахь милостнихь**; натпис **За неприкладноу рѣчь** са чл. 85 одговара Атонском одсеку XXXII **О котьлѣ**. Натписи и одсеци што су прескочени не налазе се никако у Атонскоме препису. Натпис **О оубистьве** са члановима 87, 86, 94, 95, 96 одговара потпунце, и по нат-

пису и по саставу чланова, одсеку Атонскога XXXIV; натпис О ѥистѣѥ са чл. 88 одговара такође потпуно натпису и одсеку XXXV Атонскога; натпис О позьванiи са чл. 89 одговара исто тако натпису и саставу одсека XXXVI у Атонскоме; натпис За залогѥ са чл. 90 одговара тако исто одсеку и натпису XXXVII Атонскога. Натпис О провождѥнiи чловѣка тоуждаго са чл. 93 одговара одсеку XXXIX Атонскога, где је исти члан и натпис, само што се м. чловѣка тоуждаго чита у Атонском чловѣка дроужныго. Натпис О скоубѥжоу одговара и по натпису и по саставу чл. XL у Атонскоме. Натпис О пожѥжѥнiи 99, 100, 101 одговара одсеку XLI у Атонском где је натпис О запалѥнiи; само је Раванички у тај одсек стрпао и чл. 101 који се у Атонском налази као засебан одсек с натписом О нањздѣ. Одсек Атонскога XLII с чланом 101 и натписом О оуздании и не налази се никако у Раваничком. Натпис О книгах царѥвих, с члановима 105, 138 и 107, уноси у Раваничкоме нов начин састављања одсека, с којим је и горе покушано, где се у једно слажу чланци првога и другога Законика; у том се натпису састављају у једно из Атонскога одсек XLIV О книгахь царѥвѣхь, са чл. 105, и одсек LXII О льжноямь писанiи са чл. 138, који другоме Законику припада, а у ту је групу унесен још и одсек Атонскога XLV За отвои, у коме је чл. 107.

Натпис О данкоу са чл. 108 упућује нас на одсек Атонскога XLVI О изданiи, у коме се исти члан налази; натпис О соудiах, са чл. 110 и 111, упућује нас и по натпису и по саставу на сличан XLVII одсек Атонскога; натпис О соужнѥх, са чл. 112. упућује нас и по натпису и по саставу на XLVIII одсек Атонскога; натпис О людѥх властѥлских, са члановима 114, 115, 116, обухвата из Атонскога одсек XLIX О людѣхь, властѥльсцѣхь, са чл. 114, 115, и одсек L О обрѣтѥли, са чл. 116; натпис О трьгоу, са чл. 118, 119, 120, 122, одговара потпунце и по натпису и по саставу одсеку LI Атонскога; натпис О пришьльцѥх, са чл. 125, 126, 130, 131, 132, показује опет одступање и прекид у натписима, пошто су у њему чланови из одсека LII, LIV, LV, LXVI, па и то непотпуно. Натпис За поклисарѥ, са чл. 133, одговара натпису и одсеку Атон-

скога LVII **О поклисіарѣхъ**, где се исти члан налази; натпис **О записаніи баштине**, са чл. 134, одговара натпису и одсеку Атонскога LVIII **О записаніи книгъ**, где се исти члан налази; натпис **О книгах царевихъ по земли** одговара натпису и одсеку Атонскога LX **О книгахъ царевыхъ**, где се исти члан налази; натпис **За посадники цареви по земьлі** са чл. 139 одговара, по истоме члану, LXIII одсеку Атонскога, где се чита натпис **О мeропсѣхъ**; натпис **Законь царевь**, са чл. 140, одговара у неколико LXIV одсеку Атонскога, где су чл. 140 и 141, а натпис **О приюти тоуждега чловѣка**; натпис **Законь властелом и властелинчіћемь**, са чл. 142, 143, 144, обухвата већ три одсека из Атонскога: одсек LXV **О властелѣхъ кои затираютъ дрьжавоу** (чл. 142), одсек LXVI **О гоусарѣхъ** (чл. 143) и одсек LXVII **О побѣгльцѣхъ** (чл. 144). Натпис **За хоусаре**, са чл. 145, 146, 147, 150, подудара се без мала са свим са LXVIII одсеком Атонскога **О татѣхъ и хоусарѣхъ**, где уз исте ове чланове долази на своме месту и чл. 149. Натпис **О соудіяхъ**, са чл. 148 одговара натписом и тим чланом LXIX одсеку Атонскога, у ком се још и чл. 175 налази, коме у нашем рукопису трага нема. Натпис **Како законь повелеваеt**, са чл. 151, 152, одговара првом половином састава LXX одсеку Атонскога, где се налазе под натписом **О поротѣ** чланови 151, 152, 153, 154. Натпис **О посланицех** са чл. 162 опомиње на LXXIV одсек Атонскога у ком се покрај 162 још три друга члана и другојачији натпис налази. Натпис **О коупцех**, са чл. 159, опомиње на LXXII одсек Атонскога **О стражахъ**, где се находе чл. 158 и 159. Натпис **О людех и о коупцех извание ходештих**, са члановима 160, 163, 167, опомиње по члановима на LXXIII и LXXIV одсек Атонскога, али већ без везе која се раније опажала, јер се и Раванички текст овде своме крају приближује. Натпис **О піяницахъ**, са чл. 166, подудара се и по члану и по натпису с одсеком Атонскога LXXVI, а по том се томе члану придодаје још и завршетни чл. 169 из LXXVII одсека **О златарехъ**, и тиме се овај посао завршује.

Напред је већ посведочено да сва група Текелијиног и Софијског преписа потпуно тако следује Раваничком тексту, да

сумње бити не може да је оригинал и прототип те групе неко радио по Раваничком. С тога нећемо ни да улазимо у нарочито разматрање натписа и одсека, пошто они такође следују Раваничком типу, а мала одступања значења немају.

Поређење пак одсека и натписа Раваничкога и Атонскога даје врло поуздану основу по којој можемо истаћи као потврђену чињеницу врло знамениту за оцену текстова Душанова Законика: да је, на име, текст Атонски или препис без мала са свим сличан с Атонским служио као оригинал ономе прерађивачу који је израђивао текст преписа Раваничкога.

И када пођемо од почетка овога истраживања, онда ће нам до сад из стила, из поређења које смо по натписима одсека и по распореду чланака водили, изаћи у главноме ови ресултати.

Текст Душанова Законика најближи ономе који је морао бити у оригиналу показују нам данас преписи Струшки и Призренски.

Тај текст покушао је неко пре 1444 године да у другојачији ред доведе; да чланке по сродности у одсеке распореди и одсеке натписима обележи, држећи се у томе неких граница. Атонски и Бистрички препис показују најпотпуније посао овај. Преписи Хиландарски, Студенички, Ходошки, Шишатовачки, Раковачки показују све знаке те групе и многа обележја њене прераде, али у свем не следују Атонскоме и Бистричкоме. Из тога би се, може бити. могло извести да тај посао нису још сви хтели да са свим приме и усвоје, али је њиме опет свуда потиснут и замењен старински текст и ред.

Раванички препис је много познија прерада која је рађена по једном потпуно следственом представнику Атонске групе, јер се у Раваничком виде све главне особине предругојачењâ која Атонску прераду обележавају.

Велика гомила свију осталих преписа није ништа друго него управо прерада треће руке по преради Раваничкој.

Ово би били ресултати досадашњега разматрања. На реду је сад да преда се узмемо и разлике текста међу самим групама, те да видимо да ли се и тим начином потврђују ови ре-

султати и да ли се тим путем неће наћи још каква чињеница којом ће ваљати попунити или исправити горе изведени развитак текстова Душанова Законика, како га ми, по горе наведеном разматрању, замишљамо.

* * *

Размотрићемо с овога гледишта све чланове Призренскога текста и Атонске версије. Да би ово наше разматрање било прегледније, бележићемо римским бројевима поједине његове одсеке. Том ће се приликом узгред изложити и остале разлике та два текста, које су све за ово наше разматрање од великога значаја.

I. При чл. 13 имамо прву прилику да се зауставимо. Оба најстарија преписа, Струшки и Призренски, имају тај члан краће, овако: **И митрополитіе и епископіе, и игоумни по митоу да се не поставѣ; и оть сада кто се наиде поставивь по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да ѥсть проклеть и он'-зіи кои га ѥ поставиль.** Они који су, по нашем мишљењу, састављали чланке у групе и тим групама ударали натписе додали су томе тексту још и ово: **И анадема да боудеть, и ако се наиде кои любо по митоу ставь, да извржета се оба от сана, и поставивін и поставлѥнныін.** Додатак овај налази се у свима рукописима Атонске групе заједно с осталим њиховим карактеристикама. Овим додатком, као што смо већ у II делу назначили, старинска претња и казна проклетства замењује се збацивањем са достојанства. Лако је увидети да је текст, сачуван у Призренском и Струшком препису, старији и приличнији за законодавство цара Стефана, пошто се познији додатак, због недостатка доказа, никада није могао у практици извршивати.

II. При чл. 34 имамо да обратимо пажњу на ову разлику:

Пр. препис	*Атонска група*
И што соу села мероп'шине царства ми по Загоріи и иноуде, црьковны людіе да не гредоу оу мѣроп'шине ни на сѣно итд.	**И што соу села црьковна и людіе црьковныи да не гредоу оу меропшине царьства ми на сѣно,** итд.

Овде је очевидна исправка текста у Атонскоме. Назначење првога текста, у ком се крају налазе царска села о којима се говори, што толико карактерише облик оновременог законодавства, потоњи су исправљачи изоставили, али су остали текст заиста стилистички поправили, давши му облик и краћи и одређенији.

III. При чл. 35, у ком се говори о власти игумана над манастирима, Атонска група има уз први текст после речи **и о въсѣмь да соу вол'ныи** (игумани) **што ѥсть прилично по поутѣ и по правдѣ** још и додатак **и како пишє хрісовоуль светихь ктіторь**, чиме је очевидна празнина првога текста попуњена. Врло је карактеристично што онај који је први текст састављао није ни мислио да игумани могу помислити да им се с правима која се у томе члану Законика дају допушта ма шта противно оснивачкоме закону (хрисовуљи).

IV. При чл. 37 имамо да обратимо пажњу на једну разлику. Текст Призренскога преписа почиње овим речима: **И ѥк'сар'си козиици да несоу, да ихь нє посилаю митрополитіє по поповѣхь, ни да водє конь митрополит'скыихь по поповѣхь**, итд. Последње реченице, штампане растављеним словима, нема међу преписима Атонске групе ниједан осим Раковачкога. Изгледа да је Душаново законодавство хтело да укине некакав данак што су га попови давали митрополитима у облику издржавања митрополитских коња, које су митрополитски људи, што су им доходак или њихову дацију купили, водили од попа до попа да се тако исхране — а да су познији прерађивачи ту Душанову забрану из Законика изоставили. Може се претпоставити да је то урађено по жељи или наредби оних у чију корист иде, а из те претпоставке може се извести и друга, по којој би владике и митрополити били управници прераде Законика која је ону забрану изоставила.

V. При чл. 44 види се нешто налик на ово што смо сад поменули. У томе члану Призренски препис почиње речима **И отрокє што имаю властѣлє, да имь соу оу баштиноу**, итд. Атонска група, осим преписа Раковачкога, има тај почетак: **И отрокє што си кто имаю, да ихь имаю оу баштиноу**, итд. Не

знамо данас како је то у ствари било и како се онда, према животу самом, разумевао закон, али имамо да обратимо пажњу да је разлика текста могла имати великога значења. Може бити да је текст првашњи (за који ми сматрамо Призренски) одобравао отроке само властели, а да се променом текста у Атонском препису ишло на раширење тога права и на остале (у првом реду, по свој прилици, на цркве и на достојанственике црквене).

VI. При чл. 49 почетне речи Призренскога текста **Властѣле кранштници, коы конска тоугы греде** замењене су у преписима Атонске групе речима **Властѣле краништници, коы конска оттоуда мине** итд., где бисмо ми опет видели исправку, коју није са свим лако објаснити, пошто су нам непознате све оновремене прилике.

VII. При чл. 55 напред смо, при разгледању распореда, забележили премештање са његова места у Призренском препису. Овде имамо још и стилистичке разлике да забележимо.

Призр. текст	*Атонска група*
И ако себрь оп'соуѥ властѣлина, да плати ·р· перперь; ако ли властелинь и властеличикь оп'соуѥ себра, да плати ·р· перперь.	**И ако властелинь или властеличикь опсоуе себра, да плати ·р· перперь; ако ли себрь опсоуе властелина или властеличикы, да плати ·р· перперь и да се осмоуди.**

Очевидно је Призренски текст непотпун; разлика у казни међу себром и властелином у њему је изостала, и ако је самим распоредом стила спремљена и наглашена, јер ако је није било, цео текст тога члана морао би се склопити другојачије. Осим тога текст даје првенство себру, и ако се може схватити да је први стилиста полазио са гледишта да је у грешењу ред изокренут, те да прво место припада нижему а друго старијему. Све је то у Атонскоме исправљено. Властелин и властеличић помињу се напред и у грешењу, па онда себар; разлика у казни, која је, по свој прилици, и у првобитном тексту постојала, па је у Призренском препису само изостављена, на свом је месту.

У свем је текст Атонски удеснији, и по томе мислимо да је и познији. За чудо је како се Раковачки текст *по месту овога члана* подудара са групом Атонском, а у стилу има првашњи склоп преписа Призренскога!

VIII. При чл. 58 препис Призренски има у другој половини тога члана реченице **што се зло оучини томоу-зи селоу, въсоу тоу-зи злобоу да плати околина**, а сви други преписи, па и Струшки, имају при крају прве реченице још речи **пожегомь или инимь чим любо**. Мислимо да ово не треба гледати као разлику међу Струшко-Призренском и Атонском групом, пошто се оне речи у Струшком налазе, већ треба сматрати да су те речи у Призренскоме просто изостављене.

IX. При чл. 61 Атонска група цела показује неке ситне исправке. Показаћемо их иставивши оба текста упоредо.

Призренски	*Атонска група*
Къди прінде властѣлинь сь воиске домомь, или кои любо воиникь; ако га кто позыва на соудь, да боуде дома ·г· неделю, тоу-зи да греде на соудь.	**Кьди прінде властелинь с воиске домомь или кои любо воиникь, ако га кто позове на соудь. да прѣбоуде дома ·г· недѣлю, по томь да греде на соудь.**

Ма да су разлике незнатне, ми бисмо у њима опет гледали веће савршенство стила и услед тога и позније стилисање.

X. При чл. 62 знатан је случај што се ту разликују Струшки и Призренски, па су преписи Атонске групе пошли за Струшким. Ево те разлике:

Призренски	*Струшки*
Властелинь велін да се не позыка безь книге соудине, а прочінимь печать.	**Властелю вели да се позиваю сь книгомь соудиномь, а прочи с печатном.**

Сви се преписи Атонске групе слажу са Струшким. Нама се текст Призренски и овде чини ближе првобитноме и мање савршен, али још не бисмо смели тврдити да је Струшки млађи

од Призренскога, а нисмо ради да нагађамо којим је начином постала ова чудновата двострукост текста.

XI. При члану 65, који се само у Призренскоме налази а у Струшкоме није сачуван, имамо опет једну од карактеристичних исправака Атонске групе. Изнећемо почетак тога члана у једном и у другом стилисању упоредо:

Призренски	*Атонска група*
Попь кои не има свога стаса, да моу се даде ·г· нивѣ законите, и попь кои ие годѣ оть свога господара да не греде никамо итд.	Попь кои годѣ оть свога господара никамо да не отходи итд.

Мисао о праву на три њиве, којом је у Призренскоме овај чланак почет, у ствари се у Призренскоме ту помиње по други пут, јер је она већ напред казана, у члану 31. Стилиста Атонске групе урадио је двоје: он је прво члан 65 иставио са тога места у старијем тексту, па га метнуо после чл. 31, који о истоме предмету говори, и онда је почетну мисао члана 65 просто изоставио, као што је то природно следовало из самог примицања та два члана. Мало је чланака у којима се наша теорија о еволуционом положају разних преписа Душанова Законика овако јасно потврђује као што је то овде случај. Сви су остали преписи усвојили исправку Атонскога.

XII. При чл. 78 очевидно је у Атонскоме препису позније стилистичко глађење и дотеривање, а у Призренском је лако смотрити пређашњи мање углађен текст. Члан тај гласи:

Призренски	*Атонска група*
О земли и о людехь црьковныихь што имаю сь нимиі соудь црьковныи, а кто изнесе милостноу книгоу а или рече: милостника имамь, оу тоо-зіи книзе и оу томеи милостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по законоу	О земли и о людѣхь црьковнихь што имаю с кіимь соудь црькви, ако кто изнесе милостноу книгоу или рече: милостника имамь, оу тои-зи книзѣ и оу томь-зи милостникоу ништа да нѣсть, развѣ да се соуде по законоу црьковномь.

царства ми; нъ виноу да оупросе царство мін.

и царьскоме, нь да оупросе цара.

Од ових поправака ону соудь црькви м. соудь црьковныи и ону ако кто м. ако има и Струшки препис; остале све припадају само преписима групе Атонске.

XIII. При чл. 85 долази опет једна од оваких исправака текста. Члан тај гласи:

Призренски

Кто рече вавоун'скоу речь; ако боудѣ властелинь да плати ·р· перперь; ако ли не боудѣ властелинь, да плати ·вı· перперь и да се біе стапін.

Атонска група

И кто рече бабоунскоу рѣчь, ако боуде властелинь, да плати ·р· перперь; аште ли боуде себрь, да плати ·вı· перьперь и да се бию стапи.

Карактеристично је да у овој разлици, у којој на страни Атонске групе видимо згодније и прецизније стилисање, Струшки иде са Призренским, а сви су остали преписи упоредо са Атонским.

XIV. При чл. 91 и опет су такве природе исправке које се могу видети само из текстова упоредо постављених. Члан тај гласи:

Призренски

Къди се прінта два, ако рече едииь оть ныю: нмамь пристава ов'дѣ-зи на двороу царевоу, ако ли на соудінноу, да га даа. Къда поиште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ, тъ часъ да пріндѣ на соудь и рече: не наидохь пристава; ако ють на обѣдоу, да моу ють рокь на вечере, ако ли на вечере, да ють на обѣдоу да га дасть; ако ли га боудѣ одьслаль царь, ако ли соудіе на работоу, тога-зи пристава, да нѣсть кривь он-зи

Атонска група

Кьда се прінта два, ако рече юдинь оть нихь: нмамь прінстава овде-зи на двороу цареву или на соудінноу, да га да. Кьда га поиште и не обрѣте га онде-зи на двороу, ть часъ да прінде на соудь и да рече: не наидохь прінстава: ако ють на обедѣ, да моу ють рокь на вечери; ако ли ють на вечерн, да га дасть оутрѣ на обѣдь; ако ли га боуде отслаль царь или соудіе на работоу, да нѣсть он-зи кривь кои-но га дае, да

кои-но га даю, да моу се постави рокь, да къда онзін приставь пріндѣ, да га даа прѣдь соудіамін.

моу постави рокь докле онзи прінставь пріндѣ, да га да прѣдь соудіами.

Као што се види, у овоме члану су само стилистичке исправке, а мењано није ништа. Не може се спорити да су готово све исправке Атонске групе згоднији и јаснији исказ и да неспретност исказа у Призренскоме очевидно сведочи и за већу старину тога преписа. Карактеристично је да се и у овоме дугачком члану Струшки слаже са Призренским баш у оним партијама, у којима је стилиста Атонске групе главне поправке предузимао.

XV. При члану 95 још су занимљивије промене које је извршио стилиста Атонске групе. Члан тај говори о два предмета, о увреди и о убиству, и у Призренскоме су оба предмета у једноме члану зато што се и увреда и убиство тичу епископа, калуђера или попа. Стилиста Атонске групе, који је поглавито радио на бољем распореду чланака, смислио је да то подели, па да половину о увреди смести напред у групу **О пьсости** (одсек XIII, где су му се већ налазила два слична члана, 50 и 55) а половину о убиству да смести у групу **О оубистві** (одсек XXXIV, где је већ пометао сродне чланке, 87, 86, 94 и 96). У самоме члану није имао шта да дира, а како је поделу извршио види се из овога упоређења.

Призренски

Кто опсоуе светителѥ, калоугѥра, или попа, да плати ·р· перперь; и кто се наиде оубывь светителѥ, или калоугѥра, или попа, да се тъ-зін оубіе и обѣсн·

Атонска група

Яште кто опсоуе светителѥ или калогѥра или попа, да плати ·р· перьперь.

Кто се обрѣте оубивь светителѥ, или калогѥра, или попа, да се ть-зи оубие и обѣси.

Карактеристично је да се и овде Призренски и Струшки слажу скоро од слова до слова. У растављању пак на два члана иду сви остали, само што премештај прве половине напред у одсек XIII нису сви извршили, пошто се распоред Атонскога

преписа није био свуда усвојио. Тако Ходошки има обе половине на месту чл. 95; Раковачки је такође обе половине оставио на месту чл. 95, само их је исписао обрнутим редом, прву напред, а другу за њом.

XVI. При чл. 99 имамо посла с редакцијом са свим другојачијом. Текст тога члана гласи:

Призренски	*Атонска група*
Кто ли се найде оужегь коукы, или гоумно, или сламоу, или сено, да то-зи село да пожеж'цоу; ако ли га нѣ дасть, да платiи оно-зiи село што бы пожеж'ца патиль и платиль.	Кто ли се нагıе оужегь коукıо, или гоумно, или сламоу, или сѣно по пизмѣ комоу, да се пожежьца ть-зи иждеже на огни; ако се не нагıе, да то-зи село дасть пожежьцоу; ако ли га не дасть, да плати онои село што би пожежьца платиль.

Уметнуте су знатне промене на средини, а скраћен је свршетак. О значењу ових разлика говорено је већ при објашњавању овога 99-ог члана у другом делу на стр. 204, те оно нисмо ради овде понављати. Карактеристично је да се при овом члану остали преписи не слажу у речима толико колико при другим члановима, али се опет, што се смисла члана тиче, Струшки и Призренски држе заједно, а познија група држи с Атонским.

XVII. При чл. 101 имамо опет читав додатак, који ће се најбоље уочити кад се обадва текста упоредо изнесу. Члан тај гласи:

Призренски	*Атонска група*
Силе да нѣсть никомоу ништо оу земли царства ми; ако ли кога обрѣте наезда или сила поχвалнаа, они-зiи коны наезны вьси да се оузмоу, половина царствоу ми а половина ономоу-зiи кога-но соу нашχалiи.	Силѣ да нѣсть никомоу ни за іединь дльгь оу земли царьскои; ако ли кога обрѣте наıезда, или сила поχвальна, они-зи кони наıездни вьси да се оузмоу, половина цароу а половина ономоу-зи на кога соу нашχали, и човѣци на-

халци да прінмоуть казнь како пише оу законникоу светнхь отьць оу градсціихь гранахь, да моучить се ꙗко и волныи оубыца.

Разлике ове две редакције, које су нарочито знатне на крају, објашњене су при том члану у другом делу ове књиге, на стр. 206. Преписи су и овде подељени на две јасно одређене гомиле: Струшки се са свим слаже с Призренским, а остали сви следују Атонскоме.

XVIII. При чл. 104 можемо се са две три речи зауставити само при свршетку. Члан наређује да се жена не зове на суд кад мужа дома нема, али се позив жени само саопштава, и одговорност на мужа не пада све докле позив или поруку судску не добије. Призренски препис исказује ову последњу мисао завршетним реченицама оу том'-зін моужь нѣсть крывь, догда моу даде глась. Атонскога преписа стилиста исказао је то исто овако: оу томь-зи моужь да нѣсть кривь, докле моужоу не даде гласа.

XIX. У чл. 107 виде се знатне разлике међу Струшко-Призренским и Атонским при речи сокалникь. Место сокал'никь Призренскога Струшки текст има соколаникь. Атонска версија заменила је ту реч, без сумње већ непознату редактору те версије, речју посльникь, која се у целоме Законику ту једини пут спомиње. Обраћамо пажњу на оно што смо о томе предмету написали у другоме делу, на стр. 111 ове књиге.

XX. При чл. 113 имамо знатнијих разлика, јербо је цела редакција мењана. Члан тај гласи:

Призренски

Кои се соужьнь дрьжіи оу двороу царства ми, тере оутече на дворь патріар'шь, да юесть свобод'нь; и такожде на дворь царевь, да юесть свободь.

Атонска група

Кои се соужьнь дрьжи оу двороу црьковномь, тере оутече оу царевоу полатоу, да юесть свободьнь; такожде и кои соужьнь оутече на дворь патріарховь, да юесть свободьнь.

Разлике у значењу нема, али су позније стилисте изокренуле ред, истакавши по прибежишту на прво место царев, а на друго место патријархов двор. У Струшкоме овај члан није сачуван, те се не зна како је гласио; иначе стоји са својом редакцијом, као и у осталим напред наведеним случајима, Призренски препис сам, а сви други преписи следују тексту преписа Атонскога.

XXI. При чл. 115 има промена при свршетку. У томе члану говори се о случајима кад би неко био примио као бегунца или примамио туђега радника (човека). Где би за такав пријем било наредбе царске која га је одобравала, он се није могао реметити, и Законик Призренскога преписа свршава тај члан речима **Ꙗко даа книгоу милостноу царевоу, да се не потвори; ако ли нѣ дасть милости, да моу се врати.** Атонска група пак има те реченице овако: **Ꙗко да книгоу милостноу царевоу, да се не потвори; ако ли не дасть милости, да моу га врати чїи боудеть.** Осећало се да прва редакција није довољно јасна, па се променом завршетка тражило да се исказом потпуније изнесе првашња мисао. Та је мисао: да без одобрења владалачког нико није био властан туђега радника држати, и морао је или то одобрење показати, или човека издати ономе чиј је био.

XXII. При чл. 116 покушане су такође у Атонскоме препису промене и исправке, које ће се најбоље изнети кад упоредо иставимо обе редакције. Члан тај гласи:

Призренски	*Атонска група*
Кто што найде оу царевѣ земли, да не оузме тере да не рече „вратикю ако кто позна“; ако ли поҳвати или оузме, да плати што тать или гоусарь; а што найде оу тоугои земли, на консцѣ, да вѣде и несе прѣдь цара и воеводоу.	**Кто што нагю оу царевѣ земли, да не оузме тере рече „вратити кю ако кто позна“, тере поҳвати или оузме, да плати како тать и гоусарь; а што нагю оу тоугюи земли на консцѣ, да веде и несе прѣдь цара и воеводе.**

Како ми разумемо текст Призренски, показали смо преводом тога члана у другоме делу. Тешко је увидети шта је хтео да

поправи стилиста Атонске групе, и могло би се мислити да су његове разлике проста квареж преписачка. Али нас од ове последње оцене одбија што видимо да главне разлике Атонскога, овде као и другде, имају и остали преписи те групе, Бистрички и Ходошки.

XXIII. При члану 117 казано је у другом делу да је непотпун стил друге тачке, управо завршетка тога члана. Како ми разумемо оно што се чита у тексту Призренском казали смо у другом делу на стр. 216. Из Атонске групе баш Атонски препис тога члана нема, али га имају Бистрички и Раковачки, макар да се међу собом не слажу, јер Раковачки следује Призренскому. Завршетак у Призренском и Бистричком гласи:

Призренски	*Бистрички*
...Ꙗко боудѣ прѣшло по прѣєти господина цара, то-зіи да се не ищте, рекше „къда ю било размиріе а нѣсть била земли и градове царевіи."	Ꙗште прѣшло по пріиєти господина цара, то-зіи да се иште.

У целини тај текст по препису Бистричкоме гласи овако: *Што јест кому прешло у цареву земљу от града или от жупе што је до пријетија господина цара, докле нест било царево, на је било инога господара, от тога-зи времена што јест човек или ина правда да се не иште; аште* (ли је) *прешло по пријетији господина цара, то-зи да се иште.* Исправка текста Бистричкога оправдава са свим разумевање које смо изнели у другоме делу на стр. 216. Штета је што се не зна јесу ли ту исправку имали и остали текстови Атонске групе, или она припада само Бистричкому препису.

XXIV. Знатне су разлике при члану 119, и ако изгледају малене. Тај члан гласи:

Призренски	*Атонска група*
Єкрьлата и малѣ и велике роуке потребна трьгов'ціи	Єкрьлата и мале и велике коуплю потрѣбьнѣ трь-

да гредоу свободно бе-забавѣ по земли царства ми да продаю и коупоую и тръгоую како комоу тръгъ доноси.	**говци да гредоу безъ забаве по земли царевѣ, да продаю и коупоую како моу тръгъ доноси.**

Значење једне и друге версије скроз је различно. Као што је већ на стр. 218 у другом делу казано, текст је првобитни Душанов, ради некакве нарочите потребе, хтео да учини олакшице за трговину са скрлатом. Познији исправљачи, не познајући ту мисао цареву, чудили су се, ваљада, зашто се то чинило само за скрлат, па су, заменивши реч *руке* речју *купље*, целоме томе члану дали са свим други смисао. Тај је смисао, међу тим, непотребан, пошто је он исказан другим начином у другим члановима о осигурању трговине. Нама се чини, да ова мала исправка, коју имају сви преписи Атонске групе, најбоље показује како оригинални текст треба тражити у Струшкоме и Призренскоме препису и како стилисте Атонске версије већ нису свуда тачно ни разумевале првашњу мисао и намеру законодавца.

XXV. При чл. 125 може се забележити само мала измена стилизације у почетку. Тај почетак гласи:

Призренски	*Атонска група*
Градовомь да нѣсть присѣлице; развѣ кои идежоупланинь да ходи кь станинноу итд.	**Градовомь да нѣсть приселице, развѣ кто догѥ да доходи кь станинноу итд.**

Карактеристично је како је и овде избрисана старија реч *жупљанин*, за коју се као и за реч *жупу* зна да је од друге половине XIV века почела излазити из обичаја. Стилиста Атонске групе у опште је брисао сваку индивидуалну белегу првога стилисте, па је замењивао општијим исказом, али ова овде поправка посредним начином утврђује да је Атонска версија заиста постала у почетку XV века, као што ће се то мало касније изложити.

XXVI. При чл. 131 има знатна разлика у завршетку, којој је данас тешко ухватити прави узрок. Тај члан гласи:

Призренски	*Атонска група*
На конецѣ свадѣ да нѣсть; ако ли се свадита два, да се біета, а инь никто одь воинникь да имь не поможе; ако ли кто потече и поможе на пор'вицоу, они-зін да се бію.	**На конецѣ сваде да нѣсть; ако ли се свадита два, да се біета, а инь никто одь воинникь да имь не поможе на порьвицоу; ако ли кто потече и поможе на порьвицоу, да се кажоуть: роуцѣ да им се оусѣкоуть.**

У овоме, осим Раковачкога, сви се остали рукописи Атонске групе слажу, и она је пренесена и у познију прерађену најмлађу групу. Каква је смисла имало и је ли било оправдано тако и толико пооштравање казне, тешко је данас пресудити, пошто поуздано не знамо је ли Атонска версија рађена у почетку XV века или још раније. И ова појединост може помоћи онредељавању времена постанка версије као и она горе под XXV наведена.

XXVII. При члану 146 Атонска се група, у томе сложна сваколика, до најмлађих рукописа који су по њој прерађивани, одликује једним простим додатком, унесеним на крају члана ради јасности. Износимо и опет оба текста упоредо, да би се додатак лепше уочио.

Призренски	*Атонска група*
Такожде кнезовѣ и прѣмикюріе, и владал'ци, и прѣдстаници, и чел'ници, кои се обрѣтаю сели и катоуни обладающтеие, ты-зи въси да се кажоу образомь выше писаныимь.	**Такожде и кнезове и прѣмикюріе и владальци и прѣстоници и челници, кои се обрѣтаю сели и катоуни обладающте, ти-зи вьси да се кажоу образомь вышеписаннимь, аште се найде оу нихь тать или гоусарь.**

Као што је напред већ на стр. 114 наговештено, тај је додатак излишан, јер се оно што се њиме казује види из везе с претходним члановима, али су уредници Атонске версије налазили да га ипак треба додати.

XXVIII. Много је знатнија допуна коју видимо при чл. 169; она је управо нов закон. Члан тај гласи:

Призренски

Аште ли се обрѣте златарь освѣнь градовь и тръговь царства ми оу коемь селѣ, да се то-зи село распе и златарь нждеже.

Атонска група

Ако се обрѣте златарь оу градоу ковѣ динаре танно, да се златарь нждеже и градь да плати глобоу што рече царь.

Ако се обрѣте оу селѣ, да се то-зи село распе, а златарь да се нждеже.

Пред члан 169, како је он редигован у Призренском тексту, уметнут је са свим нов закон за случаје који су без сумње из практике извађени, а Призренски се текст томе закону додаје скраћен. Нама се чини да нас овај закон упућује на оно време растуренога царства, када су многа властела почела новце ковати и када су се и злоупотребе ковања новца умножиле. Или у том, или може бити још у познијем после-косовском времену треба тражити и време постања ових измена.

XXIX. У чл. 176, којим се становницима градова даје право да се могу судити *пред владалцем градским* (или *пред владалци градскими)* или пред свештенством, уредници су Атонске версије заменили реч *владалци* речју *властели.* Замена та може бити и да је лишена каквога јачег значења, али је потребно обратити пажњу да *владалац* значи управника који је постављен од централне власти, а *властелин* је самосталан господар. Наши су извори о ономе времену недовољни да пресудимо како је у ком времену старе српске историје с влашћу у градовима стајало и да ли она замена има или нема дубљега значења.

XXX. При чл. 181 уредници су Атонске версије имали срећну руку да опазе и да побришу један дупликат. Члан тај гласи:

Призренски

Повелѣва царство ми соудіамь: аште се обрѣте ве

Атонска група

Повелѣніе царьско соудіамь: ако се обрѣте велико

лико дѣло, а не оузмогоу расоудити и распракити, кои любо соудь великь боудѣть, да греде оть соудіи едина съ обѣма онема-зіи пьр'цема прѣдь царство ми. и што хоте соудити комоу соудіе, въсакы соудь да оуписоую, како да не боудѣ потвора, и да се исправи закон'но царства ми.

дѣло и не оузмогоу разсоудити и распракити, кои любо соудь великь боудеть, да гредеть оть соудіи юдина сь обѣма онѣмази пьрьцема прѣдь цара.

Друга половина чл. 181 у Призренскоме тексту казана је већ једанпут довољно јасно и разговетно чланом 163. С тога су уредници Атонске версије могли избрисати другу половину овога члана као прави дупликат.

* * *

Горе је казано да се из Атонске групе рукописа у распореду и у другим особинама неки одвајају извесним појединостима, и ако по свима главним знацима тој групи несумњиво припадају. Још док смо израђивали први део опазили смо извесна стална разликовања у језику која тај препис показује изван свих осталих. При опису рукописа Шишатовачкога назначено је, по речима оних који су сам рукопис имали у рукама, да је Шишатовачки препис или рађен по самоме препису Ходошком или по ономе истом оригиналу по коме и препис Ходошки. Све, дакле, особине преписа Ходошкога нису само у томе рукопису, него их има и препис Шишатовачки. Из поређења које је у претходноме одељку овога члана изведено међу преписима Струшко-Призренским и преписима Атонске версије, види се јасно да међу версијом Струшко-Призренском и Атонском нема скоро никаквих великих *разлика у језику,* него да се те две версије разликују поглавито редом чланака и често значајним разликама стила, којим се није тежило на промене језика већ на промене значења. Ходошки текст, међу тим, слаже се с осталим преписима Атонске групе у свем томе, али се од њих одваја баш *језиком.* Најбоље је да се те разлике

овде најпре иставе једним низом примера, па да се онда потражи шта оне значе и откуда су дошле.

Призренски	*Ходошки*
Нанпрьво	нанпрѣжде
очисти	очистить
да се не жене	да не женеть се
свад᾽ба	бракь
да се разлоуче	да разлоучеть се
ако ли се кто обрѣте	аште ли кто обрѣштеть се
воломь	волею
проклинаю	проклинають
да ако не чюе	и аште не послоушаеть
не ние чюти	не послоушаеть
оусхокие	кьсхоштеть
опеть	вьспеть
годѣ	хотѣніе
да се каже	да кажеть се
да дасть имь	да имь даа
коукие	коушти
оть коукие	оть вьсего имѣніа
да се храни	да пітаеть се
оу своихь коукиахь	вь своихь домохь
нь сѣди дома	нь ожидаеть вь домоу

Ово би се могло наставити још више, али је довољно да замолимо читаоце да баце око напред при ма коме члану првога дела у одељак Ходошки, где ће опазити да тај препис следствено меће место свакога **оу** — **вь**; место свакога **оузь** — **вьзь**; да свакоме 3-ем лицу једнине и множине у глаголима следствено повраћа **ть** које су други рукописи избацили и у опште да у језику текста брише оно што је народно, замењујући га књижевним и старо-словенским и тиме даје тексту са свим другу, књижевнога а нѐ обичног, говорнога, језика боју. Кад смо ми први пут 1870 издали рукопис Призренски, пок. Ђ. Даничић објављујући то издање у Radu Jugoslav. Akademije стараше се да доказује како је тај нови Призренски текст не само „бољи на многим мјестима него без сваке сумње и ста-„рији *тако да се сада показује према њему* да је текст самога

„ходошкога рукописа, о ком се за Шафариком мисли да је пи-„сан око године 1390, управо искварен у позније вријеме, „од прилике по науци Константина Философа[121].“ Онда, кад је ово пок. Ђ. Даничић писао, нису били познати остали рукописи Законика, и како је међу познатима Ходошки имао облике најближе старини, П. J. Шафарик је њега истакао као први и најстарији. Боље познавање рукописа онда непознатих променило је са свим оновремено мишљење, и препису Ходошком ми смо сад у нашем распореду могли да дамо тек *седмо место*.

Као што смо већ горе при описивању рукописа назначили, Ходошкоме се даје место у преписима Атонске групе, али због језика даје му се место одвојено. Пок. Ђ. Даничић је вешто и згодно помислио на школу Константина Философа, јер разлике које се налазе у препису Ходошкоме нису ништа друго него примена познатих стилистичких начела те школе. Могло би се с много разлога чак даље ићи, па мислити да би осим Константина Философа сама мучно ико други могао и предузети овакав посао, јер је очевидно да се много ценио није, пошто је Ходошка версија са својим догоњењем природнога говорног језика на књижевни калуп релативно усамљена, јербо је с њоме

[121] Rad XV, 181, 182. Ђ. Даничић на томе месту и сам наводи примере, које ћу поновити:

Призренски	*Ходошки*
Зговараю се сь старціи.	Свѣть имѹще сь старци.
Ниедина свадьба да се не оучини без вѣнь-чаніа.	Ниеднь бракь да не бываеть безь вѣнь-чаніа.
Да рече ѡномоу-зи.	Да възвѣстить ѡномоуи.
Да га обличіи.	Да обличить его.

Лако је појмити да је ближе истини мислити да је законодавац Душанов писао онако како се види у Призренскоме него онако како се види у Ходошкоме. И на то је већ онда, године 1871, упућивао Ђ. Даничић. К свему томе може се додати још један ванредно јак разлог. Из XIV века остала су осим Законика још три опширнија законска списа са већим бројем чланака: то су краља Милутина Светостефанска, краља Стефана Дечанског Дечанска и цара Стефана Душана Арханђеловска хрисовуља. Ти су споменици сачувани сваки у једном јединам ексемплару који је оригинални и једини ексемплар. Кад се стил и језик тих споменика упореди са стилом и језиком Ходошкога и осталих преписа Душанова Законика, наћи ће се да се он не слаже с Ходошким него највише са Струшким и Призренским. И по томе се види који је текст ближи оригиналу.

у друштву само рукопис Шишатовачки. Што се тиче хронолошког поретка или следовања разних ових мена у тексту Душанова Законика, лако је разумети да је Ходошко догоњење на књижевни језик млађе од рада уредника Атонске версије, јер је то чиста последица претпоставке да је Призренска версија старија од Ходошке. Чим допустимо да версије тако стоје; чим узмемо као тврдо да је уредник Ходошке версије ту своју версију радио по већ готовој Атонској версији, јасно је да би време постања Ходошке версије казало нам посредно у које је, од прилике, време могла постати очевидно од ње старија Атонска версија. Да покушамо са тим домишљањем.

Не бисмо могли ићи тако далеко да тврдимо да Костантинова наука није имала у Србији последника, јер се већ по правопису Костантинову сада јасно двоје рукописи XV и познијих и XIV и ранијих векова, али да су горе поменуте промене у Законику могле настати само по налогу Костантинову или по налогу његова заштитника деспота Стефана (а може бити по савету његову), о томе сумње тешко бити може. На томе основу ми смо слободни да тврдимо да је Ходошка версија посао Ресавских Преводника, за које се зна да су у своме реду бројали и Костантина Философа и да им је он управо душа био. Погледајмо, дакле, изближе кад је управо радио Костантин Философ и у које су време радили Ресавски Преводници.

Поузданије податке о Костантину Философу имамо у расправи пок. Ђ. Даничића ка Костантинову граматичном делу у Starinama I и у предговору В. Јагића ка Костантинову историчком делу о деспоту Стефану у Гласнику XLII.[122] Ресавски преводници, које ми узимамо као Костантинову књижевну школу, нису старији и не могу бити старији од манастира Ресаве (Манасије), јер су у њој радили, и по њој су се прозвали. Ресава је пропојала око 1407. Дела која у Гласнику XLII В. Јагић њима приписује носе белешке 1416, 1418. На истоме месту В. Јагић је добро истакао једно место из Костантинова граматичког дела, по коме се види да је Костантин био у Бугарској још

[122] Упореди и што смо ми писали о раду тога времена у прилогу „Чланци хронографа тројадика о Србима и Бугарима", штампаном у Starinama X, 44—60.

и после освојења турскога и да га је негде деспот Стефан спасао од некакве беде. То је најлакше могло случити се приликом ратовања и тумарања по Балканском Полуострву међу 1402—1413. Ваља узети на ум да је Костантин писао биографију о деспоту Стефану 1431, четири године после смрти деспотове. Очевидно је, дакле, да је сав рад Костантинов у Србији тек у XV веку. Ако би се примила претпоставка да се постање версије Ходошке стави у време деспота Стефана и овога његовог књижевног главног последника и саветодавца, онда би се постање Ходошке версије могло ставити међу 1405 и 1427. И онда би Атонска версија или припадала у то исто време, онда када се деспот Стефан унутрашњим земаљским уредбама бавио, или би била нешто старија.[123] Лако може бити да је истога тога времена и Атонска версија постала тога ради, што је, може бити, баш тим поводом могао Костантин или неко његов мислити и предлагати да се и језик дотера, зато што је неко други распоред и законе дотеривао према тадашњој потреби. Један и други посао могу бити у са свим блиској вези, и по времену и по постању, јер је посао Атонске версије у то исто време могао изгледати недовољан, пошто се, очевидно, прегло било да се језику, књижевном стилу и правопису нека тврда правила пропишу.

* * *

Сад је на реду да обележимо и објаснимо значење последње, најпозније групе преписа Душанова Законика која је у поређењу текстова заступљена преписима Текелијиним и Софијским.

[123] Значајне су речи самога Костантина Философа о раду деспота Стефана на унутрашњим уређењима. Тај посао Костантин ставља у време после боја на Грачаници 1402 године и говори: **И вьсако нєчьстиє попьрано бысть и оустраши сє, роуцѣ оубо отьсѣкошє сє неправьдьствоуюштиихь и зьлѣ простираємѣ, правьдѣ жє процвьтьши и плодь носивьши. Нє изгонмашє скорь вьснєштааго, ни жє богатыи оубогааго, ни жє прѣвьзимаашє прѣвьзмагаюи прѣдєлы ближьниихь, ни жє исхождаашє мьчь вьзьможныихь ни жє правєдьныихь крьвь пролиєаашє сє, ни жє злословны ни блєдивааи прѣбываахоу** итд. Ове речи свакојако обухватају рад на законима и пошто ми познајемо рад Атонске версије, а не знамо му времена, шта је згодније него да га овоме времену припишемо?

Кад смо упоредно израђивали текстове првога дела члан по члан, па кад смо рукописе један с другим поредили и из текста Призренскога, Атонскога и осталих старијих приступали текстовима Текелијином и Софијском, имали смо исто осећање које се има кад се из читања старих житија XIII и XIV века уђе у читање Житија цара Уроша од патријарха Пајсија. Ми смо ради били да и ту наставимо свој раније започети начин поређења текстова реченицу по реченицу и реч по реч, који се са свима старијим рукописима врши лако и природно, зато што им је свима основица један исти текст, али смо се брзо уверили да при овима млађим преписима то није могућно, јер је у Текелијином и Софијском препису напуштена она основица, и текст је понајвише прерада или превод старијега текста. С тога смо ретко где могли да разлике Текелијинога и Софијског текста обележимо онако као што смо то чинили с разликама осталих преписа, него смо поједине чланке истицали у целини њиховој. При описима Раваничког и Текелијиног рукописа напред је изложен суд првога критичног издавача закона Душанових, пок. П. J. Шафарика. Ни данас се не може ништа боље ни повољније у опште казати.

Главна карактеристика поменуте прераде (јер то преписи нису) управо је у томе, како је већ и П. J. Шафарик обележио, што је њу радио човек који од старе терминологије законодавства и живота није више ништа разумевао. Први и најближи узрок томе морао је бити у времену у коме је он радио и у коме су се и прилике и језик тако биле промениле, да је из практичнога живота ишчезло било све што је у Душаново време било другојачије него што је у наше време. Тим се већ само собом каже да прерада припада више нашем него-ли Душановом времену. Онда кад су израђиване прераде Раваничка и Текелијина, Законик се Душанов већ није разумевао (као што се увек разумевају савремена дела); све данас најкарактеристичније ствари тога споменика биле су прерађивачу тамне, а поређења и изучавања, којим смо ми повратили разумевање тих ствари, у прерађивача није било. С тога је он прибегао *изостављању* онога што није разумевао, или се у пре-

ради својој служио *нагађањем*, па је метао оно што му се од прилике чинило да ће значити реч коју није разумевао. И једно и друго имало је врло јаког утицаја на састав самог посла и утиснуло је оштру општу карактеристику целоме томе раду.

Примера ради истаћи ћемо оне чланове које су прерађивачи Раваничког и Текелијиног текста *изоставили*.

Изостављени су, дакле, члан 59 *о пронији;* чл. 60 *о дизању цара;* чл. 63 *о ћефалијском дохотку;* чл. 64 *о сироти куделници;* чл. 72 о задовољењу које се даје сваком невољном кад на царев двор дође; чл. 75 *о жупској попаши;* чл. 78 где се помиње *милосник* и *царска књига,* где милосник значи извршиоца некога царева дара или милости; чл. 82 о реду ноћивања за влахе и арбанасе; чл. 84 о поступку с опима који су се правдали котлом; чл. 91 о парцима и о њиховој употреби пристава; чл. 102 *о уздању;* чл. 103 о суду *отроцима;* чл. 106 *о властеоским дворанима;* чл. 117 о поступку у освојеним и старим земљама; чл. 121 о слободи бирања трга за поданике; чл. 123 о *Сасима;* чл. 124 о повластицама грчких градова; чл. 127 *о зидању града;* чл. 128 о помоћи која се чини цару кад има крштење или женидбу сина; чл. 129 о власти војвода на војсци; чл. 135 о реду ноћивања војске; чл. 137 о фалсификовању хрисовуља; чл. 141 о градовима и трговима кад би примили туђе људе (посленике); чл. 153 и 154 о *пороти;* чл. 155—156 о *приселици;* чл. 157 и 158 о чувању путова; чл. 165 о кажњавању варалица; чл. 172 о наредби судијама да се држе само закона; чл. 173 о дужности властеле да одговарају за разбојника или крадљивца ако би га у царски двор довели; чл. 174 о правима на земљу властеоских посленика; чл. 175 о дворском судији и о његовом делокругу; чл. 176 о суду грађана и жупљана; чл. 177 о дворанима царским да су под судијом дворским, ако би кошта од њих потраживао; чл. 178 о дужности која се прописује управницима да врше судске наредбе; чл. 179 о дужности судија да своје подручје обилазе; чл. 180 о ухваћеној краденој и отетој ствари и о своду; чл. 181 о наредби да се с тешким судбеним предметима иде пред цара; чл. 182 о на-

редби да свак парничара пред свога судију зове; чл. 183 о наредби за суд пастирима — станицима, чл. 184 и 185 о тамницама и управи њиховој. Не може се рећи да прерађивач све ове чланове није разумео. Али је подједнако карактеристично што их је изоставио, било да је то учинио зато што их није разумео, било зато што га нису интересовали и што његово време није за њих већ ни потребу радозналости имало. Осим тога, у наведеним се изоставкама налази најлепши и најзанимљивији део Законика баш зато што се у њима говори о установама које су ишчезле.

У осталим члановима пуно је места која показују да прерађивач није разумевао ни предмет ни текст, него да га је прерађивао по нагађању.

Тако нпр. ма да је прерађивач знао, као што се види из потоњих чланова, да *светитељ* значи *архијереја* или *владику*, он је опет у чл. 5 у својој преради реч *светитељ* заменио речју *свештеник*.

При чл. 16 можемо, ради боље јасности, иставити оба текста:

Призренски	*ТС.*
И на тысоуштоу коукь да се хранн оу манастнрѣхь ·н· калоугıерь.	**И надь тисоуштомь домовь да е строитель, а оу манастироу по ·н· калоугера.**

Старо је правило, које је Закон поставио или потврдио да се по манастирима на 1000 кућа имања издржава 50 калуђера; позни прерађивач не исказује јасно ту мисао, већ као да хоће да каже да манастир управља над 1000 кућа!

У чл. 20 види се опет како прерађивач није знао шта је *вражда*. Оригинални стари текст има у том члану: **село коıе то-зін оучини, да плати враждоу**, а наш прерађивач ставио је место тога **то мѣсто или село да платить тоу злобоу и да предасть соуднымь творештее таковое злое дѣло.**

Реч *катун,* која у народном говору живи још, такође није била позната писцу, јер у чл. 22 прерађивач је заменио реч *катун* речју *баштином,* а у чл. 94 (**ако оубіе властелинь себра**

оу градоу или оу жоупѣ или оу катоуноу) прерађивач је ту реч са свим изоставио.

Члан 23, у ком се помиње *понос,* није писац разумео никако, јер није знао шта је *понос,* а по томе му је тешко било разумети и шта је *дизати.* Ево оба та текста упоредо.

Призренски	*ТС.*
Црьквамь поноса да нѣсть, развѣ кьдь греде камо царь, тьдін да га дижоу.	**Црькамь да не чинеть се досаде ни оть кога, разьма кьдь нма дођи тамо царь, тада да чьстно его приемлють.**

Тако исто и у чл. 31 није разумео шта значи реченица **да есть попов'ска капа свободна,** јербо ју је изоставио са свим, натрпавши место ње у тај члан друге ствари о којима се у староме оригиналу ништа и не спомиње.

Колико се у време кад је та прерада извршивана био заборавио стари живот и колико су већ били потиснути из језика и обичаја сви његови називи, види се и по томе што прерађивач није умео да види разлику између *мероиха* и *отрока,* и знајући шта је био *меропах* (јер се и сама реч у преради у чл. 68 помиње) није знао шта је *меропшина.* Тако нпр. у чл. 34 имамо

Призренски	*ТС.*
И што соу села мероп'шине царства ми по Загоріи и иноуде, црьковны людіе да не гредоу оу мѣроп'шине ни на сѣно итд.	**И села што соу црьковьна и людіе што соу црьковьни да не ходеть оу дроуге црькве, нь своеи црькви да слоужеть, дроугимь же црьквамь да не ходеть ни на сено итд.**

Незнањем ствари у овоме је члану прерађивач сав смисао закона својом прерадом оштетио и потрo. Иначе би се још могло којекако опростити што је реч *меропах* замењивао речју *посадник,* згоднијом и разумљивијом за његово време. Далеко је веће незнање онога што је значила реч *отрок.* Тога ради изнећемо упоредо чл. 44 у једној и у другој версији.

Призренски

И отроке што имаю властѣле, да имь соу оу баштиноу, и ныхь дѣце оу баштиноу вѣч'ноу, нь отрокь оу прикыю да се не даю никъда.

ТС.

И посадници што соу по баштинахь, да соу оу баштиноу вечьноу, нь посадникоу прикꙋа да се не дасть никоегда.

У овом члану већ прерада није стварно значење оригиналног члана ни из далека дохватила; помешавши *отроке* и *меропхе*, прерађивач је све збркао и опет конац изгубио. Да није знао шта су *отроци,* види се и из чл. 46, где је реч *отроци* заменио речју *људије.* У чл. 67 речи Призренскога текста **Отроци и мероп'си кои сѣде заедно оу едномь сѣлѣ** заменио је наш прерађивач речима **Посадніци и баштнніци кою сѣде оу єдіномь селоу**, где је опет *меропхе* с *баштиницима* помешао, што је још значајније по његово незнање него мешање *меропаха* и *отрока.*

Крајишник је такође реч, која још и сад живи у говорноме народноме језику. Али је и она била или непозната или на сметњи нашему прерађивачу, јер је у чл. 49, који се почиње речима **Властѣле краиштници**, помен *крајишника* из свога текста са свим изоставио.

Неразумевање уредаба старога живота види се особито при чл. 53, где се прерађивач мучио са финим средњевековним разликама средњевековнога казненог права. Изнећемо версије тога чл. 53 упоредо по Призренском и уједно и по Раваничком и Текелијином препису, да јасније покажемо разлику.

Призренски

И кои властелинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и нось оуреже; ако ли себьрь оузме по силѣ владикоу, да се обѣси; ако ли свою дроугоу оузме по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу и нось оуреже.

Раванички

Ꙗште кои властелинь оузме женоу на женоу, да моу се обе роуце отсѣкоу и нось да се оуреже; аште ли жена блоудь сьтвори сь своимь чловѣкомь, да имь се обѣма роуце отсекоу и нось да се оуреже.

ТС.

Аще кои властелинь оузьме женоу посилїемь, да моу се обѣ двѣ роуке отсекоуть и нось обрежеть.

Као што се јасно види, и овде су са свим избрисани из тога знатног члана сви трагови старине и карактеристичног казненог разликовања.

Горе је назначено како је изостављен чл. 59 у коме се говори о *иронији*. У чл. 68, који није изостављен, говори се о дужностима меропаха ка *иронијару*. У томе члану наш је прерађивач реч *иронијар* заменио речју *господар*. Речју *господар* прерађивач се често служио и за замену речи *властелин*, и изгледа да је значење и те речи било тамно прерађивачу. И као год што се не разликује *меропах* и *отрок*, тако се не разликују ни *иронијар, властелин, властеличић:* за све троје прерађивачу је било довољно *господар*. У чл. 107 и 159 долази наместо **владальць** — **властельць**, где се види да прерађивачу није била јасна разлика ни између те две речи и да није видео да **владальць** значи управо заповедника или управника (који не мора бити и властелин).

У чл. 85 где се помиње *бабунска реч*, која нам ни данас са свим јасна није, прерађивачи су се лакше помагали. Раванички је прерађивач место бабунска реч једанпут ставио **неприкладна рѣчь** а други пут **безьчьстна рѣчь**. ТС. има **непоштена рѣчь**!

У чл. 88 говори се о старинскоме поступку, и при извесном свршетку спора наређује се јемство. Члан тај у оригиналу и у ТС-преради гласи:

Призренски	*ТС.*
Къди се проу властѣле, кто се оу што оупри, да дава ем'це.	**О емьстве. Када се оуспроу кои оть властелинь, тко се што оуспри, да два емьца даде.**

С овим треба упоредити што је написано при томе члану у другом делу, где смо Призренски текст исказали данашњим

језиком овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.*

У чл. 93 видимо и опет пример где прерађивач није разумео реч која је и данас у говорноме језику позната. **Да моу га да самоседмаго** у староме тексту значи *дужан му је дати седморицу на место.* А у једном препису прераде читамо **да га предае предь седми чловѣки!**

Приселица је прошла као и сви остали карактеристични називи обичаја и правних уредаба старога живота. У чл. 125 и Раванички и Текелијин-Софијски текст имају место **приселица** — **пришьльць!**

Најзанимљивије је што прерађивачи нису никако знали шта је порота. Као што је напред напоменуто, о *пороти* су неки чланци изостављени. Има чланака о пороти и који су задржани, и ови, а то су 152 и 161, јасно показују да прерађивач није имао појма о установи пороте. У чл. 152 стари текст наређује на крају **и да нѣсть оу поротѣ родима ни пизмѣника.** Место тога Раванички прерађивач има: **да нѣсть оу властеле нареченъ ни сьродникь, ни приятель, ни пизматорь!**

Из овога је свега са свим разговетно да је ова прерада постала у позно доба. Целим својим склопом, жељом да нешто ради што се и у старини радило а у исто време крајњим непознавањем те старине, нас овај посао опомиње на ону епоху наше старе књижевне радљивости, у којој је постао патријарха Пајсија Живот цара Уроша, за тим Троношки Летописац, и Прича о боју на Косову. Очевидно је да је у то време неко имао жељу или потребу да својим савременицима покаже и Душанов Законик и да га учини разумљивијим; није чудо што је та потреба била у толико живља што је више осећао да онај стари текст ни он сам не разуме. Очевидно је, и горе је то и стварним доказима утврђено, да је те прераде било две, пошто је једној спомен остао у препису Раваничком, а другу видимо у читавој гомили преписа Текелијине версије, која је по Раваничкој версији рађена. За Раваничку версију ми имамо једну летописну белешку у самоме томе рукопису, која нас, помињући годину 1687, упућује да време постања те версије

негде раније тражимо.[124] То можемо чинити, али не даље од граница XVII века, који нам се показује као век у ком су већ били збрисани сви спомени о староме животу и о његовим друштвеним и државним уређењима. У то време долази и најстарији од књижевних споменика за који смо горе поменули да нас по своме типу и карактеру опомиње на посао и на посленике ове прераде. Пајсијев Живот цара Уроша не зна се које је баш године писан, али је он постао у време 1614—1648, када је патријарах Пајсије српском црквом управљао.

Немамо никаква доказа, али нам се при целом овом послу непрестано врзла по памети мисао да постање ових прерада Законика треба тражити баш у самом времену Пајсијеву, ни пре ни после. У целом низу патријараха који су радили на престолу Српске Патријаршије од обновљења Патријаршије у XVI веку па до краја, Пајсије се истиче нарочитом ревношћу да оживи старе успомене и да поврати некадашњи ред у народноме животу. Он је разбирао за старе књиге, тражио их и читао где је год стигао, доспевши да о свем томе раду и спомене остави. Треба имати на уму да је Црква Патријаршијска, по реду Турскога Царства, имала као верска установа и један део суђења у рукама својим. Многи спорови изношени су непрестано пред свештенике, и у њима су, по старом обичају, гледани и тражени представници свеколикога искуства и науке. Није ли у томе стању ствари била потреба начинити онакав скраћен, прерађен, Законик као што је онај који видимо у препису Раваничком и у преписима Текелијине групе који су тако многобројни? Ову претпоставку само истичемо, не хотећи је даље развијати.

Сама вредност тих преписа није за данашњи посао критичког истраживања старога текста Душанова Законика ни од какве користи. Сва та гомила преписа, од Раваничкога па на ниже, није *преписивала* него је *прерађивала* текст Душанов. За наш посао могу бити од потребе и од користи *преписи*, јер је у њима тежња и намера да се стари текст сачува, и

[124] Летопис у Софијскоме препису зауставља се на години 1649. Да ли и то не помаже к утврђењу времена у које треба ставити постање ове прераде?

ми можемо наћи начина да погрешку или незгодну исправку изнађемо; *прераде* су за нас са свим бескорисне, јер је њихова намера другојачија. У нашем поређењу напред, у првоме делу, ми смо морали понајвише истицати текст прераде као паралелу која једино може да покаже шта се у позније доба чинило с текстом Душанова Законика, али која, као што се види, познавању Законика већ ништа више не приноси!

*
* *

Приспевши, ето, на крај овога истраживања о вези који рукописи по своме постању међу собом имају, повратићемо се опет на преглед те везе који смо горе покушали и изложићемо га овде у коначном облику. Ово би, дакле, био коначни последак свеколикога нашег истраживања.

Оригинални текст Душанова Законика, по коме бисмо сигурно знали облик и садржину његову, није сачуван.

Струшки и Призренски препис теку из тога оригинала и њему су најближи.

Касније, по свој прилици негде између 1402—1427, под владом деспота Стефана, предузето је извесно пречишћање и преуређивање Душанова Законика, врло пажљиво и смотрено, начином горе обележеним. Овако из прве четвртине XV века преуређен Законик показују нам преписи Атонски и Бистрички. Како се у то време налазило још и оригиналних текстова Законика, нису сви примали то преуређење у целини, и нека одступања видимо у преписима Хиландарском, Студеничком, Ходошком, Шишатовачком и Раковачком. Али је опет зато то преуређење постало свуда меродавно.

У то исто време, 1402—1427, неко је ову версију, коју ми по препису Атонском називамо Атонском, дотеривао још и у језику, замењујући књижевно-словенским народно-говорни начин исказивања. То предругојачење изгледа да је остало усамљено. Оно се види добро у преписима Ходошком и Шишатовачком.

Истом касније, у првој половини или око средине XVII века, неко се опет прихватио да по Атонској, у првој четвртини XV века преуређеној, версији на ново преради Законик. Овај прерађивач већ Законика није разумевао. Тога ради је велики број чланака, понајзначајнијих за познавање старинскога живота, изоставио; остале пак није преписивао, него их је на ново излагао оновременим књижевно-говорним језиком, изопачавајући у том новом излагању, из неразумевања, све што је старије и знатније у тексту. Тај посао се најбоље види у препису Раваничком.

Сигурно још касније, може бити негде при крају XVII века (а може бити и у почетку XVIII века) неко је узео текст једнога преписа Раваничке версије, па је још даље терао са прерађивањем. Та версија, заступљена у врло многим преписима, најбоље нам је представљена у преписима Текелијином и Софијском.

Ни Раваничка ни Текелијина версија нису управо *преписи* него су врло онакажене прераде текста Душанова и компилације осталих старинских законских Зборника по знању и потребама XVII века. Из њих се, по начелу већ, не може ништа узети ни да исправи ни да попуни стари текст. Само преписи прве и друге версије, преписи Струшко-Призренски и Атонска група, могу бити употребљени за тај посао.

Веза, дакле, међу рукописима стоји овако:

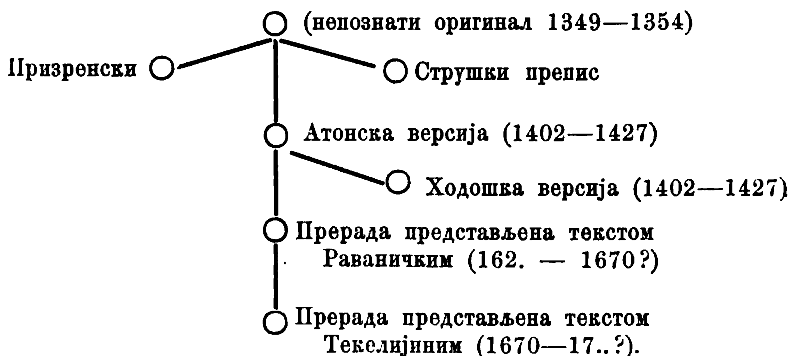

VI

О овом издању.

О издању самом говорићемо што мање, пошто је књига ту, и њено је да покаже издавачев посао.

Главни део тога посла оснивао се на поређењу, и тога ради смо прво морали утврдити јаку основицу поређењу. Да се то добије, морао се изабрати један препис. Цео приступ напред правдаће нас што смо за тај посао изабрали препис Призренски. Чланцима преписа Призренскога дати су бројеви за обележје, и тим се бројем онај члан бележи ма у ком се препису налазио, а по томе се броју врше сва поређења.

Као што смо у једноликом и постојаном бројном обележју чланова по Призренскоме препису тражили тврд ослонац за поређење места и распореда који чланови у разним преписима заузимају или не заузимају, тако смо исто у правопису извршили извесна незначајна једначења, да би се једнакости и разлике текста што боље уочиле. Тако смо у самоме Призренском препису исписивали ȣ увек са оѵ; ѿ — са от; ѡ — са о а щ — са шт. И тим смо начином исписивали и све остало што нам је требало наводити из текстова које су други штампали. Осим те измене, која само смањује спољно шаренило, а никаква значења нема, не само да ништа друго мењали нисмо, него смо још у препису Призренскоме, који смо на ново с оригинала преписивали, задржали и интерпункцију оригинала, која је прилично следствена. У тој интерпункцији оригинала налазе се знаци ; , . Онај први је најчешћи. По томе Призренски се препис, осим горе поменутих правописних измена, овде штампа у свем верно оригиналу.

Поставивши Призренски препис за основицу, поређење је свих других преписа вршено према њему. Где год није назначено да је другојачије, онако је као у Призренскоме. Само ситне разлике правописне и разлике изговора, које су с истима једне вредности, остављане су на страну и нису у поређењу у рачун узимане. На све разлике текста и на разлике језика и стила пазило се свуда што се могло више.

Тим начином ми смо поредили члан по члан у свима преписима који су нам сачувани, осим оних Текелијине врсте, од којих смо опет у посао узели оба наштампана најбоља преписа. Поређење ово, које у целини показује први део књиге — *Текст и поређење преписа̂* — дало је све оне ресултате које смо у претходном одељку приступа изложили. Оно је напред у целини пред очима читаоца, који се и сам, по тој грађи, може уверити како смо се у томе послу корак по корак кретали.

Тим поређењем и Струшки и Призренски препис сјајно издржавају искушење за своје првенство, а остале се групе одвајају саме. Оно што се по другим преписима у Призренскоме показало недостатачно или погрешно, уносили смо у текст, али под обележјем. Свуда су заградама и звездицама означени у тексту ти наши уметци или исправке, и свуда је, на завршетку поређења, при свакоме члану, казано шта је учињено, макар да се види и из онога ситнијег текста, у коме су разлике осталих преписа изложене. Текст крупним словима штампан показује најстарију и најисправнију версију како је сачувана и износи под обележјем све исправке и допуне које је старина сачувала.

Оштро узимљући, исправке Атонске версије не би могле ући у сам првобитни и оригинални текст Душанова Законика, јер оне, по своме постању, припадају по свој прилици тек почетку XV века; али пошто би то разликовање предалеко терало, јер је прави живот Законика време од 1349 па до пропасти државне, мислили смо да уметке Атонске версије изостављати не треба, у толико пре што се оне у сваком члану јасно виде, и нису с првобитним текстом без обележја помешане. Тим начином је пред читаоцем целокупна законодавна радња овога

облика из времена Стефана Душана и из времена једнога његових последника у држави српској, по свој прилици деспота Стефана. У толико смо пре могли тако да поступимо, што су поменуте позније измене, учињене Атонском версијом, маленога значаја, и нису баш многобројне.

Међу тим сви чланци грчких црквених закона што су их само позније прераде XVII—XVIII века у текст Законика унеле, изостављени су из текста, пошто не припадају Душанову Законику и никакав их старији рукопис у ту целину унео није. Тога ради је у овоме нашем издању број чланака мањи него што је био у ономе од 1870 године. Као саставни део Душанова текста ваљало би, у најтешњем смислу, узимати само оно што се налази у два најстарија преписа, Струшком и Призренском. Али пошто су, по несрећи, оба та преписа дошла до нас непотпуна, Струшки у одломцима а Призренски без свршетка, то се Атонска версија у њеним најбољим преписима може слободно узети у попуну онога што је до нас од Закона старе српске државе сачувано. Напоменути ипак морамо да су у овом нашем тексту најнепоузданији они чланови који су сачувани у најпознијем препису Атонске версије, у препису Раковачком. То се види при објашњавању на свршетку другога дела.

Пошто је од великог значаја у колико је преписа који члан сачуван, назначено је у првоме делу при свакоме члану у којим се преписима налази. Сва група ТС узима се у томе послу као један препис. У почетку трећег дела штампан је и нарочит преглед чланова по садржини с назначењем рукописа у којима је сачуван. Какав је узрок што се неки чланови налазе у овом а не налазе у оном препису могло би се само нагађати. Неке чланове је, очевидно, Атонска версија из своје редакције изоставила што су јој се чинили сувишни. То је напред на своме месту казано. Што је при неким члановима назначавано како их тај и тај препис *нема,* значи двоје: или да их тај препис заиста није ни имао, или да их је имао, па су изгубљени заједно с листовима или деловима рукописа где би се налазили.

Други део ове књиге — *Читање текста и објашњења* — одвојен је од првога с нарочитом намером, да посебице од

онога што је сачувала старина покаже оно што смо ми могли или умели да кажемо о разним предметима Законика. Оним читаоцима који су с овим пословима мање познати, ми смо ту, данашњим правописом, изнели и како налазимо да треба читати стари текст, како су га, управо, читали наши стари, и какву мислимо да му треба дати интерпункцију, посао за тумачење и разумевање закона од великога значења, и како мислимо да треба разумети било поједине поборављене и тамније речи, било установе, било целину члана. На много смо местâ нашли за потребно да цео члан искажемо савременим књижевним језиком, мислећи да ћемо тиме како учинити услугу оним многоструким читаоцима који се за овај знаменити споменик интересовати могу, а тако још најсигурније показати свакоме коме би то требало, како ми тај члан разумемо, и зашто га тако разумемо.

На крају дела израђен је речник и регистар који ће истраживаоцима олакшати употребу ове књиге.

Нарочиту захвалност имамо да забележимо г. Никодиму Ј. Васићу за зналачку и савесну коректорску помоћ при штампању ове књиге.

ДЕО ПРВИ

ТЕКСТ И ПОРЕЂЕЊЕ ПРЕПИСА

[illegible]

иже на брань оуготовани мною, ꙗко до ·ει· тысоуштъ, и вьсесрьдьчно вьздевшимь на небо роуце наши къ въсеχь могоуштомоу Богоу, и пришьдшимь намь помоштію Христовою и молитвами светыиχь отьць нашиχь, мѣсеца іоуліа ·кз· дьнь вь соуботоу вь часъ ·з·, и тако нашьдшимь на нѥ, и милостію Божіею поразиχомь в'сеχь побѣдою великою, вь оудив'леніе въсемь окрѫстнимь царемь и господамь, и Миχаилоу, цароу бльгарскомоу, мьчемь главоу отѥχь, емоуже и до ныне гробь его въ зем'ли нашеи, и многа именіа господара тѣχь възеχь, зем'лю нашоу испльниχомь, ꙗкоже бо Исраил'тѣнномь дасть се въсе достоꙗніе егупьтское, и ськроушь въсѣχь воинство фараоне и колесинце иχь и конѥ, нам-же, помоштію Божіею, сътворшимь побѣдоу великоую на ниχь и възвраштьшимь се съ радостію въ землю нашоу о въсемь Бога славеште и благодарьствие живоуштінимь намь.

Нь, оле, злое и неисправлѥное ороужіе бѣсовское благомоу и тиχомоу животоу нашемоу не вьсχоте, нь въсеꙗвь, ꙗко отъ испрьва злоначел'никь и ненавистникь доброу діаволь, шьдь, раз'вѣꙗ лоукаваа словеса своꙗ бѣсовска по срѣдѣ люди отьчьства нашегь. Скрьбна сътворише о мне родителꙗ моего, и тако наоустише его на ме, ꙗко въс'ма да не боудеть имени моего ни живота, ꙗкоже бо дрѣв'лѥ окаꙗнныχь діаволь вьзбѣсивыи братію сыновь ꙗковлиχь на прѣкраснаго Іосифа, брата иχь, продати его χотеште вь инін страни, ꙗко да не боудеть наслѣд'никь зем'ли оца своего, нь Ꙗкова Божіа благость не остави тако, ни оумрьтви, ꙗкоже они мнѣχоу, иже и о мнѣ, рабе своемь, того неизреченнаа моудрость, и помилова ме оть толикиχь ненавистіи, нь паче оукрѣпи ме и моштна ме сьтвори, и постави ме господина и съдрьжителꙗ въсои земли отьчьства моего. И царствова(χь) лѣть ·ѕι·, и по томь болшею честію оть вишнꙗго вьсеχдрьжителꙗ десницею оукрѣплѥнь быχь, ꙗко-ж' бо и прекраснаго Іосифа цѣломоудріемь оукрѣпи и сътвори его цара многымь ѥзыкомь и въсемоу стежанію Фараоновоу и вьсемоу Егνптоу. Тѣм-же образомь, по того милости, и мене прѣложи оть кралѥв'ства на православ'ное царство, и въсеχь дасть ми въ роуцѣ, ꙗкоже и великомоу Кон'стан'тиноу цароу, зем'лѥ и въсеχь страны и поморіа и велике градове царства грьчскаго. Ꙗко-же и прѣжде рѣχомь, и Богомь дарованимь вѣн'цемь царскымь вѣнчань быχь на царство вь лѣто ҂ѕѿнд. мѣсеца априль ·дι· дьнь вь велики и много-свѣтли и радостны праздникь Вьскрьсеніа Христова, благословеніемь роукою прѣосвештеннаго патріар'χа Іоаникіа и въсеми ар'χіереи събора срьбскаго; того-жде благословеніемь и роукою прѣосвештеннаго патріарχа бльгарскаго кνр-Сνмеона и в'семи арχіереи събора бльгарскаго, и молитвами же и благослове-

ніємь въсечьстнаго лика Светые Гори Аѳона, протом'-же и въсеми ïгоумени и всеми старци събора светогорскаго, паче же и отъ архïереа прѣстола грьчьскаго и късего събора иже изволише о мне царствовати. Сим'-же в'семь бив'шимь не моимь изволенïємь ни некою силою, нь по Божïю изволенïю и иних̑ъ[1] благословенïємь поставише цара въ ксакоу православноую вѣроу, Троицоу единосоуштноую славити и вь вѣки аминь.

Сего и азь въсех̑ь истинныи рабъ владыки моего Христа, Богомь вѣнчанныи и благовѣрніи царь Стефань, царское скиптро сь вѣрою дрьжа(х̑ъ) въ роукоу и съ в'селюбимимь сыномь царства ми, кралюємь Оурошемь, и богодарован'ною царицею кур-Еленою къзыскаx̑ь нѣкаꙗ добродѣтеліа и все-истиніе и православние вѣры закони поставити ꙗкоже подобаєть имети и пособити по светѣи и въсех̑ь съборнѣи и апостольсцѣи црькви Господа Бога и Спаса Іс. Христа, по землꙗх̑ь-же и градовех̑ь, ꙗко да не оумножить се въ дрьжавѣ царствіа нашего некоꙗ злоба и злое оух̑ыштреніе и лоукавое ненавидѣніе, нь паче да поживемь вь въсакои тих̑ост и безмльвнѣмь жітію и въ православнѣи вѣры житіи съ в'семи люд'ми царства нашего, малим-же и великимь, и полоучимь царство небесно въ боудоуште онемь вѣцѣ, аминь.

—·•·•·• · · ·

[1] Овако је ово место исписао и г. Поливка у Прагу. Не знам како треба читати та слова.

ЗАКОНЬ БЛАГОВѢРНАГО ЦАРА СТЕФАНА

ВЬ ЛѢТО ҂SѠНЗ. ИН'ДИКТИОНА ·Е· ВЪ ПРАЗНИКЬ ВЪЗНЕСЕНІА ГОСПОДНѦ МѢСЕЦА МАІА ·КА· ДЬНЬ.

Сіи-же законыкь постављиемь оть православнаго събора нашего, прѣосвѣштеныимь патріархомь кγр-Іоаникіемь и въсѣмы ар'хіереи и црьковникы, малимы и великыми, и мною, благовѣр'нымь царемь Стефаномь, и въсѣміи властели царства ми, малими же и великыми, закономь же симь сложеніа быше. *Призренски.*

Струшки препис нема почетка, и по томе се не зна како је у њем гласио овај приступ.

Атонски има напред натпис **Законь благовѣрнаго цара Стефана**. По том има **индиктион** м. **ин'диктиона**; **постављиемо** м. **постављиемь**; **сь прѣосвештеньныимь** м. **прѣосвѣштеныимь**.

Бистрички се у свем слаже са Призренским, само што има у почетку **сін-же законь**.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том **индіктіонь** м. **ин'диктиона**; **сь прѣосвештенныимь** м. **прѣосвѣштеныимь**.

Раковачки нема натписа; по том: **индиктионъ** м. **ин'диктиона**; **съи** м. **сін-же**; **сь прѣосвештенныимь** м. **прѣосвѣштеныимь**; **властители** м. **властели царства ми**; **выше правіи соγдь** м. **быше**.

Раванички предругојачава и натпис, и исти му гласи: **Благочьстиваго и вѣрнаго и христолюбиваго македонискаго цара Стефана законь поставлеиьни вь лѣто ҂SѠНЗ индиктіонь ·е· вь праздникь вьзнесеніа господнѣ мѣсеца маиа ·ка· дьнь**; по том: **законь** м. **законыкь**, **поставьлении** м. **постављиемь**; **праведьнаго** м. **православнаго**; **сь прѣосвештенныимь** м. **прѣосвѣштеныимь**; **вьсеми црьковьннкы маліми и великими, мі-**

трополити и бискоупи м. въсѣмы ар҆хіереи и црьковникы, малимы и великыми; законно сложена бише м. закономь же симь сложеніа бише.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога стр. 75; у Ј. Ђорђевића, Срб. Летопис 1859, I. књ. 99 факсимиле и стр. 26) је заглавље предругојачио још даље овако: Благочьстиваго и христолюбиваго макѣдон҆скаго цара Стефана, србскаго, бльгарскаго, оугарскаго, далматскаго, арбан҆скаго, оугровлахискаго, и инимь многимь прѣделомь и землямь самодрьж҆ца, соуштаго милостию вишняго Бога Іу. Христа законь и оуставь поставлиении вь лето ҂sѾнз, индиктионь ·к· вь празникь вьзнесениа Господа нашего Іу. Христа, мѣсеца маия ·ка· (дьнь). — — Сеи же оуставь и законь поставьлени праведнимь и чьстнымь сьборомь нашего смѣреніа сь прѣосвештеньнымь господиномь отьцемь нашимь патріархомь Єоанникіемь и вьсеми доуховьними строители црьковьними малими и великими, сь митрополити и сь епископи и мною смѣреньнымь царемь Стефаномь, сь кнезы и сь вьсеми властели царства нашего малими и великими, уставы и закони потврьждени бише тогда.

Глава ·а· О христіанствѣ.

1. *Призренски.* Наипрьво за христіан҆ство. Сімь-зін образомь да се очисти христіан҆ство.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички показују исти овакав текст.

Ходошки има наипрѣжде м. наипрьво; симь м. сіми-зін; очиститъ м. очисти.

Раковачки има симь м. сіми-зін.

Раванички има наипрьвее м. наипрьво; очистит м. очисти.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 1; у Ј. Ђорђевића, Летопис 99, стр. 26, бр. 1) има тај члан предругојачен и раширен овако: Наипрьвее за христіаньство, како подобаеть промышляти о христіаньствоу и о светихь црькках и о свештеньници.

Глава ·в· О женитвѣ.

2. *Призренски.* Власт҆ѣле и прочіи людіи да се не жене, не благословив҆ше се оу своего ар҆хіереа, али оу тех҆-зін да се благослове, кои соу избрали доуховникы ар҆хіереи.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има людє м. людін; или м. али. Последња реченица му гласи: коє соу поставили изьбравьши доуховникє архіерению.

Бистрички се слаже с Атонским; само има людиє м. людін, а у последњој реченици има изьбравшє доуховникы м. изьбравьши доуховникє.

Ходошки има людіє м. людін; да нє женєть сє м. да сє нє женє; или м. али. Последња реченица иза али у том рукопису гласи: оу доуховникь да благословєть сє архієрен поставлєнными.

Раковачки има натпис О брацѣ; по том: бєзь благословєнніа своєго архієрєа м. нє благословив'шє сє оу своєго ар'хієрєа; или м. али; оу ти м. оу тєх'-зін; коє м. кон; архієрєниє м. ар'хієрєи.

Раванички има целу другу половину овако: или оу отца доуховнаго поставлєннаго от архиєрєа.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 2; у Ј. Ђорђевића 2) слаже се с Раваничким.

Очевидна је у познијем тексту исправка која се најбоље види у тексту Атонском и Бистричком. *Избрали духовники,* и у познијем варијанту *које су поставили избравше духовники архијереије* постају јасније кад се пред *духовники* замисли једно *за.*

·г· О свад'бѣ.

3. *Призренски.* **И ниєдина свад'ба да сє нє оучины бєзь вѣн'чаніа; ако ли сє оучины бєзь благословєніа и оупрошєніа црькве, таковы да сє разлоучє.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има текст са свим једнак с горе наведеним.

Бистрички има само разлоучєть м. разлоучє.

Ходошки има бракь м. свад'ба; да нє бываєть м. да сє нє оучины; да разлоучєть сє м. да сє разлоучє.

Раковачки има вѣнчаніа м. благословєніа; црькве и бєзь благословєніа м. црькве.

Раванички се подудара с Ходошким, само што реч свад'ба није заменио речју бракь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 2; у J. Ђорђевића 3) има текст предругојачен који гласи: И ниедина свадьба да се не оучинить безь веньчаніа и безь заклинаніа; аште ли се оучинить безь благословеніа и безь оупрошеніа црькве, такови да се разлоучить, и да се вьсадить вь тамьницоу доньдеже глобоу дасть.

·д· О доуховномь законѣ.

4. *Призренски.* И за доуховны дльгь вьсакь чловѣкь да имать повиновѣніе и послоушаніе кь своемоу архіерею; ако ли се кто обрѣте сьгрѣшивь црькви, или прѣстоупивь что любо оть сіега законика воломь или нехотѣніемь, да се повине и исправи се црькви; ако ли прѣчюне и оудрьжи се оть црькви, [и] не вьсхоште исправити повелѣніа црькви, по томь да се отлоучи оть црькви.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О доуховномь дльгоу; по том: да се повине и исправи м. да се повине и исправи се; от црькве м. оть црькви оба пута; и не вьсхоштеть м. не вьсхоште.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још воломь и нехотѣниемь м. воломь или нехотѣніемь.

У Ходошком је натпис као и у Атонском; по том има аште ли кто обрѣштеть се м. ако ли се кто обрѣте; сего закона м. сіега законика; волею м. воломь; да повинеть се м. да се повине; аште ли прѣслоушать и оудрьжить се м. ако ли прѣчюне и оудрьжи се; не вьсхоштеть м. не вьсхоште; да се отлоучить м. да се отлоучи.

Раковачки има натпис О доуховномь; по том: повинованіе м. повиновѣніе; нагие кои чловѣкь м. кто обрѣте; прѣстоупи м. прѣстоупивь; сіего закона м. сіега законика; неволею м. нехотѣніемь; исправи м. исправи се; прѣслоуша и оудрьжить се м. прѣчюне и оудрьжи се; црькве м. црькви; и не хоте м. не вьсхоште; да отлоучить се м. по томь да се отлоучи.

Раванички има само прве речи тога члана.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 3; у J. Ђорђевића 4) има цео тај члан предругојаченим стилом овако: Вьсаки чловѣкь да има повинованіе и послоушаніе обште кь вьсѣмь свештенникомь и кь своемоу отьцоу доуховномоу; аште ли

се кто обрешитеть съгрѣшивь црькви или свештенникомь или престоупить что любо оть иновѣраць волею и нехотѣніемь, да се покорить и исправи цркви светои; ако ли сіе прѣслоушаеть и оудрьжить се оть црькве и не вьсхоштеть покорити се и исправити се (Т. црькви, да се отлоучить оть црькве) и да се глобить.

Из поређења текстова очевидно је да у претпоследњој реченици треба пред речима не късхоште само додати једно и, што је, по Атонском рукопису, у загради и учињено.

·е· О проклети христіанскомь.

5. *Призренски.* И светителіе да не проклинаю христіань за съгрѣшеніе доуховно; [нь] да пошлю дваштн или триштіи къ оно моу-зіи да га обличіи; да ако не чюю и не оусхоке исправити [се] заповѣдію доуховною, по томь да отлоучить се.

Струшки (у коме се налази овај члан осим почетних шест речи) има нь да пошле дваштн и тришти м. да пошлю дваштн или триштіи; акіе не слоуша м. ако не чюе; исправити се м. исправити.

Атонски се готово са свим слаже са Призренским, само што има и ако не чюе м. да ако не чюе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само има на крају да се отлоучи м. да отлоучить се.

Ходошки има проклинають м. проклинаю; посилаеть м. пошлю; кь сьгрѣшившомоу да обличить его м. къ ономоу-зіи да га обличіи; и аште не послоушаеть м. да ако не чюе; вьсхоштеть м. оусхоке; исправити се м. исправити.

Раковачки има натпис О анатеме правило; по том: пошле м. пошлю; ономоу чловѣкоу м. ономоу-зіи; послоуша м. чюе; не хоте м. не оусхоке; исправити се м. исправити.

Раванички нема овога члана.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 3; у Ј. Ђорђевића 5) има као и другде исту мисао исказану другојачије: И свештеньници да не проклинають христіань за сьгрѣшеніа ихь, нь доуховьно да призивають ихь, тихо и кротько, да ихь поучеть дваштн или тришти; аште ли тако не послоушаеть, да отлоучеть се оть црьквѣ.

У Призренскоме је овај текст састављен са 21 у један члан. Пошто за то никаква разлога нема, а сви га други рукописи имају посебице, ми смо га одвојили.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О црьковныхъ людехъ, који је горе међу звездицама изнесен; по том нема почетнога и; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има такође натпис О црьковныхъ людехъ; по том нема почетнога и; има сѣдеть м. сѣде; у свему се осталом слаже с Призренским.

Раковачки има натпис О люде(хъ) властителскихъ; има властител'сци м. властѣл'сціи; нема и по катоунѣхъ; има иде м. походи.

Раванички има натпис као и Атонски и Ходошки; нема почетнога и; има баштинахъ м. катоунѣхъ; приходить м. походи.

Текелијин-Софијски (Флорински 40; Ј. Ђорђевић 44) слаже се у свему с Раваничким, само што место походи Софијски има походить, а Текелијин проходить.

·кв· О поносѣ црьковнѣмь.

23. *Призренски.* Црьквамь поноса да нѣсть, развѣ кѫдѣ греде камо царь, тѫдіи да га дижоу.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кьда м. кѫдь; тьда-зіи м. тѫдіи.

Бистрички има кьда м. кѫдь; тьга-зи м. тѫдіи.

Ходошки има кьда гредеть м. кѫдь греде; тьда-зіи м. тѫдіи; дижоуть м. дижоу.

Раковачки има тако м. тѫдіи.

Раванички има егда идеть м. кѫдь греде; тамо м. камо; тогда м. тѫдіи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Ђорђевића 44) има подновљени текст који гласи: Црьквамь да не чинеть се досаде ни оть кога, разьма кадь има доћи тамо царь, тада да чьстьно его приемьлють.

·кг· —

24. *Призренски.* И ако се наиде владал'ць црьковны оузьмь мито, да се расие. (*Раковачки.* Ако ли калоугерь кои оузме мить, да се бие и прожене).

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кои владальць м. владал'ць.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се наиде; кои владальць м. владал'ць; възьмь м. оузьмь; расиплють м. распе.

Раковачки има наге м. наиде. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који поредн), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: И светителіе и игоумени да не оузимаю на своихь людехь мита ни на комь; ако ли се наге оузьмь, да се извржже сана. Яко ли се нагие владалць црьковни оузьмь мить, да се распе; ако ли калоугерь кои оузме мить, да се бие и прожене.

Раванички има обрѣте м. наиде; владатель м. владал'ць; узьмшін м. оузьмь; мито комоу любо соудеште, да моу се възме въсе имениие м. мито, да се распе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у J. Ђорђевића 46) следује Раваничкоме и има И ако се найде (Т. обрете) кои властелинь црьковьни оузамьши (Т. да оузима) мито, да моу се въсе именіе възме.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·кд· Обладаніи црьковнѣмь.

25. *Призренски.* Црьквами да оглада господинь царь и патріар'ха и логофеть, а инь ник'то.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патріархь м. патріар'ха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има логодеть м. логофеть.

Ходошки има обладаеть м. оглада; патріархь м. патріар'ха; логодеть м. логофеть.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има логоветь м. логофеть.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. логодеть још има логодеть царевь а никтоже м. никто.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у J. Ђорђевића 46) има подновљен текст који гласи: Црьквами да обладаеть тькьмо самь единь свѣтьлыи царь и светыи господинь отьць патріархь и логофеть, а инь нитько.

И ако се помен градова налази само у рукопису Струшкоме, ја сам га опет, потпуности ради, унео у текст Призренски.

·и· О латин'скомь попѣ.

8. *Призренски.* И попь латин'скы, ако се наиде обратившь христіанина вь вѣроу латин'скоу, да се каже по законоу светыихь отьць.

У Струшком рукопису изедено је првих седам речи; остало је све као у Призренском.

Атонски и Бистрички потпуно се слажу са Струшким и Призренским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се наиде; прѣвративь м. обративь; кажеть м. каже; законникоу м. законоу.

Раковачки Магарашевићева издања тога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе има нагю м. наиде; све је остало као и у Призренском.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 8) има наће м. наиде; отвративь м. обративь; латинскоую м. латин'скоу; казнить м. каже.

·ѳ· О полоувѣр'ціи.

9. *Призренски.* И ако се наиде полоувѣрьць оузьмь христіаницоу; ако оузлюби, да се крьсти оу христіан'ство; ако ли се не крьсти, да моу се оузмѣ жена и дѣца; и да имь даа дѣль оть коукє; а онь да се ижденє.

Струшки има нагю м. наиде; да имь се даде м. да имь даа; отжене м. ижденє.

Атонски има христіанкоу м. христіаницоу; отжене м. ижденє.

Бистрички се потпуно слаже с Атонским.

Ходошки има обрѣштеть се м. се наиде; вьзьмь м. оузьмь; вьсхоштеть м. оузлюби; да крьстить се м. да се крьсти; вь м. оу; аште ли не крьстить се м. ако ли се не крьсти; вьзметь м. оузмѣ; да дасть имь м. да имь даа; оть вьсего имѣніа м. оть коукє; да отженеть се м. да се ижденє.

Раковачки Магарашевићева издања ни овога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе има нагю м. наиде;

възьмь м. оузьмь; христіанкоу м. христіанницоу; вь м. оу; да имь се м. да нимь; дѣо м. дѣль; отжене м. ижддене.

Раванички има обрѣте м. наиде; вазамь м. оузьмь; речи ако оузлюби изостављене су; отжене м. иждене.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 9) има тај члан овако: И ако се наиде полоуверацъ да оузме христіанкоу, ако е крадомь, да се нъа покрьстити оу христиыньство; ако ли се не покрьсти, да моу се оузме жена и дѣца и вьсь домь, и онь да се заточить.

·і· О еретизе.

10. *Призренски.* И кто се обрѣте еретигъ живѣ въ хрiстiанѣхъ; да се жеже по образоу и да се прожене; кто ли га име таити, и тъ-зы да се жеже.

Струшки има потпуно једнак текст.

Атонски има оу христiанѣхъ м. въ хрiстiанѣхъ, иначе се слаже са Струшким и Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има сь христiаны м. въ хрiстiанѣхъ; жежеть м. жеже; и проженеть се м. да се прожене; начнеть м. име; и ть да жежеть се м. и тъ-зы да се жеже.

Раковачки има нагю м. обрѣте; еретикь м. еретигь; имею таино м. име таити; и тьи м. и тъ-зы.

Раванички има жiвоуштихъ м. живѣ; жежде м. жеже; по томь да се прожене м. да се прожене; и кто би га потаиль оу коуђи м. кто ли га име таити; и таи да се прожене ꙗкоже и онь м. и тъ-зы да се жеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 7; у Ј. Ђорђевића 10) има тај члан овако: И ако се обрѣштеть кто еретигь, а живеть сь христiани, да се по образоу пожеже и по томь да се проженеть, и кто га имать потаити, и таи да имать трьпѣти таковоу казань.

Карактеристични облик првобитне редакције кто ли га име таити (ко ли би га тајио) доводио је у забуну позније преписиваче којима се тај облик чинио необичан.

·аі· О светителехъ доуховныихъ.

11. *Призренски.* И светителие да поставе доуховникы по вьсѣхъ инорiахъ; по градовѣхъ и по селѣхъ;

·кє· О ослобоѥнін црьковнѣмь.

26. *Призренски.* Црькви въсе што се обрѣтаю по земли царства ми освободи царство ми отъ въсѣхь работь малыхь и великыхь.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има текст потпуно једнак с овим Призренским. Бистрички тако исто.

Ходошки има обрѣтають м. обрѣтаю, а све је остало једнако.

Раковачки има цркве что се въсе м. црькви въсе што се; по земли м. по земли царства ми; царство мое м. царство ми.

Раванички има обретаюштеи се м. што се обрѣтаю; освободи нхь м. освободи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има обретають м. обрѣтаю; подь нашимь царьствомь м. по земли царства ми; освободи ихь царство мое м. освободи царство ми; оть малихь м. малыхь.

— — —

27. *Призренски.* И црькви царскые да се не подла(га)ю подь црькви веліе.

Призренски текст има овај члан састављен са ·кє· Одвојили смо га пошто је и по смислу одвојен, а одвојено га показују и остали рукописи.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички у свем се слажу с горњим текстом осим што немају почетнога и.

Ходошки има да не подлагають се м. да се не подлагаю.

Раковачки се у свем слаже с горњим текстом.

Раванички има да не подлегають м. да се не подлагаю.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 47) слаже се са свим с Раваничким.

·кѕ· О хране оубогымь.

28. *Призренски.* И по въсѣхь црькваxь да се хране оубозіи како єсть оуписано оть ктиторь; кто ли *ихь* не оусхрани одь митрополить и оть епископь или оть игоумень; да се отлоучи сана.

У Струшком овај члан није сачуван.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има **кои владальць** м. **владал'ць**.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има **аште обрѣштеть се** м. **ако се наиде**; **кои владальць** м. **владал'ць**; **възьмь** м. **оузьмь**; **расипльють** м. **распе**.

Раковачки има **наге** м. **наиде**. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: **И светителіе и игоумени да не оузимаю на своихь людехь мита ни на комь; ако ли се наге оузьмь, да се извръже сана. Ако ли се нагю владалць црьковни оузьмь мить, да се распе; ако ли калоугерь кои оузме мить, да се бие и прожене.**

Раванички има **обрѣте** м. **наиде**; **владатель** м. **владал'ць**; **узьмшіи** м. **оузьмь**; **мито комоу любо соудеште, да моу се възме въсе имение** м. **мито, да се распе**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Ђорђевића 46) следује Раваничкоме и има **И ако се найде** (Т. **обрете**) **кои властелинь црьковьни оузамьши** (Т. **да оузима**) **мито, да моу се въсе имение възме**.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·КД· Обладаніи црьковнѣмь.

25. *Призренски*. **Црьквами да облада господинь царь и патріар'ха и логофеть, а инь никто.**

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има **патріархь** м. **патріар'ха**; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има **логодеть** м. **логофеть**.

Ходошки има **обладаеть** м. **облада**; **патріархь** м. **патріар'ха**; **логодеть** м. **логофеть**.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има **логоветь** м. **логофеть**.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. **логодеть** још има **логодеть царевь** а **никтоже** м. **никто**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има подновљен текст који гласи: **Црьквами да обладаеть тькьмо самь единь свѣтьлыи царь и светыи господинь отьць патріархь и логофеть, а инь нитько.**

Струшки има такав исти текст.

Атонски има натпис **О соудѣ**; иначе се у свем слаже с Призренским. Бистрички се слаже с Атонским.

Студенички има натпис **О соудѣ козминь**, по том: **тко** м. **кто**; **нагю** м. **наидѣ**.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: **соудеть** м. **соудѣ**; **аште ли кто обрѣштеть се** м. **кто ли се наиде**; **платить** м. **плати**; **соудить** м. **соудіи**.

Раковачки има **непоставлюни** м. **козминь** или **бѣльць**; иначе је сачувао старински текст.

Раванички има **дльгоу црьковномоу** м. **и доуховномоу дльгоу**; **бѣльци** м. **козмици**; **бѣлаць** м. **козминь**; **соудиви** м. **соудивь**; **нь тькмо** м. **тък҆мо**; **соуди грѣхи чловѣкомь** м. **соудіи**.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 9; у Ј. Ђорђевића 12) има тај члан овако: **О доуховномь со́удѣ. Доуховьнои вѣшти да не соудеть бельци; аште ли се тько наћеть оть белаць соудиви доуховьнои вешти, да платить ·т· перперь, тькьмо црьква да соудить о грѣсѣхь и о вьсакомь дѣлоу црьковьномоу.**

·гі· О соудоу митрополит҆скомь.

13. *Призренски.* **И митрополитіе, [и] іепископіе [и] игоумни по митоу да се не поставѣ; и оть сьда кто се наиде поставивь по митоу *или* митрополита, или епископа, или игоумна, да несть проклеть и он҆-зіи кои га не поставиль.**

Струшки има још **и** пред **іепископіе**; **ставе** м. **поставѣ**; **оть сьда** у почетку друге реченице нема.

Атонски има натпис **О епископѣхь**; по том: **кто постави** м. **кто се наиде поставивь**; **или митрополита** м. **митрополита**; после **проклеть** следује овако: **и анаѳема да боудеть, и ако се наиде кои любо по митоу ставь, да изврьжета се оба от сана, и поставивіи и поставлюньніи.**

Бистрички се слаже с Атонским; само има **по митоу оуставь** м. **по митоу ставь** у додатку Атонском.

Ходошки има натпис као и Атонски, по том: **да не поставлиють се** м. **да се не поставѣ**; **отселе** м. **оть сьда**; **кто поставить** м. **кто ли се наиде поставивь**; **или митрополита** м. **митрополита**; речи **по митоу** долазе на крају ређања, после **игоумна**. Завршетак је као у Атонском.

Раковачки има натпис **О светителехъ**; по том: **епископи м. іепископіе; игоуменіи м. игоумини; кои се нагю м. кто се нанде; ігоумена м. игоумна; онаи м. он'-зін; поставио м. поставилъ**. Раковачки препис има још и један дупликат овога члана, број 152. У томе је дупликату унесен и члан 24 Призренски о црквеном чиновнику који узме мито, ма да се тај члан и у самом Раковачком налази напред на свом месту, упоредо с Призренским под бр. 22. Дупликат гласи: **И светителіе и игоумени да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комь. Яко ли се наге оузьмь, да се изврьже сана. Яко ли се наге владалць црьковни оузьмь мить, да се распе; ако ли калоугерь кои оузме мить, да се бие и прожене.**

Раванички се подудара с Ходошким, и с њиме ћу га и поредити. Тако Раванички има **да се по мытоу не поставлыють** место Ход. **по мытоу да не поставлыють се; ако се обрѣте кои м. аште обрѣтеть се кои любо; ставить м. ставь**; после речи **оть сана** Раванички има још објашњење **сиречь оть престола**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 10; у Ј. Ђорђевића 13) има натпис **О митрополитѣ и о епископе**, а по том овако: **Епископи и митрополити и игоумени да се по митоу не поставлыють; аште ли кто поставить митрополита или епископа или игоумена по митоу, да есть проклеть и анаѳемисань, нь вьсѣмь сьборомь да се поставьлыють.** Али тај рукопис има тај текст још једанпут (у Флоринскога 34; у Ј. Ђорђевића 38) овако: **Митрополити і епископи да се по митоу не поставьлыю; ако ли се наћеть кои любо по митоу ставлень, да изврьгоуть се оба оть сана, сіречь оть престола: и кои е поставьлень и тько га е поставіо.**

По овоме се члану види да су законик после преписивали највише духовници. Стари се првобитни текст види добро по преписима Струмском и Призренском. Тешко је данас расправити јесу ли допуне преписа Атонског, Бистричког, Ходошког и Раваничкога законодавним путем ушле, или су другојачије некако унесене. Потпун текст из свију варијаната гласио би:

И митрополитие и епископие и игоумни по митоу да се не поставе, и оть сьда кто се нанде поставивь по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да юсть проклеть *и анаѳема да боудеть, и ако се нанде кои любо по митоу ставь, да изврьжета се оба оть сана, и поставивіи и поставлюньніи.*

Међу звездицама је текст Атонскога и Бистричкога преписа.

·ді· О поставлєнїи игоумєна.

14. *Призренски.* **Игоумны да сє нє поставлєю бєзь дєлє отъ цръквє; игоумни по манастирѣхъ да сє ставѣ добрїи чловѣци, кои тє цръковь стожи[ти] домь божїи.**

Струшки има само прву реченицу, и то са свим једнако с Призренским; остало је изгубљено.

Атонски има натпис О игоумєнєхъ; по том изставлєю м. поставлєю; манастирохъ м. манастирѣхъ; стожити м. цръковь стожи. Атонскоме су две реченице два различита члана.

Студенички има натпис О игоумєнєхъ; по том: игоумєнь да сє нє изсталы м. игоумны да сє нє поставлєю; игоумєни м. игоумни; кои тє стожити домь божїи м. кои тє цръковь стожи домь божїи.

Бистрички се слаже са Студеничким, само што у почетку има игоумѣни да сє нє изставлєю.

Ходошки има натпис О игоумєнѣхъ; по том: да нє изъставлєють сє м. да сє нє поставлєю; добри чловѣци и искоусни м. добрїи чловѣци; кои хотєть быти строитєлїє домоу божїю м. кои тє цръковь стожи домь божїи. И Ходошкоме су као и Атонскоме две реченице два члана.

Раковачки има иставлєю м. поставлєю; поставє м. ставѣ; кои гиє стєжати домь божїи м. кои тє цръковь стожи домь божїи.

Раванички има исповѣдають м. поставлєю; избирають м. ставѣ; чловѣци моудрїи и блазїи м. добрїи чловѣци; кои ћє строити домь божїи м. кои тє цръковь стожи домь божїи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 35; у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст овако: И їгоумєни да сє нє изметають отъ прєстола бєзъ вєликє кривицє. И їгоумєни по монастирѣхъ да сє избирають, и да ихъ ставьлєють вьси сьборьно калоугєри и чловѣци моудри и блазы, кои ћє строити домь божїи.

У тексту самом има само да се допуни непотпуни инфинитив стожити. Реч цръковь могла би се као дупликат изоставити.

·єі· О житїи киновїискомь.

15. *Призренски.* **Игоумни да живоу оу киновїахъ по законоу, зговаранє сє [сь] старцїи.**

Струшки има пред речју старцїи — сь; остало је све једнако с Призренским.

Атонски се потпуно слаже са Струшким.

Студенички има игоумени м. игоумни; сь старци м. старціи. Бистрички тако исто; само што има по киновиихь м. оу киновіахь.

Ходошки има живоуть вь м. живоу оу; сьвѣть имоуште м. зговарае се.

Раковачки има све као Струшки и Атонски, осим речи по законоу, које су изостављене.

Раванички има живоуть м. живоу; ћеліахь м. киновіахь; договараюште се сь старьци монастира того м. зговарае се старціи.

Текелијин-Софијски има (у Флоринскога 35; а у Ј. Ђорђевића под 39) тај члан овако: Да живоуть вь своихь келіахь договараюшти се о вьсемь сь старци монастира того. Подмет игоумни у претходној је реченици, пошто је овај члан стопљен с претходним.

Очевидно је да првобитном тексту има да се дода само сь пред речју старціи, као што је горе и учињено.

·ѕі· О житии мнишьскомь.

16. *Призренски.* И на тысоуштоу коукь да се храни оу манастирѣхь ·н· калоугерь.

Струшки има такав исти текст.

Атонски има коушть м. коукь; калогиерь м. калоугиерь.

Студенички има текст једнак са Призренским. Бистрички тако исто; само има оу монастирихь м. оу манастирѣхь.

Ходошки има да пітаеть се м. да се храни; вь монастырихь м. оу манастирѣхь; калогиерь м. калоугиерь.

Раковачки има кратко: И оу монастироу да се хране ·н· калоугерь.

Раванички има коућа м. коукь; да есть хранитель м. да се храни; оу манастироу м. оу манастирѣхь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога под 35; а у Ј. Ђорђевића под 39): И надь тисоуштомь домовь да е строитель, а оу манастироу по ·н· калоугера.

·зі· О постризе мнишьскомь.

17. *Призренски.* И калоугерин и калоугерице кои се постризаю, тере живоу оу своихь коукыхь; да се ижденоу и да живоу по манастырѣхь.

Струшки има кои м. коѥ, иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има текст у свему сличан с Призренским, само што се чита калогюріє и калогюрницє м. калоугюрние и калоугюрицє и што члан тај у Атонском не долази по реду на истом месту. Али ће се о томе говорити на другом месту.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има постризають м. постризаю; да живоуть м. да живоу.

Ходошки има натпис О калогюрѣхь; по том има калогюріє и калогюрницє; постризають м. постризаю; та живоуть м. тере живоу; кь своихь домохь м. оу своихь коукахь; да изганяють се м. да се ижденоу; живоуть м. живоу.

Раковачки има подновљен текст: И калоугери кои се постригао пакы иде оу свои домь, да се ижденє из дома и да иде оу монастирь.

Раванички има овај члан на реду као и Атонски. Натпис му је О людехь црьковьнихь законь. Знатно је и то што се у њему не помињу калуђерице. Иначе осим мале разлике у језиковним облицима текст је истоветан.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Ђорђевића под 41) има тај члан овако: Законь царьски о людехь црьковьнихь и о калоугерихь. Калоугери кои се постризаю а живоу по своихь коуćахь, да се ижденоу и да живоу ва монастири.

·ИI· О мнишьскомь постризе.

18. *Призренски.* И калоугериие, кои се соу постригли топици изь метохыие коие црькве, да не живоу оу те-зіи црькве; нъ да гредоу оу ине монастырѣ; и да имь се дава храна.

Струшки има те-зи м. коѥ; а у последњој реченици нема и којим се почиње реченица.

Атонски се у свем слаже с Призренским.

Студенички има те-зи црькве м. коѥ црькве; да имь се даѥ м. и да имь се дава.

Бистрички се слаже са Студеничким, само што има да имь се да храна м. и да имь се дава храна.

Ходошки (по реду једнак са Струшким и Призренским) има калогюріє м. калоугюрниє; те-зи м. коѥ; живоуть вь м. живоу

оу; монастыри м. те-зін цркве; идоуть м. гредоу; вь м. оу; да нимь се дакать діаконіа м. и да нимь се дава храна. За тим долази додатак који гласи: Сего ради сице рече се о нихь, живоуште бо вь монастири, мнозе злобѣ повинни соуть, не могоуть бо вьси оудрьжати естьство, ако не дати что любо комоу оть сьродникь и знаемынхь, паче бо и сьблазьнь вь братіахь веліа, наричють бо иныхь кь монастыри гости и пришльце; сего ради сице бысть: аште ли кто оть нихь ю боудеть вь монастыри, нь ни вь чесомь да боудеть обладаемь, оть нхже хоштеть вьзьмь даати ыможе хоштеть.

Раковачки има соу се м. се соу; те м. кою; стое м. живоу; тон м. те-зін; идоу м. гредоу; ине је изостављено; у последњој реченици нема и којим се почиње реченица.

Раванички има баштинніци от те цркве м. топици изь метохые кою цркве; тои м. те-зін; цркви м. цркве; идоуть м. гредоу; да нимь м. и да нимь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Ђорђевића под 41) у свему се слаже с Раваничким, само што пред последњом реченицом нема и.

Главна је разлика међу текстовима што се последња реченица у једних почиње са и, којега у других нема, а значење је те реченице и овако и онако нејасно. Ходошко објашњење, којега у закону није било, даје мислити да је та реченица значила да такви калуђери не могу у томе домаћем манастиру добити никакво старешинско место, а да могу иначе, као по неком изузетку у манастиру живети као прости калуђери. Тиме је прво значење закона ублажавано.

·ѳі· О сврьженіи расахь.

19. *Призренски.* И калоугерь кои сврьже расе, да се дрьже оу тьмници; докла се обрати опеть оу послоушаніе, и да се педеп'са.

Струшки нема почетнога и; има дрьжи м. дрьже; доклє м. докла; последњих седам речи изгризено је у том рукопису.

Атонски се слаже у свем са Струшким, а у последњих седам речи не показује никакве разлике од Призренскога.

У Бистричкоме друга половина гласи: доклю се обрати оу послоушаніе опеть, и да се педепса.

Ходошки нема почетнога и; има пак сьврьжеть м. свръже; дрьжить м. дрьже; дондеже м. докла; обратить се м. се обрати; на покааніе и послоушаніе м. оу послоушаніе; да педепсать се м. да се педеп'са.

Раковачки се слаже у свем са Струшким и Атонским; има педепше м. педеп'са.

Раванички, слажући се у поретку с Атонским иначе нема почетнога и; има докле м. докла; обратить м. обрати; вию м. педеп'са.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 37 а у Ј. Ђорђевића 42) такође нема почетнога и; има метне — вьметнеть м. дрьже; дондеже м. докла; обратить м. обрати; вь м. оу. Последња је реченица са свим једнака са старим текстом.

Призренски текст потребује малу исправку, и имао би гласити: Калоугерь, кои свръже расе, да се дрьжи оу тьмьници докле се обрати опеть оу послоушанию, и да се педепса.

·к· О гробѣхь.

20. *Призренски.* **И людіи кои сь вльхов'ствомь оузимлю изь гробовь, тере нхь сьжижоу; село кое то-зіи оучини, да плати враждоу; ако ли боудѣ попь на то-зи дошьль, да моу се оузме попов'ство.**

У Струшкоме овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О ресницѣхь кои тѣлеса мрьтвыихь жегоуть. Иначе Атонски има изимаю м. оузимлю; то-зи село да плати враждоу кое тои оучини м. село кою то-зіи оучини, да плати враждоу; и ако м. ако ли.

Бистрички има натпис О еретицѣхь кои телеса мрьтвихь жегоуть; иначе се слаже с Атонским, само што погрешно има на том-зи дошль м. на то-зи дошьль.

Студенички има людіи м. и людіи; изымають м. оузимлю; сьжижоуть м. сьжижоу; то-зи село кое то-зы м. село кою то-зіи; изьшьль м. дошьль.

Ходошки има изимають м. оузимлю; та м. тере; сьжижоуть м. сьжижоу; то-зи село итд. као и у Атонском; и аште боудеть м. ако ли боудѣ; пришьль м. дошьль; вьзметь м. оузме.

Раковачки има натпис О людехь кои сьжизають; по том има: кои м. кою; изимають м. оузимлю; те и сьжизають м.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има **о вскѣмь** м. **и о въсѣмь**; **по поути и правдѣ** м. **по поутѣ и по правдѣ**; а по том додате још речи: **и како пише хрісовоуль светихь ктіторьь.**

Бистрички има све као Атонски, само у додатку има **хрисоволь** м. **хрісовоуль.**

Ходошки има **црькве** м. **црькви**; **обладають вьсѣмь имѣніемь монастырскымь** м. **да обладаю въсомь коукомь**; нема реч **кобилами**; има **о вьсѣмь** м. **и о въсѣмь**; има такође додатак Атонскога: **и како пишеть хрисоволь светыхь хтиторь.**

Раковачки тога члана нема.

Раванички има овај члан на истом месту као и Атонски. Што се тиче текста има **обладають** м. **обладаю**; **коньми и воли и овьцами** м. **кобилами, и кон'міи и ов'цамін**, па по том завршује краће: **и вьсемь что есть прилічно и како оуспіше свети хрисоволь светихь ктіторь.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 35, а у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст подновљен овако: **И предаде царство мое ігоуменомь црькви да обладають ими и дрьжеть коне, волове, овьце и вьсеми что есть имь приличьно и како оуспише светыи роусоволь светыхь ктиторь.**

Очевидно је да је у Призренскоме првобитни текст; да је позније опажена празнина за ктиторске хрисовуље и да је то повод додатку Атонскога и осталих, који сам додатак, тога ради, и ја у текст на своје место уврстио.

·лд· О црьковномь законе.

36. *Призренски.* **И да оуставѣ по црьквахь законь кѵновіискыи калоугиеромь оу монастырѣхь, противоу како есть *кои* монастырь.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има **калогиеромь** м. **калоугиеромь**; **монастыріихь** м. **монастырѣхь**, и пред последњом речју **монастырь** још и заменицу **кои.**

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има **оуставеть** м. **оуставѣ**; **калогиеромь** м. **калоугиеромь**; **вь** м. **оу**, и заменицу **кои** пред завршном речју **монастырь.**

Раковачки тога члана нема.

Раванички се слаже с Атонским.

У Призренскоме је овај текст састављен са 21 у један члан. Пошто за то никаква разлога нема, а сви га други рукописи имају посебице, ми смо га одвојили.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис **О црьковныхь людехь**, који је горе међу звездицама изнесен; по том нема почетнога **и**; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има такође натпис **О црьковныхь людехь**; по том нема почетнога **и**; има **сѣдеть** м. **сѣде**; у свему се осталом слаже с Призренским.

Раковачки има натпис **О люде(хь) властителскихь**; има **властител'сци** м. **власт҇ѣл'сціи**; нема **и по катоунѣхь**; има **иде** м. **походи**.

Раванички има натпис као и Атонски и Ходошки; нема почетнога **и**; има **баштинахь** м. **катоунѣхь**; **приходить** м. **походи**.

Текелијин-Софијски (Флорински 40; Ј. Ђорђевић 44) слаже се у свему с Раваничким, само што место **походи** Софијски има **походить**, а Текелијин **проходить**.

·кв· О поносѣ црьковнѣмь.

23. *Призренски.* **Црьквамь поноса да нѣсть, развѣ кѫдь греде камо царь, тѫдіи да га дижоу.**

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има **кьда** м. **кѫдь**; **тьда-зіи** м. **тѫдіи**.

Бистрички има **кьда** м. **кѫдь**; **тьга-зи** м. **тѫдіи**.

Ходошки има **кьда гредеть** м. **кѫдь греде**; **тьда-зіи** м. **тѫдіи**; **дижоуть** м. **дижоу**.

Раковачки има **тако** м. **тѫдіи**.

Раванички има **егда идеть** м. **кѫдь греде**; **тамо** м. **камо**; **тогда** м. **тѫдіи**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Ђорђевића 44) има подновљени текст који гласи: **Црькваиь да не чинеть се досаде ни оть кога, разьма кадь има доћи тамо царь, тада да чьстьно его приемьлють.**

·кг· —

24. *Призренски.* **И ако се наиде владал'ць црьковны оузьмь мито, да се расие.** (*Раковачки.* **Ако ли калоугерь кои оузме мить, да се бие и прожене**).

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кои владальць м. владал'ць.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се наиде; кои владалць м. владал'ць; възьмь м. оузьмь; расиплють м. распе.

Раковачки има наге м. наиде. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: И светителіе и игоумени да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комь; ако ли се наге оузьмь, да се изврьже сана. Ако ли се нагіе владалць црьковни оузьмь мить, да се распе; ако ли калоугерь кои оузме мить, да се вие и прожене.

Раванички има обрѣте м. наиде; владатель м. владал'ць; узьмшіи м. оузьмь; мито комоу любо соудеште, да моу се възме вьсе имениѥ м. мито, да се распе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Ђорђевића 46) следује Раваничкоме и има И ако се найде (Т. обрете) кои властелинь црьковьни оузамьши (Т. да оузима) мито, да моу се вьсе имение възме.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·кд· Обладаніи црьковнѣмь.

25. *Призренски*. **Црьквами да облада господинь царь и патріар'ха и логофеть, а инь никто.**

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патріархь м. патріар'ха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има логодеть м. логофеть.

Ходошки има обладаеть м. облада; патріархь м. патріар'ха; логодеть м. логофеть.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има логоветь м. логофеть.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. логодеть још има логодеть царевь а никтоже м. никто.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има подновљен текст који гласи: Црьквами да обладаеть тькьмо самь единь свѣтьлыи царь и светыи господинь отьць патріархь и логофеть, а инь нитько.

·кє· О ослобогненіи цр̾ьковнѣмь.

26. *Призренски.* Цр̾ькви въсе што се обрѣтаю по земли царства ми освободи царство ми оть въсѣхь работь малыхь и великыхь.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има текст потпуно једнак с овим Призренским. Бистрички тако исто.

Ходошки има обрѣтають м. обрѣтаю, а све је остало једнако.

Раковачки има цркве что се въсе м. цркьви въсе што се; по земли м. по земли царства ми; царство мое м. царство ми.

Раванички има обретаюштеи се м. што се обрѣтаю; освободи нхь м. освободи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има обретають м. обрѣтаю; подь нашимь царьствомь м. по земли царства ми; освободи ихь царство мое м. освободи царство ми; оть малихь м. малыхь.

— — —

27. *Призренски.* И цр̾ькви царскыие да се не подла(га)ю подь цр̾ькви веліе.

Призренски текст има овај члан састављен са ·кє· Одвојили смо га пошто је и по смислу одвојен, а одвојено га показују и остали рукописи.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички у свем се слажу с горњим текстом осим што немају почетнога и.

Ходошки има да не подлагають се м. да се не подлагаю.

Раковачки се у свем слаже с горњим текстом.

Раванички има да не подлегають м. да се не подлагаю.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 47) слаже се са свим с Раваничким.

·кѕ· О хране оубогымь.

28. *Призренски.* И по въсѣхь цр̾ьквахь да се хране оубозіи како несть оуписано оть ктиторь; кто ли *ихь* не оусхрани одь митрополить и оть епископь или оть игоумень; да се оглоучи сана.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има или отъ епископь м. и отъ епископь; отъ сана м. сана.

Бистрички има све као Атонски, и још: кто ли ихъ не оузхрани м. кто ли не оусхрани.

Ходошки има да хранеть се м. да се хране; записано м. оуписано; хтиторь м. ктиторь; кто ли нуъ м. кто ли; не оузьхранить м. не оусхрани; нема речи и отъ епископь; отъ сана м. сана.

Раковачки има оубогын м. оубозіи; не хране м. не оусхрани; или епископь м. и отъ епископь.

Раванички има само први део до кто, а од те речи унапред нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 43; у Ј. Ђорђевића 47) има подновљен текст који гласи: И по вьсѣхь црькввахь да се хранеть оубогихь како есть оуписано отъ прьвыхь ктиторь; о томь да промишлають митрополити і епископи, они да савакоуплають маломоштьніе кь црькваць, да ихъ крьметь.

Из Бистричкога преписа уметнута је међу звездицама реч ихъ.

·кз· О калоугиер'скомь житіи.

29. *Призренски.* И калоугиеріе да не живоу изьвьнь монастыра.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има калогиеріе м. калоугиеріе.

Бистрички се са свим слаже с Атонским.

Студенички има живоуть м. живоу.

Ходошки има живоуть м. живоу.

Раковачки се слаже с Призренским и Атонским.

Раванички има жівоут м. живоу и пма после горе наведеног текста још ово: разве поустиние, аште кто Бога любить и вьселить се вь поустиню.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 37; у Ј. Ђорђевића 42) има тај члан овако: И калоугери да не живоу около (Т. извань) монастира, разьма поустиници, аште Бога кто любить и вьселить се вь поустиню.

·ки· О оур'ваніи црьковнаго чловѣка.

30. *Призренски.* Отселѣ да не оур'вѣ ниедина власть калоугиера или црьковнаго чловѣка; и кто потвори сіе

при животѣ и по съмрьти царства ми, да нѣсть благословень; ако ли *несть* кто комоу кривь, да га иште соудомь и правдомь по законоу; ако ли оур'вѣ безь соуда, или комоу забави, да плати самосед'мо.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има и отсели м. отселѣ; ниедна м. ниеднна; калогюра м. калоугюра; чловѣка црьковна м. црьковнаго чловѣка; ако есть кто комоу м. ако ли кто комоу; да иште м. да га иште; ако ли га оурве м. ако ли оур'вѣ.

Студенички има и оть сьда м. отселѣ; чловѣка црьковнога м. црькокнаго чловѣка; ако есть м. ако ли; да иште м. да га иште; ако ли га оурве м. ако ли оур'вѣ.

Бистрички се слаже с Атонским и Студеничким само што отселѣ има подједнако с Призренским.

Ходошки има и отселѣ м. отселѣ; не оурветь м. не оур'вѣ; калогюра м. калоугюра; потворить м. поткоря; нь аште е кто комоу кривь м. ако ли кто комоу кривь; да иштеть м. да га иште; забавить м. забави.

Раковачки има тај члан овако: И тко оур'ве калоугера от властель или чловѣка црьковнога, и кто потвори сие сътворити, да нѣсть благословень, да есть проклеть. Ако е комоу доужань што или кривь, да иште соудомь по законоу, ако ли га оур'ва безь соуда, или комоу забави, да плати седморицею.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·к.ѳ.· О баштине поповомь.

31. *Призренски.* И поповѣ баштини да си имаю своя землю баштиноу и да соу свободни; а инии поповѣ кои не имаю баштине, да имь се даде три нивѣ законитѣ; и да есть попов'ска капа свободна; ако ли веке оузме оть те-зи земле, да работа црькваль тѣ по законоу.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О поповѣхь; по том има баштинници м. баштини; баштинььноу землю м. землю баштиноу; дадоу м. даде; поповьскаа м. попов'ска; црькваль тѣ м. црькваль.

Бистрички се слаже у свем с Атонским, само у почетку има да соу м. и да соу.

Студенички има натпис О поповехь; по том: попове м. и попове; баштинноу свою землю м. свою землю баштиноу; дадоу м. даде; капа попокска м. попов'ска капа; по законоу м. тъ по законоу.

Ходошки има баштинници м. баштини; имають м. имаю; баштиноу землю м. землю баштиноу; дадоу м. даде; капа поповьска м. попов'ска капа; аште ли м. ако ли.

Раковачки има прву реченицу другојачије, и она му гласи: И попови баштиноу свою кои имаю да соу свободни своеи баштинніи; по том има закономь м. законитѣ; те м. те-зи; црькваль м. црькваль тъ.

Раванички има натпис О заповедехь и поповехь законь царски; по том: попови кои соу баштинніци м. и поповѣ баштини; да имѣю свою баштіноу и землю м. да си имаю свою землю баштиноу и; оне м. иніи; не имеють свое баштіне не соу оу баштіни црьковнои м. не имаю баштине; дадоу м. даде. После речи три нивѣ законитѣ следује ово: да иде црькви доходакь по законоу, и баштинноу црьковноу никтоже продати ні коупіти можеть, кроме промѣніти близь црькве. Преписач или исправљач није ни смисао првобитнога текста разумео.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 11; у Ј. Ђорђевића 14) има тај члан слично с Раваничким овако: Попови кои соу баштинници да имають свою баштиноу и земьлю и да соу свободьни, а они попови кои не имаю баштиноу и кои соу оу црьковнои баштини, да имь се дадоу ·г· ниве законите и да иде црькви доходакь по законоу и баштинноу црьковноу нитько да не може ни коупити ни продати кромѣ замече близь црькве.

·л· О людѣхь црьковныихь.

32. *Призренски.* Людіе црьковныи, кои дрьже црьковна села и землли црьковне; а прогнали соуть мероп'хе црьковне, или влахе; они-зіи кои-но соу раз'гнали людіи, да се свежоу и да имь се оузме землы и людіе; и да ихь дрьжи црьква до-где скоупе людіи кое соу раз'гнали.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има землє м. землп; соу м. соуть; кои м. кои-но; докле м. до-где.

Студенички има землю цркковне м. земли цркковне; соу м. соуть; кои м. кои-но; людіи м. людіе; докле м. до-где.

Бистрички има натпис као и Призренски, а иначе се у свем слаже са Студеничким.

Ходошки има дрьжеть м. дрьже; землю цркковноу м. земли цркковне; люди м. мероп'хе; кои м. кои-но; възметь м. оузме; люде м. людіе; докле м. до-где.

Раковачки има земле м. земли; соу м. соуть; они м. они-зіи; люди м. людіе; докле м. до-где.

Раванички има соу посадники м. соуть мероп'хе; оніи люди кои соу разьгнали м. они-зіи кои-но соу раз'гнали людіи; люде м. людіе; докле м. до-где.

Текелијин-Софијски (у Флоринского 43; у Ј. Ђорђевића 48) има подновљен текст: Людіе цркковьніи кои дрьжеть села цркковьна и цркковьне земле а прогнали соу посаднике цркковьне, они кои соу прогнали цркковне люде да се свежоу и да имь се оузме земль ихь, да вазметь црькка посаднике, доколе скоупе посаднике кое соу разагнали.

·ла· О соудѣ людіи цркковныхь.

33. *Призренски.* Цркковныи людіе о въсакои правдѣ да се соудѣ прѣдь своими митрополити и прѣдь епископы и игоумни; кои ста человѣка оба едне црькве, да се соудита прѣдь своомь црькомь; или оть двою црьквоу боудѣта два человѣка, кои се пріита, да имь соуде обѣ црькви.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има игоумени м. игоумни; и кои ста оба человѣка м. кои ста человѣка оба; соуде м. соудита; ако ли м. или; двѣю м. двою.

Бистрички се слаже у свем с Атонским.

Студенички има натпис О соудѣ; по том: люде м. людіе; игоумены м. игоумни; кои человѣка боудета м. кои ста человѣка; ако ли м. или; онаи человѣка м. два человѣка.

Ходошки има да соудеть се м. да се соудѣ; игоумени м. игоумни; и кои соуть оба человѣка м. кои ста человѣка оба; да соудеть се прѣдь своею црькові́ю м. да се соудита прѣдь своомь црьквомь; аште ли м. или; двѣю м. двою; соуде м. пріита; соудеть м. соуде; црькве м. црькви.

Раковачки се у првој половини слаже с горњим текстом, а другу половину има овако: ако соу оба чловѣка едне црькве, да се соуде пред' своимь црькваmь; ако ли соу оть две црькве два чловѣка кои се проу да имь соуде обѣ црькве.

Раванички има митрополіти и епископи м. митрополити и прѣдь епископы; и ако боудоу оба чловѣка кое се проу единеи црькве м. коа ста чловѣка оба едне црькве; соуде м. соудита; своими црькками м. своомь црьквомь; ако ли боудоуть оть две црькве, да се соуде прѣдь обѣма црькваmи м. горе наведеног последњег одељка.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 44; у J. Ђорђевића 49) има тај члан овако: Црьковьнii людiе о вьсакои правици да се соудеть предь своими митрополити и епископи и игоумени. и ако соу обадва чловѣка кои се проуть, и есть господинь (Т. господ'нь) како е дрьжаль мои дроугь преће мене, и ако дадеть писаніе царево, да боудеть тако. Друга половина тога текста управо не припада томе члану; међу тим једна мисао тога члана налази се претурена напред (у Флоринскога под 10 а у J. Ђорђевића под 13) и гласи: И кождо да се соудеть предь своими црькваmи; аште ли боудоуть чловѣци оть двою црьквы кои се проуть, да се соудеть оть обоихь црькви.

·лв· О селѣ мироп'шьскомь.

34. *Призренски.* И што соу села мероп'шине царства ми по Загоріи и иноуде; црьковны людіе да не гредоу оу мѣроп'шине ни на (сѣно), ни на ораніе, ни на виноградѣ, ни на единоу работоу, ни на малоу ни на великоу; оть въсѣхь работь освободіи царство ми; тък'мо да работаю црькви; кто ли се наиде изьгнавь метохію на мироп'шиноу, и прѣчюне законь царьства ми, тъ-зи властникь да се распе и накаже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има почетак члана овако: И што соу села црьковна и людіе црьковныи, да не гредоу оу меропшине царьства ми ни на сѣно итд., по том има виноградь м. виноградѣ: юдноу м. едноу; ни малоу ни великоу м. ни на малоу ни на великоу; свѣхь м. въсѣхь; меропшиноу м. мироп'шиноу: законь царьскіи м. законь царьства ми.

калоуђера и да га прiведе кь архиерею светитель дѣломь доуховнимь м. баштиникь итд. до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Ђорђевића 17) има тај члан овако: Властели и инии людiе кои имають црькви оу своихь баштинахь, да ихь свѣтьли царь и патрiархь не подгоне ни подлажоу подь великоу црьквоу, нь да юсть волнь баштинникь теи црькве поставити и да дрьжи своего калоугера, да га доведе кь архиерею да га благословить и да моу дасть власть доуховноую.

·мд· О отроцѣхь.

46. *Призренски.* И отроке што си кто имаю, да ихь имаю оу баштиноу; тькмо што кие властѣлинь простити, а или моу жена, а или сынь, то-зiи да юсть свободно, а ино ништо.

У Струшкоме тај члан није сачуван.

Атонски има и еште отроке м. и отроке; властеле м. кто; да имь соу м. да ихь имаю; или м. а или оба пута; сынь юго м. сынь.

Бистрички има почетак овога члана овако: И юште отрокю што си имаю властеле, да имь соу оу баштиноу. Остало је као у Атонском.

Ходошки препис тога члана нема.

Раковачки има что имаю властели м. што си кто имаю; ако прости емоу властелинь м. тькмо што кю властѣлинь простити; или жена его, или сынь его м. а или моу жена, а или сынь; то м. то-зiи.

Раванички има текст који гласи: Людию кое имеють властеле по баштiнахь, да имь соу оу баштиноу, тькмо а што ће имь простiти властелинь илi моужь илi сынь, то да есть свободно, а ино нiчтоже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 14, а у Ј. Ђорђевића 18) има текст са свим сличан Раваничкоме; само што је реч властелинь замењена речју господарь.

·мѕ· О црькви.

47. *Призренски.* И властѣлинь кои се обрѣте подложивь своюю црьковь подь дроугоую црьковь, веке томь-зи црьквомь да не облада.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има **о вcѣмь** м. **и о въсѣмь**; **по поути и правдѣ** м. **по поутѣ и по правдѣ**; а по том додате још речи: **и како пишe хрісовоуль светиxь ктіторьь.**

Бистрички има све као Атонски, само у додатку има **хрисоволь** м. **хрісовоуль.**

Ходошки има **црькве** м. **црькви**; **обладають вьсѣмь имѣніемь монастырскымь** м. **да обладаю въсомь коукомь**; нема реч **кобилами**; има **о вьсѣмь** м. **и о въсѣмь**; има такође додатак Атонскога: **и како пишеть хрисоволь светыхь хтиторь.**

Раковачки тога члана нема.

Раванички има овај члан на истом месту као и Атонски. Што се тиче текста има **обладають** м. **обладаю**; **коньми и воли и овьцами** м. **кобилами, и кон'міи и ов'цамін**, па по том завршује краће: **и вьсемь что есть прилічно и како оуспіше свети хрисоволь светиxь ктіторь.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 35, а у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст подновљен овако: **И предаде царство мое ігоуменомь црькви да обладають ими и дрьжеть коне, волове, овьце и вьсеми что есть имь приличьно и како оуспише светыи роусоволь светыхь ктиторь.**

Очевидно је да је у Призренскоме првобитни текст; да је позније опажена празнина за ктиторске хрисовуље и да је то повод додатку Атонскога и осталих, који сам додатак, тога ради, и ја у текст на своје место уврстио.

·лд· О црьковномь законе.

36. *Призренски.* **И да оуставѣ по црьквахь законь кѵновіискыи калоугиеромь оу монастырѣхь, противоу како есть *кои* монастырь.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има **калогюромь** м. **калоугиеромь**; **монастыріхь** м. **монастырѣхь**, и пред последњом речју **монастырь** још и заменицу **кои.**

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има **оуставеть** м. **оуставѣ**; **калогюромь** м. **калоугиеромь**; **вь** м. **оу**, и заменицу **кои** пред завршном речју **монастырь.**

Раковачки тога члана нема.

Раванички се слаже с Атонским.

дьштере, да соуть волни сь тнм дьштере илі продати илі комоу отдати свободно да есть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у J. Ђорђевића 19) има тај текст подновљен овако: Кадь се престави кои добарь властелинь, ороужіа его да боудоуть царю, и свите и бисеріе и злато и срѣбро и каменіе и златни поыси и ино имѣніе сыновомь его, аште ли не имать сына а имаеть кѣерь, да есть вольна вьсѣмь тиемь дашти та или продати или отдати комоу хоштеть, свободьна есть.

Нашао сам да реч том'-зін Призренскога текста треба заменити речју тѣм'-зін текста Атонскога, пошто ова последња боље одговара потреби.

·ми· О краиштникоу властелиноу.

49. *Призренски.* Властѣле краиштници, коы воиска тоугы греде и плени землю царевоу, тере прѣиде опеть презь ныхь землю, ти-зін властѣле вьсе да плате прѣзь коихь прѣиде дрьжавоу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има коы воиска оттоуда мине м. коы воиска тоугы греде.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Раковачки има пред тим чланом натпис О властелѣхь кои дрьже краиште земли и гласи му: Властелие, кои краишта дрьже, коы воиска оть тоудоу мине и плени землю царевоу, пакы приде опеть на нихь землю, ты властели вьсе да плате прѣко кое дрьжаве прѣиде.

Раваннчки има тај члан подновљен и гласи му овако: Властеле, коы воиска откоудь міне сиреч проиђе и плени землю царевоу и паки сь тимь плѣном преиђе преко нихнеи земьлі, тін властелі да плате вьсоу тоую штетоу преко коих дрьжаве преидоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 18; у J. Ђорђевића 23) има тај члан овако: Властели коиы воиска откоуде мине и пленить земьлю, тере преиде опеть презь нихь земьлю, ты-зе властеле вьсе то да плате, преко ихь бо преиде дрьжавоу.

·мѳ· О оп'сованіи властѣличикы.

50. *Призренски.* Властѣлинь кои оп'соуе и осрамоти властѣличикы, да плати ·р· перперь; и властѣличикь ако

·лѕ· О хране конеме.

38. *Призренски.* И оть сьда и напрѣда ждреб'ціи и коніи царства ми да се не давају црьквамь, ни по црьковныхь селѣхь оу храноу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски, Бистрички, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има садь напрѣдь м. сьда и напрѣда; нема царства ми; има црькваxь м. црьквамь.

Текелијин-Софијски такође нема овога члана.

·лз· О властелѣхь и властеличикеxь.

39. *Призренски.* Властѣле и властѣличикыи, иже се обрѣтају оу дрьжавѣ царства ми, Србле и Грьціи, што есть комоу дало царство ми оу баштиноу и оу хрисоволіи, и дрьже до снега-зи събора, баштине да соу тврьдѣ.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски, Бистрички, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има натпис томе члану овакав: О баштинахь коемоу властелиноу да господинь царь. По том има властелинчници м. властѣлинчикыи; мои м. царства ми; дато имъ прѣ дрьжаве моеи м. дало царство ми оу баштиноу; до дьньсь до сіега м. до снега-зи; те баштине м. баштине.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ли. О хрисоволеxь.

40. *Призренски.* И въси хрисоволіе и простаг'ме, што есть комоу оучинило царство ми, и што ке комоу оучинити, и те-зіи баштине да соу тврьдѣ, како-но и прьвыихь правовѣрныихь царь; да соу вол'ны ными и подь црьковь дати, или за доушоу одати, или иномоу продати комоу любо.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има хрисовоули м. хрисоволіе; прьвныхь м. прьвыихь; или подь м. и подь; или продати м. или иномоу продати.

платимь и кои самь га дао м. да плати он-зіи кои га ю прѣдаль; ако ли м. ако ли га; творити м. дворити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Очевидно је, нарочито по добро сачуваном Студеничком препису, да речи или брата треба дометнути у препис Призренски.

·на· За невѣроу.

52. *Призренски.* За невѣроу въсакоу съгрѣшеніе брать за брата, и отьць за сына, родимь за родима, кто соу одел'ніи одь онога-зіи оу своихь коукыхь, кто е не съгрѣшиль, тъ-зіи да не плати ништа; развѣ он'-зіи кои е съгрѣшиль; тогова и коукы да плати.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О невѣрѣ; по том за невѣроу за вьсако м. за невѣроу въсакоу; соуть м. соу; кои м. кто.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О невѣрѣ; по том: за невѣроу за вьсако сьгрѣшеніе м. за невѣроу въсакоу съгрѣшеніе; роднињ за родина м. родимь за родима; кои ю м. кто ю; кои ю сьгрѣшіо м. кои ю съгрѣшиль.

Ходошки има натпис О невѣрѣ као и Атонски. По том има за вьсако м. въсакоу; или отьць м. и отьць; соуть м. соу; оного м. онога-зіи; домохь м. коукыхь; кои юсть м. кто ю; ть м. тъ-зіи; онь м. он'-зіи; тоговь и домь м. тогова и коукы.

Раковачки има за вьсако м. въсакоу; родь за родь м. родимь за родима; оть оного дома м. одь онога-зіи оу своихь коукыхь; кои м. кто; сьгрѣшіо м. съгрѣшиль; она м. он'-зіи; сьгрѣшно м. съгрѣшиль; того домь м. тогова и коукы.

Раванички има за вьсако м. въсакоу; соуть м. соу; отдѣленіи м. одел'ніи; единь от дроуга и м. одь онога-зіи; кои м. кто ю; не имать платіти м. не плати; онихь кои соуть сьгрешили м. он'-зіи кои ю съгрѣшиль; того коуѣа да платить штетоу м. тогова и коукы да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 19; у Ј. Ђорђевића 24) има тај члан у подновљеном тексту овако: Се же о невѣрьствію. За невѣроу за вьсію (Т. въсоу) прощеніе братоу за брата и отьць за сина, роднињ за родница, кто соуть отде-

лени оть оного оу своихь доми; кои нѣсть сьгрѣшиль, таи да не има платити ништа, разма оне-зи кои соу сьгрѣшили, тогова коуќа да платить.

·НВ· О осилію владыке.

53. *Призренски.* И кои властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и нось оуреже; ако ли себьрь оузме по силѣ владикоу, да се обѣси; ако ли своію дроугоу оузмѣ по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и нось оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О насиловании, па по том: аште м. и; роуцѣ м. роуке; отсѣкоуть м. отсѣкоу; аште ли м. ако ли на оба места; роуцѣ м. роуке.

Бистрички се слаже с Атонским, само што први пут има отсекоуть м. отсѣкоу и први пут роукѣ а други пут роукю.

Студенички има натпис О насиліи; по том: роуке м. обѣ роуке; роуцѣ м. роуке (у последњој реченици).

Ходошки има такође натпис О насиловании, иначе има аште м. и; вьзьметь м. оузме на сва три места; роуцѣ м. роуке оба пута; отсѣкоуть м. отсѣкоу оба пута; отрѣжеть м. оуреже; аште ли м. ако ли на оба места; обѣсить м. обѣси; оурѣжеть м. оуреже.

Раковачки има натпис О насиловании законь. Што се тиче текста има роуцѣ м. роуке; женоу м. дроугоу.

Раванички има тај текст као два члана и у подновљеном облику који гласи: Аште кои властеліть оузме женоу на женоу, да моу се обе роуце отсѣкоу и нось да се оуреже; аште ли жена блоудь сьтвори сь своимь чловѣкомь, да имь се обѣма роуце отсекоу и нось да се оуреже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Ђорђевића 22) има, такође, подновљен и скраћен текст који гласи: Аште кои властелинь оузьме женоу посиліемь, да моу се обѣ две роуке отсекоуть и нось обрежеть.

·НГ· О блоудѣ владыке.

54. *Призренски.* Ако ли владыка блоудь оучини *сь* своимь чловѣкомь, да имь се *обѣма* роукѣ отсѣкоу, и нось оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има аште м. ако; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ; роуцѣ оусѣкоу м. роукѣ отсѣкоу.

Бистрички има аште м. ако; сьтвори м. оучини; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ.

Студенички има обѣма м. обѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има кои владика м. владыка; носови оурежоу соудомь м. нось оуреже.

Раванички има жена м. владыка; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ; роуце м. роукѣ; нось да се м. нось.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у J. Ђорђевића 22) саставио је овај члан са 53. Друга половина тога члана иде овамо и гласи: Аште ли жена блоудь сьтворить сь своимь чловѣкомь, да имь се обема нось и оуши обрежоуть.

Призренски препис нема сь пред своимь и нема обѣма него обѣ. Исправке су узете из Атонскога преписа.

·нд· О оп'сованіи властѣоскомь.

55. *Призренски.* И ако себьрь оп'соуѥ властѣлина, да плати ·р· перперь *и да се осмоуди*; ако ли властелинь *или* властѣличикь оп'соуѥ себра, да плати ·р· перперь.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има тај члан са свим другојачије, и то овако: И ако властелинь или властеличикь опсоуе себра, да плати ·р· перперь; ако ли себрь опсоуе властелина или властеличикы, да плати ·р· перьперь и да се осмоуди.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има властелинь или м. властелинь; на завршетку има још реченицу: Прѣстои властелиноу ·ѕ· воловь, а то се налази у члану за овим, тако на крају.

Ходошки има тај текст слично с Атонским, само је аште м. ако; властелчишть м. властеличикь; властеличишта м. властеличикы.

Раковачки се и ту примиче Призренскоме и има опсоуе себрь м. себьрь оп'соуѥ; властелинь или властеличикь м. властелинь и властѣличикь.

Раванички понавља горе наведени текст Атонски, само што има властелинчић м. властеличикь; обезьчьстит м. опсоуе; властелиньчићи м. властеличикы; осмоудить м. осмоуди.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20) следује такође тексту Атонском само што има платить м. плати; и ако м. ако ли; обезчастить м. опсоуе; осмоудить м. осмоуди.

Очевидно је да тексту Призренском треба додати *и да се осмоуди* по Атонском и осталима, а исто тако и заменити међу речима властелинь и властѣличикь — и са или. Обоје је учињено међу звездицама. Не знам шта значи додатак Студеничкога Прѣстои властелиноу ·ѕ· воловь.

·не· О позовоу властѣоскомь.

56. *Призренски.* Властѣлинь на вечеріи да се не позива; развѣ да се позива прѣгие обѣда; и да моу се прѣгие приповѣда; и кто боудѣ позвань прѣгие обѣда сь приставомь и не пріиде на обѣдь, да нсть кривь и прѣстои властѣлиноу ·ѕ· воловь.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има да моу се м. и да моу се.

Бистрички има текст једнак с Призренским.

Ходошки има вечерь м. на вечеріи; да не позиваеть се м. да се не позива; да позиваеть се м. да се позива; прѣжде м. прѣгие сва три пута; да моу се м. и да моу се; боудеть м. боудѣ; пріидеть м. пріиде.

Раковачки нема целе средине од и да моу до приставомь закључно; после кривь има уметак нь да се разсоуди поутьшьствіа.

Раванички има текст тога члана подновљен и гласи му: Властелінь да се не зове никоудь егда есть на обѣдоу илі на вечери, разве да се позивьле прежде обѣда с приставомь и не приде на обѣдь да ю кривь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 20; у Ј. Ђорђевића 25) има такође подновљен текст сличан Раваничком који гласи: Властелинь да е не позвань на обедоу или на вѣчери, разьма да се позыва прежде сь приставомь (Т. оуставомь), и не пріиде на обедь, да е кривь.

·нѕ· О прѣселице.

57. *Призренски.* Кои не властѣлинь на прѣселице; комоу пизмомь кои зло оучини земли пленомь, *или* коу-

калоуђера и да га прівєдє кь архиєрєю свєтитєль дѣломь доуховниимь м. баштиникь итд. до краја.

Текелијин-Софиски (у Флоринскога 13; у Ј. Ђорђевића 17) има тај члан овако: Властєли и инии людіє кои имають црькви оу своихь баштинахь, да ихь свѣтьли царь и патріархь нє подгонє ни подлажоу подь великоу црьквоу, нь да єсть волиінь баштинникь тєи црькве поставити и да дрьжи своєго калоугєра, да га доведє кь архиєрєю да га благословить и да моу дасть власть доуховноую.

·мд· О отроцѣхь.

46. *Призренски.* И отрокє што си кто имаю, да ихь имаю оу баштиноу; тькмо што кє властѣлинь простити, а или моу жєна, а или сынь, то-зіи да єсть свободно, а ино ништо.

У Струшкоме тај члан није сачуван.

Атонски има и єштє отрокє м. и отрокє; властєлє м. кто; да имь соу м. да ихь имаю; или м. а или оба пута; сынь єго м. сынь.

Бистрички има почетак овога члана овако: И єштє отрокиє што си имаю властєлє, да имь соу оу баштиноу. Остало је као у Атонском.

Ходошки препис тога члана нема.

Раковачки има что имаю властєли м. што си кто имаю; ако прости ємоу властєлинь м. тькмо што кє властѣлинь простити; или жєна єго, или сынь єго м. а или моу жєна, а или сынь; то м. то-зіи.

Раванички има текст који гласи: Людиє коє имєють властєлє по баштінахь, да имь соу оу баштиноу, тькмо а што ће имь простіти властєлинь илі моужь илі сынь, то да єсть свободно, а ино нічтожє.

Текелијин-Софиски (у Флоринскога 14, а у Ј. Ђорђевића 18) има текст са свим сличан Раваничкоме; само што је реч властєлинь замењена речју господарь.

·мѕ· О црькви.

47. *Призренски.* И властѣлинь кои сє обрѣтє подложивь своюо црьковь подь дроугоую црьковь, вєкиє томь-зи црьквомь да нє облада.

Чланка ·ме· (45) који би био по броју пред овим Призренски нема, а нема се по чему изнаћи да ли је то само погрешка у броју или је доиста што прескочено.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има нагю м. обрѣте; дроугоу м. дроугоую; да не има область м. да не облада.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има обрѣштеть м. обрѣте; дроугоу м. дроугоую; векюе да не обладаеть црьковiю тою м. векюе томь-зи црьквомь да не облада.

Раковачки има властелинь и всаки м. и властѣлинь; црьквъ свою м. свою црьковь; дроугоу м. дроугоую; томь м. томь-зи; метехаа м. облада.

Раванички има дроугоу црьквоу м. дроугоую црьковь; да томь црьквомь нѣюе волынь м. векюе итд.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Ђорђевића 17) има тај члан овако: И властелинь кои се наће подложиви свою црьквоу подь великоу црьквоу, да онь томь црьквомь нее волынь.

·мз. О властѣлиноу и о коны.

48. *Призренски.* **Кѫда оумрѣ властѣлинь, конь добрiи и ороужiе да се дае цароу; а свита велика бисерна и злати поıась да има сынь моу и да моу царь не оузме; ако ли не оузима сына, нъ има дъштерь, да ѥсть *тѣм'-зiи* вол'на дъштiи и продати или одати свободно.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има велии м. велика; сынь ѥго м. сынь моу; тем-зи м. тѣм'-зiи.

Бистрички има натпис О властелехь оумрьшихъ; иначе се у свем слаже с Атонским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис I еште о оумираюштiихь властелехь; по том — каде м. кѫда; да м. дае; да оузме м. да има; не има м. не оузима; да има дшти оузети, или продати, или отдати свободно м. да ѥсть тѣм'-зiи итд.

Раванички има нарочито у првој половини подновљен текст који гласи: Єгда оумрет властелiнь кои богати, то ороужие ѥго да ѥсть цароу, а свiте и бисерi и златiи поıаси и ино стежаниѥ сыновомь ѥго; аште лi не имать сына, а имать

дьштєрє, да соуть волни сь тим дьштєрє нлі продати нлі комоу отдати свободно да єсть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Ђорђевића 19) има тај текст подновљен овако: Кадь сє прєстави кои добарь властєлинь, ороужіа єго да боудоуть царю, и свитє и бисєріє и злато и срѣбро и камєніє и златни поıаси и ино имєніє сыновомь єго, аштє ли нє имать сына а имаєть кѣрь, да єсть вольна вьсѣмь тиємь дашти та или продати или отдати комоу хоштєть, свободьна єсть.

Нашао сам да реч тои'-зіи Призренскога текста треба заменити речју тѣи'-зіи текста Атонскога, пошто ова последња боље одговара потреби.

·ми· О краиштникоу властєлиноу.

49. *Призренски.* Властѣлє краиштници, коıа воиска тоугıа грєдє и плєни зємлю царєвоу, тєрє прѣидє опєть прєзь ныхь зємлю, ти-зіи властѣлє вьсє да платє прѣзь коихь прѣидє дрьжавоу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има коıа воиска оттоуда минє м. коıа воиска тоугıа грєдє.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Раковачки има пред тим чланом натпис О властєлѣхь кои дрьжє краиштє зємли и гласи му: Властєлє, кои краишта дрьжє, коıа воиска оть тоудоу минє и плєни зємлю царєвоу, пакы придє опєть на нихь зємлю, ты властєли вьсє да платє прѣко коє дрьжавє прѣидє.

Раванички има тај члан подновљен и гласи му овако: Властєлє, коıа воиска откоудь мінє сирєч проиђє и плєни зємлю царєвоу и паки сь тимь плѣном прєиђє прєко нихнєи зємьлі, тіи властєлі да платє вьсоу тоую штєтоу прєко коих дрьжавє прєидоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 18; у Ј. Ђорђевића 23) има тај члан овако: Властєли коиıа воиска откоудє минє и плєнить зємьлю, тєрє прєидє опєть прєзь нихь зємьлю, ты-зє властєлє вьсє то да платє, прєко ихь бо прєидє дрьжавоу.

·м҃ѳ· О оп'сованіи властѣличикы.

50. *Призренски.* Властѣлинь кои оп'соуıє и осрамоти властѣличикы, да плати ·р· пєрпєрь; и властѣличикь ако

оп'соуѥ власт҄ѣлина, да плати ·р· перперь и да се біѥ стапіи.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има тај члан са свим као и Призренски, само што је натпис **О псости**.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис **О псованіи**, а иначе се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има натпис **О псости** као и Атонски; иначе има **властеличишта** м. **власт҄ѣличикы**; **властеличишть** м. **властѣличикь**; **аште опсоуеть** м. **ако оп'соуѥ**; **да платить** м. **да плати**; **да се біеть** м. **да се біе**.

Раковачки има натпис **О опсованіи властелы или кнеза**: по том: **властелина, сиречь кнеза или болярина** м. **власт҄ѣлина**: **бію стопи ѥго** м. **біе стапіи**.

Раванички има подновљен текст овако: **Яште властелинь кои обезчьстит и осрамотит властелінчића, да платит ·р· перперь, и властелинчић ако обезчьстить властеліна да платит ·р· перперь и да есть биюнь**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20) следује Раваничком тексту, само има **властелина** м. **властелінчића**; **да се биеть** м. **да есть биюнь**.

·н· О прѣдан'ныи сына оу дворь.

51. *Призренски.* **И кто прѣда сына [или брата] оу дворь; и оуироси га царь: вѣровати ли га кю; и рече: вѣроуи колико и мене, ако кои зло оучини, да плати он-зіи кои га ѥ прѣдаль; ако ли га такои име доврити како-но дворе оу полатѣ царевѣ, што съгрѣши да плати саль.**

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има **сына или брата** м. **сына**; **колико мене** м. **колико и мене**; **акю** м. **ако**; **ако ли** м. **ако ли га**.

Студенички има натпис **О прѣданіи**; по том: **сына или брата** м. **сына**; **колико мене** м. **колико и мене**.

Раковачки има тај члан с натписом **О дворанехь**. По том има **сына или брата** м. **сына**; **е ли вѣрьнь** м. **вѣровати ли га кю**; **и рече тьи** м. **и рече**; **колико мене** м. **колико и мене**; **да**

платишь и кои самь га дао м. да плати он-зін кои га ю прѣдаль; ако ли м. ако ли га; творити м. дворити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Очевидно је, нарочито по добро сачуваном Студеничком препису, да речи или брата треба дометнути у препис Призренски.

·на· За невѣроу.

52. *Призренски.* За невѣроу въсакоу съгрѣшеніе брать за брата, и отьць за сына, родимь за родима, кто соу одел'ніи одь онога-зін оу своихь коукыхь, кто ю не съгрѣшиль, тъ-зін да не плати ништа; развѣ он'-зін кои ю съгрѣшиль; тогова и коукы да плати.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О невѣрѣ; по том за невѣроу за вьсако м. за невѣроу въсакоу; соуть м. соу; кои м. кто.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О невѣрѣ; по том: за невѣроу за вьсако сьгрѣшеніе м. за невѣроу въсакоу съгрѣшеніе; родинь за родина м. родимь за родима; кои ю м. кто ю; кои ю сьгрѣшіо м. кои ю съгрѣшиль.

Ходошки има натпис О невѣрѣ као и Атонски. По том има за вьсако м. въсакоу; или отьць м. и отьць; соуть м. соу; оного м. онога-зін; домохь м. коукыхь; кои ють м. кто ю; ть м. тъ-зін; онь м. он'-зін; тоговь и домь м. тогова и коукы.

Раковачки има за вьсако м. въсакоу; родь за родь м. родимь за родима; оть оного дома м. одь онога-зін оу своихь коукыхь; кои м. кто; сьгрѣшіо м. съгрѣшиль; она м. он'-зін; сьгрѣшио м. съгрѣшиль; того домь м. тогова и коукы.

Раванички има за вьсако м. въсакоу; соуть м. соу; отдѣленіи м. одел'ніи; єдинь от дроуга и м. одь онога-зін; кои м. кто ю; не имать платіти м. не плати; оних кои соуть сьгрешили м. он'-зін кои ю съгрѣшиль; того коуђа да плати штетоу м. тогова и коукы да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 19; у Ј. Ђорђевића 24) има тај члан у подновљеном тексту овако: Се же о невѣрьствію. За невѣроу за вьсію (Т. въсоу) проштеніе братоу за брата и отьць за сина, родинь за родина, кто соуть отде-

лени отъ оного оу своихъ доми; кои нѣсть съгрѣшиль, тли да не има платити ништа, разма оне-зи кои соу съгрѣшили, тогова коуѣа да платить.

·нв· О осилію владыке.

53. *Призренски.* И кои властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и нось оуреже; ако ли себрь оузме по силѣ владикоу, да се обѣси; ако ли свою дроугоу оузмѣ по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и нось оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О насиловании, па по том: аште м. и; роуцѣ м. роуке; отсѣкоуть м. отсѣкоу; аште ли м. ако ли на оба места; роуцѣ м. роуке.

Бистрички се слаже с Атонским, само што први пут има отсекоуть м. отсѣкоу и први пут роукѣ а други пут роукѥ.

Студенички има натпис О насилии; по том: роуке м. обѣ роуке; роуцѣ м. роуке (у последњој реченици).

Ходошки има такође натпис О насиловании, иначе има аште м. и; възьметь м. оузме на сва три места; роуцѣ м. роуке оба пута; отсѣкоуть м. отсѣкоу оба пута; отрѣжеть м. оуреже; аште ли м. ако ли на оба места; обѣсить м. обѣси; оурѣжеть м. оуреже.

Раковачки има натпис О насиловании законь. Што се тиче текста има роуцѣ м. роуке; женоу м. дроугоу.

Раванички има тај текст као два члана и у подновљеном облику који гласи: Аште кои властелинь оузме женоу на женоу, да моу се обе роуце отсѣкоу и нось да се оуреже; аште ли жена блоудь сътвори сь своимь чловѣкомь, да имь се обѣма роуце отсекоу и нось да се оуреже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Ђорђевића 22) има, такође, подновљен и скраћен текст који гласи: Аште кои властелинь оузьме женоу посилиемь, да моу се обѣ две роуке отсекоуть и нось обрежеть.

·нг· О блоудѣ владыке.

54. *Призренски.* Ако ли владыка блоудь оучини *сь* своимь чловѣкомь, да имь се *обѣма* роукѣ отсѣкоу, и нось оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има аште м. ако; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ; роуцѣ оусѣкоу м. роукѣ отсѣкоу.

Бистрички има аште м. ако; сьтвори м. оучини; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ.

Студенички има обѣма м. обѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има кои владика м. владыка; носови оурежоу соудомь м. нось оурежε.

Раванички има жена м. владыка; сь своимь м. своимь; обѣма м. обѣ; роуцε м. роукѣ; нось да се м. нось.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Ђорђевића 22) саставио је овај члан са 53. Друга половина тога члана иде овамо и гласи: Аште ли жена блоудь сьтворить сь своимь чловѣкомь, да имь се обема нось и оуши обрежоуть.

Призренски препис нема сь пред своимь и нема обѣма него обѣ. Исправке су узете из Атонскога преписа.

·нд· О оп'сованіи властѣоскомь.

55. *Призренски.* И ако себьрь оп'соуне властѣлина, да плати ·р· перперь *и да се осмоуди*; ако ли властелинь *или* властѣличикь оп'соуне себра, да плати ·р· перперь.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има тај члан са свим другојачије, и то овако: И ако властелинь или властеличикь опсоуе себра, да плати ·р· перперь; ако ли себрь опсоуе властелина или властеличикы, да плати ·р· перьперь и да се осмоуди.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има властелинь или м. властелинь; на завршетку има још реченицу: Прѣстои властелиноу ·ѕ· воловь, а то се налази у члану за овим, тако на крају.

Ходошки има тај текст слично с Атонским, само је аште м. ако; властеличишть м. властеличикь; властеличишта м. властеличикы.

Раковачки се и ту примиче Призренскоме и има опсоуе себрь м. себьрь оп'соуне; властелинь или властеличикь м. властелинь и властѣличикь.

Раванички понавља горе наведени текст Атонски, само што има властеличић м. властеличикь; обезьчьстит м. опсоуе; властелиньчићы м. властеличикы; осмоудить м. осмоуди.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20) следује такође тексту Атонском само што има **платить** м. **плати**; **и ако** м. **ако ли**; **обезчастить** м. **опсоуе**; **осмоудить** м. **осмоуди**.

Очевидно је да тексту Призренском треба додати ***и да се осмоуди*** по Атонском и осталима, а исто тако и заменити међу речима **властелинь и властѣличикь** — **и** са **или**. Обоје је учињено међу звездицама. Не знам шта значи додатак Студеничкога **Прѣстои властелиноу ·ѕ· воловь**.

·не· О позовоу властѣоскомь.

56. *Призренски.* **Властѣлинь на вечеріи да се не позива; развѣ да се позива прѣгие обѣда; и да моу се прѣгие приповѣда; и кто боудѣ позвань прѣгие обѣда сь приставомь и не пріиде на обѣдь, да есть кривь и прѣстои властѣлиноу ·ѕ· воловь.**

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има **да моу се** м. **и да моу се**.

Бистрички има текст једнак с Призренским.

Ходошки има **вечерь** м. **на вечеріи**; **да не позиваеть се** м. **да се не позива**; **да позиваеть се** м. **да се позива**; **прѣжде** м. **прѣгие** сва три пута; **да моу се** м. **и да моу се**; **боудеть** м. **боудѣ**; **пріидеть** м. **пріиде**.

Раковачки нема целе средине од **и да моу** до **приставомь** закључно; после **кривь** има уметак **нь да се разсоуди поутьшьствіа**.

Раванички има текст тога члана подновљен и гласи му: **Властеліань да се не зове никоудь егда есть на обѣдоу илі на вечери, разве да се позивле прежде обѣда с приставомь и не приде на обѣдь да е кривь.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 20; у Ј. Ђорђевића 25) има такође подновљен текст сличан Раваничком који гласи: **Властелинь да е не позвань на обедоу или на вѣчери, разьма да се позыва прежде сь приставомь** (Т. **оуставомь**), **и не пріиде на обедь, да е кривь.**

·нѕ· О прѣселице.

57. *Призренски.* **Кои е властѣлинь на прѣселице; комоу пизмомь кое зло оучини земли пленомь, *или* коу-**

кне пожеже, *или* кое любо зло оучини; тако-зи та-зи дрьжава да моу се оузме, а ина да не дасть.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има тај члан мало позније с натписом О злобѣ. Што се тиче текста има. кои м. кои ке; или коукие м. и коукие; или кое м. кое; такои м. тако-зи; да моу се та-зи дрьжава оузме а ина не дасть м. та-зи итд. до краја.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О прѣселеніи властелин; по том има коіомь пизмомь м. пизмомь; или коукие м. коукие; или кое зло сьтвори м. кое любо зло оучини; да моу се та дрьжава оузьме а ина не дасть м. тако-зи и осталога до краја.

Раванички има кои м. кои ке; властелинь комоу на преселіци м. властѣлинь на прѣселице комоу; оучинить м. оучини; коке иное м. кое любо; оучінить м. оучини; томоу м. тако-зи; нема та-зи; да се м. да моу се; ина да моу м. ина да.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 22; у Ј. Ђорђевића 28) има тај текст готово као Раванички, само што има доми м. коуће; любо кое м. кое иное; таковомоу м. томоу.

Очевидно је да је текст Призренски требало попунити уметнутим **или** како према Атонском тако и према Раковачком препису.

·нз· О селоу кто оумрѣ.

58. *Призренски.* **Кто ли оумрѣ а има едино село оу жоупе, или мегю жоупами; што се зло оучини томоу-зи селоу *пожегомь или инимь чимь любо,* вьсоу тоу-зи злобоу да плати околинаа.**

Струшки има натпис О оумрѣни властель, по том има кои властелинь м. кто ли; да има м. а има; кедно м. едино; оучини зло м. зло оучини;.... инимь чимь любо што показује неки уметак, али је у рукопису то место рђаво сачувано.

Атонски попуња Струшки; у њега после томоу-зи селоу следује још: пожегомь или чимь любо,ономоу-зіи селоу вьсоу тоу-зи злобоу да плати околина.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште кто оумрѣть м. кто ли оумрѣ; имать м. има; междоу м. мегю; пожегомь или чимь любо, ономоу-зи селоу вьсоу м. вьсоу.

Раковачки има междоу м. мегю; томоу м. томоу-зи; пожегомь или чимь конимь злим дѣломь, ономоу селоу вьсоу м. въсоу тоу-зи.

Раванички има междоу м. мегю; кое се годе м. што се; томоу селоу оучини пожежением илі чимь любо, ономоу селоу м. зло оучини томоу-зи селоу; тоу м. тоу-зи; платіть м. плати.

Текелијин Софијски (у Флоринскога 23; у Ј. Ђорђевића 29) има подновљен текст овако: Ѩште кто оумреть а има едно сѣло оу жоупи или меѓоу жоупами, что се зло оучинить оу томоу сѣлоу (Т. још и уметак: у томоу селоу пожегомь или чимь инимь, ономоу селоу) вьсоу тоу злобоу да плати околина.

Призренски је текст попуњен по Струшкоме и Атонском као што је горе међу звездицама означено.

•ни• О проніи.

59. *Призренски.* Пронію да нѣсть вол'нь никто продати ни коупити кто не има баштиноу; оть проніар'ске земле да нѣсть вол'нь никто подложити подь црьковь; ако ли подложи, да нѣсть тврьдо.

Струшки има баштине м. баштиноу; црьквь м. црьковь; иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има баштине м. баштиноу; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички има баштине м. баштиноу; волнь кто м. вол'нь никто.

Ходошки има не имать баштине м. не има баштиноу; аште ли подложить м. ако ли подложи.

Раковачки има други део оть проніар'ске итд., а први му део има натпис О сиротахь и само реченицу Кто сирома не има баштине. Први део као да је наведен десетину чланака раније с натписом О проданіа чоужди и с текстом: Да нѣсть волянь никто продати чоужде ни коупити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски овога члана нема.

•н҃ѳ• О царскомь дижен'ныи.

60. *Призренски.* Цара въсакь да диже коуде камо греде; градь въсакы до жоупѣ, и жоупа до жоупѣ; и пакы жоупа до града.

Струшки има царь м. цара; всаки м. въсакь; градь м. градь въсакы.

Атонски има натпис О цари; по том има всакыи м. въсакь; изостављене су речи: до жоупѣ и пакы жоупа.

Бистрички се слаже с Атонским, само што место коудѣ камо има кьде камо.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вьсакы м. въсакь; прати м. диже; поиде м. греде; паки м. и пакы.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ѯ· О пошьстви воиске.

61. *Призренски.* **Къди пріиде властѣлинь сь воиске домомь, или кои любо воиникь; ако га кто позыва на соудь; да боудѣ дома ·г· неделе, тоу-зи да греде на соудь.**

Струшки нема тога члана.

Атонски има позове м. позыва; прѣкоуде м. боудѣ; по томь м. тоу-зи.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има пріидеть м. пріиде; вь домь м. домомь; аште га кто позоветь м. ако га кто позыва; прѣкоудеть вь домоу м. боудѣ дома; по томь м. тоу-зи.

Раковачки има въ домь м. домомь; кои човѣкь сь воиске пріиде м. или кои любо воиникь; зовѣ м. позыва; не иде оть м. боудѣ; до ·г· неделю м. ·г· неделю; по томь м. тоу-зи.

Раванички има егда м. къди; дома м. домомь; од ако на даље гласи овако: да га не има никто позивати на соудь догле почине ·г· недели, по томь да иде на соудь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 21; у Ј. Ђорђевића 26) има дома м. домомь; друга половина је као у Раваничком.

·ѯа· О позовоу властеоскомь.

62. *Призренски.* **Властелинь веліи да се не позыва безь книге соудине, а прочіимь печать.**

Струшки има цео члан мало другојачије: Властелю вели да се позиваю сь книгомь соудиномь, а прочи с печатном.

Атонски и Бистрички слажу се са Струшким.

Ходошки има такође Струшки текст, само што има велицiи м. велiи; да позивають се м. да се позивaю; печатiю м. печатномь.

Раковачки има исто тако Струшки текст, само што има великн м. велiи; зовоу м. позивaю; на соудь м. сь книгомь соудномь; сь печатомь м. с печатномь.

Раванички има такође Струшки текст, само што има властелинь великiи да се позиваеть м. дотичних речи горе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 21; у Ј. Ђорђевића 27) има такође Струшки текст само што има не позивaю м. позивaю.

·ѯв· О доход'коу.

63. *Призренски.* Кепалiе што соу по градовѣхь, да оузымаю свои доходькь закономь; и да имь се продавaю жита и вина и меса за динарь што иномоу за два; нъ грагынинь то-зи да моу продава, а инь никто.

Струшки има кефалию м. кепалiе; продаю м. продавaю; продаю м. продава.

Атонски има натпис О кюфалiахь; по том кюфалiе м. кепалiе; продава м. продавaю.

Бистрички има кепалныхь, кюпалiе — иначе се слаже с Атонским.

Ходошки се слаже у натпису с Атонским; по том има кюфалiе м. кепалiе; градовохь м. градовѣхь; оузимають м. оузымаю; продавать м. продавaю; жито и вино и месо м. жита и вина и меса; граждан инь м. грагынинь.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ѯг· О сiротѣ.

64. *Призренски.* Сирота коудѣл'ница да есть свободна, такожде како и попь.

Струшки има такав исти текст без речи такожде, ако се иста реч није налазила пред да, пошто је обележена мала празнина.

Атонски и Бистрички имају ꙗко м. како, а исто тако и Ходошки.

Раковачки има ꙗкожь и попь м. такожде како и попь.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ѮД· **О попѣ.**

65. *Призренски.* **Попь кои не има свога стаса; да моу се даде ·г· нивѣ законите; и попь кои е годѣ оть свога господара да не греде никамо; ако ли га господарь не име хранити по законоу, да доиде къ своемоу ар'хиерею, и архиереи да рече ономоу-зи властелиноу да храни попа по законоу; да ако он'-зи господарь не име чюти, да несть попь свободьнь коудѣ моу годѣ; ако ли боудѣ попь баштин'никь, да га нѣсть вол'нь отгнати, тьк'мо да несть свобод'нь.**

Струшки тога члана нема.

Атонски нема прве две реченице, и она је и у Призренскоме излишна, пошто је мисао тих реченица исказана у члану 31. Што се тиче текста, почињући од треће реченице има **попь кои годѣ** м. **и попь кои е годѣ; никамо да не отходи** м. **да не греде никамо; доиде** м. **доиде; ономоуи** м. **ономоу-зи; хотѣние** м. **годѣ.**

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички такође нема прве две реченице и почиње овај члан речима **Попь кои годѣ**; по том има: **оть свога села никамо да не походи** м. **оть свога господара да не греде никамо; догие** м. **доиде; речеть** м. **рече; аште** м. **ако; слоушати** м. **чюти; хотѣние** м. **годѣ; аште ли** м. **ако ли; да е свободь** м. **да несть свобод'нь.**

Ходошки има текст сличан Атонскоме — **попь кои годѣ** м. **и попь кои е годѣ; никамо да не отходить** м. **да не греде никамо; аште** м. **ако; не иметь** м. **не име; исповѣсть** м. **доиде къ; възвѣстить** м. **рече; ономоуи** м. **ономоу-зи; хранить** м. **храни; аште** м. **ако; не послоушаеть епископа** м. **не име чюти; хотение** м. **годѣ; аште** м. **ако; боудеть** м. **боудѣ.**

Раковачки што се тиче почетка следује Атонскоме; иначе има **никамо да не иде** м. **да не греде никамо; не име чинь** м. **не име хранити; иде** м. **доиде; речеть ономоу** м. **рече ономоу-зи;** нема реченице **да храни попа по законоу; онаи** м. **он'-зи; хотение** м. **годѣ; да ние** м. **да га нѣсть.**

Раванички следује тексту Атонскоме што се тиче почетка; иначе има **никоудь да не отходи** м. **да не греде никамо; вьсхоштеть** м. **не име; приде** м. **доиде; повелить властелиноу** м.

рече ономоу-зи властелиноу; хранить м. храни; а они господарь не послоушаеть того м. да ако он'-зи господарь не име чюти; хотение м. годѣ; да несть волинь господинь одагнати него м. да га нѣсть вол'нь отгнати; нь да м. тьк'мо.

Текелпјин-Софијски (у Флоринског 11; у Ј. Ђорђевића 15) има тај текст овако: Попь вьсакы оть своего господара никамо да не отходи, ако ли га господарь не може хранити по законоу, да доидоу кь своемоу архиерею, и архиереи да речеть томоу господиноу да хранить попа по законоу, и ако тли господинь не хоштеть послоушати, да есть тьи попь свободань како моу есть хотѣніе; ако ли е попь баштиникь, да га нѣсть волинь отгнати, нь тькмо да есть свободань.

•ѮЕ• О братѣн'цѣхь.

66. *Призренски.* Братен'ціи кои соу заедно, оу единои коукие, кьді их кто позовѣ на домоу кои одь ныхь пріиде, ть-зи да отпира; ако ли га обрѣте на двороу цареву, али соудиноу, да пріиде и рече: дати кю брата стареега на соудь; да моу даа силе да моу не отпирати.

Струшки има иєднои м. единои; кьда м. кьді; приде от ниxь м. одь ныхь пріиде; или м. али; а силе м. силе; нѣсть м. не.

Атонски има натпис О прѣніи соуда, по том: иєднои коуки м. единои коукие; кьда м. кьді; пріиде оть ниxь м. одь ныхь пріиде; или м. али; да га да а силе м. да моу даа силе; нѣсть м. не.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има коуки м. коукие; кьда м. кьді; пріиде оть ниxь м. одь ныхь пріиде; или м. али; да га да, а силе да моу несть отпирати м. да моу даа и осталога до краја.

Ходошки има натпис као и Атонски, а по том: оу единои коуштн м. оу единои коукие; аште м. кьді; пріидеть оть ниxь м. одь ныхь пріиде; аште м. ако; царевоу двороу или м. двороу цареву али; пріидеть и речеть м. пріиде и рече; да га дасть м. да моу даа; нѣсть м. не.

Раковачки има оу единомоу домоу м. оу единои коукие; ако м. кьді; изь дома м. на домоу; пріиде оть ниxь м. одь ныхь пріиде; ть да отпира се м. ть-зи да отпира; оу соудіе м. соудиноу; и речеть м. да пріиде и рече; старіега м. ста-

реега; да га да м. да моу даа; а силѣ да моу нѣсть м. силе да моу не.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

ѕ· О отроце и о мѣроп'се.

ѵI. *Призренски.* Отроци и мероп'си кои сѣде заедно оу едномь сѣлѣ, вьсака плакы коы приходи, да плакыю вьси заедно; на людіи како платоу плакыю и работоу работаю, тако-зи и землю да дрьже.

Струшки има натпис О отроцех и мерьпсехь, по том: мерьпси м. мероп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плакы.

Атонски има натпис као и Струшки; иначе има плата м. плакы.

Бистрички има натпис О отроцѣхь и неропсѣхь, и у тексту нероп'си место мероп'си. У свем се осталом слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О отроцѣхь и неропсѣхь; по том: неропси м. мероп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плакы; дрьжеть м. дрьже.

Раковачки има натпис О плата чловѣкоу ко е комоу доуж'нь; по том: селоу м. сѣлѣ; плата м. плакы; пріиде м. приходи; даю м. плакыю; тако м. тако-зи.

Раванички има подновљен текст који гласи: О посадніцех и каштіницех. Посадніци и каштініци коие сѣде оу едіномь селоу, вьсака плата коıа пріходить, да плаћают заиедно; како землю дрьже, тако и да плаћают платоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 26; у Ј. Ђорђевића 31) разликује се од Раваничкога тиме што место платоу има данакь.

·ѯз· О мероп'хоу.

68. *Призренски.* Мероп'хомь законь по вьсои земли оу недели да работаю два дьни проніароу; и да моу дава оу години перьпероу царевоу; и заманицомь да моу сена коси дьнь единь и виноградь дьнь единь; а кто не има виноградь, а оны да моу работаю ине работѣ дьнь; и што оуработа меропьхь, то-зіи вьсе да стежіи; а ино прѣ-з-аконь ништо да моу се не оузме.

Струшки има вьсеи м. въсон; даю м. дава; годиштн м. годинe; косe сѣна м. сена коси; винограда м. виноградь оба пута; дьнь eдинь м. дьнь; прѣзь законь м. прѣ-з-аконь.

Атонски има натпис О законоу; по том — всен м. въсон; работають м. работаю; годиштоу м. годинe; коси сѣна м. сена коси; винограда м. виноградь оба пута.

Бистрички има натпис О законоу; по том: оу недели м. оу неделю; годиштоу м. годинe; косe сѣна м. сена коси; винограда м. виноградь; работа м. оуработа; ништа м. ништо.

Ходошки има нeропхомь м. мероп'хомь; годиштоу м. годинe; коси сѣна м. сена коси; винограда м. виноградь оба пута; имать м. има; нeропхь м. меропьхь; стeжить м. стeжін.

Раковачки има натпис О меропсeхь законом; по том: вьсеи м. въсон; недели м. неделю; два дьны да работаю м. да работаю два дьни; давaю м. дава; годинн м. годинe; коси сѣно eднь дьнь м. сена коси дьнь eднuь а нема заманицомь; виноград да копаю м. виноградь; ако м. а кто; eдинь дьнь м. дьнь; бе-з-акона м. прѣ-з-аконь; не оучини ни оузме м. не оузме.

Раванички има вьсеи м. въсон; господароу м. проніароу; даю м. дава; годіни м. годинe; да моу коси сѣна ·а· дьнь м. да моу сена коси дьнь eдинь; и работа оу вінoградоу ·а· дьнь м. и виноградь дьнь eдинь; винограда м. виноградь; да моу работа ино что юдинь дьнь место свега што долази после речи виноградь.

Тeвелијин-Софијски (у Флоринскога 27; у Ј. Ђорђевића 33) има текст према Раваничком још више подновљен, који гласи: Меропхомь оуставь и законь по вьсеи земли: оу недели да работають два дни своемоу господароу, и да моу даю оу годинн перпероу цареввоу, и да моу коси ·а· дьнь сѣно, и да моу работа оу виноградоу ·а· дьнь, а тко не има виноградь, ино что да моу работаеть ·а· дьнь.

·ѯи· О сeбрѣ.

69. *Призренски.* Сeброва сьбора да нѣсть; кто ли се обрѣтe сьбор'никь, да моу се оуши оурeжоу и да се осмоудe поводьчіe.

Струшки има збора и зборник м. сьбора и сьбор'никь; оурѣжеть м. оурeжоу.

Атонски и Бистрички имају натпис О сьбороу сeбровоу; иначе се ни у чем не разликују од Призренскога.

дворь царевь, да се свакомоу оучини правда, развѣ онога чие боуде.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ов· О сиротѣ.

73. *Призренски.* Сирота коы нѣсть ыка прѣти или отпирати, да дае пьр'ца кои ке отпирати.

Струшки има нѣ м. нѣсть; за ню прѣти м. отпирати.

Атонски има кои се кю за ню прети м. кои ке отпирати.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само има прѣти за ню м. за ню прети.

Студеничкоме су издеране прве три речи; по том има: даеть м. дае; за ню прѣти м. отпирати.

Ходошки има на крају отпирати за ню м. отпирати.

Раковачки има не(мо)же се м. нѣсть ыка; отговорити м. отпирати; кои ће се за нѣга прѣти м. кои ке отпирати.

Раванички има нѣе м. нѣсть; ыкостна м. ыка; нема или отпирати; стави за себе м. дае; ће за ню прѣти м. кои ке отпирати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 30; у Ј. Ђорђевића 35) има још више подновљен текст који гласи: Сирота коы се ніе ыка прети, да стави парьца за себе кои би се прео (Т. како) и за себѣ.

·ог· О паши селоу.

74. *Призренски.* Село [сь] селомь да пасе; коудѣ едно село, тоудѣ и дроуго; развѣ забѣль законитыхь и ливадь законитыхь никто да не пасе.

Струшки има натпис О паши; по том: сь селомь м. селомь; коуда м. коудѣ; ливадоу м. ливадь законитыхь.

Атонски има натпис као и Струшки; по том има: ливадь м. ливадь законитыхь; да не пасе никто м. никто да не пасе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има сь селомь м. селомь; и ливадь да не пасе никто м. и ливадь законитыхь никто да не пасе.

Ходошки има сь селомь м. селомь; да не пасеть никто м. законитыхь итд. до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 28; у Ј. Ђорђевића 34) има тај текст овако: **Ꙗще се обрете въ единомь домоу или братенци или отаць оть синовь оделень, или инь кто хлебомь и именіемь оделюень, ако боуде на едномь огништи, а оть те-зе оделюень, да работають редомь онако ка-но и они кои соу самі оу своихь домехь, и васе да плаћають господароу.**

·о· О братинѣ злобѣ.

71. *Призренски.* **И кто зло оучини брать или сынь или *родимь* кои соу оу единои коуке, въсе да плати господарь коуке; или да дасть кои е зло оучинио.**

Струшки има **родимь** м. **родомь**; **едной** м. **единои**; **коукіи** м. **коуке**; **коукіи** м. **коуке**; **кто ю** м. **кои ю**; **оучиниль** м. **оучинио**.

Атонски има **родимь** м. **родомь**; **юднои коукы** м. **единои коуке**; **коукы** м. **коуке**; **оучиниль** м. **оучинио**.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има **или родимь** м. **или**; **єднои коуки** м. **единои коуке**; **господарь коуки** м. **господарь коуке**.

Ходошки има **оучинить** м. **оучини**; **родимь** м. **родомь**; **коушти** м. **коуке**; **коуштны** м. **коуке**; **оучиниль** м. **оучинио**.

Раковачки има **родь** м. **родомь**; **едноме домоу** м. **единои коуке**; **домоу** м. **коуке**; **подасть** м. **дасть**.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Призренскога преписа очевидна погрешка **родомь** замењена је правилним **родимь** из других рукописа.

·оа· О невол'немь.

72. *Призренски.* **И кто неволнь доиде на дворь царевь, да се въсакомоу оучини правда, освѣнь отрока властеоскога.**

Струшки има **догие** м. **доиде**; **властельскога** м. **властеоскога**.

Атонски и Бистрички овога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај члан прикључен једноме одломку растуренога (у томе препису) члана 59, и гласи му: **Ко доиде на**

дворь царевь, да се свакомоу оучини правда, развѣ онога чие боудe.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ов· О сиротѣ.

73. *Призренски.* Сирота кои нѣсть ꙑка прѣти или отпирати, да дае пьр'ца кои ке отпирати.

Струшки има нѣ м. нѣсть; за ню прѣти м. отпирати.

Атонски има кои се кье за ню прети м. кои ке отпирати.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само има прѣти за ню м. за ню прети.

Студеничкоме су издеране прве три речи; по том има: даеть м. дае; за ню прѣти м. отпирати.

Ходошки има на крају отпирати за ню м. отпирати.

Раковачки има не(мо)же се м. нѣсть ꙑка; отговорити м. отпирати; кои ќе се за нѣга прѣти м. кои ке отпирати.

Раванички има нѣе м. нѣсть; ꙑкостна м. ꙑка; нема или отпирати; стави за себе м. дае; ќе за ню прѣти м. кои ке отпирати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 30; у Ј. Ђорђевића 35) има још више подновљен текст који гласи: Сирота коꙑ се ніе ꙑка прети, да стави парьца за себе кои би се прео (Т. како) и за себѣ.

·ог· О паши селоу.

74. *Призренски.* Село [сь] селомь да пасе; коудѣ едно село, тоудѣ и дроуго; развѣ забѣль законитыхь и ливадь законитыхь никто да не пасе.

Струшки има натпис О пашн; по том: сь селомь м. селомь; коуда м. коудѣ; ливадоу м. ливадь законитыхь.

Атонски има натпис као и Струшки; по том има: ливадь м. ливадь законитыхь; да не пасе никто м. никто да не пасе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има сь селомь м. селомь; и ливадь да не пасе никто м. и ливадь законитыхь никто да не пасе.

Ходошки има сь селомь м. селомь; да не пасеть никто м. законитыхь итд. до краја.

сен погрешком пера. Оне су означене дугачким крстићима. Пред ·ѕ· воловь уметнуто је и из Бистричкога и Студеничкога преписа, јер без тога текст не би имао смисла.

·ѻѕ· О пот'цѣ.

77. *Призренски.* Пот'ка мегю сел'ми ·н· перперь, а влахомь и арбанасомь ·р· перперь, и те-зіи пот'ке цароу половина, а господароу половина чіе боудѣ село.

Струшки има селомь м. сел'ми.

Атонски има натпис За потькоу; по том: селни м. сел'ми.

Бистрички и Студенички имају текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: междоу м. мегю.

Раковачки има натпис О поткахь; оу чіе м. чіе.

Раваннчки има предругојачен текст који гласи: Потакь междоу сели ·н· перперь, а изьвьним жоупамь ·р· перперь, и те осоудбиние цароу половіна, а градоу илі селоу чие е половіна.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Ђорђевића 37) има исти члан овако: Потакь (Т. потроу) междоу сели ·н· перьперь, и те осоудине (Т. осоудбине) царю половина а градоу чие е или селоу половина.

— О земли цркковнои.

78. *Призренски.* О земли и о людехь цркковныихь, што имаю сь нимін соудь цркковныи; а кто изнесе милостноу книгоу; а или рече: милостника имамь; оу тоон-зіи книзе и оу тоомеи милостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по законоу царства ми; нь виноу да оупросе царство міи.

Струшки има синмь м. сь нимін; црькви м. црьковныи; ако кто м. а кто; милостню м. милостноу; царства ми м. царство міи.

Атонски има с кімь м. сь нимін; црькви м. црьковныи; ако кто м. а кто; или м. а или; том-зи м. тоомеи; црьковномь и царьскомь м. царства ми; нь да оупросе цара м. нь виноу да оупросе царство міи.

·ое·. О попашн.

76. *Призренски.* За попашоу; ако кто попасе жито или виноградь, или ливадоу грѣхомь; † то-зи попашоу † тоу-зiи попашоу да платiи што рекоу доушевници кои цѣне; ако ли нахвалицомь попасе; да плати попашоу (и) ·ѕ· воловь.

Струшки има натпис За попашоу; по том: а кто м. ако кто; доушьници м. доушевници.

Атонски има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; доушьници м. доушевници.

Бистрички има све као и Атонски, и на крају попашоу и м. попашоу.

Студенички има аште м. ако; рѣкоуть м. рекоу; доушници м. доушевници: попашоу и ·ѕ· воловь м. попашоу ·ѕ· воловь.

Ходошки има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; рекоуть м. рекоу; доушьници м. доушевници; платить м. плати.

Раковачки има исти натпис као и Струшки; по том: чiе жито м. жито; нивоу м. ливадоу; коньмь грѣхомь м. грѣхомь; ты люди кои соу потрьли да платеть м. тоу-зiи попашоу да платiи; рекоуть доушници м. рекоу доушевници. Раковачки има даље под 89—146 (Шафарик у Кухарскога стр. 156) тај члан још једанпут у краће овако: И за попашоу, ако кто попасе чiе жито, или ливадоу, или виноградь грѣхомь, тоу попашоу да плати, что рекоу доушевници.

Раванички има натпис За потрiцоу; по том: аште м. ако; аште то сьтворит нехотенiем то м. грѣхомь, тоу-зiи попашоу; платить м. платiи; поставлени м. цѣне; хотениемь м. нахвалицомь; то да платить попашоу ·тн· перперь м. попасе да плати попашоу ·ѕ· воловь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Ђорђевића 37) има тај члан овако: Аште кто попасеть жито, или потреть виноградь, или ливадоу, аште то нехотенiемь сьтворить, да платить што рекоуть доушевьници кои цене; ако ли навалице, да платить попашоу ·г· -шть и ·н· перперь, а изваннмь жоупамь ·р· перьперь.

По другим је рукописима очевидно да из Призренскога текста треба избрисати речи то-зи попашоу као дупликат уне-

сен погрешком пера. Оне су означене дугачким крстићима. Пред ·ѕ· воловь уметнуто је и из Бистричкога и Студеничкога преписа, јер без тога текст не би имао смисла.

·оѕ· О пот'цѣ.

77. *Призренски.* **Пот'ка мегю сел'ми ·н· перперь, а влахомь и арбанасомь ·р· перперь, и те-зін пот'ке цароу половина, а господароу половина чіе боудѣ село.**

Струшки има селомь м. сел'ми.

Атонски има натпис За потькоу; по том: селим м. сел'ми.

Бистрички и Студенички имају текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: междоу м. мегю.

Раковачки има натпис О поткахь; оу чіе м. чіе.

Раванички има предругојачен текст који гласи: Потакь междоу сели ·н· перперь, а изьвьним жоупамь ·р· перперь, и те осоудбиние цароу половіна, а градоу иліі селоу чие е половіна.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 32; у J. Ђорђевића 37) има исти члан овако: Потакь (Т. потроу) междоу сели ·н· перьперь, и те осоудние (Т. осоудбиние) царю половина а градоу чие е или селоу половина.

— О земли црьковнои.

78. *Призренски.* **О земли и о людехь црьковныихь, што имаю сь нимін соудь црьковный; а к'то изнесе милостноу книгоу; а или рече: милостника имамь; оу тоои-зін книзе и оу тоомеи милостникоу ниш'та да нѣсть; развѣ да се соудѣ по законоу царства ми; нь винноу да оупросе царство міи.**

Струшки има снимь м. сь нимін; црькви м. црьковный; ако кто м. а кто; милостню м. милостноу; царства ми м. царство міи.

Атопски има с кімь м. сь нимін; црькви м. црьковный; ако кто м. а кто; или м. а или; том-зи м. тоомеи; црьковномь и царьскомь м. царства ми; нь да оупросе цара м. нь винноу да оупросе царство міи.

Раванички има што се поставлиают села да дадоу м. да дадоу; едне м. онь; дроугн м. онь други пут: и коуде м. да коудѣ; тогова м. тогова-зи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 45; у Ј. Ђорђевића 50) има тај текст овако: Земьле сеоске што се поставьлиють сѣла, оба кои иштоу да дадоу свѣдоке. едни половиноу, а дроуги половиноу по законоу, коуде рекоуть свѣдоци, тогова есть.

·па· О планинахь.

81. *Призренски.* Планине што соу оу земли царства ми; што соу цареве планине да соу цароу, а црьковне црькваль, а властѣоске властѣлоль, *что юсть оу чиеи дрьжави* *(Рак.)*.

Струшки има соуть м. соу; планине цареве м. цареве планине; властельске м. властѣоске.

Атонски и Бистрички имају натпис О планинахь; по том: по земли м. оу земли; планине царевѣ м. цареве планине; властельске м. властѣоске.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: по земли м. оу земли; планине цареве м. цареве планине; царевѣ м. цароу; властельске м. властѣоске.

Раковачки има натпис О планинахь законь; по том: по земли м. оу земли; цареве м. цареве планине; властелскіе м. властѣоске. У Раковачкоме се тај члан налази и други пут при крају (под 88), прикључен наредби о жироу (види чл. 190). На томе месту има додатак что юсть оу чиеи дрьжави.

Раванички има натпис За планине, а по том: по земли м. оу земли; нема што соу; властельске м. властѣоске.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 46; у Ј. Ђорђевића 51) има по земли м. оу земли; нашего царства м. царства ми; планине царске м. што соу цареве планине; властелске м. властѣоске.

·пв· О власехь.

82. *Призренски.* Гдѣ прѣстои влахь или арбанасинь на селѣ; на том'-зіи селѣ да не прѣстои дроугы греде за нимі; ако ли по силѣ стане, да плати пот'коу, и што ю испасьль.

Струшки има да не стане дроуги за ниме грѣде м. да не прѣстои дроугы греде за нимін.

Атонски и Бистрички имају натпис О власеҳь и аркана-сеҳь; по том: стане м. прѣстои; за нимь греде м. греде за нимін; ако м. ако ли.

Ходошки има исти натпис као и Атонски; по том: станеть дроугы за нимь греде м. прѣстои дроугы греде за нимін; аште ли м. ако ли; станеть м. стане; платить м. платн.

Раковачки има на томь селоу да не стане дроугы за нимь гредъ; испасьо м. испасьль.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·пг· О потеси земле.

83. *Призренски.* Гдѣ се изнесета двѣ книзѣ царевѣ за едноу ипотесь за землю; кто сьда дрьжи до сіега-зи доба събор'наго, тогова да ѥсть а милость да се не потвори.

Струшки има сьга м. сьда; зборнаго м. събор'наго.

Атонски има натпис О книгаҳь милостниҳь; по том: изнесете м. изнесета; сьдрьжи м. сьда дрьжи; съборнога м. събор'наго.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: изнесете м. изнесета; сьди м. сьда; съборнога м. събор'наго.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има изнесоу м. изнесета; книге м. книзѣ; за-едно м. за едноу ипотесь; кто е сьдрьжало м. кто сьда дрьжи; сіега м. сіега-зи; того м. тогова.

Раванички тај члан има овако: Где се изнесоу ·в· кніге цареве и по теҳ сведочбоу за едноу землю, тако да есть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 47; у Ј. Ђорђевића 51) има тај члан овако: О землиҳь. За каквоу земьлю где се из-несоу двое цареве книге и посведоче се за едноу земьлю, тако да боудеть.

·пд· За оправѣ котлене.

84. *Призренски.* Соуд'бы [да] не за котьль ни оправѣ никак'ве; кто се оправи, да не дава соудіамь оправѣ; роукѣ на соудѣ да нѣсть, и опаданіа и оу-давѣ; тькмо да се соудѣ по законоу.

Струшки има да не м. не; никакое м. никак'ве; оправданіа м. опаданіа.

Атонски и Бистрички имају натпис О котьлѣ; по том: соудбине м. соуд'кы; да не м. не; никоѥ м. никак'ве; соудіа м. соудіамь.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ние да несть м. не; никое м. никак'ве; соудоу м. соудѣ; не има м. нѣсть; опаденіа м. опаданіа; даве м. оудавѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Јасност текста добија кад се уметне одмах после прве речи да, које остали рукописи имају.

·пе· О речіи бабоун'скои.

85. *Призренски.* Кто рече бабоун'скоу речь; ако боудѣ властелинь да плати ·р· перперь; ако ли не боудѣ властелинь, да плати ·ві· перперь и да се біе стапіи.

Струшки има и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь; стави м. стапіи.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О бабоуньскои рѣчи; по том: и кто м. кто; аште ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; боудеть м. боудѣ; платить м. плати; аште ли себрь м. ако ли не боудѣ властелинь; біеть стапіемь м. біе стапіи.

Раковачки има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь.

Раванички има поднављан текст, који гласи: За неприкладноу рѣчь. Яште кто комоу речет злоу и безьчьстноу рѣчь, ако боуде властелинь, да платить ·р· перперь; аште лі себрь, да платить ·ві· перьпер и да се бие.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 48; у J. Ђорђевића 52) има у свему текст Раванички, само што има непоштеноу м. неприкладноу; нема комоу; ако е и м. ако боуде; аште ли боудеть себарь м. аште лі себрь; биеть м. бие.

·пѕ· О оубіиствѣ.

86. *Призренски.* Гдѣ се обрѣте оубіиство, он'-зіи кои-но боудѣ зар'валь, да ѥсть кривь ако се и оубіе.

Струшки има да не стане дроуги за ниме греде м. да не прѣстои дроугы греде за нимiи.

Атонски и Бистрички имају натпис О власеxъ и арканасеxъ; по том: стане м. прѣстои; за нимь греде м. греде за нимiи; ако м. ако ли.

Ходошки има исти натпис као и Атонски; по том: станеть дроугы за нимь греде м. прѣстои дроугы греде за нимiи: аште ли м. ако ли; станеть м. стане; платить м. плати.

Раковачки има на томь селоу да не стане дроугы за нимь гредъ; испасьо м. испасьль.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·пг· О потеси землѥ.

83. *Призренски.* Гдѣ се изнесета двѣ книзѣ царевѣ за едноу ипотесь за землю; кто съда дрьжи до сiега-зи доба събор'наго, тогова да ѥсть а милость да се не потвори.

Струшки има сьга м. съда; зборнаго м. събор'наго.

Атонски има натпис О книгаxъ милостниxъ; по том: изнесете м. изнесета; сьдрьжи м. съда дрьжи; съборнога м. събор'наго.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: изнесете м. изнесета; сьди м. съда; съборнога м. събор'наго.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има изнесоу м. изнесета; книге м. книзѣ; заедно м. за едноу ипотесь; кто е сьдрьждо м. кто съда дрьжи; сiега м. сiега-зи; того м. тогова.

Раванички тај члан има овако: Где се изнесоу ·в· кнiге цареве и по теx сведочбоу за едноу землю, тако да есть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 47; у Ј. Ђорђевића 51) има тај члан овако: О землыxъ. За каквоу земьлю где се изнесоу двое цареве книге и посведоче се за едноу земьлю, тако да боудеть.

·пд· За оправѣ котлене.

84. *Призренски.* Соуд'бы [да] не за котьль ни оправѣ никак'ве; кто се оправи, да не дава соудiамь оправѣ; роукѣ на соудѣ да нѣсть, и опаданiа и оудавѣ; тъкмо да се соудѣ по законоу.

Струшки има да не м. не; никакое м. никак'ве; оправданіа м. опаданіа.

Атонски и Бистрички имају натпис О котьлѣ; по том: соудбине м. соуд'бы; да не м. не; никою м. никак'ве; соудіа м. соудіамь.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ние да несть м. не; никое м. никак'ве; соудоу м. соудѣ; не има м. нѣсть; опаденіа м. опаданіа; даве м. оудавѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Јасност текста добија кад се уметне одмах после прве речи да, које остали рукописи имају.

·пе· О речіи бабоун'скои.

85. *Призренски.* Кто рече бабоун'скоу речь; ако боудѣ властелинь да плати ·р· перперь; ако ли не боудѣ властелинь, да плати ·ві· перперь и да се біе стапіи.

Струшки има и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь; стави м. стапіи.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О бабоуньскои рѣчи; по том: и кто м. кто; аште ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; боудеть м. боудѣ; платить м. плати; аште ли себрь м. ако ли не боудѣ властелинь; біеть стапіемь м. біе стапіи.

Раковачки има натпис као и Атонски; по том: и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинь.

Раванички има поднављан текст, који гласи: За неприкладноу рѣчь. Аште кто комоу речет злоу и безьчьстноу рѣчь, ако боуде властелинь, да платить ·р· перперь; аште лі себрь, да платить ·ві· перьперь и да се бие.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 48; у Ј. Ђорђевића 52) има у свему текст Раванички, само што има непоштеноу м. неприкладноу; нема комоу; ако е и м. ако боуде; аште ли боудеть себарь м. аште лі себрь; биеть м. бие.

·пѕ· О оубіиствѣ.

86. *Призренски.* Гдѣ се обрѣте оубіиство, он'-зіи кои-но боудѣ зар'валь, да ѥсть кривь ако се и оубіе.

Струшки има потпуно исти текст.

Атонски и Бистрички имају и где м. гдѣ; наиде м. обрѣте; зарьваль бои м. зар'валь.

Ходошки има и гдѣ се обрѣштеть м. гдѣ се обрѣте; кои боудеть м. кои-но боудѣ; зарьваль бои м. зар'валь; оубіе м. и оубіе.

Раковачки има наге м. обрѣте; по том: тьи чловѣкь кои е оубіо да е кривь, ако се и оубіе.

Раванички има тај члан прикључен члану о нахваличном убиству који ће следовати и гласи: Где боуде оубиство, кои боуде бои завьргль, да плати осоудбиноу крівииноу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Ђорђевића 53) слаже се у свему с Раваничким, само што има започео м. завьргль.

·пз· О оубіиствѣ нахвалицомь.

87. *Призренски.* **Кто нѣсть дошьль нахвалицомь по силѣ терѣ ю оучиниль оубіиство, да плати ·т· перперь; ако ли боудѣ пришьль нахвалицомь, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу.**

Струшки има текст са свим једнак.

Атонски и Бистрички имају натпис О оубииствѣ; по том им је текст са свим исти.

Ходошки има такође натпис О оубииствѣ; по том има: пришль м. дошьль; сьтвориль м. оучиниль; платить м. плати; аште ли боудеть м. ако ли боудѣ; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

Раковачки има ніе дошао м. нѣсть дошьль; паки м. терѣ; оучини м. оучиниль; пришао м. пришьль.

Раванички има такође у истом реду с јачим променама: Яште кто кого оубиеть не хотеште и не відеште метноутиемь камена илі ороужіа, да платить ·т· перперь, ако ли хотениемь, да моу се обе роуке отсѣкоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Ђорђевића 53) има текст сличан Раваничком, само што има нехотеніемь м. не хотеште; нема не відеште; камена или дрѣва м. камена; не ведешти оударить, да платить м. да платить; ако ли боудѣть пришьль м. ако ли; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

·пи· О пріи властѣоскои.

88. *Призренски.* **Къди се проу властѣле, кто се оу што оупри да дава ем'це.**

Струшки има пре м. проу.

Атонски и Бистрички имају натпис О емьствѣ; по том: пре м. проу.

Ходошки има све као Атонски.

Раковачки има кьде м. къди; пре м. проу; властелинь м. властѣле; за што м. оу што; прѣ м. оупри; дае м. дава.

Раванички има натпис О емстве; по том: когда м. къди; оусьпри м. оупри; да м. дава.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 53; у Ј. Ђорђевића 57) има тај текст предругојачен овако: О емьстве. Када се оуспроу кои оть властелинь, тко се што оуспри, да два емьца даде.

·п.ѳ.· О позваніи крив'ца.

89. *Призренски.* Кто позовѣ крив'ца прѣдь соудіе, позвавь и не поиде на соудь, нъ сѣди дома; ов'-зіи кои ѥсть позвань, ако пріиде на рокь прѣдь соудіе и отстои се по законоу, тъ-зи да ѥсть простъ оть тога-зіи дльга за кои е быть позвань, ере онь позвавь дома сѣдін.

Струшки има онь-зи м. ов'-зін; за кои м. за кои е; былъ м. быть; онь-зи позвавь м. онь позвавь.

Атонски и Бистрички имају натпис О позваніи; по том имају он-зи м. ов'-зін; былъ м. быть; он-зи позвавь м. онь позвавь.

Ходошки има натпис једнак с Атонским; по том: не поидеть м. не поиде; нь ожидаеть вь домоу м. нъ сѣди дома; он-зи м. ок'-зін; пріидеть м. ако пріиде; тоган м. тога-зін; былъ м. быть; последње реченице ере итд. нема.

Раковачки има тај члан с натписом О позваніи на соудь; по том: крнка чловѣка на соудь м. крив'ца прѣдь соудіе; онан м. ов'-зін; тъ м. тъ-зи; тога м. тога-зін; біо м. быть.

Раванички има натпис као Атонски; по том: они-же позванн м. ов'-зін кои ѥсть позвань; стоит се м. и отстои се; ть м. тъ-зи; вьсега м. тога-зін; аште би и повиньнь биль за кое ѥ позвань м. за кои е быть позвань; кроме аште болезнь обдрьжить звавшаго м. ере онь позвавь дома сѣдін.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 54; у Ј. Ђорђевића 57) има: аште кто позоветь м. кто позовѣ; позвань м. позвавь; поидеть м. поиде; седить м. сѣди; они м. ов'-зін; стои се по правди м. отстои се по законоу; тан м. тъ-зи; тога доуга м. тога-зін дльга; аште би кто винань (Т. и повинань) быль,

зашто позвави дома седить, кромѣ аште болѣзьнь сьдрьжить его м. за кои е быть позвань, ере онь позвавь дома сѣдіи.

·ҁ· О залозѣ.

90. *Призренски.* Залоге коудѣ се обрѣтаю да се откоупоую.

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају натпис О залогахь; текст је са свим једнак.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: обрѣтають, откоупоують м. обрѣтаю, откоупоую.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има тај члан овако: За залоге. Где се обретают залоге, да се откоупоують.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 55; у Ј. Ђорђевића 58) има натпис О залогахь; по том: находе м. обрѣтаю; откоупоують м. откоупоую.

·ҁа· О приставоу.

91. *Призренски.* Кьдін се пріита два, ако рече единь оть нию имамь пристава ов'дѣ-зи на двороу царевоу; ако ли на соудінноу да га даа кьда поиште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ, тъ часъ да пріидѣ на соудь, и рече: не наидохь пристава; ако ѥсть на обѣдоу да моу ѥсть рокь на вечере; ако ли на вечере да ѥсть на обѣдоу да га дасть; ако ли га боудѣ одьслаль царь; ако ли соудіе на работоу тога-зіи пристава; да нѣсть кривь он'-зи кои-но га даѥ, да моу се постави рокь, да кьда он'-зіи приставь пріидѣ; да га даа прѣдь соудіамін.

Струшки има не обрѣте га оньде-зи м. не обрѣште га; на вечери м. на вечере; ако ли ѥсть на вечери м. ако ли на вечере; а или соудие м. ако ли соудіе; догде м. да кьда.

Атонски има тај члан па другом месту у групи с натписом О прѣніи соуда, раније; по том: кьда м. кьдін; нихь м. нью; или на соудінноу м. ако ли на соудінноу; и не обрѣте га онде-зи на двороу м. он'ден и не обрѣште га оу дворѣ; на соудь и да рече м. на соудь и рече; на обедѣ м. на обѣдоу; на ве-

черн м. на вечере; ако ли юсть на вечери м. ако ли на вечере; да га дасть оутрѣ на обѣдь м. да юсть на обѣдоу да га дасть; или соудіе м. ако ли соудіе; нема речи тога-зін приства; он-зи кривь м. кривь он'-зи: да моу постави м. да моу се постави; докле м. да къда.

Бистрички има натпис О прѣнін; по том: къда м. къдін; нихь м. ныю; или м. ако ли; къда га поиште и не обрѣте га ондѣ-зи на двороу м. къда поиште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ; пріиде на соудѣ м. пріидѣ на соудь; на обѣдѣ м. на обѣдоу; на вечери м. на вечере; ако ли юсть на вечери да га дасть ютрѣ на обѣдь м. ако ли на вечере да юсть на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; кои га даю м. кои-но га даю; да моу поставе рокь м. да моу се постави рокь; доклю он-зи приставь пріиде м. да къда он'-зін приставь пріидѣ.

Ходошки има тај члан с натписом О прѣнін; по том: аште м. къдін; аште речеть м. ако рече; нихь м. ныю; здѣ м. ов'-дѣ-зи; или м. ако ли; дасть м. даа; аште ли га не обрѣштеть м. къда поиште он'ден и не обрѣште га; вь ть чась да пріидеть м. ть чась да пріидѣ; и да речеть м. и рече; обрѣтоухь м. наидохь; аште м. ако; обѣдѣ м. обѣдоу; вечери м. вечере; да го дасть за ютра на обѣдѣ м. да юсть на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; того приства м. на работоу тога-зін пристава; даеть м. дае; поставить м. постави; докле м. да къда; пріидеть м. пріидѣ; дасть м. даа.

Раковачки има къде се проу м. къдін се прінта; два чловѣка м. два; единь ономоу м. единь оть ныю; оу царевоу двороу или на соудінноу м. ок'дѣ-зи на двороу царевоу ако ли на соудінноу; ако га м. къда; обрѣте м. обрѣште; двороу м дворѣ; онь и рече м. и рече; не обрѣто га м. не наидохь; на вечеріи м. вечере; да га подасть на обѣдоу м. да юсть на обѣдоу да га дасть; послао м. одьслаль; или соудіа м. ако ли соудіе; на кою работоу м. на работоу; тан чловѣкь кои м. он'-зи кои-но; остави м. постави; докле доге приставь м. да къда он'-зін приставь пріидѣ; соудію м. соудіамін.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софијски овога члана нема.

Очевидно је текст касније поправљан, и према осталима ми бисмо могли васпоставити, с најограниченијим променама овакав текст:

Ходошки има властелина оубіеть м. властѣлина оубіе; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

Раковачки има полю или шатороу м. оу катоуноу.

Раванички има аште лі м. ако; нема или оу катоуноу; ако лі оубие себрь властеліна м. ако ли себьрь властѣлина оубіе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 50; у Ј. Ђорђевића 54) има тај члан предругојачен овако: Аште віеть властелинь себра оу градоу или оу жоупи, аште на смрть оумреть себерь, да платить властелинь ҂а перперь, ако ли біеть себарь властелина, да моу се роуке отсекоуть и да платить ·т· перперь.

·ҫе· О п'сости.

95. *Призренски.* Кто опсоуіе светителы или калоугюра, или попа, да плати ·р· перперь; и кто се наиде оубывь светителы, или калоугюра, или попа, да се тъ-зіи оубіе и обѣси.

Струшки има кто м. и кто.

Атонски има тај члан подељен на два и смештен на два различна места, напред под 50 (атонскога реда) у групи О пьсости и под 90, у групи О оубиньствѣ. Што се тиче текста има аште кто м. кто; калогюра м. калоугюра; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оуби м. оубывь; калогюра м. калоугюра.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што различито од истога има калоугюра м. калогюра и оубивь м. оуби, што је, без сумње, и у Атонском погрешка.

Ходошки је, такође, разделио тај члан на два, али су један за другим (82 и 83). Што се тиче текста, има: опсоуеть м. опсоуіе; калогюра м. калоугюра оба пута; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оубіеть и обѣсить м. оубіе и обѣси.

Раковачкоме су то такође два члана, само му је други део напред, а први после. Што се тиче текста има аште м. кто; кто м. и кто; ти м. тъ-зін.

Раванички има само другу половину о убиству; што се тиче текста, има: кто м. и кто; ть оубица да се обѣси м. да се тъ-зін оубіе и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 51; у Ј. Ђорђевића 55) има тај текст предругојачен овако: Аште кто оударить или оубіеть архиереа или калоугера, или попа, прьвее да моу роуке отсекоуть, а по томь да се (Т. посечеть или) повѣсить.

·ҁѕ· **О оубінствоу.**

96. *Призренски.* **Кто се обрѣте оубывь отца или матерь, или брата, или чедо свое; да се тъ-зіи оубіица иждеже на огны.**

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају такође исти текст.

Ходошки има **иждежеть** м. **иждеже.**

Раковачки има **наге** м. **обрѣте; ть** м. **тъ-зін; съжеже на огню** м. **иждеже на огны.**

Раванички има **оубівін** м. **оубывь; чедо** м. **чедо свое; ть оубница** м. **да се тъ-зін оубіница: да се сьжеждет** м. **иждеже.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 52; у Ј. Ђорђевића 56) има тај текст предругојачен овако: **Аще кто оубієть своего отьца, или матерь, или брата, или свое чедо, тан оубіица да се сьжежеть вьсь на огни.**

·ҁз· **О брадѣ властѣоскон.**

97. *Призренски.* **Кто се обрѣте искоубь брадоу властѣлиноу или доброу чловѣкоу; да се томоу-зіи обѣ роуцѣ отсѣкоу.**

Струшки има **оскоубь** м. **искоубь.**

Атонски и Бистрички имају натпис **О скоубежи**; по том: **оскоубь** м. **искоубь; роука отсѣче** м. **обѣ роуцѣ отсѣкоу.**

Ходошки има натпис као и Атонски: по том: **оскоубь** м. **искоубь; да моу се роука отсѣчеть** м. **да се томоу-зін обѣ роуцѣ отсѣкоу.**

Раковачки има **аште кто оскоубе** м. **кто се обрѣте искоубь; да моу се** м. **да се томоу-зін.**

Раванички има **оскоубе** м. **обрѣте искоубь; да се томоу роука отсѣче** м. **да се томоу-зін** и даље до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Ђорђевића 61) има тај члан овако: **Тко оскоубе брадоу чловѣкоу властелиноу или иномоу добромоу чловѣкоу, да моу се роука отсѣчеть.**

·ҁи· **О скоубѣжоу себровоу.**

98. *Призренски.* **И ако се оскоубѣта два себра; мехоскоубине ·ѕ· перперь.**

Ходошки има властелина оубіеть м. властѣлина оубіе; отсѣкоуть м. отсѣкоу.

Раковачки има полю или шатороу м. оу катоуноу.

Раванички има аште лі м. ако; нема или оу катоуноу; ако лі оубие себрь властеліна м. ако ли себьрь властѣлина оубіе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 50; у Ј. Ђорђевића 54) има тај члан предругојачен овако: Аште біеть властелинь себра оу градоу или оу жоупи, аште на смрть оумреть себерь, да платить властелинь ҂а перперь, ако ли біеть себарь властелина, да моу се роуке отсекоуть и да платить ·т· перперь.

·ҁе· О п'сости.

95. *Призренски.* **Кто опсоуіе светителы или калоугіера, или попа, да плати ·р· перперь; и кто се наиде оубывь светителы, или калоугіера, или попа, да се тъзіи оубіе и обѣси.**

Струшки има кто м. и кто.

Атонски има тај члан подељен на два и смештен на два различна места, напред под 50 (атонскога реда) у групи О пьсости и под 90, у групи О оубинствѣ. Што се тиче текста има аште кто м. кто; калогіера м. калоугіера; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оуби м. оубывь; калогіера м. калоугіера.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што различито од истога има калоугіера м. калогіера и оубивь м. оуби, што је, без сумње, и у Атонском погрешка.

Ходошки је, такође, разделио тај члан на два, али су један за другим (82 и 83). Што се тиче текста, има: опсоуеть м. опсоуіе; калогіера м. калоугіера оба пута; кто м. и кто; обрѣте м. наиде; оубіеть и обѣсить м. оубіе и обѣси.

Раковачкоме су то такође два члана, само му је други део напред, а први после. Што се тиче текста има аште м. кто; кто м. и кто; ти м. тъ-зіи.

Раванички има само другу половину о убиству; што се тиче текста, има: кто м. и кто; ть оубица да се обѣси м. да се тъ-зіи оубіе и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 51; у Ј. Ђорђевића 55) има тај текст предругојачен овако: Аште кто оударить или оубіеть архиереа или калоугера, или попа, прькее да моу роуке отсекоуть, а по томь да се (Т. посечеть или) повѣсить.

·ҁѕ· О оубіиствоу.

96. *Призренски.* Кто се обрѣте оубывь отца или матерь, или брата, или чедо свое; да се тъ-зіи оубіица иждеже на огны.

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају такође исти текст.

Ходошки има иждежеть м. иждеже.

Раковачки има наге м. обрѣте; ть м. тъ-зіи; съжеже на огню м. иждеже на огны.

Раванички има оубіеін м. оубывь; чедо м. чедо свое; ть оубица м. да се тъ-зіи оубіица: да се сьжеждет м. иждеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 52; у Ј. Ђорђевића 56) има тај текст предругојачен овако: Аще кто оубіеть своего отьца, или матерь, или брата, или свое чедо, таи оубіица да се сьжежеть вьсь на огни.

·ҁз· О брадѣ властѣоскои.

97. *Призренски.* Кто се обрѣте искоубь брадоу властѣлиноу или доброу чловѣкоу; да се томоу-зіи обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има оскоубь м. искоубь.

Атонски и Бистрички имају натпис О скоубежи; по том: оскоубь м. искоубь; роука отсѣче м. обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Ходошки има натпис као и Атонски: по том: оскоубь м. искоубь; да моу се роука отсѣчеть м. да се томоу-зіи обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Раковачки има аште кто оскоубе м. кто се обрѣте искоубь; да моу се м. да се томоу-зіи.

Раванички има оскоубе м. обрѣте искоубь; да се томоу роука отсѣче м. да се томоу-зіи и даље до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Ђорђевића 61) има тај члан овако: Тко оскоубе брадоу чловѣкоу властелиноу или иномоу добромоу чловѣкоу, да моу се роука отсѣчеть.

·ҁи· О скоубѣжоу себровоу.

98. *Призренски.* И ако се оскоубѣта два себра; мехоскоубине ·ѕ· перперь.

Струшки има да ѥсть мѣхоскоубина м. мехоскоубине.

Атонски има тај члан с претходним чланом под заједничким натписом О скоубежи; по том: ако ли се м. и ако се; да ѥсть мѣхоскоубина м. мехоскоубине.

Бистрички има: ако се м. и ако се; да ѥсть мехоскоубине м. мехоскоубине.

Ходошки је што се тиче натписа једнак с Атонским; по том: оскоубоуть м. оскоубѣта; да есть мехоскоубина м. мехоскоубине.

Раковачки има аште м. и ако; да ѥсть мехоскоубина м. мехоскоубине.

Раванички има тај члан овако: Ако ли оскоубе два себра, да платит по ·ві· перьперь.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 58; у J. Ђорђевића 61) има тај члан овако: Ако ли се оскоубоуть два себьра, да платить ·вг· перьперь свакы.

·ҁѳ· О опалыюшти коукы.

99. *Призренски.* Кто ли се наиде оужегь коукы, или гоумно, или сламоу, или [сено]; да то-зіи село даа пожеж'цоу; ако ли га нѣ дасть, да платіи оно-зіи село што бы пожеж'ца патиль и платиль.

Струшки има коукю м. коукы; сено м. село; платиль м. патиль и платиль.

Атонски и Бистрички имају натпис О запалѥніи; по том текст знатно исправљен овако: Кто ли се нагѥ оужегь коукю или гоумно или сламоу или сѣно по пизмѣ комоу, да се пожежьца ть-зи иждеже на огни; ако ли се не нагѥ, да то-зи село дасть по(же)жьцоу; ако ли га не дасть да плати онои село што бы пожежьца платиль.

Ходошки следује више Атонскоме, има натпис О запалѥніи као и тамо, али текст прилично другојачији, чега ради га дајемо у целини: Аште кто оужежеть коукю или гоумно или сламоу или сѣно по пизме комоу, да сьжегоуть его огнѥмь; аште ли се не наиде, да га дасть то-зи село; аште ли не дасть, да плати то-зи село што би пожегы платиль.

Раковачки има такође текст који се не да поредити, али се више слаже с Призренским и Струшким, и гласи заједно с натписом: О палежи законь. Аште се кто наће кои пали коућю чію, или гоумно, или сламоу, или сено, то село из кога е ть

·рв· О оуздані́юмь.

102. *Призренски.* Оуздані́а да нѣсть никомоу ништа никак'ва; кто ли се пооузда за што, да плати самосед'мо.

Струшки има ништо м. ништа; тко м. кто.

Атонски и Бистрички имају натпис О оуздані́и; по том: ни оу чесомь м. ништа никак'ва.

Студенички има натпис О оуздані́и; по том: нѣє м. нѣсть; никомоу ни за што м. никомоу ништа никак'ва.

Ходошки, у натпису као и у осталом, следује Атонском; има: никоме ни вь чесомь м. ништа; платить м. плати.

Раковачки има натпис О оуздані́и; по том: ни за што м. ништа; што м. за што.

Раваннчки тога члана нема.

Теколијин-Софијски тога члана нема.

·рг· О соудоу отрочьскомь.

103. *Призренски.* Аште соу отроці́и, да се соуде прѣдь своими господарі́и како любѣ за своє дльговѣ; а за царевѣ да гредоуть прѣдь соуді́е, за крьвь, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣемь людьскыи.

Струшки има а што м. аште; грѣдоу м. гредоуть.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣні́и соуда; што се тиче текста: и за прѣмь м. за прѣемь.

Бистрички има натпис О соудѣ; по том: а што м. аште; иначе се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О соудѣ; по том: соудеть м. соуде; любеть м. любѣ; хоусарѣ м. гоусарѣ; и за м. за.

Раковачки има натпис О соудехь отрокомь; по том: што м. аште; крив'доу м. крьвь; и за тата м. за тати; за гоусара м. за гоусарѣ; за то да идоу на соуді́е м. за прѣемь людьскыи.

Раваннчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Изгледа да би боље било метнути А што у почетку текста место Аште.

Овај је члан у вези са 183 и са 192.

поҳвал'наа; они-зіи коны наезны въси да се оузмоу; половина царствоу ми, а половина ономоу-зіи кога-но соу наыҳаліи.

Струшки има ни зашто м. ништо.

Атонски има натпис О наюздѣ, а по том цео члан овако: **Силѣ да нѣсть никомоу ни за юдинь дльгь оу земли царьскои; ако ли кога обрѣте наюзда или сила поҳвальна, они-зи кони наюздни вьси да се оузмоу, половина цароу, а половина ономоу-зи на кога соу наыҳали, и чловѣци наыҳалци да пріимоуть казнь како пише оу законникоу светиҳь отьць оу градсціиҳь гранаҳь, да моучить се ыко и волныи оубыца.**

Бистрички препис има све као Атонски; само има ако ли га м. ако ли кога; законоу м. законникоу.

Ходошки са свим следује Атонскоме, почевши од натписа; иначе има аште ли кого м. ако ли кога; вьзмоуть м. оузмоу; ономоуи м. ономоу-зи; пишеть м. пише; вь законѣ м. оу законникоу; градскыҳь м. градсціиҳь.

Раковачки има натпис О насиліи; по том: ни за што м. ништо; царевои м. царства ми; они м. они-зіи; царь м. царствоу ми; половина на кога м. половина ономоу-зіи кога-но.

Раванички следује тексту Атонском; иначе има цар'скои земли м. земли царьскои; наиђе м. обрѣте; сила иліи наезда м. наюзда или сила; они м. они-зи; вьси нема: нема ономоу-зи; и тіи насилніци м. чловѣци наыҳалци; казань м. казнь; се пише м. пише; оу градсціиҳь и даље до краја изостављено је у Раваничком.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 60; у J. Ђорђевића 63) следује такође Атонском, и има тај члан овако: **О насилію. Насиліа да нѣсть никомоу ни за едно доуговане оу царевои земьли; ако ли се комоу оучини насиліе или с коньми на кого наыҳавьши скоримь ездомь, тко би то оучинно, они кони вьси да се оузмоу, половина царю, а половина ономоу на кога соу наыҳали, а ти насильници да примоуть казань како оуспише оу законоу светыҳь отьць.**

И овде су пред нама две редакције; једна старија у Призренском и Струшком, а друга познија у Атонском и осталим рукописима.

·рв· О оүзданіюмь.

102. *Призренски.* Оүзданіа да нѣсть никомоү ништа никак'ва; кто ли се пооүзда за што, да плати самосед'мо.

Струшки има ништо м. ништа; тко м. кто.

Атонски и Бистрички имају натпис О оүзданіи; по том: ни оү чесомь м. ништа никак'ва.

Студенички има натпис О оүзданіи; по том: нѣе м. нѣсть; никомоү ни за што м. никомоү ништа никак'ва.

Ходошки, у натпису као и у осталом, следује Атонском; има: никоме ни вь чесомь м. ништа; платить м. плати.

Раковачки има натпис О оүзданіи; по том: ни за што м. ништа; што м. за што.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рг· О соүдоү отрочьскомь.

103. *Призренски.* Аште соү отроціи, да се соүде прѣдь своими господаріи како любѣ за свое дльговѣ; а за царевѣ да гредоүть прѣдь соүдіе, за крьвь, за враждоү, за тати, за гоүсарѣ, за прѣемь людьскыи.

Струшки има а што м. аште; грѣдоү м. гредоүть.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣніи соүда; што се тиче текста: и за прѣмь м. за прѣемь.

Бистрички има натпис О соүдѣ; по том: а што м. аште; иначе се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О соүдѣ; по том: соүдеть м. соүде; любеть м. любѣ; хоүсарѣ м. гоүсарѣ; и за м. за.

Раковачки има натпис О соүдехь отрокомь; по том: што м. аште; крив'доү м. крьвь; и за тата м. за тати; за гоүсара м. за гоүсарѣ; за то да идоү на соүдіе м. за прѣемь людьскыи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Изгледа да би боље било метнути А што у почетку текста место Аште.

Овај је члан у вези са 183 и са 192.

·рд· О приставоу безь моужа.

104. *Призренски.* И да се не навѣде приставь на женоу къди нѣсть моужа дома; ни да се позива жена безь моужа; нъ да си даа жена моужоу гласъ да греде на соудь; оу том'-зіи моужь нѣсть крывь, догда моу даде гласъ.

Струшки има моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; догде м. догда.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣнін соуда; по том има: моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моужоу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Бистрички има натпис О позваніи; по том: кьда м. къди; дасть м. даа; моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Студенички има натпис О приставоу; по том да не кривь м. нѣсть крывь.

Ходошки има натпис О позиваніи; по том: моужа ее вь домоу м. моужа дома; дасть м. даа; гредеть м. греде; вь том-зи м. оу том'-зіи; докле моу не пріидеть гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раковачки има натпис О женахь; по том: покоуси м. навѣде; каде м. къди; ніе м. нѣсть; дома моужа м. моужа дома; брезь м. безь; да да м. да си даа; иде м. греде; оу томоу м. оу том'-зіи; ніе м. нѣсть; докле моу даде гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раванички има тај члан овако: Законь царевь. Да се не посилаеть посьланикь соудіинь на женоу, ни да се позива жена егда нѣе моужа дома, нь да оговорит моужа своего како несть кривь.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ре· О потвороу книжномь.

105. *Призренски.* Книге цареве коіе приносе прѣдь соудіе за што любо, тере ихь потвори законикь царства ми, што сьмь записаль кою любо книгоу; оне-зіи [книге] коіе потвори соудь, те-зіи [книге] да оузмоу соудіе и да ихь принесоу прѣдь царство ми.

Струшки има книгє м. книзє оба пута.

Атонски и Бистрички имају натпис О книгахь царєвѣхь; по том: потвара м. потвори; законникь царєвь м. законикь царства ми; што є записаль царь комоу любо книгоу м. што сьмь записаль кою любо книгоу; книгє м. книзє оба пута; прѣдь цара м. прѣдь царство ми.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: коє сє м. коιє; та ихь потвара м. терє ихь потвори; царєвь м. царства ми; што є записаль царь комоу любо книгоу м. што сьмь записаль кою любо книгоу; книзє м. книгє; потворить м. потвори; вьзмоуть м. оузмоу; принєсоуть м. принєсоу.

Раковачки има натпис О книга царскынихь; по том: ако ихь м. терє ихь; соудіа царєвь м. законикь царства ми; што є записано оу книги м. што сьмь записаль кою любо книгоу; онє книгє коє соу потворєнє соудіамь и тє книгє да оузмоу соудіє и да принєсоу прѣдь цара м. онє-зіи книзє и д. до краја.

Раванички има предругојачен текст који гласи: О кнігах царєвихь. Книгє царєвє што сє находє и коє сє прєдь соудиιє закономь пріносє, потрєба соудиιє да сматрають, ако их прєсоуждоуєрви законь царєвь, што ιє записал господінь царь комоу, онє книгє коιє повьтора прьви законь, да ихь оузмоу соудиιє и пріносоу прєдь цара.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 61; у Ј. Ђорђевића 64) следује Раваничком тексту, само има царскє м. царєвє; што м. коє; износєть прєдь соудію м. прєдь соудиιє закономь пріносє; да имають соудіє сьматрати м. потрєба соудиιє да сматраюєть; оуставь м. законь; свєтли царь м. господінь царь; повтараюєть оуставь м. повьтора прьви законь.

Призренски рукопис има у овом члану двапут книзє м. книгє. Исправка је учињена по препису Струшком, у коме је текст исправан.

·рѕ· О дворанѣхь.

106. *Призренски.* **Дворанѣ властѣоскы, ако оучины коιє зло кто оть нихь; кто боудѣ [проніарєвикь], да га оправѣ отчина дроужина [поротомь]; ако ли ιєсть сєбьрь, да хыти оу котьль.**

Струшки има властєльсци м. властѣоскы; пронирєвикь м. принiарєвикь (како је, очевидном погрешком у Призренскоме); поротомь м. потворомь; хвати м. хыти.

Атонски овога члана нема.

Бистрички има натпис као и Призренски; по том: властельци м. властѣоскы; хвати м. хыти; иначе је све као у Призренском, тако како је исправљен из Струшкога.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки има натпис О дворанехъ; по том: властел'сци м. властѣоскы; оть ныхъ м. кто оть нихъ; поротомь м. потворомь; хвати м. хыти.

Раванички тога члана нема.

Теколијин-Софијски тога члана нема.

Призренски рукопис има погрешно прининыревникь м. проніаревникь, и потворомь м. поротомь, што је, према оба остала, исправљено.

·рз· О оубіиствоу сокал'ника.

107. *Призренски.* Кто се наиде [отбивь] соудина сокал'ника, или пристава, да се плѣни, и да моу се въсе оузмѣ што има.

Струшки има одбивь м. оубывь; соколаника м. сокал'ника; да моу м. да моу се.

Атонски и Бистрички имају тај члан с натписом За отбои; по том: отбывь м. оубывь; посьлника м. сокал'ника; вьсе да моу се м. и да моу се въсе.

Студенички има овај члан под натписом О приставоу (одмах после 104); по том: и кто се нагне м. кто се наиде; отбивь м. оубывь; посьльника м. сокал'ника.

Ходошки има обрѣте м. наиде; отбивь м. оубывь; посльника м. сокал'ника; плѣнить м. плѣни; и вьсе да моу се вьзметь м. и да моу се въсе оузмѣ.

Раковачки има натпис О приставоу; по том; наге м. наиде; отбывь м. оубывь; посланика м. сокал'ника; оплѣни м. плѣни; да се оуз'ме въсе што годь има м. и да моу се въсе оузмѣ што има.

Раванички има тај текст предругојачен овако: Аште кто самоволынь и сіланъ и обезчьстить посланика, да платить ·р· перперь, аште лі оударить, да моу се све оузьме и опленн.

Теколијин-Софијски (у Флоринскога 61; у Ј. Ђорђевића 65) следује Раваничкоме, али предругојачава даље; тако има: силань и безобразань м. и сіланъ; посланика господьскаго м. посланика; оударить его тан насильникь м. оударить; вьсего своего да лишить се м. да моу се све оузьме и опленн.

Струшки има царевѣ м. царства ми; ли м. моу.

Атонски и Бистрички имају натпис О соудіахь; по том: царевѣ м. царства ми; свога м. своега.

Ходошки има, такође, натпис О соудіахь; по том: царевѣ м. царства ми; вьзети м. оузети; своего м. своега.

Раковачки има, такође, натпис О соудіахь; по том: идоу м. гредоу; царевои м. царства ми; и оу своихь сеіи м. и своеи области; ни шта любо м. ни ино што любо; што ко м. што моу.

Раванички има исти натпис, а по том: когда идоу м. коудѣ гредоу; царевои м. царства ми; развѣ кто моу што поклони м. развѣ поклона, што моу кто поклони.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) следује Раваничком, и има тај текст овако: Соудіе кои идоу по царевои земли и по своеи области, да нѣсть волынь оузети оброка силомь, ни ино што годь разьма поклона што моу тько поклони оть своего хотѣніа.

·рві· О соудіиие срамоте.

111. *Призренски.* Кто се наиде соудію осрамотивь; ако боудѣ властѣлинь, да моу се въсе оузме; ако ли село, да се распѣ и плѣніи.

Струшки нема тај члан потпуно сачуван; оно што је сачувано, слаже се с овим текстом.

Атонски има све оузме м. въсе оузме.

Бистрички се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има аште се кто обрѣштеть м. кто се наиде; аште боудеть м. ако боудѣ; вьзметь м. оузме; распеть и плѣнить м. распѣ и плѣніи.

Раковачки има и кто м. кто; наге м. наиде; осрамотивь соудію м. соудію осрамотивь; ако лі е м. ако ли.

Раванички има текст, нешто предругојачен, овако: И кто се обрѣте соудію обезьчьстивь да моу се вьзме и разаспе вьсе имение юго, ако лі село, и то да се плени.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) има, у истоме правцу, текст још већма предругојачен и раширен овако: Ако ли се тко наће соудію обезчастивь, ако боуде властелинь да моу се вьзьметь вьсе достоаніе и да моу се вьсе расточить; ако ли кое мѣсто или сѣло, да се поплѣнить, нь да моу се вьзде велика почасть чинити (Т. оучинить).

свога још на стр. 160 под бр. 159. Тај се други текст ничим знатним не разликује од овде упоређенога; само што на завршетку има отъ овцє динаръ. о правє динаръ, и нема онога додатка динаръ ·д· новца.

Раванички има тај члан предругојачен овако: О данкоу. Посадьникоу соудiиноу подобаєт от земьлю оузети ·г· перпери, от села ·г·, от мліна ·г· од вінограда ·г·, от коня перперь, от града конь и світе, оть кобіль ·s· дінара, оть говедчета ·д· динара, от брава ·в· дінара.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 62; у Ј. Ђорђевића 66) следује тексту Раваничком, само што има оть землю м. оть земьлю оузети; оть села ·г· перпере, оть вьсего ·г· перпере м. оть села ·г·; халине м. світе.

Очевидно је да је у оба најстарија рукописа на крају таксе оно оправѣ, од правѣ погрешно; зато сам и ставио на то место по Атонском и Бистричком от брава. Раковачки варијанат от краве нисам могао узети зато што је крава обухваћена *говечетом*, а *брав* се овде тиче оваца, које би, доиста, без тога, остале непоменуте. За чудо је ипак како таква погрешка да се увуче баш у два преписа који показују најстарији текст.

·р.ѳ.· О отровѣхъ.

109. *Призренски.* Магiиникъ и отровникъ кои се наиде облично, да се каже по законоу светыихъ отьць.

Струшки има отравьникъ м. отровникъ; наге м. наиде.
Атонски и Бистрички тога члана немају.
Ходошки тога члана нема.
Раковачки има тај члан напред, после чланака о јеретицима; што се тиче текста, има наге м. наиде; скаже м. каже.
Раванички тога члана нема.
Текелијин-Софијски тога члана нема.

·раі· О силію.

110. *Призренски.* Соудiе коудѣ гредоу по земли царства ми и своеи области да нѣсть вол'нъ оузети оброка по силѣ, ни ино што любо развѣ поклона; што моу кто поклони оть своега хотѣніа.

Струшки има **царевє м. царства ми; ли м̃. моу**.

Атонски и Бистрички имају натпис О **соудіахь**; по том: **царевє м. царства ми; свога м. своєга**.

Ходошки има, такође, натпис О **соудіахь**; по том: **царевѣ м. царства ми; вьзети м. оузети; своего м. своєга**.

Раковачки има, такође, натпис О **соудіахь**; по том: **идоу м. гредоу; царевои м. царства ми; и оу своихь селіи м. и своеи области; ни шта любо м. ни ино што любо; што ко м. што моу**.

Раванички има исти натпис, а по том: **когда идоу м. коудѣ гредоу; царевои м. царства ми; развѣ кто моу што поклони м. развѣ поклона, што моу кто поклони**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) следује Раваничком, и има тај текст овако: **Соудіе кои идоу по царевои земли и по своеи области, да нѣсть волинь оузети оброка силомь, ни ино што годь разьма поклона што моу тько поклони оть своего хотѣніа**.

·рві· О соудіине срамоте.

111. *Призренски.* **Кто се наиде соудію осрамотивь; ако боудѣ властѣлинь, да моу се вьсе оузме; ако ли село, да се распѣ и плѣніи.**

Струшки нема тај члан потпуно сачуван; оно што је сачувано, слаже се с овим текстом.

Атонски има **све оузме м. вьсе оузме**.

Бистрички се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има **аште се кто обрѣштеть м. кто се наиде; аште боудеть м. ако боудѣ; вьзметь м. оузме; распеть и плѣнить м. распѣ и плѣніи**.

Раковачки има **и кто м. кто; наге м. наиде; осрамотивь соудію м. соудію осрамотивь; ако лі е м. ако ли**.

Раванички има текст, нешто предругојачен, овако: **И кто се обрѣте соудію обезьчьстивь да моу се вьзме и разаспе вьсе имение его, ако лі село, и то да се плени**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) има, у истоме правцу, текст још већма предругојачен и раширен овако: **Ако ли се тко наће соудію обезчьстивь, ако боуде властелинь да моу се вьзьметь вьсе достоиніе и да моу се вьсе расточить; ако ли кое мѣсто или сѣло, да се поплѣнить, нь да моу се вьзде велика почасть чинити (Т. оучинить)**.

·рг͞і· О оутеченіи тьмничномь.

112. *Призренски.* **Кои чловѣкь оутече ись тьмнице, сь чимь пріидѣ на дворь царства ми; или юсть чловѣкь царства ми, или црьковны, или властѣл'скы; сь тем'-зіи да юсть свободьнь; аште юсть оутѣк'ль, оу тога-зіи чловѣка што боудѣ оставиль, тъ-зіи да има комоу боудѣ оутѣкьль.**

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О соужнихь**, а по том: **соужьньства** м. **тьмнице; пріидеть** м. **пріидѣ; царевь** м. **царства ми; царевь чловѣкь** м. **чловѣкь царства ми; а што юсть отбѣгль оу тога-зи чловѣка комоу юсть оутекьль, то-зи да юсть комоу юсть оутекьль** м. **аште юсть оутѣк'ль** и д. до краја.

Студенички има **придеть** м. **пріидѣ; властеоски** м. **властѣл'скы; аште юсть отбѣгль, оу тога-зи чловѣка комоу юсть оутѣкль, то-зи да юсть кь комоу юсть оутѣкль** м. **аште юсть оутѣк'ль** и даље до краја.

Ходошки има натпис **О соужнюхь**; по том: **соужьньства** м. **тьмнице; пріидеть** м. **пріидѣ; царевь** м. **царства ми** оба пута; **а што есть отбѣгль оу тоги чловѣка, комоу есть оутекьль, то-зи да есть комоу есть оутекль** м. **аште юсть оутѣк'ль** и д. до краја.

Раковачки има натпис **О соужнихь кои оутече из темнице**; по том: **Аште кои** м. **кои; темнице** м. **тьмнице; царства моего чловѣкь** м. **чловѣкь царства ми; темже** м. **сь тем'-зіи; одбегло** м. **оутѣк'ль; тога чловѣка комоу юсть оутекло, тога да юсть на комоу ю оутекло** м. **оу тога-зіи чловѣка** и осталог до краја.

Раванички има тај текст овако предругојачен: **О соужнехь. Кои чловѣкь оутече сь соужьнства, сь чимь любо и придеть вь дворь царевь, илі есть царевь чловѣкь илі црьковьни, илі властельскіи, ть да есть свободьнь, аште лі отбѣгль оубога чловѣка, тоговь паки да боудеть.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 64; у Ј. Ђорђевића 68) има текст још већма предругојачен овако: **Кои соужань, сірѣчь робь, избегьнеть из робьства с чим, и пріидеть на дворь царевь или кь царевоу чловѣкоу, или црьковьномоу или властельскомоу, таи да есть слободань, аште есть отбегаль оть оубога чловѣка, комоу есть оутекаль, то да есть.**

Рекао бих да би умесно било аште ѥсть оутѣк'ль заменити версијом а што итд. како се тај одсек у Атонском и Ходошком рукопису започиње.

·рді· О соужни.

113. *Призренски.* **Кои се соужьнь дрьжіи оу двороу царства ми, тере оутече на дворь патріар'шь, да ѥсть свобод'нь; и такожде на дворь царевь, да ѥсть свободь.**

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тај текст другојачије стилизован овако: **Кои се соужьнь дрьжи оу двороу црьковномь, тере оутече оу царевоу полатоу, да ѥсть сво(во)дьнь, такожде и кои соужьнь оутече на дворь патріарховь, да ѥсть свободьнь.**

Студенички има онако као Атонски; осим што има **патріаршь** м. **патріарховь**.

Ходошки следује тексту Атонском, само што има **дрьжить** м. **дрьжи**; **вь дворѣ** м. **оу двороу**; **та** м. **тере**; **та кои** м. **такожде и кои**.

Раковачки има текст такође по Атонском само што има **тоуцакь** м. **соужьнь**; **паки** м. **тере**; **тоуцакь** м. **соужьнь**.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 64; у Ј. Ђорђевића 68) има тај члан скраћен и састављен са 112 овако: **Кои се соужань дрьжить оу двороу црьковьномоу, тере оутече оу царевоу полатоу, да есть свободань.**

·реі· О ем'ствоу.

114. *Призренски.* **Људіе кои се вракыю изь тоужде землѥ оу землю царства ми; кто боудѣ побѣгль оть ем'ства; они-зіи ем'ци кои соу по тога-зіи чловѣка, ништа да не плакыю.**

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис **О людѣхь властѣльсцѣхь**; по том: **тоугиѥ** м. **тоужде**; **царевоу** м. **царства ми**; **по томоуи чловѣкоу** м. **по тога-зіи чловѣка**; **плакыють** м. **плакыю**.

Бистрички нема натписа као Атонски; иначе се с њиме слаже, само што има **кои то соу по томоуи чловѣкоу** м. **кои соу то тога-зіи чловѣка**.

Раванички има тај текст предругојачен овако: **Яште кто нанће блізоу царевє земьлє, да не оузме; ако ли оузме те рече: ако кто позна, вьзвраштоу ѥмоу, и тон, пришьдь, познает то и похватить и оузметь, да се каже ꙗко тьть и хоусарь и да плати вьсе. Яште лі же нанће оу тоуђен земли на воисци, да носи предь господара и воѥводоу.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 66; у Ј. Ђорђевића 70) има налик на Раваничко, али краће предругојачење, овако: **Яште кто наће блиѕоу земле царевє, да не вьзметь; аште речеть: вьзвратимь аште кто познать, аште о томь царю не вьзвѣстить, да ѥсть ꙗко тать и гоусарь, да платить вьсе; аште ли нанде оу тоуђои земли на воисци, да има носити предь своего капетана и предь воеводоу.**

Атонски и Ходошки показују покушај исправке, за који не бих рекао да је за руком испао. И први текст и исправка остају с тамноћом и непотпуношћу.

·рии· О прѣшьствію.

117. *Призренски.* **Што ѥсть комоу прѣшло оу царевоу землю или изь града, или и-жоупѣ коѥ до прієтіа господина цара, догдѣ нѣсть било царево, нъ ѥ било инога господара; оть тога-зіи врѣмене што ѥсть чловѣкь или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣєти господина цара, то-зіи да се не иште; рекше кѫда ѥ било размиріе; а нѣсть била землы и градове царевіи.**

Струшки тога члана нема.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има **оть града или оть жоупѣ што ѥ** м. **изь града или и-жоупѣ коѥ**; **доклє** м. **догдѣ**; **аште** м. **ако боудѣ**; **по прінєти** м. **прѣєти**; **то-зи да се иште** м. **то-зіи да се не иште** итд. до краја. Последње две реченице Бистрички нема.

Раковачки има **дошло** м. **прѣшло**; **аште** м. **ако**; **дошло** м. **прѣшло**; **пріети** м. **прѣєти**; **то** м. **то-зіи**; **иште** м. **не иште**.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

въспет, аште и много что та землꙗ постраждеть. У том je рукопису додатак тај смештен као засебан, 93-ћи, члан (у издању Флоринскога). Флорински, стр. 233, сматра тај додатак као unicum сачуван у Раваничком рукопису. Ја мислим да је то произвољан додатак каквих имају пуно познији рукописи, и не бих га могао сматрати као unicum. Члан 115 Душанов бави се о унутрашњим стварима, и није веровати да се онда осећала потреба да се *законом* што прописује за иностранце или бегунце из страних држава.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 65; у Ј. Ђорђевића 69) следује Раваничком, само што има тко е чиега м. кто; тоуѣе м. тоужден; своего м. свога; повратить м. възвратить. Додатак Раваничкога налази се и овде.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Ходошкога, пошто њоме текст постаје нешто прецизнији.

·рзі· О обрѣтели.

116. *Призренски.* Кто што наиде оу царевѣ земли; да не оузме тере да не рече вратикю, ако кто позна; ако ли похвати, или оузме, да плати што тать или гоусарь; а што наиде оу тоугои земли на воисцѣ, да вѣде и несе прѣдь цара и воеводоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О обрѣтели; по том: нагю м. наиде тере рече м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; тере м. ако ли; како м. што; нагю м. наиде; тоугюи м. тоугои; воеводе м. воеводоу.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има нагю м. наиде; възметь м. оузме; та речеть м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; аште м. ако; што позна м. позна; та м. ако ли; възме м. оузме; ꙗко м. што; аште м. а што; тоуждеи м. тоугои; воеводы м. воеводоу.

Раковачки има натпис О обрѣтеніи; по том: что наге ко оу царевои м. кто што наиде оу царевѣ; да не м. тере да не; вратити кю м. вратикю; ако не позна м. ако кто позна; и похвати м. ако ли похвати; тать и гоусарь м. тать или гоусарь; аште м. а што; тоуждои м. тоугои; воисціи м. воисцѣ; воеводе м. воеводоу.

Раванички има тај текст предругојачен овако: Аште кто наиће блізоу цареве земьлю, да не оузме; ако ли оузме те рече: ако кто позна, възвраштоу юмоу, и тои, пришьдь, познает то и поұватить и оузметь, да се каже ѩко тьть и хоусарь и да плати вьсе. Аште лі же наиће оу тоуђеи земли на воисци, да носи предь господара и воюводоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 66; у Ј. Ђорђевића 70) има налик на Раваничко, али краће предругојачење, овако: Аште кто наће близоу земле цареве, да не възметь; аште речеть: възвратимь аште кто познать, аште о томь царю не възвѣститъ, да юсть ѩко тать и гоусарь, да платить вьсе; аште ли наиде оу тоуђои земли на воисци, да има носити предь своего капетана и предь воеводоу.

Атонски и Ходошки показују покушај исправке, за који не бих рекао да је за руком испао. И први текст и исправка остају с тамноћом и непотпуношћу.

·рні· О прѣшьствію.

117. *Призренски.* **Што юсть комоу прѣшло оу царевоу землю или изь града, или и-жоупѣ коіе до пріетіа господина цара, догдѣ нѣсть било царево, нъ ю било инога господара; оть тога-зіи врѣмене што юсть човѣкь или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣети господина цара, то-зіи да се не иште; рек'ше къда ю било размиріе; а нѣсть била землы и градове царевіи.**

Струшки тога члана нема.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има оть града или оть жоупѣ што ю м. изь града или и-жоупѣ коіе; доклю м. догдѣ; аште м. ако боудѣ; по пріиюти м. прѣети; то-зи да се иште м. то-зін да се не иште итд. до краја. Последње две реченице Бистрички нема.

Раковачки има дошло м. прѣшло; аште м. ако; дошло м. прѣшло; пріети м. прѣети; то м. то-зін; иште м. не иште.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

продасть оу без'цѣніе; вол'но да проходи въсакы по трьговѣхь, и воломь да походы въсакы своомь коуплом.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају трьговца м. кога члокѣка; коуплю кою м. коуплю; да си м. да; сь своомь м. въсакы своомь.

Студенички има забавить м. забавити; коега трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; да си походи м. да походы.

Ходошки има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; волею да си походить сь своею коуплею м. воломь да походы и осталога до краја.

Раковачки има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; въсакы по градовы и по трьговихь сь своимь трьгоиа м. въсакы по трьгокѣхь и осталога до краја.

Раванички има тај текст овако: Царииникь царевь да несть вольнь забавіти илі задрьжати трьговца да моу кою коуплю оузме оу безцѣние, алі што силомь да моу наметьне, нь вольно есть да проходи вьсакь трьговць по цареви земльи без єдіного соумненіа.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 72) има прву половину (свршетак безцѣние) као Раванички, а остало краће, овако: вольно да проходи свакы по трьгокыхь и вольно да трьгоуе сь своимь коуплом.

·ркв· . . . .

121. *Призренски.* Да нѣсть вол'нь властѣлинь ни маль ни великь; ни кто любо, задрьжати и зароучити свое людіи или ине трьгов'це да не гредоу на трьговѣ царевѣ да греде въсакь свободно.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има ни инь кои любо м. ни кто любо; или зароучити м. и зароучити.

Студенички има или зароучити м. и зароучити.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има да приходе въсакы свободно по царевои земли м. да не гредоу и осталога до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ркг· О трьгов'цѣхь.

122. *Призренски.* Ако ли кои властѣлинь задрьжи трьгов'ца, да плати ·т· перперь; ако ли га цариникь задрьжи, да плати ·т· перперь.

Струшки има другу половину тога члана са свим овако као у Призренском.

Атонски има оудрьжи м. задрьжи (само први пут).

Бистрички има властелинь м. кои властѣлинь; иначе се у свем слаже с Призренским.

Студенички има само прву половину, а оне друге (о царинику) нема. У првој има властелинь м. кои властѣлинь.

Ходошки има аште м. ако; задрьжить м. задрьжи; платить м. плати; аште м. ако; задрьжить м. задрьжи.

Раковачки има ако ли м. ако ли кои; другу половину, о царинику, нема.

Раванички има аште м. ако ли; другу половину, о царинику, нема.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 72) има аште м. ако ли; задрьжить м. задрьжи; платить м. плати; аште ли цариникь м. ако ли га цариникь задрьжи; платить м. плати. Међу тим Софијски има као Раковачки и Раванички само прву половину.

(·ркд·) О сасехь *(Рак.)*.

123. *Призренски.* О трьговѣхь што соу коудѣ посекли Сасі горѣ до сіега-зіи сьбора; тоу-зи землю да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу безь прав'дѣ оузели землю, да се соудѣ сь нимь властѣле закономь светаго кралы; а оть сьда напрѣда Сасинь да нѣ сѣче; а што сече, онога-зіи да не тежи, ни людіи да не сагы; (Рак. ни властелинь люди да не сели) тьк'мо да стои поуста да расте гора; никто да не забрани Сасиноу горѣ, колико ѥсть трѣбе трьгоу толико-зіи да сѣче.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има томе члану натпис О Сасехь; по том: по м. о; сицеваго м. сіега-зін; тоу м. тоу-зи; имають м. имаю; коемоу м. комоу; законикомь царевінмь м. закономь светаго крала; сьдь м. сьда; напрѣдь м. напрѣда; посече м. сече; оноу землю м. онога-зін; сели, ни властелинь люди да не сели м. не сагы; волы м. трѣбе; толико м. толико-зін.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

У Призренскоме је препису овај члан састављен са ·ркг·, али пошто ·ркд· нема, а после следује ·рке· очевидно је да је погрешка. Раковачки га има у свему као засебан члан, и по њему би мислим требало и почетне речи О трьговехь заменити бољима По трьговѣхь.

·рке· О законѣ градовомь.

124. *Призренски.* Градовѣ грьчьціи коехь есть *пріель* господинь царь; што имь юсть оучиниль, хрисовоулює и простаг'ме; што си имаю гдѣ и дрьже до сіега-зін събора, то-зін да си дрьже и да имь юсть тврьдо, и да имь се не оузме ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхь; по том: коихь м. коехь; приюль м. пріемь; што имь записаль м. што имь юсть оучиниль; што си имаю и дрьже до сиега сьбора м. што си имаю гдѣ и дрьже до сіега-зін събора; да имь ю м. и да имь юсть.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис тога члана О грьцѣхь; по том: кого м. коехь; примно м. пріемь; оучинио м. оучиниль; что имаю м. што си имаю; сицеваго м. сіега-зін; то да юсть тврьдо м. то-зін да си дрьже и да имь юсть тврьдо.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

У тексту стоји погрешно пріемь, које је из Бистричкога преписа замењено речју пріель.

·ркг· О трьгов'цѣхь.

122. *Призренски.* Ако ли кои властѣлинь задрьжи трьгов'ца, да плати ·т· перперь; ако ли га цариникь задрьжи, да плати ·т· перперь.

Струшки има другу половину тога члана са свим овако као у Призренском.

Атонски има оудрьжи м. задрьжи (само први пут).

Бистрички има властелинь м. кои властѣлинь; иначе се у свем слаже с Призренским.

Студенички има само прву половину, а оне друге (о царинику) нема. У првој има властелинь м. кои властѣлинь.

Ходошки има аште м. ако; задрьжить м. задрьжи; платить м. плати; аште м. ако; задрьжить м. задрьжи.

Раковачки има ако ли м. ако ли кои; другу половину, о царинику, нема.

Раванички има аште м. ако ли; другу половину, о царинику, нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 72) има аште м. ако ли; задрьжить м. задрьжи; платить м. плати; аште ли цариникь м. ако ли га цариникь задрьжи; платить м. плати. Међу тим Софијски има као Раковачки и Раванички само прву половину.

(·ркд·) О сасехь *(Рак.)*.

123. *Призренски.* О трьговѣхь што соу коудѣ посекли Сасi горѣ до сiега-зiи събора; тоу-зи землю да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу безь прав'дѣ оузели землю, да се соудѣ сь нимь властѣле закономь светаго кралы; а оть съда напрѣда Сасинь да нѣ сѣче; а што сече, онога-зiи да не тежи, ни людiи да не сагы; (Рак. ни властелинь люди да не сели) тък'мо да стои поуста да расте гора; никто да не забрани Сасиноу горѣ, колико ѥсть трѣбе трьгоу толико-зiи да сѣче.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има томе члану натпис О Сасехь; по том: по м. о; сицеваго м. сіега-зін; тоу м. тоу-зи; имають м. имаю; коемоу м. комоу; законикомь царевінмь м. закономь светаго кралы; сьдь м. съда; напрѣдь м. напрѣда; посече м. сече; оноу землю м. онога-зін; сели, ни властелинь люди да не сели м. не сагы; волы м. трѣбе; толико м. толико-зін.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

У Призренскоме је препису овај члан састављен са ·ркг·, али пошто ·ркд· нема, а после следује ·рке· очевидно је да је погрешка. Раковачки га има у свему као засебан члан, и по њему би мислим требало и почетне речи О трьговехь заменити бољима По трьговѣхь.

·рке· О законѣ градовомь.

124. *Призренски.* Градовѣ грьчьціи коехь есть *пріель* господинь царь; што имь юсть оучиниль, хрисовоулюе и простагме; што си имаю гдѣ и дрьже до сіега-зіи съборa, то-зіи да си дрьже и да имь юсть тврьдо, и да имь се не оузме ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхь; по том: конхь м. коехь; прниель м. пріемь; што нмь записаль м. што нмь юсть оучиниль; што си имаю и дрьже до снега сьбора м. што си имаю гдѣ н дрьже до сіега-зіи съборa; да имь ю м. и да имь юсть.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис тога члана О грьцѣхь; по том: кого м. коехь; примио м. пріемь; оучинио м. оучиниль; что имаю м. што си имаю; сицеваго м. сіега-зіи; то да юсть тврьдо м. то-зіи да си дрьже и да имь юсть тврьдо.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

У тексту стоји погрешно пріемь, које је из Бистричкога преписа замењено речју пріель.

Раковачки има натпис О зидании града цароу; по том: да га праве градски люди тога града и вилаеть что ѥсть тога града м. да га направѣ и даље до краја.

Раваннчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Тешко је одлучити је ли уметак из Атонскога и осталих познија допуна, или је проста празнина у томе рукопису.

·рк҃з· О помокы царскои.

128. *Призренски.* Господинь царь кьди име сына женити или крьштеніе; и боудѣ моу на потрѣбоу дворь чинити и коукю; да вьсакь поможе маль и великь.

При последњој речи и Призренски рукопис има у ноти додато и голѣмь.

Струшки има маль и голѣмь м. маль и великь.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О царскои работѣ; по том: кьде м. кьди; крьстити м. крьштеніе: и боуде ѥмоу дворь м. и боудѣ моу на потрѣбоу дворь; вьсакы да поможе м. да вьсакь поможе.

Раваннчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рл· Области воеводамь.

129. *Призренски.* На воисцѣ на вьсакои да обладаю воеводѣ колико и царь; што рекоу да се чюю; ако ли ихь кто прѣчюю оу чемь; да ѥсть то-зи осоужденіе коѥ и онем'-зи кои бы цара прѣслоушали; и соудовѣ малы и голѣмы кои соу на воисцѣ да имь соудѣ воѥводѣ, а инь никто.

Струшки има тај члан исто овако.

Атонски има натпис О воискахь; по том: на всакои воисцѣ м. на воисцѣ на вьсакои; да имь ѥсть м. да ѥсть.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још нитко м. никто.

што има сь собомь да предасть гостникоу, или мало или велико, што годь има, и гостникь да сьхранить емоу; пакь онаи пришьльць кад хоће да моу вьсе гостьникь предасть, ако моу боуде што погиноуло, да платить емоу вьсе гостиникь.

·ркз· О градц'кои земли.

126. *Призренски.* Градца землы што ie около града што се на нои гоуси или оукрадѣ; да плати то-зін вьсе околина.

Струшки има все то-зи м. то-зін вьсе.

Атонски и Бистрички имају иеи м. нои; све то-зін м. то-зін вьсе.

Ходошки има тај члан овако: Градьскаа землы, што есть около, што се нагіе и хоуси или оукраде, да плати вьсе то-зи околина.

Раковачки има оубіе м. гоуси; вьсе то м. то-зін вьсе.

Раванички има а градьска м. градца; и тоу ако се што оукраде м. што се на нои гоуси или оукрадѣ; све м. то-зін вьсе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 69; у Ј. Ђорђевића 78) има тај члан овако: Градска земьлы што е около града, што се наће оу гоусін или оукраде, то вьсе да платить та околина.

·рки· О зиданіи града.

127. *Призренски.* За града зиданіе; гдѣ се градь обори или коула да га направѣ граждане тога-зін града *и жоупа што ієсть прѣдѣль тога града.*

Струшки има градозиданне м. града зиданіе; тога си м. тога-зін, по том још и жоупа што ієсть тога си .... Могло би се попунити речју града.

Атонски има тај члан овако: О зиданіи града. И где се градь обори или коула да га направе грагыне тога-зи града и жоупа што ієсть прѣдѣль тога-зи града.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има: тога-зи града м. прѣдѣль тога-зи града.

Ходошки следује Атонскоме, само има оборить м. обори; граждане м. грагыне; прѣдѣль того града м. прѣдѣль тога-зи града.

Раковачки има натпис О зидани града цароу; по том: да га правє градски люди тога града и вилаєть что ѥсть тога града м. да га направѣ и даље до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Тешко је одлучити је ли уметак из Атонскога и осталих познија допуна, или је проста празнина у томе рукопису.

·рк҃ѳ· О помокы царскои.

128. *Призренски.* Господинь царь къди имє сына жєнити или крьштєніє; и боудѣ моу на потрѣбоу дворь чинити и коукиѥ; да въсакь поможє маль и вєликь.

При последњој речи и Призренски рукопис има у ноти додато и голѣмь.

Струшки има маль и голѣмь м. маль и вєликь.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О царскои работѣ; по том: къдє м. къди; крьстити м. крьштєніє: и боудє ємоу дворь м. и боудѣ моу на потрѣбоу дворь; въсакы да поможє м. да въсакь поможє.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рл· Области воєводамь.

129. *Призренски.* На воисцѣ на въсакои да обладаю воєводѣ колико и царь; што рєкоу да сє чюѥ; ако ли ихь кто прѣчюѥ оу чємь; да ѥсть то-зи осоуждєніє коѥ и онєм'-зи кои бы цара прѣслоушали; и соудовѣ малы и голѣмы кои соу на воисцѣ да имь соудѣ воѥводѣ, а инь никто.

Струшки има тај члан]исто[.овако.

Атонски има натпис О воискахь; по том: на всакои воисцѣ м. на воисцѣ на въсакои; да имь ѥсть м. да ѥсть.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још нитко м. никто.

Ходошки има натпис О воисцѣхь; по том: на вьсакои воисцѣ м. на воисцѣ на въсакои; обладають м. обладаю; што повелѣвають да нхь слоуша вьсакь м. што рекоу да се чюю; аште ли кто прѣслоуша м. ако ли нхь кто прѣчюю оу чемь; да имь юсть м. да юсть; велици м. голѣмы.

Раковачки има натпис О воискахь; по том: на въсакои воисци м. на воисцѣ на въсакои; обладаеть воевода м. обладаю воеводѣ; слоуша м. чюю; не послоуша м. прѣчюю оу чемь; да моу юсть оно м. да юсть то-зи; кою би цара прѣслоушали м. кою и оием'-зи кои бы цара прѣслоушали; соудь м. соудовѣ; никтоже м. никто.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рла· О цркви.

130. *Призренски.* Црьковь кто обори на воисцѣ, да се оубіе *или* обѣси.

Струшки има или м. и.

Атонски тога члана нема.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има да се оубіеть или обѣсить м. да се оубіе и обѣси.

Раковачки има воискы м. воисцѣ; или м. и.

Раванички има илі да се обѣси м. и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Ђорђевића 74) има тај члан придодат спреда члану 131 и с њим спојен. Гласи му: Црьковь правосланьноу тко обори на воисци, да се оубіе или обесить.

Налазим да смисао тражи да се у тексту и замени са или, као што су и сачували сви други осим Призренскога преписа.

·рлв· О свадѣ.

131. *Призренски.* На воисцѣ свадѣ да нѣсть; ако ли се свадита два, да се біета, а инь никто одь воиникь да имь не поможе; ако ли кто потече и поможе на пор'вицоу, они-зіи да се бію.

Струшки има онь-зи да се оубию м. они-зіи да се бію.

Атонски има натпис О свадѣ; по том: не поможе на порвицоу м. не поможе; да се кажоуть: роуцѣ да имь се оусѣкоуть м. они-зіи да се бію.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само што има свада м. свадѣ; роуцѣ нимь се м. роуцѣ да нимь се.

Ходошки има натпис О свадѣ; по том: аште м. ако; не поможеть на порьвицоу м. не поможе; аште ли м. ако ли; поможеть м. поможе; да се кажоуть, роуцѣ да нимь се отсѣкоуть м. они-зіи да се бію.

Раковачки има консци м. консцѣ; сваде м. свадита; никтожь м. никто; онаи да се оубіе м. они-зіи да се бію.

Раванички има текст предругојачен овако: И на консцѣ сваде да несть. Єгда же два свадіта и биюта, инь оть воинь никтоже ни юдіноумоу да поможеть; егда же кто коемоу поможеть, томоу роуке да се отсѣкоут, не треба помагати нь възбраныти.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Ђорђевића 74) има на консци и м. на консцѣ; сваде м. свадита; два и біют се дроуги нитько м. два, да се біета, а инь никто; поможеть м. поможе на оба места; да моу се роукы отсекоуть м. на пор'вицоу, они-зіи да се бію.

Атонска измена припада познијем добу, ако не преписачима. Треба је, опет, имати на уму.

·рлг· О пленоу.

132. *Призренски.* **Што кто коупи оть плена изь тоугіє землє, што боудѣ плѣнюено, по царевѣ земли; да юсть вол'нь коупити оть тога-зіи плена, колико [и] оу тоугои земли; ако ли га кто потвори говорѣ оно-зі е мое, да га оправи порота по законоу; ере ю коупиль оу тоуждои земли, а не моу ни тать, ни проводьчіа, ни вѣстникь, тако-зи да си га има како свое.**

Струшки има коупить м. коупити; и оу тоугои м. оу тоугои.

Атонски има и оу тоугіи м. оу тоугои; тоугіи м. тоуждои; сьвѣтникь м. вѣстникь.

Бистрички се слаже с Атонским, само што има оу тоугіеи м. оу тоугои; ако ли кто потвори м. ако ли га кто потвори.

Студенички има натпис О коупиіи или проданіи; по том: и оу тоугіеи м. оу тоугои; тоугіеи м. тоуждои; свѣтникь м. вѣстникь.

запише баштиноу, и запише оу баштиноу, да дасть логофетоу ·л· перперъ за роусоволь, а діакоу за писаніе ·ѕ· перперъ.

···· О воисцѣ.

135. *Призренски.* Воиска коя греде по земли царевѣ, гдѣ падне оу ком'-зи селоу, дроуга коя по нои гредѣ, да не падне оу том'-зи селоу.

Струшки има оу конмь м. оу ком'-зи; по нои гредоуки м. коя по нои гредѣ.

Атонски има натпис О воисцѣ; по том: коемь м. ком'-зи; по нои идоукы м. коя по нои гредѣ.

Бистрички има све као Атонски; само што има по онои м. по нои.

Ходошки има коемь м. ком'-зи; по онои идоукі м. коя по нои гредѣ.

Раковачки има иде м. греде; царекои м. царевѣ; комь м. ком'-зи; паки дроуга по нюи иде м. дроуга коя по нои гредѣ; томь м. том'-зи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Въ лѣто ҂ѕѿ҃нв. индіктонь ·з·

··············

136. *Призренски.* Книга царства ми да се не прѣслоуша гдѣ приходи; или къ госпожди царици, или къ кралю, или къ властѣломь великымь и малимь и въсакомоу чловѣкоу; никто да не прѣчюе што пише книга царства ми; ако ли боудѣ такова-зи книга што не може он'-зи съвръшити; волы не има да дасть тъи чась, да греде опеть сь книгомь къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Струшки нема летописа и индикта. Иначе, што се тиче текста, има такова м. такова-зи; нема м не има; царство ми м. царствоу ми.

Атонски понавља летопис и индикт; по том има: цареа м. царства ми оба пута: такова м. такова-зи; къ цароу да оповѣда царствоу ми м. къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Раванички има тај текст предругојачен овако: **За поклисаре. Аште кои поклисарь иде не тоуждеи земьлие кь цароу илі кь иномоу господароу и где годь пріходить оу кои любо градь или оу село, да моу се да свега изобильно и да се прати от мѣста до мѣста и от села до села.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 72; у Ј. Ђорђевића 76) има натпис **О поклисарѣхь кои идоуть кь царю**; по том: **идеть** м. **греде**; **тоуѣе** м. **тоугие**; **или** м. **а или**; нема **одь господина цара**; **где годь** м. **гдѣ**; **приходить** м. **пріидоу**; **годь место или оу село** м. **любо село**; **почасть** м. **чьсть**; **задоста** м. **довол'но**; **да** м. **нъ да**; **пакі** м. **а да**; **иде** м. **греде**.

·рле· О баштине.

134. *Призренски.* **И што записоуие царь баштине; комоу запише село, да иесть логофетоу ·л· перперь за хрисовоуль; а комоу жоупоу одь въсакога села ·л· перперь, а діакоу за писаніе ·ѕ· перперь.**

Струшки има исти текст.

Атонски има натпис **О записаніи книгь**; по том: **запише господинь царь баштиноу** м. **записоуие царь баштине**; **село оу баштиноу** м. **село**; **свакога** м. **въсакога**; **по ·л·** м. **·л·**.

Студенички има натпис **О книгахь милостныхь**; по том: **господинь царь** м. **царь**; **села по ·л· перпера** м. **села ·л· перперь**.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: **и што запише господинь царь книгоу за баштиноу** м. **и што записоуие царь баштине**; **село оу баштиноу** м. **село**; **логодетоу** м. **логофетоу**; **всакого села** м. **въсакога села**.

Ходошки има натпис **О записаніи книгь**; по том: **запише господинь царь баштиноу** м. **записоуие царь баштине**; **село оу баштиноу** м. **село**; **по ·л·** м. **·л·**.

Раковачки има натпис **О хрисовоулехь царскихь**; по том: **писароу** м. **логофетоу**; **запише жоупоу** м. **жоупоу**. По том има додатак: **А оу скакомоу перпероу по ·еі· новаца въ то време тако е ишло.**

Раванички има предругојачен текст, који гласи: **О записаніи баштине. Аште комоу запише господинь царь баштіноу и запише село оу баштіноу, да се дае логофетоу за роусоволь ·л· перперь и дииакоу за писание ·ѕ· перьперь.**

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Ђорђевића 77) има тај члан овако: **О баштинахь. Свѣтьли царь што комоу**

запише баштиноу, и запише оу баштиноу, да дасть логофетоу ·л· перпѣрь за роусоволь, а діакоу за писаніе ·ѕ· перперь.

···· О воисцѣ.

135. *Призренски.* Воиска коꙗ греде по земли царевѣ, гдѣ падне оу ком'-зи селоу, дроуга коꙗ по нои гредѣ, да не падне оу том'-зи селоу.

Струшки има оу коимь м. оу ком'-зи; по нои гредоуки м. коꙗ по нои гредѣ.

Атонски има натпис О воисцѣ; по том: коемь м. ком'-зи; по нои идоукы м. коꙗ по нои гредѣ.

Бистрички има све као Атонски; само што има по онои м. по нои.

Ходошки има коемь м. ком'-зи; по онои идоукі м. коꙗ по нои гредѣ.

Раковачки има иде м. греде; царевои м. царевѣ; коимь м. ком'-зи; паки дроуга по нѥи иде м. дроуга коꙗ по нои гредѣ; томь м. том'-зи.

Раваннчки тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

Вь лѣто ҂ѕѿѯв. инь діктонь ·з·

....

136. *Призренски.* Книга царства ми да се не прѣслоуша гдѣ приходи; или къ госпожди царици, или къ кралю, или къ властѣломь великымь и малимь и въсакомоу чловѣкоу; никто да не прѣчюѥ што пише книга царства ми; ако ли боудѣ такова-зи книга што не може он'-зи съвршити; волꙗ не има да дасть тъи часъ, да греде опеть сь книгомь къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Струшки нема летописа и индикта. Иначе, што се тиче текста, има такова м. такова-зи; нема м не има; царство ми м. царствоу ми.

Атонски понавља летопис и индикт; по том има: царева м. царства ми оба пута; такова м. такова-зи; кь цароу да оповѣда царствоу ми м. къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Бистрички понавља летопис и индикт, по том се у свем слаже с Атонским; само што има још: кь великимь и малимь м. великыимь и малимь; никто да прѣчюю м. никто да не прѣчюю; ть часъ м. тъи часъ; оповѣдаа цароу м. оповѣ царствоу ми.

Ходошки такође понавља летопис и индикт, по том што се тиче царство ми и царевь следује у свему Атонскоме, а осим тога има преслоушать м. прѣчюю; пишеть м. пише; такова м. такова-зи; можеть м. може; не имать м. не има; кь ть часъ м. тъи часъ.

Раковачки понавља, такође, летопис и индикт; иначе следује Атонскоме, али има промена; тако: приде м. приходи; къ цароу или м. къ госпожди; кралю м. къ кралю; властеломь м. къ властѣломь; никтоже м. никто; прѣслоуша м. прѣчюю; вь книзѣ царевои м. книга царства ми; такои м. такова-зи; онаи м. он'-зи; или м. волы; иде м. греде.

Раванички нема летописа и индикта, а текст му гласи: О книгахь царевихь по земли. Книга царева где годь приде, илі кь госпожди царици, илі кь кралю, илі кь властелом великим илі малимь и вьсакомоу чловѣкоу, никто да не преслоуша заповесть царевоу.

Тевелијин Софијски (у Флоринског 74; у Ј. Ђорђевића 78) нема, такође, летописа и индикта; има још опет предругојачен текст, по нешто ближе к оригиналу. Тај текст гласи: О книгахь царевихь по земьли. Царева книга вьсака да се нигде не прѣслоушаеть, где годь приходи, или кь свѣтьлои царици, или кь кралю, или кь властелиноу великимь и малимь, и вьсакомоу чловѣкоу, нитько да не прѣслоушаеть книге цареве; ако ли боуде такова книга што не може онизыхь волы да дасть кь таи часъ.

·рли· О хрисоволыхь.

137. *Призренски.* Хрисоволи царства ми што соу оучиньени градовомь царства ми; што имь пише, да имь нѣсть вол'нь потворити ни господинь царь, ни инь кто; да соу хрисоволы тврьды.

Струшки има овакав исти текст.

Атонски има натпис О хрісовоулѣхь; по том: царски м. царства ми на оба места; тврьди царьсці м. тврьды.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхъ; по том: хрисовоули царіеви м. хрисоволи царства ми; градовомь царіевимь м. градовомь царства ми; да соу хрисовоули тврьди царьсци м. да соу хрисоволы тврьды.

Ходошки има царіеви м. царства ми; царіевомь м. царства ми; тврьди царьсціи м. тврьды.

Раковачки има хрисовоули што соу оучинени градовомь царскимь м. хрисоволи царства ми што соу оучинієни градовомь царства ми; да нѣсть м. да имь нѣсть; инь никто м. инь кто.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

·рл҃ѳ҃· О лъжи.

138. *Призренски.* Ако се обрѣте оу чіемь хрисоволи слово лъжно приписано, и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене на ино него што е повелѣло царство ми, да се ти-зіи хрисовоули раздѣроу, а он'-зіи векіе да не има баштине.

Струшки има хрисоволоу м. хрисоволи; прѣписанно м. приписано; обрѣтоу се м. и обрѣтоу се; прѣлагане м. прѣтворене; што не повелѣло м. него што е повелѣло; нема м. не има.

Атонски и Бистрички имају натпис О лъжномь писаніи; по том: аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; и рѣчи прѣлаганиѣ м. и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене; на ино што нѣ повелѣль царь м. на ино него што е повелѣло царство ми.

Студенички има натпис О лъжномь хрисоволи; по том: нагіе м. обрѣте; прѣписано м. приписано; прѣлагане м. прѣтворене; на ино што не повелѣло царство ми м. на ино него што е повелѣло царство ми.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: аште м. ако; обрѣштеть м. обрѣте; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; обрѣштоуть м. обрѣтоу; потворена м. прѣтворен'наа; прѣлаганѣ м. прѣтворене; на ино што нѣсть повелѣль царь м. на ино него што е повелѣло царство ми; не имать м. не има.

Раковачки има аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; преписано м. приписано; прелагане м. прѣтворене; на ино што

ніє повелѣніє царево м. на ино него што є повелѣло царство ми; ти м. ти-зін; а они баштина да не имаю м. он'-зін векіе да не има баштине.

Раванички има тај члан овако: И аште се оу тои кнізи обрѣтє єдина рѣчь пріпнсана нлі поирьчена, ть книга нічтоже есть, и кто боудє книгоу прєписаль и нстіноу вьсоу и правьдоу да изгоубить.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

. . . .

139. *Призренски.* Мѣроп'хомь вь земли царства ми да нѣсть вол'нь господарь оучинити прѣ-з-аконь ништа; развѣ што юсть царство ми записало оу законицє, то-зи да моу работа и дава; ако ли моу оучини што бє-з-акона, повелѣва царство ми, вьсакы мероп'хь да юсть вольнь прѣти се своимь господаромь или сь царство-м-и, или сь госпождомь царицомь, или сь црьквомь, или сь властѣли царства ми; и сь кымь любо да га нѣсть вол'нь никто дрьжати оть соуда царства ми; развѣ да моу соудіє соудѣ по правдѣ; и ако оупри мѣропьхь господара, да оуем'чи соудіа царства ми, како да плати господарь мѣроп'хоу вьсе на рокь; и по томь да нѣсть вол'нь он'-зи господарь оучинити зло мѣроп'хоу.

Струшки има ниюдинь господарь м. господарь; нема оучинити; оу законици м. оу законице; меро што м. што; безаконо м. бе-з-акона; да юсть вольнь всаки меропьхь м. вьсакы мероп'хь да юсть вольнь; господаремь м. господаромь; не вольнь м. нѣсть вол'нь; кто задрьжати м. никто дрьжати; да га оуюмчи м. да оуем'чи; все меропьхоу м. мѣроп'хоу вьсе.

Атонски и Бистрички имају натпис тога члана О меропсѣхь; по том: цареве м. царства ми; ниюдинь господарь м. господарь; прѣзь законь ништа оучинити м. оучинити прѣ-з-аконь ништа; царь записаль м. царство ми записало; безаконно м. бе-з-акона; господинь царь (Бистрички само царь) м. царство ми; да юсть вольнь ксакы меропьхь м. вьсакы мероп'хь да юсть вольнь; сь своимь м. своимь; господаремь м. господаромь; сь царемь м. сь царство-м-и; властѣли царевеми

царєво. Нитко ничнєга чловѣка да нє прінми, ни црькава, ни властєлинь, ни чинє бєзь царєва соуда, тако да боудєть тврьдо царьско повѣлєніє.

На завршетку сви су преписи осим Раковачкога непотпуни. С тога сам текст попунио уметком из Раковачкога.

·рмв· О трьгоу.

141. *Призренски.* Такождє и трьговѣ и кнєзовѣ и по градовѣхь чієга чловѣка примоу, такождє образомь да сє кажоу и одадоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тѣмждє м. такождє.

Ходошки има пріимоуть м. примоу; тємждє м. такождє; кажоуть и отдадоуть м. кажоу и одадоу.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рмг· О властѣличикієхь.

142. *Призренски.* Властѣломь и властѣличикюмь коимь юсть дало царство ми землю и градовѣ; ако сє кто одь ныхь обрѣтє опленивь сєла и людіи и затрьвь прѣ-з-аконь царства ми што єсть царство ми оузаконило на събороу; да моу сє оузмѣ дрьжава; а он'-зіи што боудѣ строуль да въсє плати оть своє коукю, и да сє кажє како и прѣбѣгльць.

Струшки има сєла или люди м. сєла и людіи; сьборє м. събороу.

Атонски и Бистрички имају натпис О властєлѣхь кои затираюць (Бистр. затираю) дрьжавоу; по том: даль царь м. дало царство ми; прѣзь законь царєвь што юсть оузакониль на сьборѣ м. прѣ-з-аконь царства ми што єсть царство ми оузаконило на събороу; и што боудѣ строуль м. а он'-зіи што боудѣ строуль; да плати всє м. да въсє плати; како прєбѣгльць м. како и прѣбѣгльць.

Ходошки тога члана нема.

царьского, повелѣваеть светлыи царь да есть вьсаки дѣлатель волѩнь сь своимь господаромь, или сь властелиномь или сь црьквомь да се прить кадь моу е коѩ неправьда, да га нѣсть волѩнь нитько задржати оть соуда царева, разма да моу соудеть соудіе по правди, и ако преприть дѣлатель господара, да га оуемьчить соудіа, тако да пьлатить господарь вьсе дѣлателю на рокь и по томь да нѣсть волѩнь кое зло емоу оучинити.

·рма· О прїемани чловѣка.

140. *Призренски.* Повелѣва царьство ми; никто ничїега чловѣка да не прима; ни царство ми, ни госпожда царица, ни црьква, ни властѣлинь, ни прочїи любо кто чловѣкь да не прїими ничїега чловѣка безь книгѣ царства ми; *(Рк.* ако ли га кто прими) тако-зи да се каже к'то любо како и невѣр'ньікь.

Струшки овога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О приети тоуждега чловѣка; по том: повелѣніе царьско м. повелѣва царьство ми; ни царь м. ни царство ми; царица м. госпожда царица; кто любо чловѣкь м. любо кто чловѣкь; прїиме м. прїими; цареве м. царства ми.

Студенички има натпис О еже не преетъ чоуждаго чловѣка; по том: прїими м. прима; кто любо м. любо кто; да не прїиме м. да не прїими.

Ходошки следује у свему Атонскоме, само има тоуждаго м. тоуждега; прїиметь м. прїима; прїиметь м. прїими; како невѣрньікь м. како и невѣр'ньікь.

Раковачки има повелѣніе царево м. повелѣва царьство ми; прими м. прима; ни царь м. ни царство ми; ни прочїи людїи и кнези м. ни прочїи любо кто чловѣкь; прїиме м. прїими; книге цареве и соуднине м. книгѣ царства ми. Завршна реченица гласи: ако ли га кто прими, да се каже како вьсакы невѣрньікь м. тако-зи да се каже и осталога до краја.

Раванички има тај члан врло кратко, овако: Законь царевь. Повеление царево; никто ничиега чловѣка да не прїиметь к себе безь книге цареве.

Тевелијин-Софијски (у Флоринског 75; у Ј. Ђорђевића 80) има опет нешто другојачије, овако: Законь царьскы: Повелѣніе

царско. Нитко ничнега чловѣка да не прімин, ни црьква, ни властелинь, ни чие безь царева соуда, тако да боудеть тврьдо царьско повѣленіе.

На завршетку сви су преписи осим Раковачкога непотпуни. С тога сам текст попунио уметком из Раковачкога.

·рмв· О трьгоу.

141. *Призренски.* Такожде и трьговѣ и кнезовѣ и по градовѣхь чіега чловѣка примоу, такожде образомь да се кажоу и ададоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тѣмжде м. такожде.

Ходошки има пріимоуть м. примоу; темжде м. такожде; кажоуть и отдадоуть м. кажоу и ададоу.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рмг· О властѣличикехь.

142. *Призренски.* Властѣломь и властѣличикемь коимь есть дало царство ми землю и градовѣ; ако се кто одь ныхь обрѣте опленивь села и людіи и затрьвь прѣ-з-аконь царства ми што есть царство ми оузаконило на събороу; да моу се оузмѣ дрьжава; а он'-зіи што боудѣ строуль да въсе плати оть свое коукье, и да се каже како и прѣбѣгльць.

Струшки има села или люди м. села и людіи; сьборе м. събороу.

Атонски и Бистрички имају натпис О властелѣхь кои затиракть (Бистр. затираю) дрьжавоу; по том: даль царь м. дало царство ми; прѣзь законь цареѣ што есть оузакониль на сьборѣ м. прѣ-з-аконь царства ми што есть царство ми оузаконило на събороу; и што боудѣ строуль м. а он'-зіи што боудѣ строуль; да плати све м. да въсе плати; како пребѣгльць м. како и прѣбѣгльць.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О властеле кои затираю дрьжавоу свою; по том: властеличникомь м. властѣличикюмь; дао царь м. дало царство ми; наге м. обрѣте; село или градь или любо что кроме волю цареве что моу ю царь дао на сьбороу м. села и людіи и затрьвь прѣ-з-аконь царства ми што есть царство ми оузаконило на събороу; и таи кои е строиль, да все плати оть себѣ и оть свега дома и да се каже како пребѣглыць м. а он'-зіи што боудѣ строуль итд. до краја.

Раванички има тај члан и скраћен и предругојачен овако: Закон властелом и властелинчіћем. Властелин или властелинчић коимь есть даль господинь царь землю, градове и села, тако се кои от них обрѣте пленикь градове или села през законь царевь, да моу се оузме држава и што боуде плениль да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 76; у Ј. Ђорђевића 81) има тај члан још опширније и с још већим променама овако: Законь царьскы о властелѣхь. Што е комоу даль свѣтьли царь, комоу земьлю и градове, ако се наће оть ныхь кои годь оу коемоу проданствоу и оу комоу невѣрьствію и сьтворить мало што соупротивь цара, ако би пленіо земьлю каквоу или сѣла или имѣніе преко царскаго повѣленіа, што е оузаконюено на сьборихь, да моу се оузме држава, и да то вьсе самь наплатить, а самь живота да лишить се или да се заточить.

·рмд· О гоусарѣ.

143. *Призренски.* **І ако се обрѣте гоусарь ошьдь прѣзь дрьжавоу краишгьника и плени гдѣ годѣ; и опеть се врати сь пленомь, да плакы краиштникь самоседмо.**

Струшки има исти текст.

Атонски и Бистрички имају натпис О гоусарѣхь; иначе имају у свем исти текст.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: нагю м. обрѣте; плѣномь м. сь пленомь.

Ходошки има натпис О хоусарѣхь; по том: аште м. ако; обрѣштеть м. обрѣте; хоусарь м. гоусарь; вратить м. врати.

Раковачки има натпис О гоусарехь законь; по том: наге м. обрѣте; поредь м. прѣзь; поплѣни м. плени; паки м. опеть; плати м. плакы; вь самоседмо м. самоседмо. Мало даље напред (Шафарик у Кухарскога стр. 158, чл. 150) понавља се с малом променом овај члан у Раковачком рукопису овако: И гоусарь кои ходи изь тоуге земле, пакы что оузме оу царевои

земли, коимь е поутемь дошьо тай гоусарь и одьшао плѣнивши, ть дрьжава и села да плате вьсе, коуде коуде прошла гоусарь.

Раванички има мало предругојачен текст овако: Аште се обрѣте хоусарь прѣшьди преко дрьжави краиштника и ако што пленіль и паки се с пленом натрагь вьзвратиль, то да платить краиштник само седморіцею.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 76; у Ј. Ђорђевића 82) има тај текст овако: Где се (Т. годь) обрештеть гоусарь презь дрьжавоу краишника, и пленить где што и опеть се вратить сь плѣномь, то вьсе да платить и краини самоседморомь.

У Раковачком дупликату тога члана има промена о јемству. Место краишникова јемства — долази јемство селȃ и крајева. С осталим наредбама Душанова Законика о вршењу дужности слаже се Призренски текст, који се налази у свима осталим рукописима, па и у Раковачком. Дупликат Раковачки могао би бити или домишљање некога од преписача или познија измена.

·рме· О побѣгльцоу.

144. *Призренски.* Ако се обрѣте властѣлинь, или властѣличикь побѣгльць, и инь кто любо царьства ми, тере оустаноу на грабленіе окол'ны села и жоупа на нѥговоу коукю и на еговь добитькь што боудѣ оставиль; они-зіи кои то-зи оучине да се кажоу како невѣр'ници царства ми.

Струшки има ако ли се м. ако се; окольна м. окол'ны; еговоу м. нѥговоу.

Атонски и Бистрички имају натпис О побѣгльцѣхь (Бис. побѣгьлцѣхь); по том: ако ли се м. ако се; царевь м. царьства ми; села или жоупа м. села и жоупа; нѥговь м. еговь; цареви м. царства ми. Бистрички још има побѣгьльць м. побѣгльць.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: кто царства ми м. кто любо царьства ми; аште м. тере; еговоу м. нѥговоу.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ако ли се м. ако се; или инь м. и инь; оу царевои земли м. царьства ми; села м. села и жоупа; нѥговоу

м. нѥговоу; есть оставно м. боудѣ оставиль; ти люди м. они-зін; то м. то-зи; каже м. кажоу; цареви м. царства ми.

Раванички има текст другојачији овако: Яште се обрѣте кои властелинь побѣглць илі инь любо чловѣкь царевь, те оустане околіна или жоупа на нѥговоу коуѣю и достоіанию и ако се обрѣте тако истином сьтворіли, да се кажоу како невѣрьніи цареви.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 77; у Ј. Ђорђевића 83) има тај текст опет нешто другојачије но Раванички, овако: Яко се наѣеть властелинь или инь чловѣкь побегалаць, а дроугы тко любо царевь, те оустане околина или жоупа на неговоу жоупоу и на неговь домь, а и на негово достоіаніе, тько то сьтворить, да боудеть іакоже и ины цареви невѣрьници.

·рмѕ. О гоусарѣ и татѣ.

145. *Призренски.* Повелѣва царство ми, по вьсѣхь землыхь и по градовѣхь и по жоупахь, и по краиштехь гоусара и тата да нѣсть ни оу чіемь прѣдѣлоу; и сим'-зи образомь да се оукрати татба и гоусар'ство; оу коемь се селе нагѥ тать или гоусарь, то-зи село да се распе, а гоусарь да се обѣси стрьмоглавь, а тать да се ослѣпи; а господарь села того да се довѣде свезань кь царствоу ми; и да плакы вьсе што ѥ чиниль гоусарь и тать оть испрьва, и пакы да се каже како тать и гоусарь.

Струшки има краиштахь м. краиштехь; тата и гоусара м. гоусара и тата; прѣдѣлѣ м. прѣдѣлоу; наиде м. нагѥ; расипе м. распе; тога-зи м. того; да м. и да; оучиниль м. чиниль.

Атонски има натпис О татѣхь и хоусарѣхь; по том: повелѣніе царьско м. повелѣва царство ми; хоусара м. гоусара; и господарь м. а господарь; тоги м. того; цароу м. царствоу ми; да плакы све што ѥ оучиниль м. и да плакы вьсе што ѥ чиниль; тать и гоусарь м. гоусарь и тать.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само што има свуда гоусарь.

Студенички има натпис О гоусарѣхь и о татѣхь; по том: землыхь моихь м. землыхь; оучиніш м. чиниль.

Ходошки има натпис О татѣхь и хоусарѣхь; по том: повелѣніе царьско м. повелѣва царство ми; да оумалить се м. да се оукрати; коимь м. коемь; обрѣштеть м. нагю; обѣсить м. обѣси; ослѣпить м. ослѣпи; и господарь м. а господарь; доведеть м. довѣде; кь пароу м. къ царствоу ми; да плакы м. и да плакы; оучиниль м. чиниль; тать и гоусарь м. гоусарь и тать; кажеть м. каже.

Раковачки има натпис О гоусарехь и татехь; по том: повелѣніе царево м. повелѣва царство ми; по въсеи земли и по градовихь и по жоупахь и краишта м. по вьсѣхь землıахь и по градовѣхь и по жоупахь и по краиштехь; симь м. сим'-зи; оу коемоу се нагю селоу м. оу коемь се селе нагю; то м. то-зи; села м. села того; прѣдъ цара м. къ царствоу ми; плати м. плакы; оучиніо м. чиниль; тать и гоусарь м. гоусарь и тать.

Раванички има тај члан прилично сачуван овако: За хоусаре. Повеленню царево по вьсеи земьли по градовех, по селех и жоупах и по краинах, хоусара и тати да не има ні оу чием пределоу и симь образомь землıа да се оукраси. Аште ли же се оу коем селоу обрештет тат и хоусарь, то село да се плени и разаспе, а хоусарь и тать да се обеси стрьмоглавь, и господарь того села да се доведе кь цароу свезань и да плати вьсе што е поплениль тать и хоусарь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 78; у Ј. Ђорђевића 84) има тај текст овако: Законь и оуставь царевь за гоусаре. Повелеваеть благочастиви царь. По вьсѣхь землıахь и по градовихь и по жоупахь, и по краинахь гоусари и таати да се не наидоуть, и оу чиемь градѣ лоубо где се (Т. оухвати) гоусарь или таать и где се чоуе да соу доходили оу кое мѣсто или оу кое сѣло, то мѣсто или сѣло да се поплѣнить и да се роськипа, а гоусари и таати да се обешають стрьмоглавь, и господарь сѣла того да се доведе кь царевоу соудоу свезань и да платить вьсе то што е оучиниль таать и гоусарь.

·рмз· О владал'цѣхь.

146. *Призренски.* Такожде кнезовѣ и прѣмикюріе, и владал'ци, и прѣдстаиници, и чел'ници, кои се обрѣтаю сели и катоуни обладаюштеіє, ты-зи въси да се кажоу образомь выше писаныимь, *аште се наиде оу нихь тать или гоусарь.*

Стручки тога члана нема.

Атонски има прѣстонници м. прѣдстанници; обладаюштє м. обладаюштєє; и по том додатак: аштє сє наидє оу нихь тать или гоусарь.

Бистрички има све као Атонски, само што има прѣстанници м. прѣдстанници.

Студенички има и кнезы м. кнезовѣ; обладаюштє м. обладаюштєє; ако сє нагює оу нихь прѣдѣлоу, и ти-зи вси да сє кажоу образомь вишє писанимь м. ты-зи въси и даље до краја.

Ходошки има прѣмикіріє м. прѣмикюріє; обрѣтають м. обрѣтаю: обладаюштє м. обладаюштєє; кажоуть м. кажоу; по том додатак: аштє сє обрѣштєть оу нихь тать или хоусарь.

Раковачки има и кнезови м. кнезовѣ; начелници м. чел'ници; по селѣ м. сели; ты м. ты-зи; и додатак: ако сє нагює оу нихь тать или гоусарь.

Раванички има тај члан овако: Такождє и кнези и премићюри кои сє обрєтаю владальци землює такождє да боудоуть истезани, и аштє сє наидє оу нихь тать и хоусарь, подобни соуть казьни.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 78; у Ј. Ђорђевића 84) има тај члан овако: Такождє и кнезы и старейшинє и кои сє обрєтають владавьци земли, тако да бикаєть истезаніє, аштє сє наћєть оу нихь таковоє дѣло.

У првобитни текст додао сам што више има Атонски као и остали познији рукописи, и ако се то види из везе с претходним чланом.

·рми· О владал'цехь.

147. *Призренски.* Ако ли соу владал'ци оповѣдали господаремь; *а господари сє поневѣдили,* да сє та-зи господа кажоу како гоусарь и тать.

Стручки тога члана нема.

Атонски има после прве реченице још а господари сє поневѣдили; по том: ти-зи господари м. та-зи господа.

Бистрички има све као Атонски; само што има поневѣдѣли м. поневѣдили и на крају тать или гоусарь м. гоусарь и тать.

Студенички има као и Призренски, само што је на крају тать и гоусарь м. гоусарь и тать.

кои соу надь ними м. кои ѥ надь нымь; хоусаріє и татіє м. гоусаріє и тати; нь да м. да.

Раковачки има кажнѥ м. кажє; тако вь обличеніє м. тако-зіи обличеніє; и ако се что гдѣ м. ако се што годѣ; ако и оухвате оу гоусаре или оу крадби м. ако оухвате оу гоуси или оу крагѥ; предаде жоупа м. прѣда жоупѣ; властели кои соу надь ними м. властѣлиноу кои ѥ надь нымь; ти гоусари и тати м. ты-зіи гоусаріє и тати; нь да м. да.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Струшкога и Атонскога унео сам у Призренски исправке које су ми се чиниле потребне; једна разлика остаје о којој треба размислити још. Мени се чини, да она у ствари ништа не мења.

·рнв· О тати.

150. *Призренски.* **И ако кто поиштє соудомь гоусара и тата, а не боудѣ обличеніа, да имь ѥсть оправданіє железо што є положило царство ми; да га оузимаю оу вратѣхь црьковныихь оть огны, и да га постави на светои трапезє.**

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тати м. тата; положиль царь м. положило царство ми.

Бистрички се слаже с Атонским, само што тата има као и Призренски.

Ходошки има аштє м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиль царь м. положило царство ми; да го вьзимають м. да га оузимаю; поставить м. постави.

Раковачки има правда обличеніа м. обличеніа; повелѣніє царско м. положило царство ми; вратохь м. вратѣхь.

Раванички има аштє м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиль господинь царь м. положило царство ми; нема оузимаю; оть врата м. оу вратѣхь; на светоую трапезоу м. на светои трапезє.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Ђорђевића 84) има тко м. кто; таата или гоусара м. гоусара и тата; боудеть м. боудѣ; бываеть м. ѥсть; положиль светли царь м. положило царство ми; оузимають м. оузимаю; оть врать црьковни м. оу вратѣхь црьковныихь; поставить на светоую трапезоу м. постави на светои трапезє.

любо чловѣкь; тіи оубо чловѣци да есть осоуждени ꙗко прѣслоушници цареви м. ты-зіи въси и осталога до краја.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Ђорђевића 85) има тај члан овако: О соудіахь. Соудіе кое е поставиль свѣтьли царь по земли соудити, ако комоу пишоу книгоу за што, или за гоусара или за таати, или за што годе, за кое годь оправданіе соудьско, те тько прѣслоуши книгоу соудіе царева. или црькква или властелинь, такови чловѣци да осоуждают се ꙗко прѣслоушници (Т. цареві).

·рна· О гоусари и татѣ.

149. *Призренски.* Сим'-зи образомь да се каже гоусарь и тать обличніи; и тако-зіи [вь] обличеніе, ако се што годѣ лицемь оухвати оу ныхь, или ако [ихь] оухвате оу гоуси или оу крагіе, или ихь *прѣдадоу* жоупѣ, или селомь или господаремь, или властѣлиноу кои ѥ надь нымь, како ѥсть выше оуписано, ты-зіи гоусаріе и тати да се не помилоую; [нь] да се ослепе и обѣсе.

Струшки има тать и гоусарь м. гоусарь и тать; вь обличеније м. обличеніе; што где м. што годѣ; ако ихь м. ако; оу гоусѣ или оу крагы м. оу гоуси или оу крагіе; или ихь прѣда жоупа, или села, или господари или властелие кои соу надь ними м. или ихь прѣда жоупѣ, или селомь или господаремь, или властѣлиноу кои ѥ надь нымь; нь да се м. да се.

Атонски има тать и гоусарь м. гоусарь и тать; вь обличеніе м. обличеніе; гдѣ м. годѣ; ако се м. ако; оу гоусе или оу краги м. оу гоуси или оу крагіе; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властеле м. или господаремь или властѣлиноу; нь да м. да.

Бистрички има натпис О татѣхь и гоусарѣхь; по том: вь обличеніе м. обличеніе; што где м. што годѣ; или ако се оухвати оу гоусѣ м. ако оухвате оу гоуси; или господарије или властелие м. или господаремь или властѣлиноу; кои соу м. кои ѥ; ними м. нымь; нь да се ослѣпе м. да се ослепе.

Ходошки има кажеть м. каже; тать и хоусарь м. гоусарь и тать; вь обличеніе м. обличеніе; аште м. ако; оухватить м. оухвати; аште се оухвати оу хоусѣ или оу крагі м. ако оухвате оу гоуси или оу крагіе; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властелѣ м. или господаремь или властѣлиноу;

кои соу надь ними м. кои ю надь нымь; хоусаріе и татіе м. гоусаріе и тати; нь да м. да.

Раковачки има кажнию м. каже; тако вь обличеніе м. тако-зіи обличеніе; и ако се что гдѣ м. ако се што годѣ; ако и оухвате оу гоусаре или оу крадби м. ако оухвате оу гоуси или оу крагю; предаде жоупа м. прѣда жоупѣ; властели кои соу надь ними м. властѣлиноу кои ю надь нымь; ти гоусари и тати м. ты-зіи гоусаріе и тати; нь да м. да.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Струшкога и Атонскога унео сам у Призренски исправке које су ми се чиниле потребне; једна разлика остаје о којој треба размислити још. Мени се чини, да она у ствари ништа не мења.

·рнв· О тати.

150. *Призренски.* **И ако к҇то поиш҇те соудомь гоусара и тата, а не боудѣ обличеніа, да имь юсть оправданіе железо ш҇то е положило царство ми; да га оузимаю оу врат҇ѣхь црьковныихь оть огни, и да га пос҇тави на светои трапезе.**

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тати м. тата; положиль царь м. положило царство ми.

Бистрички се слаже с Атонским, само што тата има као и Призренски.

Ходошки има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиль царь м. положило царство ми; да го вьзимають м. да га оузимаю; поставить м. постави.

Раковачки има правда обличеніа м. обличеніа; повелѣніе царско м. положило царство ми; вратохь м. вратѣхь.

Раванички има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудеть м. боудѣ; положиль господинь царь м. положило царство ми; нема оузимаю; оть врата м. оу вратѣхь; на светоую трапезоу м. на светои трапезе.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 73; у Ј. Ђорђевића 84) има тко м. кто; таата или гоусара м. гоусара и тата; боудеть м. боудѣ; бываеть м. юсть; положиль светли царь м. положило царство ми; оузимають м. оузимаю; оть врать црьковни м. оу вратѣхь црьковныихь; поставить на светоую трапезоу м. постави на светои трапезе.

Ходошки има царєва м. царства ми; властєлѣ поротьци м. властѣломь; а прочіимь ихь дроужина да соу поротьци м. а сєбрьдіамь и остало до краја.

Раковачки има тај члан, прилично промењен овако: Како юсть законь био оу царєва дрѣвнихь и оу кралꙑ Стєфана, да соу, рєчє, вєликимь властєломь вєликꙑ властєлє соудіє, а срѣднимь людємь противоу ихь дроужина, а сєбрамь дроужина да соу соудіє.

Раванички има тај члан овако: Како єсть законь царєвь, да соуть вєликимь властєломь вєликиє властєлиє соудиє, а поманимь человєкомь противоу ихь, а сєбрамь сєбри старєишиє дроужина их, и да нѣсть оу властєлє нарєчєнь ни сьродникь ни приꙗтєль, ни пизматорь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у J. Ђорђевића 86) има тај члан овако: Таковь єсть оуставь царьскꙑ: вєликимь властѣломь вєћє власти, а соудіємь поманє, а инимь чловѣкомь противоу ихь, а сєбромь дроужина; да нѣсть оу властєлєхь нарєчєнь.

Очевидна погрешка властѣломь замењена је, по другим преписима, правилним властѣлє.

·рнє· О трьгов'цєхь.

153. *Призренски.* Иновѣр'цѣмь и трьгов'цємь порот'ци половина Срьбль, а половина нꙑхь дроужинѣ, по законоу светаго кралꙑ.

Струшки има исти текст.

Атонски има напред Законь; по том: христіань м. срьбль; дроужина м. дроужинѣ.

Бистрички има све као Атонски, али поротници м. порот'ци.

Студенички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има да соу поротци м. порот'ци; срьбли м. срьбль; нина м. нꙑхь; дроужина м. дроужинѣ; царєвомоу м. свєтаго кралꙑ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рнѕ· О поротницѣхь.

154. *Призренски.* Кои сє поротници кльноу и оправѣ онога-зи по законоу, и ако сє по тоо-зи оправѣ поличіє

родима ни пизматара; те соудіе м. ты-зи поротници; волне никого м. вол'ны никога; да оправде или пакы да окриве м. оправити или окривити; высакь соудь м. въсака порота; кь црькви м. оу црькве; да облечеть се вь одежде м. оу ризахь; оу соудіе м. оу поротѣ; кога кльноуть и кога оправде ты м. камо се векы кльноу и кога векы оправе, ты-зін.

Раванички даје нешто скраћен текст овако: Како законь повелевает. Повеление царево. От садь напредь, да есть оправдание и залогь за мало и за велико дело. За велико дело да соуде ·кд· властеле, за помание ·ві·, а за малое ·ѕ·; и тін властеле, првее да идоу оу црькву и да се обоуче попь оу одеждоу да их закоуне да чине право.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Ђорђевића 86) следује у главноме Раваничком, и има тај члан овако: Повелѣвает свѣтли царь своимь повеленіемь: оть сьда да есть напредь оправьданіе и залогь, и за мало и за велико дѣло да соу ·кд· властелина, и за помане ·ві·, а за малехно ·г· и ти исти властели да идоуть оу црьквоу и свештеникоу соуштоу вь одежди да нхь закоунеть, и када се закоуноу што годь соудеть оправеть, да есть вѣровано.

Раковачки уметак вредио би, али пошто се налази и у Призренском рукопису у члану за овим, нисам га хтео уносити.

·рнд· О законѣ.

152. *Призренски*. Како ѥсть биль законь оу дѣда царства ми оу светаго краля; да соу велимь властѣломь вели *властѣле,* а среднимь людемь противоу нхь дроужина; а себрьдіамь нхь дроужина да соу поротници, и да нѣсть оу поротѣ родима, ни пизмѣника.

Струшки има властеле поротци м. властѣломь; дроужини м. дроужина; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају царева м. царства ми; властеле поротци (Бис. поротници) м. властѣломь; себрьдіамь нихь м. себрьдіамь нхь; поротци м. поротници; пизматора м. пизмѣника.

Студенички има властеле поротци м. властѣломь; себрьдіамь нихь м. себрьдіамь нхь; поротци м. поротници; пизматара м. пизмѣника.

Законь. Кои се поротци кльноу, и оправѣ онога-зи по законоу, ако се, по тои-зе оправе, обрете поличіе истинно оу онога-зи, оправчіе кои соу оправили, рекше поротници, да оузме царь на тѣх-зи поротницѣхь враждоу по тисоушти перперь, а векіе по томь да несоу ти-зи поротници вѣровани. И ако се изнагіе ере соу знаюкіе криво оправили, или отдали, или некаю мита оузимали, платнвше више реченноіе, и да се заточе оу иноу землю незнаіемоу.

·рнз· О приселици.

155. *Призренски.* Оть села напрѣда присѣлице да нѣсть ни слѣда ништа; развѣ ако се случи велика властѣлина стегоноше оу жоупѣ; или по мала властелина кои *држе* државоу на се и не имаю оумѣсь ничіе мегіе собомь и мегю своомь државолмь, ты-зи да плакию.

Струшки има не имаю оумесе никоіе мегоу м. не имаю оумѣсь ничіе мегіе.

Атонски и Бистрички имају натпис О приселицахь; по том: отьсьди м. оть села; дрьже дрьжавоу м. дрьжавоу; не имаю оумесе никое мегю м. не имаю оумѣсь ничіе.

Ходошки тога члапа нема.

Раковачки има натпис О приселицахь, а по том: и оть садь м. оть села; да нѣсть приселнице м. присѣлице да нѣсть; жоупи м. жоупѣ; и по мала м. или по мала; не имаю оумесе никое междоу собою м. не имаю оумѣсь ничіе мегіе собомь; межоу м. мегю.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Текст је прилично нејасан; с тога се упућује на варијанте Атонскога и Бистричкога преписа, којима се уноси нешто јасности.

·рни· О присѣлицѣ.

156. *Призренски.* На земли царства ми, рек'ше на мѣроп'шинахь, да не оузимаю властѣле присѣлице, ни иноу кою платоу; развѣ да плакию оть коукіе.

Струшки има и рекше м. рек'ше; иноукю (ако не буде погрешка) м. иноу кою.

обрѣте истин'но оу онога-зи оправ'чіе кога-но ѥ оправила порота; да оузме царство ми на тех'-зіи поротницѣхъ по тысоуштоу перперь; а векѥ по томь да несоу ты-зіи поротници вѣрованіи; ни да се кто оть нихъ ни моужи ни женіи.

Струшки има пороtьци м. поротници; тои-зи м. тоо-зи; обрѣте поличиѥ м. поличіе обрѣте; онога си м. онога-зи; кои соу оправили пороtьци м. кога-но ѥ оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоуштоу м. тысоуштоу; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају натпис Законь, а по том: кои се пороtьци кои се м. кои се поротници (у Бис. само поротци м. поротници); тои-зи м. тоо-зи; обрѣте поличіе м. поличіе обрѣте; кога соу оправили м. кога-но ѥ оправила порота (у Бис. кои соу оправили); царь м. царство ми; пороtьцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоушти м. по тысоуштоу; пороtьци м. поротници; — и ако се изнагѥ, ѥре оузнаюће крыво оправили или отдали или нѣкаа мита оузимали, платившe вышереченное и да се заточе оу иноу землю незнаѥмоу м. ни да се кто оть нихъ ни моужи ни женіи. Бистрички још има у почетку друге реченице ако м. и ако.

Студенички има поротци м. поротници; обрѣте обличеніе истинно м. поличіе обрѣте истин'но; кои соу оправили поротци м. кога-но ѥ оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; и векѥ м. а векѥ; поротци м. поротници.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има соудіе кльноуть м. поротници кльноу; онога м. онога-зи: по томь оправе обрѣте обличеніе м. по тоо-зи оправѣ поличіе обрѣте; и онога кога соу оправили соудіе м. оу онога-зи кога-но ѥ оправила порота; царь на тѣхъ соудіе враждоу по м. царство ми на тех'-зіи поротницѣхъ по; а по томь м. а векѥ по томь; те соудіе м. ты-зіи поротници.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Бистричкога, којом се завршетак члана мења. Налазим за потребно да тај члан наведем у целини с исправком по Бистричкоме препису, а с мојом интерпункцијом. Он гласи:

Раваннчки тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Атонскога унео сам две речи које попуњују празнину текста Призренскога.

·рѯ· О брьдѣ поустѣ·

158. *Призренски.* Ѩко ѥ брьдо поусто мѣгю жоупами, села окол'ны коѩ соу около тога-зи брьда, да блюдоу стражоу; ако ли не оузблюдоу стражоу, што се оучини оу том'-зи брьдоу оу поустоши чтета, или гоуса, или краги, или кое зло, да плакию окол'ны села коимь ѥсть *речено* блюсти поуть.

Струшки има междоу м. мѣгю; кои м. коимь.

Атонски и Бистрички имају натпис О стражахь; по том: междоу м. мѣгю; речено м. речень.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има пред претходним чланом натпис О стражахь; по том: междоу м. мѣгю; околнаа м. окол'ны; тога м. тога-зи; томоу м. том'-зи; гоусарство м. гоуса; зло оть таковн м. зло; плате м. плакию; околна м. окол'ны; речено да пазѣ поуть м. речень блюсти поуть.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Реч речень из Призренскога текста замењена је правилнијим обликом речено из Атонскога и Бистричкога.

·рѯа· О коуп'цѣхь.

159. *Призренски.* Коуп'ци кои приходе ноштію на ложиште, ако ихь не припоусти владальць, или господарь села тогаи, да обл'ѣгоу оу селоу коуп'ци, по законоу царства ми, како ѥсть оу закон'ницѣ, ако што изгоуби поутникь, он'-зи господарь или владал'ць *и село* вьсе да плати, ере ихь несоу оу село оупоустили.

Струшки има тога-зи м. тогаи: и село вьсе да плате м. вьсе да плати.

Атонски и Бистрички имају ЦАРЕВЕ м. ЦАРСТВА МИ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ЦАРЕВОИ м. ЦАРСТВА МИ; ИЛИ ИНОУ м. НИ ИНОУ; ПЛАТЕ м. ПЛАКЫЮ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·РН.Ѳ.· О БЛЮСТИПОУТІЕ.

157. *Призренски.* **Гдѣ се обрѣтаю жоупѣ смесне села црьковна, или царства ми, или властѣл'ска, и боудоу смѣсна села, и не боудѣ на-том'-зи жоупомь едного господара; нъ ако боудѣ кефаліе и соудіе царства ми, коихь ѥсть поставило царство ми, да поставѣ страже по вьсѣхь поутѣхь и кефаліамь да прѣдаде поутовѣ да ихь блюдоу стражами; да ако *се кто* гоуси или оукрадѣ, или коѥ зло оучини, тъ-зіи часъ да гредоу кефаліамь, да имь плакыю оть свое коукѥ; а кефаліе страже да иштоу и гоусаре и тати.**

Струшки има БОУДЕ СМЕСНА м. БОУДОУ СМѢСНА; БОУДОУ КЕФАЛИѤ м. БОУДѢ КЕФАЛІЕ. Иначе је текст тога члана у Струшкоме непотпуно сачуван.

Атонски и Бистрички имају И ЦАРЕВА м. ИЛИ ЦАРСТВА МИ; И ВЛАСТЕЛЬСКА м. ИЛИ ВЛАСТѢЛ'СКА; нема И БОУДОУ СМѢСНА СЕЛА; ЕДИНОГА м. ЕДНОГА; БОУДОУ КЕФАЛІЕ м. БОУДѢ КЕФАЛІЕ (Бис. КЕПАЛІЕ, и тако и ниже); ЦАРЕВИ м. ЦАРСТВА МИ; ПОСТАВИЛЬ ЦАРЬ м. ПОСТАВИЛО ЦАРСТВО МИ; ПРѢДАДОУ м. ПРѢДАДЕ; СЬ СТРАЖАМИ м. СТРАЖАМИ; ДА АКО СЕ КТО ГОУСИ м. ДА АКО ГОУСИ; ИЛИ СЕ КОѤ м. ИЛИ КОѤ; ТЬ м. ТЪ-ЗІИ; ГРЕДОУТЬ м. ГРЕДОУ; КЬ КЕФАЛІАМЬ м. КЕФАЛІАМЬ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О СТРАЖАХЬ; по том: ИЛИ ЦАРЕВА м. ИЛИ ЦАРСТВА МИ; нема И БОУДОУ СМѢСНА СЕЛА; НА ТОИ ЖОУПИ м. НА-ТОМ'-ЗИ ЖОУПОМЬ; СОУДІЕ ЦАРЕВЕ м. СОУДІЕ ЦАРСТВА МИ; нема КОИХЬ ѤСТЬ ПОСТАВИЛО ЦАРСТВО МИ; ПАЗЕ м. БЛЮДОУ; ДА КОГА ГОУСАРИ НЕ ОУБІЮ, ИЛИ ГА ОУКРАДЕ м. ДА АКО ГОУСИ ИЛИ ОУКРАДѢ, ИЛИ КОѤ ЗЛО ОУЧИНИ; ТЪ ЧАСЬ ДА ПРИДЕ КО КЕФАЛІАМЬ м. ТЪ-ЗІИ ЧАСЬ ДА ГРЕДОУ КЕФАЛІАМЬ; ПЛАТЕ ОТЬ СВОЕГА ДОМА м. ПЛАКЫЮ ОТЬ СВОЕ КОУКѤ; ИШТОУТЬ м. ИШТОУ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Из Атонскога унео сам две речи које попуњују празнину текста Призренскога.

·рн҃· О брьдѣ поустѣ·

158. *Призренски.* Ако ѥ брьдо поусто мѣгю жоупами, села окол'ны кои соу около тога-зи брьда, да блюдоу стражоу; ако ли не оуз'блюдоу стражоу, што се оучини оу том'-зи брьдоу оу поустоши чтета, или гоуса, или крагіа, или кое зло, да плакию окол'ны села коимь ѥсть *речено* блюсти поуть.

Струшки има междоу м. мѣгю; кои м. коимь.

Атонски и Бистрички имају натпис О стражахь; по том: междоу м. мѣгю; речено м. речень.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има пред претходним чланом натпис О стражахь; по том: междоу м. мѣгю; околнаа м. окол'ны; тога м. тога-зи; томоу м. том'-зи; гоусарство м. гоуса; зло оть такови м. зло; плате м. плакию; околна м. окол'ны; речено да пазѣ поуть м. речень блюсти поуть.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Реч речень из Призренскога текста замењена је правилнијим обликом речено из Атонскога и Бистричкога.

·рн҃а· О коуп'цѣхь.

159. *Призренски.* Коуп'ци кои приходе ноштію на ложиште, ако ихь не припоусти владальць, или господарь села тогаи, да облѣгоу оу селоу коуп'ци, по законоу царства ми, како ѥсть оу закон'ницѣ, ако што изгоуби поутникь, он'-зи господарь или владал'ць *и село* въсе да плати, ере ихь несоу оу село оупоустили.

Струшки има тога-зи м. тогаи; и село въсе да плате м. въсе да плати.

Атонски има проходе м. приходе; ложиште гдѣ догю м. ложиште; того (Бистр. тога) м. тогаи; царевоу м. царства ми; и владѣльць (Бистр. владальць) м. или владал'ць; село въсе м. въсе; поустили м. оупоустили. Бистрички још има и натпис О трьговцихь.

Студенички има натпис О трьговцехь кои приходе; по том: тога м. тогаи; и владальць и село м. или владал'ць; плате м. плати; поустили м. оупоустили.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О трьговцехь; по том: лежиште м. ложиште; припоусте м. припоусти; того м. тогаи; царевоу м. царства ми; законикоу м. закон'ницѣ; коупьць м. поутникь; они м. он'-зи; и село все м. въсе; за што нисоу оу село поустили м. ере ихь несоу оу село оупоустили.

Раванички има члан тај, нешто предругојачен, овако: О коупцехь. Коупьци, аште им се прилоучить поутовати ноштію и придоут оу село, и властелинь или господарь села того не примоут их да облегоут оу селоу и вь тоу ношть погинеть им што любо, господарь села того све да наплатить.

Текелијин-Софијски (у Флоринског 81; у Ј. Ђорђевића 88) има нешто ближе првобитноме тексту овако: О коупьцѣхь. Коупьци кои ходеть ноштію, а кои не пріимить властелинь или господарь сѣла того, да обьлѣгоу оу сѣлоу по законоу царевоу, како есть оу законици, аште што изгоубить таи поутникь, господарь сѣла того вьсе да моу наплатить, за што ихь нисоу приватили вь доми.

Из Струшкога, Атонскога и Студеничкога уметнуте су две речи у Призренски текст, премда је ближе смислу онако како је у првом тексту.

·рѯв· О гостѣхь или поутницѣхь.

160. *Призренски.* Ако се гдѣ слоучи комоу любо гостеви или трьгов'цоу или калоугюроу тере моу оузме што гоуса, или тать, или коы годѣ забава; да гредоу ты-зіи въси къ царствоу ми, да имь плати царство ми што боудоу изгоубили; а царство ми да иште кефаліе и властѣле коимь боудѣ поуть прѣдань и страже прѣдане, и въсакы гость, и трьгов'ць, и ла-

тининь, да приходи къ пръвыимь стражамь, съ въсѣмь што има и носи да га стража страже прѣдава съ въсѣмь; ако ли се з'годи тере што изгоуби, да юсть порота вѣровани чловѣци што рекоу доушомь ер' соу изгоубили сь онем'-зи поротници то-зи да имь плати кюфаліе и страже.

Струшки има изгүбили, и царство ми м. изгоубили. а царство ми; ходи м. приходи; стражемь м. стражамь; што имаа и носи м. съ въсѣмь што има и носи; да га провагыю и стража стражи да га прѣдава м. да га стража страже прѣдава; изгоубе м. изгоуби; да имь юсть м. да юсть; кефалиы м. кюфаліе.

Атонски има натпис О гостехь и гоусарѣхь; по том: коюмоу м. комоу; калогюроу м. калоугюроу; кь цароу м. къ царствоу ми; царь м. царство ми; боуде изгоубиль м. боудоу изгоубили; царь м. царство ми; да га провагыю и стража стражи да га прѣдавамю м. да га стража страже прѣдава; изгоубе м. изгоуби; нема сь онем'-зи поротници; стражи м. страже. Атонски има у овоме два члана; први се свршава са страже, а други почиње речима и въсакы.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има доходи м. приходи; стража страже (као у Призренском), и што свуда има кюпалию.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има а што се м. ако се; или гостоу м. любо гостеви; ако м. тере; злоба м. забава; да идоу соудіамь и кнеземь или кь цароу м. да гредоу ты-зін въси къ царствоу ми; да имь плате соудіе и кнезови или царь что боуде изгоубиль м. да имь плати царство ми что боудоу изгоубили: царь м. царство ми; дане м. прѣдане; да га прате и стража стражи прѣдае сь вьсемь м. да га стража страже прѣдава съ въсѣмь; слоучи м. з'годи; что изгоубити м. тере што изгоуби; да имь юсть м. да юсть; поротци м. поротници: то м. то-зи.

Раванички има, такође, два члана овако: О людех и о коупцех извание ходештих. Ако се где слоучи оу полю поутникоу или трьговцоу или калоуѣероу или комоу любо, те имь што оузмет тать или хоусарь или инь некто, да идоуть тін кь цароу и царь да имь платить штетоу, а царь да

ниште от владаюштиχ том земλом, а владаюштін да иштоут от страже. И въсакъ поутникъ и тръговаць и властелинъ да приχодеть къ првим стражам, и стража стражи да иχ предаѥ, ако λи се имъ што оучини, да имъ исправе вѣрни чловѣци и да имъ то наплате.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 82; у Ј. Ђорђевића 88) има исти текст овако: О дальниχъ поутницеχъ и о коупциχъ. Ако се где слоучить комоу или поутникоу или тръговцоу или калоугероу или попоу, те моу оузьме гоусарь или таать што годь или какова годь наχода, да идоуть сін къ цароу да имъ платить што имъ боуде погиноуло, а царь да иште владавьце те земьле где е то погиноуло, а владавьци да иштоу страже и гоусаре. И въсакъ поутникъ и тръговаць да иде къ поглаваромь стражаньскимь и што има и носить и да га проваде и да га предасть стража стражи; ако λи се згоди тере што изгоубе, да имъ се наћоу верьни чловѣци и што рекоу доушомь да соу изгоубили, то да имъ се платить.

·р҃ѯг· О поротницѣχь.

161. *Призренски.* На соудѣ кои се пьр'ци соудѣ и пре за своѥ причю; и он'-зи отьпьр'чіа за што га пріи, да нѣсть вол'нь отьпьр'чіа глаголати потвор'нѣ на онога-зін пьр'чію, ни за невѣроу, ни за ино дѣло; развѣ да моу отпира; а кьдь съвръши соудь; ако што има по томь да глаголѥ сь нимь прѣдь соудіами царства ми; а да моу се не вѣроуѥ ни оу чемь што глаголѥ догда моу се *не* исправіи.

Струшки има тај члан врло непотпуно сачуван. Види се и кои се пре м. и пре; не м. нѣсть; ни оу чимь м. ни оу чемь; говори м. глаголѥ; догде моу се не исправи м. догда моу се исправіи.

Атонски има натпис О преніи соуда; по том: соуде пьрьци м. пьр'ци соудѣ; и кои се пре м. и пре; ине рѣчи говорити м. глаголати; пьрьца м. пьр'чію; говори м. глаголѥ; соудіами царевеми м. соудіами царства ми; ни оу чимь што говори м. ни оу чемь што глаголѥ; докле моу се не исправи м. догда моу се исправіи.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О соудоу и о пьрьцѣхь; по том: соудѣ пьр'ци м. пьр'ци соудѣ; и кои се пре м. и пре; ние речи говорити потворне м. глаголати потвор'нѣ; кьда м. къдь; говори м. глаголю оба пута; докле м. догда; не исправи м. исправіи.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О соудоу и о парцехь; по том: соудоу м. соудѣ; соудоу прьци м. пьр'ци соудѣ; кои се пре м. и пре; парць м. он'-зи отьпьр'чіа; ние рѣчи глаголати потворно м. глаголати потвор'нѣ; онога парца м. онога-зіи пьр'чію; каде м. а къдь; соудіами царевими м. соудіами царства ми; ништа, что вели докле се не изправи м. ни оу чемь и даље до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 83; у Ј. Ђорђевића 89) има тај члан укратко овако: На соудови кои се соудеть и парци кои се прізива свакы за свою потребоу и они парацъ (Т. за што га прить да ніе слободань парацъ) ние речи говорити потворене на онога парца.

У тексту је спрам свију осталих старијих преписа додано не у последњој реченици.

·р҃ѯд· О приставѣхь.

162. *Призренски.* Пристави безь книгю соудіине никамо да не гредоу, или безь книгю царства ми; развѣ камо ихь посилаю соудіе, да имь пишоу книге; и да *не оуз'ме* приставь инога развѣ што пише книга; а соудіе да дрьже такегюре книге какве-но соу дали приставомь, коихь-но соу послали да исправе по земли; да ако боудѣ потворь приставомь, ере боудоу ино оучинили него што книга пише, или аште боудоу прѣписали книге на инь образь, да *имь* ѥсть оправданіе да гредоу прѣдь соудіе; и аште се обрѣте ере соу съвршили како пише оу соудіине книзѣ коѥ *соудіе* дрьже, да соу прави, аште ли се обрѣте ере соу инако прѣтворили соудь, да имь се роуцѣ отсѣкоу и ѥзыкь оуреже.

Струшки има коуде м. камо; не оучине м. оуз'ме; такоре м. такегюре книге; дако м. да ако; ако м. аште сваки пут. У

·рѯз· О потворе.

165. *Призренски.* Аште се обрѣте кои любо потвор'никь, и иште кога потворомь, лъжомь и обезомь; таковы да се каже како тать и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О потворницѣхь; по том: ако м. аште; иште м. и иште; кого м. кога; и льжомь м. лъжомь.

Студенички има натпис О потворницѣ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; с льжомь м. лъжомь.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О потворницехь законь; по том: ако м. аште; что е м. и иште; и льжомь м. лъжомь.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рѯи· О пиыници.

166. *Призренски.* Пиыница откоуда греде и зарьве кога, или посѣче, или окрьвави, а не досъмрьти; таковомоу пиыници да моу се око изме, и роука отсѣче; аште ли піань задере, или капоучь скыне, или иноу срамотоу оучины, а не окрьвави, да га бію ·р· стапін; и да се врьже оу тъмницоу; и по томь да се извѣде ис тьмнице, и да се біе и поусти.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О пиыницахь; по том: откоудоу м. откоуда; пиыницѣ м. пиыници; ако ли м. аште ли; комоу скине м. скыне; да се оударн стапы ·р· крати м. ·р· стапін; пакы бию м. біе.

Бистрички има све као Атонски; само има да га бію сто стапи, рекше ·р· кратін да се оудари стапи м. да га бію ·р· стапін.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има откоуде иде м. откоуда греде; роука да моу се м. роука; ако ли м. аште ли; папоуче м. капоучь: по табани м. стапін.

погрешка оуч'ме м. оуз'ме понавља и у Струшком и у Студеничком рукопису.

Раковачки рукопис има свршетак тога члана још и у дупликату под 82 (издање Шафариково у Кухарскога 156 стр.).

·рѯе· О соудіахь.

163. *Призренски.* Въсаке соудіе што соуде да оуписоую соудове и да дрьже оу себѣ, а дроугоу книгоу оуписав'ше да ю даде ономоу-зіи кои се боудѣ оправиль на соуде. Ѳоудіе да посилаю приставе добрѣ, праве и достовѣр'не.

Струшки има само прве четири речи тога члана, и на њима се прекида.

Атонски и Бистрички имају: всакыи соудіа што соуди м. въсаке соудіе што соуде; оуписоуіе м. оуписоую; дрьжи м. дрьже; дроугоу м. дроугоу книгоу; даіе м. даде; посилають м. посилаю. Последња тачка у Атонскога се, уз то, рачуна као засебан члан. Бистрички још има ономоуи м. ономоу-зін.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки има вьсакы соудіа м. въсаке соудіе; соуди по земли м. соуде; запнсоую соудь м. оуписоую соудове; дрьжи оу себѣ книгоу м. дрьже оу себѣ; дроуге книге м. дроугоу книгоу; дадоу м. даде; оправно на соудь м. оправиль на соуде.

Раванички има тај члан овако: Вьсакь соудіи, аште што комоу соуди, да те соудове оуписоуіе и іедне да дрьжи при себи, а дроуго да дасть кои се оправиль на соуде. Соудие да посилают по земли посланики добре, праве и достовѣрне.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 84; у Ј. Ђорђевића 89) следује Раваничкоме, и тај му члан гласи: Вьсакь соудіа кои што соудить, да оуписоуе соудове и да дрьже оу себе едьне, а дроуге да дасть ономоу кои се боудеть оправиль на соудѣ. Соудіе да посилають посланике вѣрьне.

·рѯѕ· О пріетіи людіи.

164. *Призренски.* За людіи кто боудѣ чіега чловѣка пріель прѣжде сіега събора; да се иште прьвыимь соудомь, како пише оу прьвыимь закон'никоу.

Остали рукописи овога члана немају.

·рѯз· О потворе.

165. *Призренски.* Аште се обрѣте кои любо потвор'никь, и иште кога потворомь, лъжомь и обезомь; таковы да се каже како тать и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О потворницѣхь; по том: ако м. аште; иште м. и иште; кого м. кога; и льжомь м. лъжомь.

Студенички има натпис О потворницѣ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; с льжомь м. лъжомь.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О потворницехь законь; по том: ако м. аште; что е м. и иште; и льжомь м. лъжомь.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рѯи· О пиjаници.

166. *Призренски.* Пиjаница откоуда греде и зарьве кога, или посѣче, или окрьвави, а не досъмрьти; таковомоу пиjаници да моу се око изме, и роука отсѣче; аште ли піань задере, или капоучь скыне, или иноу срамотоу оучины, а не окрьвави, да га бію ·р· стапіи; и да се врьже оу тъмницоу; и по томь да се извѣде ис тьмнице, и да се біе и поусти.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О пиjаницахь; по том: откоудоу м. откоуда; пиjаницѣ м. пиjаници; ако ли м. аште ли; комоу скине м. скыне; да се оудари стапы ·р· крати м. ·р· стапіи; пакы бию м. біе.

Бистрички има све као Атонски; само има да га бію сто стапи, рекше ·р· кратін да се оудари стапи м. да га бію ·р· стапін.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има откоуде иде м. откоуда греде; роука да моу се м. роука; ако ли м. аште ли; папоуче м. капоучь; по табани м. стапіи.

Раванички има тај члан, нешто предругојачен, овако: **О пїанницахь. Пианица егда се опиѥ те комоу раноу наложи и окрьвави га, таковомоу пианици око да моу се извади, и роука да моу се отсѣче, аште ли што от кога пиань оузме халиноу или оружиѥ, любо ино что, или комоу кою срамотоу оучини, или кога оудари роуком или ногом, егда же се растрѣзнить, да моу се оударить ·р· штапи и да се оуврже оу тьминицоу за ·ві· дни, по том паки да се изведе и да се биѥ и да моу се оузме ·м· перперь.**

У том правцу је и Текелијин-Софијски (у Флоринскога 86; у Ј. Ђорђевића 90), и гласи: **Пианице кои се скитають и нападноу где на кога или кои кога посече или окрвави, а не досьмрьти, таковомоу пианици да се око извади и роука да моу се отсече, ако ли кога пиань здереть или комоу папоуче скине, или скине комоу капоу, или што и оузметь, любо ороужіа или што или кою срамотоу оучинить, и ако оударить роукомь, а не окрьвави, када се исьтрезьвить оть вина, да се оуватить, и да га бїють штапи соугоубими сто поутаа, и да га дрьже оу тьмници ·ві· дни, и кадь га изваде, опеть да га бїють и да платить ·м· перьперь.**

·рѯѳ.· О пьр'цѣхь.

167. *Призренски.* **Пьр'ци кои исходе на соудь царства ми, да кою речь оуз'говоре оу прьвыноу, те-зїи речи да соу вѣроване, и тем'-зїи речемь да се соудїи, а послѣднимь ништо.**

Струшки тога члана нема.

Атонски има **царевь** м. **царства ми**; **правиноу** м. **прьвыноу**; **ништа** м. **ништо**.

Бистрички има натпис **О соуди, о пьрцехь**; по том: **соудь царевь** м. **соудь царства ми**; **ништа** м. **ништо**.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има **царевь** м. **царства ми**; **изговоре** м. **оуз'говоре**; **и те** м. **те-зїи**; **тымь рѣчма** м. **тем'-зїи речемь**.

Раванички има **царевь соудь** м. **соудь царства ми**; **кою прьвоу рѣчь рекоут предь соудиею** м. **да кою речь оуз'говоре оу прькыноу**; **та речь да есть за верование** м. **те-зїи речи да соу вѣроване**: **а послѣднимь да се не вѣроуѥ** м. **и тем'-зїи** и даље до краја.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О правдѣ; по том: повелѣніє царьско м. ещте повелѣва царство ми; ако м. аште; царь м. царство ми; разараѥть м. разара; пише законь м. пише закон'никь; вѣроують м. вѣроую; по правдѣ м. како ѥ по правдѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О правде цареке; по том: и еште повелѣніе цареко м. ещте повелѣва царство ми; царь м. царство ми; срьцоу м. срьчбѣ; она м. она-зи; разораеть м. разара; пише законь м. пише закон'никь; тоу м. тоу-зи; вѣроують м. вѣроую; соуде сьвршше м. соуде и вршше; правди м. правдѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·роД· О соудіахь.

172. *Призренски.* Вьсаке соудіе да соуде по закон'никоу право како пише оу закон'никоу, а да не соуде по страхоу царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају законоу м. закон'никоу; про(?) м. право; царевоу м. царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вьсакы соудіа м. вьсаке соудіе; соуди м. соуде; царевоу м. царства ми.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·роЕ· О властѣлѣхь.

173. *Призренски.* Властѣле и властѣличикы кои гредоу оу дворь царства ми, или грькь, или нѣмьць, или срьбинь, или властѣлинь или инь кто любо, тере довѣде собомь гоусара или тата, да се он'-зи господарь каже како тать и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О подьводѣхь; по том: царевь м. царства ми; властѣлинь ины (Б. инь) кои любо м. властѣлинь, или инь кто любо; аште (Б. акѥ) м. тере. Бистрички још има сь собомь м. собомь.

Раковачки има тај члан према Атонскоме овако: Аще ли се обрѣте златарь освимь града и варошн царевои, оу коемь селоу, да се то село распе и златарь съжеже огнюемь; ако се наге златарь оу градоу кове динаре безь волю цареве, да се златарь иждеже, а градь да плати глобоу что рече царь.

Раванички следује, такође, Атонскоме, само што има: оу коемь любо градоу м. оу градоу; кови м. ковѣ; тьи златарь съждеже м. златарь иждеже; тои градь м. градь; царь рече м. рече царь; ли боуде м. се обрѣте; то м. то-зи; плени и разаспе м. распе; а ть златарь да се съждеже м. златарь да се иждеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 87; у Ј. Ђорђевића 91) има тај члан овако: Аще се обрештеть златарь оу градоу или где (Т. на ино место) да коуе новьце таино, да се таи златарь съжеже и то мѣсто да платить глобоу колико рече царьскы соудь; ако ли боуде оу сѣлоу, да се то сѣло поплени и распѣть, а златарь да се съжеже.

Допуна коју показују Атонски и Бистрички препис и коју понављају и остали рукописи унесена је на своме месту у текст.

·ров· О златарѣхь.

170. *Призренски.* Оу градовѣхь царства ми да стоје златаріе и да ковоу и ине потрѣбе.

Стpушки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају царевѣхь м. царства ми; ине м. и ине.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има градовнхь цареки м. градовѣхь царства ми; стою м. стоје; златаріи м. златаріе.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рог· О законѣ.

171. *Призренски.* Еште повелѣва царство ми; аште пише книгоу царство ми, или по срьчбѣ, или по любви, или по милости за нѣкога, а она-зи книга разара законникь, не по правдѣ и по законоу како пише закон'никь, соудіе тоу-зи книгоу да не вѣроую, тьк'мо да соуде и врьше како је по правдѣ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О правдѣ; по том: повелѣніе царьско м. еште повелѣва царство ми; ако м. аште; царь м. царство ми; разараѥть м. разара; пише законь м. пише закон'никь; вѣроують м. вѣроую; по правдѣ м. како ѥ по правдѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О правде цареве; по том: и еште повелѣніе царево м. еште повелѣва царство ми; царь м. царство ми; срьцоу м. срьчбѣ; она м. она-зи; разораеть м. разара; пише законь м. пише закон'никь; тоу м. тоу-зи; вѣроують м. вѣроую; соуде сьврьше м. соуде и врьше; правди м. правдѣ.

Раваничкн тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·род· О соудіахь.

172. *Призренски.* Въсаке соудіе да соуде по закон'никоу право како пише оу закон'никоу, а да не соуде по страхоу царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају законоу м. закон'никоу; про(?) м. право; царевоу м. царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вьсакы соудіа м. въсаке соудіе; соуди м. соуде; царевоу м. царства ми.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рое· О властѣлѣхь.

173. *Призренски.* Властѣле и властѣличикы кои гредоу оу дворь царства ми, или грькь, или нѣмьць, или срьбинь, или властѣлинь или инь кто любо, тере довѣде собомь гоусара или тата, да се он'-зи господарь каже како тать и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О подьводѣхь; по том: царевь м. царства ми; властѣлинь ины (Б. инь) кои любо м. властѣлинь, или инь кто любо; аште (Б. акю) м. тере. Бистрички још има сь собомь м. собомь.

Студенички има натпис О гоусарѣхъ и татехъ: по том: ако м. тере; тати м. тата.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има идоу м. гредоу; царевь м. царства ин; или инь м. властѣлинь; и доведе са собою м. тере довѣде собомь; онаи м. он‘-зи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Раковачки показује поправљену редакцију изостављајући речи или властелинь које изгледају излишне, али то не би било кад би се цела та реченица у загради помислила. Види тај члан у другом делу.

·роѕ· О баштинахъ.

174. *Призренски.* Людіе землыне кои имаю свою баштиноу, землю и виноградѣ и коупленице; да соу вол'ны оть своихь виноградь и оть землıе оу прикію отдати, или цркви подложити *или продати*, а виноу да ıесть работникь на том-зи мѣстѣ; ономоу-зи господароу чіе боудѣ село; *аште ли не боудеть работьника на ономь-зи мѣстоу ономоу господароу чиıе боуде село* да ıесть вол'нь оузети оне-зіи виноградѣ *и нивіе.*

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О баштинахъ; по том: подложити или продати м. подложити; аште ли не боудеть работьника на ономь-зи мѣстоу ономоу господароу чиıе боуде село, да ıесть м. да ıесть; винограде и нивіе м. виноградѣ. Бистрички има све као Атонски само је свршетак члана краће казан овако: ако ли не боуде работника на оном-зи мѣстоу, да ıесть волнь оузети винограде и нивіе.

Студенички има натпис О баштинахъ людскихъ; по том: село; ако ли не боуде работника ономоу-зи господароу чіе боуде село да ıесть м. село да ıесть и даље до краја. Нивіе се не спомиње као у Атонском.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај члан уз чланак 139 о меропсима; по том: некои м. землыне; землю м. кои; виноградь м. виноградѣ; оть земли баштине м. оть землıе; пракию м. прикію; ако ли

не боуде работника оноиоу господароу чіе боуде село, да ѥсть итд. м. да ѥсть; онаи виноградь м. оне-зін виноградѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Призренски је писац очевидно прескочио целу једну реченицу. Она је по Атонском уметнута, и по том су истом рукопису учињене још две допуне.

·роз· О соудіахь.

175. *Призренски.* Кои соудіа ѥсть оу дворе царства ми; и оучини се зло, тѣм'-зи да се соудіи; аште ли се обрѣтета пър'ца намѣромь на дворої царства ми, да имь расоудн соудіа двор'скыи; а никто да се не позива на дворь царства ми мимо область соудіи, коихь ѥсть поставило царство ми; тъкмо да греде въсакы прѣдь свога соудію.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају оу двороу цареводу м. оу дворе царства ми; коѥ зло м. зло; разсоудін м. соудін; ако м. аште; на дворѣ царевѣ м. на двороу царства ми; на дворь царевь м. на дворь царства ми; кто нхь ѥсть поставиль царь м. коихь ѥсть поставило царство ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О дворском соудін; по том: оу двороу царевоу м. оу дворе царства ми; кое зло м. зло; таи соудіа да расоуди м. тѣм'-зи да се соудін; ако ли се обрѣте два парца намѣромь на двороу царевоу м. аште ли се обрѣтета пър'ца намѣромь на двороу царства ми; призива на дворь царевь м. позива на дворь царства ми; царева соудіе м. соудін; кога е поставио царь м. коихь ѥсть поставило царство ми; иде м. греде; своега м. свога.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рои· О градовѣхь.

176. *Призренски.* Градове въси по земли царства ми да соу на законѣ о въсѣмь како соу били оу прьвыхь

царь; а за соудове што имаю мегю собомь, да се соудє прѣдь владал'ци град'скыми, и прѣдь црьковнымь клиросомь, а к'то жоупльнинь при гражданина, да га при прѣдь владал'цемь град'скымь и прѣдь црьквомь и прѣдь клиросомь по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О законѣ; по том: по земли цареве м. по земли царства ми; властели м. владал'ци; аште кто м. а кто; грагянина м. гражданина; клиросомь црьковнимь м. клиросомь. Бистрички још има на законѣ м. на законѣ о въсѣмь; за соудове м. а за соудове.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О градскомь законоу соудь; по том: градови м. градове; царевои м. царства ми; законехь м. законѣ; цареи м. царь; соудь м. соудове; нема речи да се соуде; ако кто боуде изь жоупе при гражданина м. а кто жоупльнинь при гражданина; прѣдь црьковнымь клиросомь м. прѣдь црьквомь и прѣдь клиросомь.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ро͞ѳ· О прѣни двор'скомь.

177. *Призренски.* Кои властѣле стоюе оу коукы царства ми въсегда; ако ихь *кто* при, да ихь при прѣдь соудиомь двор'скымь, а инь никто да имь не соуди.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О дворьскомь соудоу; по том: цареве (Б. оу коукю цареве) м. царства ми; ако нхь кто при м. ако ихь при.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рп· О соудіинѣ книзѣ.

178. *Призренски.* Соудіе коуде посилаю приставе и книге свое; аште к'то прѣчюе и отбые пристава; да пишоу соудіе книгоу кефаліамь и властѣломь оу чиеи

боудоу дрьжавѣ они-зіи прѣслоушници да съвршьше за то-зи власти што пишоу соудіе; аште ли не съвршьше власти, да се кажоу како прѣслоушници.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има книге м. книге своє; ако м. аште; книге кепаліамь м. книгоу кефаліамь; ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О соудіахь законь; по том: ако м. аште; оттера м. отбыіе; боудеть дрьжави м. боудоу дрьжавѣ; они м. они-зіи; за тога м. за то-зи; ако ли м. аште ли; кажню м. кажоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпа· О соудіахь.

179. *Призренски.* Соудіе да проходе по земльхь коудѣ комоу ѥсть областъ; да оглѣдаю и да исправлью оубогыхь и ништіихь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају по земли м. по земльхь; испралию м. исправлью. Бистрички још има глиедаю м. оглѣдаю.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има по земли м. по земльхь; моу м. комоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпв· О гоушени.

180. *Призренски.* Аште кто што оухвати гоушено, или крадено лицемь, или силомь оузето, въсакы о томь да да сводь; аште кто боудѣ коупиль где любо, или оу земли царства ми, или оу инои земли (царства ми), виноу да да о томь сводь; аште ли не да своду, да плакы по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О познаніи лица; по том: и ако м. аште; свободь м. сводь (али Б. има као и При-

зренски); ако боуде (Б. ако кто боуде) м. аште кто боудѣ; оу земли царевѣ или оу инои земли м. оу земли царства ми или оу инои земли царства ми; да дасть м. да да; сводь о тои-зи м. о томь сводь (Б. о тои-зіи сводь); ако ли не дасть (Б. не да) м. аште ли не да; платити м. плакы (а овако је и у Бистричком).

Студенички има и ако м. аште; ако кто боуде м. аште кто боудѣ; или оу царства ми или оу инои земли м. или оу земли царства ми, или оу инои земли царства ми; да дасть м. да да; ако ли не дасть свода м. аште ли не да свода.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има и ако ли м. аште; оудавлиено или оукраденo м. гоушено или крадено; оузето боуде м. оузето; ако ли кто коупи м. аште кто боудѣ коупиль; оу земли царевои м. оу земли царства ми; земли м. земли царства ми; дасть сводь м. да да о томь сводь; ако м. аште; платити м. плакы.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Други пут царства ми очевидно је излишно у Призренскоме препису; зато сам га ставио у заграду.

Има везе са чланом 193.

·рпг· О пьр'цѣ предѣ царемь.

181. *Призренски.* Повелѣва царство ми соудіамь; аште се обрѣте велико дѣло, а не оу̂змогоу̂ расоу̂дити и расправити кои любо соу̂дь великь боу̂дѣть; да греде оть соу̂діи единь съ обѣма онема-зіи пьр'цема прѣдь царство ми; и што хоте соу̂дити комоу̂ соу̂діе, въсакы соу̂дь да оуписоу̂ю; како да не боу̂дѣ потвора; и да се испралы закон'но царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају повелѣніе царско м. повелѣва царство ми; ако м. аште; гредеть м. греде; прѣдь цара м. прѣдь царство ми. Оно што даље следује и што хоте итд. до краја нема у Атонском. То је, у осталом, у Призренском дупликат, пошто о томе говори раније нарочит члан.

Бистрички има и тај свршетак И што хоте. Иначе у томе члану Б. има: боуде м. боудѣть; оть соудіе м. оть соудіи;

прѣдь цара м. прѣдь царство ми (свуда); комоу соудити м. соудити комоу; да се исправлы по законоу царевоу м. и да се испралы закон'но царства ми.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки овога члана нема.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпд· О позовоу невол'немь.

182. *Призренски.* Кто юсть оу области коихь соудін, въсакь чловѣкь да нѣсть вол'нь позвати оу дворь царства ми; или камо инамо; тък'мо да греде въсакь прѣдь свога соудію; оу чиеи боудѣ области да се расоудін по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има области м. оу области; всакы м. въсакь; позивати м. позвати; дворь царевь м. дворь царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има соуде м. соудін; вьсакы м. въсакь; царевь м. царства ми; камо и онамо м. камо инамо; иде м. греде; вьсакы м. въсакь; своега м. свога.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Овај је члан у вези са 103 и са 192.

·рпе· О станицѣ.

183. *Призренски.* Станици въси царства ми да гредоу прѣдь соудіе што имаю соудь мегю собомь; за враждоу, за гоусара, за тата (са стране таті), за прѣемь людін, за крьвь, за землю.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају: цареви м. въси царства ми; гредоуть (Б. гредоу) м. гредоу; тати м. тата; людскыи м. людін.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О властелѣ законь; по том: цареви м. царства ми; идоу м. гредоу; междоу м. мегю; за

крьвь за пріемь людскін м. за прѣемь людін, за крьвь, за землю.

Раванички има тај члан овако: Я што соу посадніци да се соуде пред своим господаром како любо и за свое дльгове и за црькве да идоу предь соудію за крьвь и за правьдоу и за хоусаре и за преоузимь людьскін.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпѕ· О кефаліахь.

184. *Призренски.* **Властѣле и кефаліе царства ми кои дрьже градовѣ и трьговѣ; никто оть ныхь да не приме чіега човѣка оу тьмницоу безь книге царства ми; аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдь царства ми, да плати царствоу ми ·ф· перперь.**

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има кепаліе цареви м. кефаліе царства ми; ничиега м. чіега; книге цареве м. книге царства ми; ако ли га кто пріиме прѣзь заповѣдь царевоу м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдь царства ми; да плати м. да плати царствоу ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има цареве м. царства ми; врьши м. трьговѣ; прими м. приме; ничиега м. чіега; цареве м. царства ми; ако ли кто прими без воле цареве м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдь царства ми; цароу м. царствоу ми.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпз· О тьмнице.

185. *Призренски.* **Тѣмжде образомь, кто дрьже тьмнице царства ми; да никога не приме ничіега чловѣка безь кніге повелѣніа царства ми.**

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има дрьжи тьмници цареве м. дрьже тьмнице царства ми; безь повелѣніа царева м. безь кніге повелѣніа царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тај члан оваво: **Тѣжє образомь кто дрьжи тьмницоу оу царєвои зємли, да нє прима ничиєга чловѣка бєзь книгє повєлѣніа царєва.**

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпи· О соудѣ правѣ и кривѣ.

186. *Призренски.* **Соудовѣ кои сє ишгоу и за право кои за криво, што сє ѥ оучинило прѣждє сіѥга закона, и што сє сѫдь оучини, въсакь соудь, кто грє.....**

Ово је последњи члан Призренскога рукописа. Од других га рукописа ниједан нема.

187. *Атонски.* **Коудѣ грєдє царь и царица или становѣ или кони царєви, оу комь сєлѣ прѣлєжє, по томь ниѥдинь станьникь да нє прѣлєжи оу томь-зи сєлоу; ако ли сє кто обрѣтє и прѣлєжи оу томь-зи сєлоу, прѣзь законь и повєлѣниѥ царєво, он-зи кои старѣи прѣдь станови, да сє да свѣзань ономоу-зи сєлоу, што боудє строувєно, вьсє да плати само-сєдмо.**

Бистрички има **сєлоу** м. **сєлѣ**; **прѣлєжє** м. **прѣлєжи**; **оноуи** м. **ономоу-зи** (сигурно погрешком м. **ономоуи**); **да плати** м. **вьсє да плати.**

Остали рукописи овога члана немају.

О глобарѣхь.

188. *Атонски.* **Глобаріє кои стоѥ при соудіахь, што осоудє соудіѥ и оуписавшє дадоу глобарємь, тє-зи глобє да оузимаю глобаріє, а што нє осоудє соудіє и нє дадоу оуписавьшє глобарємь, да нѣсоу волни глобаріє ништа забавити никомоу.**

Бистрички има овај члан исто оваво.

Раковачки има члан тај такође. Натпис му је **О глобарєхь законь**; по том има **глобари** м. **глобаріє**; **дадє** м. **дадоу**; **ты** м. **тє-зи**; **аштє** м. **а што**; **нє дадє** м. **нє дадоу**; **глобари** м. **глобаріє**; **ни за што** м. **ништа**; **комоу** м. **никомоу.**

Остали рукописи овога члана немају.

О кониихъ и псехъ.

189. *Бистрички.* Коуде гредоу кони и пси и становε царевы, што имь се пишε оу книзе царевε, да имь се то-зи дасть, а ино ништа. (*Раковачки:* И псаремь, и соколаромь, и свиныромь, коуде идоу, да имь се ништа не даю).

Овај члан се овако не налази ни у коме другом рукопису. С њим је у вези Раковачки варијанат који је горе додат у загради, пошто о истоме предмету говори.

О жироу.

190. *Раковачки.* И ако се оу жоупи жирь роди, тога жира цароу половина, а томоу властелиноу чиа е дрьжава половина.

Остали рукописи овога члана немају.

191. *Раковачки.* И ако гоусарь оукраде свиню царевε, да плати околина; ако ли се оукрадоу свиню, да се соудіи свиныpь сь жоупомь, что рече соудь.

Остали рукописи овога члана немају.

О соудоу правомоу.

192. *Раковачки.* За три работε, за невѣроу и за крьвь и за разбои владичьски да идоу прѣдь цара.

Остали рукописи овога члана немају.

Везу имају с овим чланом још 103 и 183, који о истоме предмету, само с другојачије полазне тачке, говоре.

193. *Раковачки.* И сводь конскыи и иныи добытькь, или кои годѣ, правда. Что се гоуси или оукраде, томоу да даа своданика, да плати вьсако самоседмо. Ако ли рече „коупиxь оу того земли“, да оправе доушевници оть глобе; ако ли га не оправе доушевници, да плати зь глобомь.

Остали рукописи овога члана немају.
Спореди са чланом 180.

Текст јѐ непотпун. Мислим да би друга реченица имала да гласи: **Что се гоуси или оукраде, томоу да даа своднника н ли да плати вьсако самоседмо.**

О гловарехь цръковныихь людіе законь.

194. *Раковачки.* **И глобе на цръковныихь людіе законь. Что се соуде прѣдь цръквомь и прѣдь кефаліемь, и ти глобѣ что се осоуде да има вьсе цръква како пише оу хрисоволихь. Те глобе да се оузимаю на цръковныхь людехь како е поставно господинь царь законь по земли, и да се поставе цръковныи людіе глобаріе кои ге сьбирати те глобе и прѣдавати цръкви, а царь ни кефаліе да не оузимаа ништа.**

Остали рукописи овога члана немају.

У вези је овај члан са чланом 188.

195. *Раковачки.* **И жене да не облежоу оу цръкви развѣ господны царица и кралица.**

Остали рукописи овога члана немају.

О пострижени іноков и инокиніе.

196. *Раковачки.* **И безь благословеніа светитель да се не постризаю ни моужь ни жене. Вьсакомоу човѣкоу законь цръковныи.**

Остали рукописи овога члана немају.

197. *Раковачки.* **Коемоу властелиноу пріиде да зимоуе чловѣкь, да дава травниноу: оть 100 кобиль кобилоу, оть овць овцоу сь аганцемь и оть 100 говедь говедо.**

Остали рукописи овога члана немају.

198. *Раковачки.* Доходькь царскыи, сокю и наметь и арачь, да дава высакь человѣкь — кьбьль жита, половина чистаа а половина прѣпроста волы перперь динарми, а рокь томоу житоу да се оусипа на Митровь дьнь, а дроуги рокь на Рождьство Христово. Ако ли сокы властелинь не да на те рокове, властелинь ть да се свеже на царскомь двороу и да се дрьжи докле плати двоиномь.

Остали рукописи овога члана немају.

199. *Раковачки.* И ако конь липше оу коль селоу, а не боуде га село оубило ни одгнало, нь оумрло оть Бога, да не плате ништа.

Остали рукописи овога члана немају.

200. *Раковачки.* И где се наге человѣкь оу земли, комоу боуде конь оумрьль, или вльк изеде, или саль оубиль, а онь приселицоу оузео за коны, и изнаге се истина, ако боуде тако, да моу плати господарь, чі е человѣкь, само-седмыи конь.

Остали рукописи овога члана немају.

201. *Раковачки.* Меропьхь ако побѣгне коуде оть своего господара оу иноу земли или оу царевоу, где га обрѣте господарь нюговь, да га осмоудін и нось моу разпори и оуемчи да е опеть еговь, а ништо да моу не оузме.

Остали рукописи овога члана немају.

ЦАРА УРОША ПОТВРДА ЗАКОНОДАВНЕ РАДЊЕ ОЦА МУ ЦАРА СТЕФАНА

10 априла 1357

(Miklosich, Monumenta Serbica CXLI, стр. 155).

—⁂—

Иже ис-прьва сицевая любьвь божьствьная и сладость неизреченние слави твоее! И кто довольнь ієсть изглаголати таковоую благодать, иже даровааль ієси, владико Христе, небесни цароу слави, своимь рабомь и православнимь царемь, поживьшимь благовѣрниемь и чистотою, прѣшьдьшимь вса лѣта живота своего, и вьсприемшимь вѣнце почьсти ѡдь всемогоуштаго владики и ѡть роукии ангельске мьчь побѣди, си-же вь царьствоу...... оулоучише обѣтованния божия? Богоу же вьсхотѣвшоу и сия вса слоучившая се мнѣ сь милости Господа Бога, спаса моіего Исоу-Христа, иже по того изволению дарова мнѣ Стефаноу Оурошоу, цароу Срьблемь и Грькомь, Поморию и Западнимь, веселю се доушею и тѣломь о божьствьнѣмь даровании, иже ми дасть владика Христось вьсприети ми вѣньць царьствия диадимою и прьвоие знамение царьскаго чрьтога, иже вса добрѣ оустраяюштоу ми по законоу оуставленномоу всечьстнаго звора, иже оть прѣжде господиномь и родителемь царьства ми свето-почившимь царемь, и иже оустави всакая правила, та-зи вса оутврьждаиеть царьство ми, зговорив се сь госпогомь и материю царьства ми, благовѣрною царицею кура-Єленою и сь господиномь и отьцемь прѣосвѣштеньнимь патриархомь курь-Савомь и сь всѣми митрополити, игоумени и сь всѣми властели веле-вьзможними подь роукою царьства ми и сь всѣмь зборомь срьбьскимь, иже записовати хрисовоуль и милости слова царьска, яко ничемоуже врѣжденноу бити.

По томоужде образоу царьскомоу изволи же и царьство ми и сиема таковима достовѣрнима и оугоднима и любимима властелинома царьства ми, Басетоу Баринчелоу Биволичикю и Три-

пєтоу Михoвикю Боукикю итд. (следује даровање отока Млета код Дубровника).

. . . .

. . . .

И сиѥ извѣстноє и всєнастоюштєѥ пєчатноє слово царьства ми записа сє и оутврьди.... всако оутврьждєниѥ и достоıаниѥ царьско, ижє сє и записа знамєниѥмь царьскимь вь лѣто ѕѡѯє. индиктионь г. вь славномь градоу Скопи царьскомь, мѣсєца априла ·і· дьнь.

† Стєфань Оурошь благовѣрни царь Срьблємь и Грькомь.

ДЕО ДРУГИ

ЧИТАЊЕ ТЕКСТА И ОБЈАШЊЕЊА

ЗАКОН БЛАГОВЕРНАГО ЦАРА СТЕФАНА

...

Ва лето 6857, индиктиона 2, ва празник Вазнесенија Господња, месеца маија 21 дан.

Си-же законик постављајем от православнаго Сабора нашего, преосвештеним патријархом кир-Јоаникијем и васеми архијереји и црковники, малими и великими, и мноју, благоверним царем Стефаном, и васеми властели царства ми, малими же и великими. Законом же сим сложенија бише.

То је натпис или заглавље Законика, прилично једнако у свима старијим рукописима. У последњој реченици *Законом же сим сложенија бише* треба узети да је *законом* dat. pl. и по томе би та последња реченица гласила: *Овим законима је састав.* Осим смисла утврђујемо се у оваком разумевању и речју *Законик*, која значи скуп или збор закона и којом се цео посао одмах у почетку назива. *Закоником* се зову и црквени зборници законски: из употребе те речи за Душанов Законик јасно је да се и он онда сматрао као нека врста *зборника домаћих закона.*

Члан 1. (у прв. издању 79). *Најпрво за христијанство. Сиим-же образом да се очисти христијанство.*

Члан 2. (у прв. издању 79). *Властеле и прочи људи да се не жене не благословивше се у својега архијереја, али у тех-зи да се благослове које су избрали (за) духовники архијереји.*

Текст је неједнак у преписима, што гледај у првом делу. Први је члан натпис и приступ к већем броју чланака који следују и у којима се говори о пословима вере. Чланом 2-им на-

ређује се да се ни властела ни други људи не жене без благослова или свога архијереја или духовника од њега постављеног. Задатак је тога законског члана био да се црквеним властима и службеницима тачно утврди делокруг и да се истоме и од стране световних поштовање прибави. Ваља претпоставити да је било по народу више различитих духовника и да је закон хтео да вршење венчања обезбеди само онима који би за тај посао били одређени од архијереја, што значи да венчање није могао вршити какав било поп или духовник. Могућно је да су раније злоупотребе дале повода овој наредби.

Члан 3. (прв. изд. 80). ***И нијединa свадба да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче.***

Текст је јасан; једино ваља напоменути да реч *упрошенија* значи *питања*. Што се тиче самога смисла, могао би се потпуно објаснити само кад би се знале ондашње друштвене околности које су могле овакав закон изазвати. Из византијске легенде о животу св. Василија Новог види се да су међу робовима или отроцима закључавани бракови без венчања и суделовања цркве, простом наредбом господара њихових. Није немогућно да се и на то мислило кад је овај члан у Законик унесен.[1]

Члан 4. (прв. изд. 76). ***И за духовни длг васак човек да имат повиновеније и послушаније ка својему архијереју. Ако ли се кто обрете сагрешив цркви, или преступив что љубо од сијега законика вољом или нехотенијем, да се повине и исправи се цркви; ако ли пречује и удржи се от цркви (и) не васхоште исправити повеленија цркви, по том да се отлучи от цркви.***

Длг — дуг овде значи *посао* или *кривица*. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Што се тиче духовних послова, сваки човек да слуша свога архијереја и да му се покорава. Ако се деси да је ко сагрешио цркви, или да је преступио ма шта из овога законика, хотимице или нехотице, да се покори и поправи цркви; оглуши ли се, или се почне уклањати од цркве, те не хтедне учинити што заповеда црква — да се од цркве одлучи.*

[1] Споменик Српске Краљевске Академије, XXIX, стр. 73, бр. XXVI.

Члан 5. (прв. изд. 77). *И светитељије да не проклинају христијан за сагрешеније духовно, (на) да пошљу дваштн или трншти ка оному-зи, да га обличи; да ако не чује и не усхоће исправити (се) заповедију духовноју, по том да отлучит се.*

Светитељ као и данас у грчком *ὁ ἅγιος* (*ὁ ἅγιος Φιλαδελφίας* — епископ филаделфијски; *ὁ ἅγιος Ἡρακλείας* — владика праклијски) значи *епископа.* Овим се чланом епископи упућују да своју власт проклињања (анатеме) и искључења обазриво врше. Данашњим језиком казао би се цео члан овако: *Епископи да хришћане за погрешке духовне не проклињу, него да пошљу по двапут и трипут, да прекоре онога који је сагрешио, па ако их не послуша и не хтедне се поправити по духовној заповести, онда да се одлучује.*

Члан 6. (прв. изд. 139). *И за јерес латинскују што (се) су обратили христијани ва азимиство, да се вазврате ва христијанство. Ако ли се кто обрете пречув и не вазвратив се ва христијанство, да се каже како пише у законику светих отац.*

Азимиство (azymia) обред је причешћивања пресним хлебом, који држи Западна Црква. Данашњим језиком тај би се цео члан казао овако: *А што се тиче латинске јереси, што су се хришћани обратили у азимиство, да се опет у хришћанство поврате. Ако ли се нађе когод те не послуша и не поврати се у хришћанство, да се казни како пише у законику светих отаца.*

Члан 7. (прв. изд. 81). *И да постави црков велика протопопе по васех (градовех и) трговех, да вазврате христијане от јереси латинскије, који се су обратили ва веру латинску, и да им даде заповед духовну, и да се всаки врати ва христијанство.*

Данашњим језиком тај би се члан могао казати овако: *Велика Црква по свима градовима и трговима да постави протопопе који ће повратити хришћане што су се обратили у веру латинску, и да се изда заповест духовна, да се свак врати у хришћанство.* Види се да Законик под *хришћанима* разумева

само *православне*. *Велика Црква* ће значити, по примеру Цркве Цариградске — Цркву Патријаршијску. По томе би горе наведеним чланом Законика овај посао повраћања у православље био засебно и нарочито поверен патријарху за сву земљу и као што изгледа без обзира на митрополите и епископе.

Члан 8. (прв. изд. 138). *И пои латински ако се најде обратив христијанина ва веру латинску, да се каже по закону светих отац.*

Да се каже — данашњим је језиком *да се казни*.

Остало не потребује никаква објашњавања.

Члан 9. (прв. изд. 82). *И ако се најде полуверац узам христијаницу, ако узљуби, да се крсти у христијанство; ако ли се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се да дел от куће, а он да се иждене.*

Реч *полуверац* долази само у овоме члану. Кад се овај члан упореди са чл. 10 видеће се да *полуверац* значи *јеретик*. Овим чланом се забрањују бракови мешовити, где би се догодило да би православна пошла за каква год јеретика. Данашњим језиком тај би члан гласио: *И ако се нађе јеретик који би се био оженио православном, може се, ако пристаје, крстити у православље; ако ли се не би покрстио, да му се узму жена и деца и да им се да̂ део од куће, а он да се протера.* Не види се шта се чинило с оним другим делом куће, да ли је, то јест, остајао јеретику, или се с њиме што друго чинило.

Члан 10. (прв. изд. 140). *И кто се обрете јеретиг, живе ва христијанех, да се жеже по образу и да се прожене; кто ли га име тајити, и та-зи да се жеже.*

Данашњим језиком овај би члан гласио: *И ако се деси да какав јеретик живи међу хришћанима, да се жигоше по образу и да се протера, а ако би се нашао когод да га крије, и он да се жигоше.* Тешко је разумети како је овоме члану дато овако опште значење, пошто се зна да је јеретика̂ било по свима знатнијим градовима и рударским местима у којима су уживали нарочите повластице трговачких уговора. Те повластице и Законик свуда признаје, и још при одредбама о пороти нарочито помиње

иноверце (чл. 153). По томе ваља узети да се овај члан тиче јеретика који би били прави српски грађани; за њих Законик није допуштао другу веру осим православне.

Члан 11. (прв. изд. 75). *И светитељије да поставе духовники по васех инориjах, по градовех и по селех. И ти-зи духовници да су (који су благословени от светитеља и духовно везати и решити), и да их слуша всаки, по закону црковному. И они-зи духовници, којих несу поставили (архијереји), да се иждену; да их ведевса црква по закону.*

Ведевсати или *педеисати* је грчко παιδευέιν, ἐπάιδευσα што значи и *казнити* и *васпитати*. О разликама редакције овога члана у разним рукописима треба гледати на дотичном месту првога дела. Намера је овога члана да у црквеној служби утврди ред и старешинство. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Епископи постављају духовнике по свима парохијама, по градовима и селима. Духовници могу бити они који имају од епископа благослов да везују и разрешавају духовно, и свак да их слуша, по закону црквеном. А да се протерају и од цркве казне по закону духовници који од архијереја нису постављени.*

Члан 12. (прв. изд. 78). *И духовному длгу козмици да не суде; кто ли се најде от козмик судив духовному длгу, да плати 300 перпер; такмо црков да суди.*

Козмик је κοσμικός, laicus, световни — супрот црквеноме и духовном. *Длг — дуг* је *посао*, *предмет* или *кривица*. *Перпер*, грчко ὑπέρπυρον, значи *златан новац*, *златицу* или *златник*. Обично је у дукат ишло два перпера, и по томе је вредност перпера мало већа од талира. По упоредним истраживањима Чибрарија, перпер је у половини XIV века имао вредности око 6 динара у металу а око 10 динара у житу по данашњем мерилу.[2] Данашњим језиком гласио би цео горе наведени члан овако: *Духовни предмет не могу судити световњаци; ако ли би се десило да је световњак судио црквени предмет, да плати 300 перпера; само ће црква судити* (разуме се: црквене предмете). И овим Законик утврђује права црквенога судства, које је у оно време на цр-

[2] Cibrario, Economie politique du moyen âge, II. Paris 1859, стр. 231.

квеним земљама и иначе било велико. Останци од оновременог раширенијег судства налазе се и сад у повластицама православне цркве у Турском Царству.

Члан 13. (прв. изд. 187). *И митрополитије (и) јепископије (и) игумни по миту да се не поставе; и от сада кто се најде поставив по миту (или) митрополита, или епископа, или игумна, да јест проклет и он-зи који га је поставил.* Томе Призренском тексту Атонски додаје још ово: *И ако се најде који љубо по миту став, да извржета се оба от сана, и поставиви и постављени.*

Многе исправке и варијанти овога члана у преписима сведоче само како је познија употреба Законика везана била у народу српском за цркве и њихов живот. Смисао је текста јасан. *Митрополитије*, *јепископије* старински је облик множине м. *митрополити*, *јепископи*. Познији додатак наређује да се не само проклиње, како изгледа да је било у првом тексту законском, него и да се *из достојанства* (сана) изгони како онај који је по миту поставио црквенога чиновника, тако и онај који је тим начином постављен. О забрани мита у црквеној управи говори још и члан 24, који гледај.

Члан 14. (прв. изд. 66). *Игумни да се не постављају без дела от цркве; игумни по манастирех да се ставе добри чловеци, који ће црков стожи(ти), дом Божји.*

И ако познији рукописи имају у овом члану *истављају* м. *постављају*, ја мислим да опет нема разлике у значењу међу Призренском и познијим редакцијама. Највише — ако се речју *истављају* хтео дати неки синоним речи *избирају*, и ако се хтело, у прилог манастирске изборне автономије, да одузме речи *постављају* и најмање автократско значење, које би се од световних власти могло употребити против манастирске автономије. Цео члан гласио би данашњим језиком: *Игумни се не могу постављати* (истицати — бирати) *без учешћа цркве. Ваља постављати за игумне по манастирима добре људе који ће цркву, дом Божји, кућити.* Да овако ваља разумевати овај члан Законика, може се потврдити другим аутентичним споменицима истога и познијега времена. Арханђеловска хрисовуља Душанова на једном месту

наређује овако: *И да се стави игумн онде от киновије* (тј. општежитија) *кога изберe патријарх и цар са зговором братије монастирске.*[3] Исто се то чита и у потврди коју је патријарх Спиридон дао манастиру Ждрелу о ономе што је томе манастиру подарио кнез Лазар. У тој повељи пише међу осталим: *И да не буде от инуде игумен на месте том, такмо од калугеров јеговиx који су се ту потрудили.*[4] Из тога је јасно како треба разумети горе наведени члан Душанова Законика.

Члан 15. (прв. изд. 65). *Игумни да живу у киновијах по закону, зговарајe се (са) старци.*

Наређује се одржавање *општежитија* (заједничке трпезе) и договарања са калуђерима, којом се последњом наредбом тежи да се у манастирима ради с договором а не искључивом вољом игумановом. *Киновија* је грчко *κοινόβιον* — живот у заједници, *општежитије*, како су наши стари преводиоци преводили.

Члан 16. (прв. изд. 63). *И на тисушту кућ да се храни у манастиру 50 калуђер.*

Наређује се да је манастир дужан издржавати по 50 калуђера на сваких 1000 кућа имања.

Члан 17. (прв. изд. 70). *И калуђерије и калуђерице, које се постризају тере живу у својих кућах, да се изждену и да живу по манастирех.*

Наређује се да пострижени калуђери и калуђерице не могу живети по својим кућама него да их ваља из кућа истерати и присилити да живе у манастирима. А. Рамбо прича[5] да је ова беда калуђера који беже од манастира беснела по Балканском Полуострву у XI веку, када су читаве гомиле калуђера ишле као неки религиозни хајдуци, оружани и на коњма, по Македонији и Мореји, нагонећи јеретике или оне који им се свидели нису да верују начином који је њима био по вољи. Царска власт их је гонила у манастире. Налик је на то, и ако је иначе раз-

[3] Гласник XV, 306.

[4] Miklosich, Monumenta serbica, 214. Истина се тај документ није сачувао у оригиналу, али нема разлога сумњању да је препис прошлога века, по коме тај документ данас познајемо, потекао из старијега достоверногa оригинала.

[5] Histoire générale, II, 814.

личит, и појав о ком се говори у овоме члану. С овим чланом је у вези члан 29.

Члан 18. (прв. изд. 68). *И калуђерије, који се су постригли топици из метохије које цркве, да не живу у те-зи цркве, на да греду у ине монастире и да им се дава храна.*

Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Калуђери који су родом из области цркве у којој су пострижени да у тој цркви не живе, већ да иду у друге манастире и да им се даје храна.* Какав је разлог изазвао ово наређење, види се из објашњења које уз тај члан има Ходошки препис, које види у првом делу. Објашњење то каже да мештани у манастиру не могу да уздрже природу, него хоће рођацима по нешто да даду и учине. а осим тога називљу духовнике с других страна гостима и дошљацима у манастиру. У истоме објашњењу наводи се још и практика, по којој су, како изгледа, таки људи могли и остати у манастиру, ако им се ништа не би дало под управу, чим би могли злоупотребе чинити. Прва наредба као да је, међу тим, гласила да се мештанин по пострижењу одмах испраћао у другу цркву и да му се само храна на пут давала.

Члан 19. (прво изд. 188). *И калуђер који сврже расе, да се држе у тамници докла се обрати опет у послушаније, и да се педепса.*

Данашњим језиком тај би члан гласио: *Који би калуђер збацио калуђерске хаљине, да се држи у тамници докле се не поврати у послушност и да се казни. Педепсати* — у члану 11-ом *ведевсати* — реч је грчка и значи казнити.

Члан 20. (прво изд. 142). *И људије које са влховством узимљу из гробов, тере их сажижу, село које то-зи учини, да плати вражду; ако ли буде поп на то-зи дошал, да му се узме поповство.*

Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Кад се деси да се мађионичтвом људи из гробова ваде те сажижу, оно село које би то учинило платиће вражду, а распопиће се поп који би дошао на то.*

Из бележака нашега времена о животу народноме може се посведочити да се овде наређују мере против једнога обичаја који је дотрајао све до сад. Вук Стеф. Караџић у Рјечнику под *Вукодлак* казује како се каткад пронесе глас да се неко повампирио, и бива да се сви сељаци скупе с глоговим кољем, па раскопају гроб, и ако у њему нађу човека да се није распао, а они га избоду оним кољем, па га баце на ватру те изгори. М. Ђ. Милићевић помиње други случај, опет из првих десетина овог века, где су сељаци, у Подибру, на глас да се неко повампирио, зовнули свештеника, спремили оштро глогово и клеково коље, па почели раскопавати гроб. Свештеник је читао књигу *Громовник*, говорећи „Изиди, нечисти душе, изиди! Заклињем те триста седамдесет пута; иди, проклети демоне, у бездан!“ Људи раскопају гроб, наложе ватру око гроба, па оним оштрим кољем пробију надувено тело умрлога, а неки гранама машу поврх ватре, да не би ђаво, који се био увукао у тело мртваца, излетео и утекао. Кад све то учине, загрну гроб земљом, и вампира, веле нема.[6] Јоаким Вујић приповеда за једно откопавање вампира у околини Новога Пазара око 1826 године, на ком је пробадање вршио сам свештеник.[7] У протоколу суђења архиве Суда Округа Пожаревачког од 1844 године види се да је те године суђено за два случаја ископавања мртваца. Дана 15 марта 1844 осуђене су на батине или камџије неки људи и жене из села Манастирице из Млаве што су гроб једне жене и „у гробу лежеће тело откопавали.“ Узрок је тога био „што су им овце мањкавале.“ Други је случај био у Крепољину у Хомољу и суђен је 6 јуна 1844. Ту је откопаван гроб једне бабе, баба је мртва бодена јатаганом, и на њу је избачен један пиштољ. И ту су сви осуђени на батине.[8]

Вражда, коју Душанов Законик одређује као казну за село које би овакав посао радило јесте казна за убиство или за убијена човека. Старија реч *вражда*, коју познају наши средњевековни споменици, замењена је позније негде речју *крв*, *крвнина* које види у Вукову Рјечнику. О целом том предмету *вражде* ја сам писао у *Селу* (Глас Српске Краљевске Академије XXIV) стр. 90—101. Ту је наведена и књижевност тога предмета.

[6] М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака. Етнографски Зборник Српске Краљевске Академије, Београд 1894, I, 326—327.

[7] Путешествіе по Сербіи. Будим 1828, стр. 181 и д.

[8] Ст. Максимовић, Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898, стр. 173, 174. Трећи сличан случај наводи се на стр. 176.

Члан 21. (прв. изд. 137). *И кто прода христијанина у ину неверну веру, да (му) се (рука) одсече и језик урежe.*

Ни текст ни речи овога члана не потребују никаква објашњавања.

Члан 22. (прв. изд. 53). *И људије властелсци, који седе по црковних селех и по катунех, да походи васак ка својему господару.*

У средњевековној Србији земља је припадала или краљу (држави, државном поглавару) или властели (великим господарима), или црквама и другим господарима. Велика већина народа живела је по тим земљама са дужношћу да одређени део снаге и времена (који се у другим члановима закона у појединостима наводи) даје господару земље (краљу, властелину или цркви). Те су дужности биле наследне или за земљу везане. Поједина властела могла су имати по више села или читаве крајеве и жупе. Из црквених основних писама види се да су цркве могле имати, осим шума, њива, млинова и осталога имања, по 40—50 села. Села су у то време била *села* или *катуни:* она прва по питомијим местима, где се орати могло; ова друга по планинама, где се највише радило о стоци. Догађало се да су сељаци из тих села бежали од једнога господара к другом, мислећи да ће им онамо лакше бити. По овоме члану изгледа да су са властеоских земаља радо бежали на имања црквена, а то доказује да је на црквеним имањима лакше било живети — сад не знамо чега ради. Један од узрока могла је бити дужност војничка, јер су на многим местима црквени људи били од те дужности ослобођени. Горе наведеним чланом Законика наређује се да се властеоски људи из црквених села и катуна селе натраг, сваки к своме господару.

Члан 23. (прв. изд. 10). *Црквам попоса да нест, развe кад греде камо цар, тади да га дижу.*

Данашњим језиком казан, тај би члан гласио: *Цркве нису дужне вршити понос* (службу преноса) *осим ако цар некуд иде: тада су пак дужне и цркве вршити ту службу* (дизати цара како се вели старим језиком). Ако се што носило за државу, за војску, за градове, за краљеву потребу, а може бити, по праву или по злоупотреби, и за властелу, свак је морао, кад се год нареди,

вршити службу преноса — *понос* и ићи с товарним коњма или воловима и колима на посао. Дужност је та била тешка, и владаоци су својим хрисовуљама од ње ослобођавали манастире, своје задужбине. Овим чланом Законик је све цркве опростио те дужности. Само према цару и његовим стварима, када он куда собом иде, није се то изузеће за цркве вршило. О тим дужностима према цару засебице се говори у члану 60.

Члан 24. (прво изд. 185—186). *И ако се најде владалац црковни узам мито, да се расие.* (У Раковачком препису још *Ако ли калуђер који узме мит, да се бије и прожене).*

Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *И ако се нађе да прими мито какав чиновник црквени, да му се одузме све што има* (чему Раковачки препис додаје још и ово: *а ако то буде калуђер, да се бије и протера).* У овоме је наставак онога што се већ чита мало више у члану 13-ом. Реч *владалац* је у XIV веку значила у опште управника или чиновника. *Расути* је казна, која је за *села* значила да се раселе и да им се имање попали или одузме, а за поједине је значила одузеће свега што би имали. Пошто су чиновници на црквеним имањима и по црквеним селима, нарочито позније, често били калуђери, а на њих се, као на људе без имања, није могла применити означена казна, томе би оно што се налази само у Раковачком препису могло бити попуна, али ја сумњам да је та попуна заиста стара и аутентична, и мислим да је некакав уметак познијега времена.

Члан 25. (прв. изд. 56). *Црквами да облада господин цар и патријарха и логофет, а ин никто.*

У средњем веку се свуда тежило к автономији и к изузећима, поглавито ради самовоље која је са необразованих административних чиновника сваку власт чинила тежом но што је могла бити у ствари. Члан овај изузима цркве од свачије друге власти осим власти цареве и патријархове. Логотет — канцелар данашњега времена — долази сигурно као заступник на случај да би цар био спречен. *Логотет* се помиње још у члану 134, где је реч о давању баштинâ. Још у једноме од последњих државних писама помиње се изреком уза службу логотета власт над црквама. То је у писму краљевића босанског Стефана Томашевића, издатом 14 окт. 1458 српскоме деспотском логотету Степану Рат-

ковићу. Краљ у томе писму потврђује истоме логотету — *логотетство велико и власт над црквама.*[9] Стефан Томашевић је на Сегединском Сабору 1458 одређен био за деспота Србије наместо Ђурђева сина Стефана, којега су Маџари збацили. Ратковић је тада, октобра 1458, као изасланик деспотице Јелене, уговарао женидбу његову са ћерком деспота Лазара, и том је приликом издато то писмо.[10]

Члан 26. (прв. изд. 9). ***Цркви все што се обретају по земли царства ми освободи царство ми от всех работ малих и великих.***

Обретају значи *налазе се*; остало је све разумљиво. *Работа*, грчком речју *ангарија*, турском — *кулук* могла је бити стална и периодична, као што су дужности сељачких насељеника — меропаха — према господарима земаљским, или случајна, привремена, кад би је нарећивао краљ или ко други, по његовој наредби или овлашћењу. Које су се работе звале *велике*, које ли *мале* не види се из споменика. Горе наведеним чланом законик изузима насељенике црквених земаља од свих тих работа; њихово је било, дакле, да раде само оно што су по закону цркви, као своме господару, дуговали. Из тога излази да је краљ имао права да тражи *работе* за своју потребу од свију осталих без разлике. И по томе они људи који су извесне работе дуговали своме господару или властелину морали су ићи те радити и краљу што би заповедио. Колико се из споменика види, то су биле понајвише сеоске работе: орање, косидба, вршидба, служба око коња, паса, соколова краљевских, оправљање и дизање градова итд. Можемо још забележити да су се те работе распоређивале према потреби двојако: *од куће*, понајвише при работама сталним и периодичним, и *бедбом*, *згоном* или *заманицом*, кад је свак морао поћи ко може радити. Овај други начин употребљавао се, на прилику, при косидби.[11]

Члан 27. (прв. изд. 57). ***И цркви царскије да се не подлагају под цркви велије.***

[9] Писмо издао др. Фр. Рачки Rad, I, 156.

[10] Види мој чланак „Служба логотета (или великог логотета) у старој српској држави. Београд 1886“ и чланак А. С. Јовановића о истом предмету у „Виделу“ за јул те године и у засебној књижици.

[11] Упореди још Ђ. Даничића Рјечник из књижевних старина српских под *работа*, и моју расправу Село у Гласу XXIV стр. 218—224.

Велија Црква је врховна државна црква — патријаршија, архиепископија или митрополија. У Душанову Царству биле су две признате велике цркве — Пеħска и Охридска, јер се тачно не зна шта је цар Стефан наредио за епархије цариградске онда када му се држава и у тај круг раширила. *Цркве Царске*, грчки *лавре*, зову се они манастири, понајвише царске задужбине, којима је дана потпуно автономна управа и наспрам самога патријарха или његових митрополита, нарочито у управном и економном смислу. Тога ради се игуманима оваких манастира давало право да на Сабору седе на особитом за њих одређеном месту, о чем се може читати што треба у приступу, у дотичном одељку. Ове цркве су по самој својој уредби биле независне, али је закон овим и посебице хтео ту њихову независност још једном да осигура.

Члан 28. (прв. изд. 64). ***И по всех црквах да се хране убози како јест уписано от ктитор; кто ли *их* не усхрани, од митрополит, или от епископ, или от игумен, да се отлучи сана.***

Данашњим језиком тај би члан гласио: *Сиромаси да се хране по свима црквама онако како су наредили основаоци. Ако ли их који митрополит, епископ или игуман не би хранио, да се с тога достојанства збаци.* Види се из тога члана да су митрополити и владике имали обичај да своје столице држе по појединим манастирима, што тврде и многи споменици и записи.

Члан 29. (прв. изд. 69). ***И калуђерије да не живу изван монастира.***

Иста ова мисао већ је другим начином казана у члану 17-ом. На први поглед овај члан изгледа према томе чл. 17-ом као дупликат, али ће бити неке разлике у начину који је с оновременим животом везан.

Члан 30. (прв. изд. 8). ***Отселе да не урве нијединa власт калуђера или црковнаго чловека. И кто потвори сије при животе и по смрти царства ми, да нест благословен. Ако ли *јест* кто кому крив, да га иште судом и правдом по закону; ако ли урве без суда или кому забави, да плати самоседмо.***

Урвати значи управо *одломити, закинути, повући*; овде значи ма шта путем власти неповољно учинити. *Правда* у овом члану значи *спор, парница*. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Никаква власт од сада да не узнемирује калуђера или црквенога човека. И да није благословен ко би ово погазио ни док сам жив ја цар, ни по смрти мојој. Ако ли је ко коме крив, нека га тера судом и парницом по закону; ако ли би ко закинуо или узнемирио кога без суда, платиће самоседмо* (тј. седам пута онолико). Овим се нарочито давало калуђерима и црквеним људима (насељеницима по селима црквеним) јемство, које је, у осталом, припадало свима грађанима. Узрок овоме нарочитом зајемчавању општега реда и сигурности за калуђере и црквене људе могао је бити у томе, што су остала властела, као војници, често као осиони људи, злоупотребљавали своју снагу наспрам суседних им црквених имања или наспрам калуђера, који су, и по положају и по нарави, морали бити мирни људи, и није им могло поднети да се од силе силом бране.

Члан 31. (прв. изд. 72). ***И попове баштини да си имају своју земљу баштину и да су свободни; а ини попове који не имају баштине, да им се даде три њиве законите, и да јест поповска капа свободна; ако ли веће узме, от те-зи земље да работа црквам та по закону.***

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Попови баштиници да и даље имају своју баштину и да су слободни, а поповима који не би били баштиници да се даду три њиве по закону, и да је поповска капа слободна; ако ли би поп више земље узео, дужан је црквама по закону работати.* Из тога би излазило да је свака црквена општина имала извесне њиве које би се поповима, по закону, давале на уживљење, ако свога имања имали не би; поповима пак с имањем очевинским нису се те њиве давале, но су се само ослобођавали од свију терета (малих и великих работа) које су за друге људе с баштином биле скопчане. Њиве црквене носиле су такође са собом то исто ослобођење, које се поповској капи као таквој чинило. Није било закраћено попу, као што се из закључка види, да узме од црквене земље на обраду и више, али је за то теглио све работе као и други људи. Не претпоставља се да поп може узети на обраду и другу какву земљу осим црквене, по свој прилици зато што то није било у обичају, а може бити и зато што није имало рачуна, јер

су црквене земље биле са понајлакшим теретима. Овако би се разумевао овај члан сам по себи. Али кад се доведе у везу са чланом 65, који види, и с којим овај управо чини целину, онда излази да су често властела, као господари села и цркава, излазила наместо овде замишљене црквене општине, те да су они вршили дужност општине према поповима. Најприближније ће бити истини, да је било и једних и других случајева.

Члан 32. (прв. изд. 183). *Људије црковни, који држе црковна села и земљи црковне, а прогнали сут меропхе црковне или влахе, они-зи који-но су разгнали људи, да се свежу и да им се узме земља и људије, и да их држи црква до-где скупе људи које су разгнали.*

Меропси су *тежаци* а *власи* — *пастири*: они први су становали по местима питомијим или равнијим, која се могу орати и сејати; ови други су становали по планинама. Манастири су, за времена Душанова, имали раширена имања. По хрисовуљама које су сачуване Дечани су имали 40 села меропаха и осталих (бројећи засеоке у једно са селима) и 9 катуна влаха. Арханђеловски Душанов манастир код Призрена имао је 60 села меропаха и 17 катуна влаха и арбанаса. Манастир светостефански Бања, близу Звечана и Митровице, имао је 67 села, 4 засеока меропаха и 9 катуна влаха. Та су села обично била не сва у једном крају, него обично само једна већа гомила на једном крају, а остало по разним, често удаљеним крајевима (као што су Рашка и Зета). Управа је тих села, катуна и других имања била поверена разним људима, а пошто толика имања ништа не би вредила без посленика, меропси су и власи свима могућним начинима везивани за земљу. Много пута је неваљалство тих управника разгонило људе са тих имања и чинило штету цркви. На саборима су, на почасном месту, седели како духовници у опште, који су сви бринули се о интересима свога реда, тако и старешине великих манастира. Отуда ова оштра мера противу врећања црквених интереса од стране насилника и рђавих људи.

Члан 33. (прв. изд. 106). *Црковни људије о всакој правде да се суде пред својими митрополити и пред епископи и игумни. Која ста човека оба једне цркве, да се*

судита пред својом црквом; или от двоју цркву будета два чловека која се прита, да им суде обе цркви.

Црковни људије у овом члану значи насељенике црквених имања; *правда* у овом члану значи *спор* или *парницу;* у глагола је сачувана двојина коју је данашњи језик изгубио. Цео члан данашњим језиком гласио би: *Насељеници црквених имања суде се пред својим митрополитима, или епископима и игумнима за све спорове. Ако су парничари насељеници једне цркве, они се суде пред својом црквом; ако ли буду од две цркве, суде им обе цркве.* Мора се претпоставити за ово *суде им обе цркве* или да су те две цркве састављале мешовит суд, или да су обе имале право суђења, а парничари да су могли ићи којој хоће. По овоме што су цркве на својим имањима имале и право судства (осим тежих кривичних предмета) најбоље се види колика је била њихова автономија. За почетак овога века Вук Ст. Караџић бележи у Рјечнику под *Намастир* ово: „Намастирски је старјешина пр„њаворцима (тј. насељеницима на манастирском имању) и судио „за којекаке ситнице, а кашто их је и затворао и био." Толико се, живим предањем, сачувао живот ове старинске уредбе све до наших дана.

Овоме члану закона служи као допуна и објашњење и наредба једна Арханђеловске основне хрисовуље, која гласи: *И кади се пре сами људије црковни* (тј. насељеници црквени), *да им никто не суди разве игуман, а што се пре са инеми људми за вражду, за земљу, за коњ, за провод, да иду пред цара, а за ине судове да иду пред митрополита и пред игумна. И котла Архангеловем људем да нест са инеми жупљани, разве међу собом ва Архангеле. И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*[12] По овоме су сви међусобни спорови насељеника̂ Арханђеловске Цркве судили се пред Арханђеловским игумном; спорови где су с људима Арханђеловим били помешани и други, а тицали су се убиства, спора око земље, коња̂, кривице провода (тј. кад се неком насељенику помаже да од свога господара утече) упућени су били цару; остали пак мешовити спорови упућивали су се митрополиту и игуману. Шта је *котао*, казаћемо овде пошто се на овом месту најпре спомиње. Вук Стеф. Караџић пише у Рјечнику под *мазија* ово: „У Србији су до скора кашто *вадили мазију*, тј. кад „на каквога човјека реку да је што украо, а он се одговара да „није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ону

[12] Гласник XV, 308.

„врелу воду метну комад врућа усјала гвожђа (или камен), а „онај на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама „извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на „њега говоре, неће се ожећи нимало; ако ли буде украо, изго-„рјеће му руке.“ Овакав обичај имао је и других њему сличних и вршио се и по осталој германско-романској Европи. У ред тај иде *судбени двобој*, о коме се говори при члану 102, а по том и кључала вода и усијано гвожђе (обоје заједно или посебице ношењем или хватањем усијалог гвожђа и метањем руке до лакта у кључалу воду), пролажење кроз огањ или између неколико огњева, кроз девет усијаних раоника[13] итд. Закон саличких Фруга (VI—VII век) помиње изреком кључалу воду као начин правдања. У тај ред иде и потапање кривца у освештану воду. Мислило се да освештана вода не прима кривца због тога што је грешник. Од тога је без сумње траг и суђење вештицама, за које Вук у Рјечнику спомиње да се у Србији вршило још за Карађорђева времена. Вештицу су везивали и бацали у воду да виде „може „ли потонути (јер кажу да вјештица не може потонути); ако жена „потоне, а они је извуку на поље и пусте, ако ли не могбуде „потонути, а они је убију, јер је вјештица.“ Свеколико тражење правде и истине тим путем оснивало се на уверењу да је Бог одвише праведан да би могао бити на страни грешника.[14]

Горе поменута наредба Арханђеловске повеље гласи да Арханђелови људи нису дужни правдати се тим начином према коме другом из жупе, до само према коме од Арханђелових људи и у цркви Арханђелу. Најпосле оно осигуравање дохотка од суђења или глобе манастиру, ма на ком се месту суд вршио, видимо и у старијим манастирским хрисовуљама. У хрисовуљи дечанској чита се о томе овака наредба: *„И паки заклинају и „запрештају, где љубо се пре људије пандократорови* (тј. Дечан-„скога Манастира) *или пред краљем, или пред архијепископом, „или пред епископом, или о духовном, или о прочих судех, ни-„које глобе да не узима краљ ни архијепископ, ни јепископ, ни „печати, ни руке, ни послуха, ни одбоја; на все да је игумну, „а епископу духовно.“*[15] Из овога се навода и опет види како је судство било подељено. *Печат* је такса која се плаћала за судски

[13] Cibrario, Économie politique du moyen âge. Paris, 1859, I, 237.

[14] M. A. von Bethmann-Hollweg, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter, II, 1. Bonn 1871, 164—169; Fustel de Coulanges. La monarchie franque, Paris 1888, 453—459.

[15] Милојевић С. М. Дечанске хрисовуље. Гласник 2-ог од. XII, стр. 64 и 135.

позив; *рука* је такса за јемство; о њој, у осталом, погледај још и оно што је писано при члану 84; *послух* је сведок и такса за сведока. Шта је управо *одбој* не зна се, али је могућно да значи глобу која се плаћала за непослушност државним, судским или црквеним чиновницима или за одбијање њихово.

Члан 34. (прв. изд. 45). *И што су села меропшине царства ми по Загорији и инуде, црковни људије да не греду у меропшине ни на (сено), ни наораније, ни на виноградe, ни на једину работу, ни на малу ни на велику: од всех работ освободи царство ми; такмо да работају цркви. Кто ли се најде изагнав метохију на миропшину и пречује закон царства ми, та-зи власник да се распе и накаже.*

Меропшина је село господарско — краљевско, црквено, властеоско — у коме станују насељеници, названи *мерописи* или грчким називом *парик* — *парици* (*πάροικος*), који су господару морали до смрти радити уговорене тежачке послове. Властелин и црква могли су те послове тражити само од својих људи. Овом наредбом и још неким наредбама законик установљава (упореди нпр. члан 42 који ову исту наредбу шири на властелу) да и цар то може тражити само од људи на селима која нису ни црквена ни властеоска баштина. Ја држим да се тиме само утврђује обичај који је већ и раније постојао. *Загорје* које се у овом члану помиње значи Полимље, а може бити још и Поморавље. Арханђеловска хрисовуља наређује за Арханђелова игумна да седи *на зборе на особне трапезе са игумни забрдскими.*[16] Од оних који се помињу напред у приступу на сабору за краља Милутина ово се име могло приписати игумнима студеничком, милешевском, бањском, градачком (један моравскога Градца — тј. чачански, а други јужнијега Градца у Ибру), рашком, кончулском, сопотском. То су манастири и игумни старих коренитих земаља српских.[17] *Метохија* је грчко названье за манастирско имање, а у нас се тим именом прозвао цео крај Старе Србије међу Призреном и Пећи, због тога што су многа села тога краја припадала манастирима. Цео горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати

[16] Гласник XV, 306.

[17] У Загорју је по белешци једнога летописца — Бихор, а Бихор је крај и град у Полимљу. Види о томе још мој чланак *Никољ-Пазар* и *Бихор град* у Годишњици IV, 323—348. Загорје се мора тражити свагда према месту с кога се гледа или тражи. У овом случају правац даје Призрен.

овако: *А у села меропшине царске, по Загорју и по другим местима, црквени насељеници да се не зову ни на сено, ни на орање, ни у винограде, нити на какву год работу малу или велику. Ја их цар опраштам свију тих работа, нека само цркви раде. Ко ли би се пак нашао да метохију истера у село царску меропшину и не би послушао царски закон, томе власнику да се одузме све што има и да се казни.*

У имену села *Мерошине* Среза Добричког, Округа Топличког, Општине Житорађске сачувала се до данас као име места стара реч *меропшина*, која је значила господарско насељеничко село.

Члан 35. (прв. изд. 61). ***И предаде царство ми игуменом цркви; да обладају всом кућом, кобилами и коњми, и овцами, и инем всем, и о всем да су вољни што јест прилично по путе и по правде *и како пише хрисовуљ светих ктитор.****

Што је међу звездицама, то је познија допуна Атонске врсте преписа. Цео члан могао би се данашњим језиком казати овако: *И предадох ја цар цркве игуманима, да располажу свеколиком кућом, и кобилама и коњма, и овцама и свачим другим, и да им је драго чинити све што им се учини прилично, уптно и правично *и како пише хрисовуљ светих ктитора** (основалаца).

Члан 36. (прв. изд. 62). ***И да уставе по црквах закон киновијски калуђером у монастирех, противу како јест *који* монастир.***

Киновија је грчко *κοινόβιον* — *општежитије* манастирско. Законик овим чланом наређује игуманима да установе по манастирима заједничко живљење према стању дотичних манастира.

Члан 37. (прв. изд. 74). ***И ексарци космици да несу; да их не посилају митрополитије по поповех, ни да воде коњ митрополитских по поповех, разве да посила митрополит калуђера самодругаго по поповех, да исправе духовно и доходак духовни да узме от попов који јест от баштине.***

Ексарх овде нема обично значеље великога црквенога поглавице него значи изасланика или *опходника*, како је, објашњења ради, у преводу М. Властара на једном месту назначено. Та се грчка реч у смислу изасланика употребљује и данас у

раду и у писмима Васељенске Патријаршије у Цариграду; *космик*, као што је објашњено напред, значи световнога човека, који није духовник. Цео члан казао би се данашњим језиком овако: *Световни људи не могу бити изасланици духовне власти, и митрополити да их не шаљу поповима, нити да они воде коње митрополитске од попа до попа, него митрополит да пошље два калуђера од попа до попа, да расправе црквене послове и да им положе попови духовни доходак који се од баштине узимао.*

Оновремени споменици помињу три духовна данка: *димину*, *врховину* и *бир*. *Димина* и *врховина* ишла је владикама и митрополитима, а бир поповима. Нема ближих података о тим данцима. *Димина* се данас зове *димница* и може бити да је исто што и *врховина*, али доказа за то немамо. Властарова Синтагма у стихији X, глава 27 наводи да је поп био дужан давати владици *каноник* или *поповину*, а то је било за свако село од 40 димова: златну перперу, два сребрника (динара), овна, шест каблова јечма, шест мера вина, шест каблова брашна и 30 кокошака. Ово сам извадио из нашега превода Синтагме.

Члан 38. (прв. изд. 3). *И от сада и напреда ждрепци и коњи царства ми да се не давају црквам, ни по црковних селех у храну.*

У овоме члану, који је са свим разумљив, утврђују се непрестано, до појединости, автономна права цркава и црквених имања и обезбеђују се од сваке мешавине световне власти, не изузимајући из тог реда ни саму власт краљевску. И црквени људи и њихова имања оглашују се читавим низом чланака као неприкосновени. По моме мишљењу значење тих чланова може бити да цркве дотле нису имале толика изузећа, него да су, нарочито спрам краљевске власти, биле изједначене с осталима. А осталим је осим црквених имања, и после овог закона, као што изгледа, могао цар слати своје коње и ждрепце на храну или на чување. То је била повластица државнога поглавара. Царство је, овим законом, од тога хтело да изузме само цркве.

Осим тога овај члан закона као и члан 34 о меропшинама царским показује како се богатство српских владалаца још и у време царства састојало, осим осталога, још једнако и у правом сељачком газдовању и у непокретном имању.

Члан 39. (прв. изд. 40). *Властеле и властеличићи, иже се обретају у државе царства ми, Србље и Грци,*

што јест кому дало царство ми у баштину и у хрисовољи и држе до сијега-зи сабора, баштине да су тврде.

Обретају значи *налазе се. Властеле* и *властеличићи* су господари имања с потпуном слободом и с дужношћу војевања наспрам државнога поглавара. Они су били дужни ићи на војску на коњу и вршили су посао старијих и млађих старешинâ војничких. По чему се разликовао *властелин* од *властеличића* данас не знамо. Члан 75 Законика показује да је властеличић, што се тиче имања, могао имати читаво село. Овим чланом закона потврђене су до тога времена издате баштине и хрисовуље српској и грчкој властели. *Хрисовољ, хрисовуља* или *хрисовуљ* грчко је *χρυσόβουλλον* или *χρυσόβουλλος λόγος* — златопечатна реч, и значи управо оно што нама данас *закон* или *законска повластица*, јербо се на све одлуке тога реда морао ударати златан печат. О томе се говори напред у приступу.

Члан 40. (прв. изд. 88). *И васи хрисоволије и простагме што јест кому учинило царство ми и што ће кому учинити, и те-зи баштине да су тврде како-но и првих правоверних цар; да су вољни њими, и под цркову дати, или за душу одати, или иному продати кому љубо.*

Простагма је грчким језиком — повеља, царска највиша наредба.[18] Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Да су тврде све хрисовуље и повеље што сам ја цар коме до сад учинио и што учинио будем, и те баштине, као год и од првих правоверних царева, да су тврде и да је слободно располагати њима по вољи, дати их цркви, или за душу, или продати другоме, коме било.* Овим се чланом казује на ново мисао казана претходним чланом, али се додају одредбе о слободи располагања таким имањем, и мислим да је узрок понављања у томе.

Члан 41. (прв. изд. 101). *Који властелин не и уз-има деце, али паки уз-има децу, тере умре, по јегове смрти баштина пуста *остане* догде се обрете от јегова рода до третијега братучеда; та-зи да има јегову баштину.*

Кад би се у овом члану још глагол *умре* довео у везу са речју *деца* као подметом, онда би се с уметнутом речју *остане* и још две заменице могао данашњим језиком овако казати: *Који*

[18] Mortreuil Histoire du droit byzantin, III, 125.

властелин не имадне деце, или имадне деце, па му (иста) помру, баштина ће, по смрти његовој, остати пуста све докле се од роду му (когод) до трећега братучеда не нађе, и баштина ће томе припасти. Смисао је ипак нејасан зато, што је члан у вези са редом наследства властеоскога, за који нам је непознато какав је управо био. У другим европским државама гледало се да баштине властеоске наслеђује само мушко потомство; гдегде се ишло дотле да су баштине наслеђивали само најстарији између мушких потомака. Али како је било у Србији не знамо. У делу „Селу" ја сам о овоме 41 (прв. изд. 101) члану Законика говорио на стр. 153 и 180, домишљајући се да може бити у вези са редом наследства који се везује само за мушко потомство, али сад морам додати да за такву претпоставку мало има непосредних доказа. Босански властеоски закон, стављен на хартију 1565 године на турском језику, одређује за властеоске насељенике који су имали своје насељеничке баштине, да кћи није могла наследити њихову баштину и да је отац могао оставити кћери само крчевину, као своју личну и особну тековину.[19] То се исто понавља и у канону султана Селима II за баштине осталих турских земаља. Изгледа да као што треба разликовати баштину на са свим слободну или независну и оптерећену или зависну (властеоску и насељеничку), тако је и ред наследства у првој био самосталнији, према самосталности баштине, у другој пак ограниченији, везан само за мушкарце, према томе што је баштина дужностима рада била оптерећена. С овим су последњим у вези и одредбе о *одумртним земљама* које се на горе наведеном месту „Села" помињу. Упореди с овим и члан 174 који се тиче оптерећених или зависних баштина.

У вези је с овим чланом и члан 48 где се казује шта има цар после смрти властелина, где се ћерка, кад би она сама била наследница, помиње без икаква изузетка, а сви закони о утврђењу баштинских независних права сведоче да Србија није познавала ограничење наследства у искључиву корист мушкараца или најстаријих.

Члан 42. (прв. изд. 39). ***И баштине все да су свободне от всех работ и поданак царства ми, разве да дају соће и војску да војују по закону.***

[19] Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892, стр. 10 и 21.

С овим су у вези наредбе чл. 34, где се у главноме ово исто наређује за цркву. *Баштина* је по значењу *очевина*, имање наследствено, а по том имање од којега је ималац био потпуни господар и којим је могао по вољи располагати. То знатно право утврђује се нарочито у више чланова законика. *Баштине* су, ипак, биле *независне* или *властеоске*, на којима није било никаквога терета, и *зависне* или *насељеничке*, које су на себи носиле терет господару села или земље. О овима било је говора при претходном члану.[20] Члан о коме говоримо тиче се независних баштина, и оне у царству Душановом нису теглиле никакве работе ни данције осим *што су давале соће и што су војску војевале по закону*. У давању *soћа* велика је разлика између властеле баштиника у Србији и на западу. *Соћ* или *соће* је у вези с латинским *soca*, *soccus* плуг, и значило је данак на земљу, који се владаоцу земаљском давао у име признања да је он земље господар. Ни ту дужност нису имала властела баштиници на западу спрам свога владаоца, јер се зна да се тамо средишња државна власт, оличена у владаоцу, јаче распала и ослабела него-ли у пределима Источнога Римског Царства, на Балканском Полуострву. Тај данак *соћ* или *соће* био је у житу, одређен по главама. О томе говори члан 197, сачуван само у познијем препису, и члан 68. Наредба овога закона о ослобођењу баштиника од свих терета, да би сносили терет војевања, држала се и после под Турцима, који су, дуго времена, оваке независне хришћанске баштине оптерећавали војничком коморџијском службом, ослобођавајући их иначе, као и војнике, од свију других работа и терета.[21]

Члан 43. (прв. изд. 7). ***Да нест вољан господин цар, ни краљ, ни госпожда царица никому узети баштине по силе, ни купити, ни заменити, разве ако си кто сам пољуби.***

И овај се члан тиче независних баштина и утврђења права која су с њима у вези. Данашњим језиком тај би члан гласио: *Није допуштено ни господину цару, ни краљу, ни госпођи царици да силом коме узме, купи или замени баштину, осим ако ко на то драговољно пристане.*

Краљ у овом члану значи престолонаследника.

[20] Види о баштинама шта је писано у „Селу“ (Глас Српске Краљевске Академије XXIV) стр. 154, 157, 166, 171, 196 и нарочито 197, 253 где је реч о баштини подчињеној и независној на западу Европе. Види још моје белешке „Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.“

[21] Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.

Члан 44. (прв. изд. 42). *И отроке што имају властеле, да им су у баштину, и њих деце у баштину вечну, на отрок у прикије да се не даје никада.*

У подели сталежа старе српске државе била су два сталежа с потпуним грађанским правима који су с краљем, одређеним начином, државну власт делили; то су били *властела*, независни баштиници и имаоци већих земаља, и *свештенство*. Свеколико остало грађанство чинило је врсту *себара*. *Себар* је значило онога ко није ни властелин ни свештеник. Сви су остали узимани за себре, и међу њима је било и са свим слободних, независних људи. Насељеници великих имања краљевских, црквених и властеоских, сељаци онога времена, онда звани *меропси* били су, такође, људи слободни, само што су, по некаквом вечитом уговору, држали земље за које су дуговали господарску работу, ну које су ипак биле њихова својина, и које су они могли, с теретом господарске работе, и продавати. Али је била још једна врста људи који су лично били својина својих господара: то су — *отроци*. *Отрок* првим својим значењем значи *дете*, а по том *момка* или *роба*. Разлика је између *меропха* (насељеника) и *отрока* (роба) велика. При *меропху* господарева је земља; меропах је при свима правима која је и он лично као такав на земљу имао, ипак био везан за господареву земљу, и преко ње за господара, иначе је меропах у свем био слободан. И сам законик уjемчава меропху свако лично право наспрам господара, пошто би господару одужио работу која се сматрала као кирија за земљу. При *отроку* пак земља нема никаква посла; отрок је сам лично, као каква ствар, својина господарева, и он је с њим могао располагати како је хтео и упућивати га на посао који му је био по вољи. Докле је ишла бесправност отрокова, види се по члану 72, у коме се наређује да се на двору цареву учини правда свакоме који дође *осим отрока властеоскога*. — *Прикија* је грчко *προικίον* дар или мираз, и говори се и данас у значењу мираза или особине у облику *пркија*. Према томе горе наведени члан може се овако данашњим језиком казати: *А што властела имају отроке (робове), нека су им у наследство и њиховој деци у наследство вечно; само се отрок (роб) у мираз давати не може.*

Отрок у данашњем живом језику ништа не значи. Последњи траг староме значењу сачувао се у имену села и општине *Отроци* у Срезу Жичком, Округу Рудничком.

Члан 45. (прв. изд. 60). *И властеле и ини људије који имају цркви баштине у својих баштинах, да нест вољан господин цар, ни патријарх, ни ин светитељ те-зи цркве под велију подложити цркోв, разве да си је вољан баштиник да си стави свога калуђера и да га доведе к светитељу, да га благослови светитељ у чијеј буде инурији. И да облада светитељ у тој-зи цркви духовним делом.*

Данашњим језиком члан би се овај казао овако: *Где је случај да властела или други људи имају на својим баштинама наследствене цркве, ни господин цар, ни патријарх, нити који други епископ не могу те цркве подвргавати под Велику* (патријаршијску) *Цркву. Наследствени господар* (баштиник) *властан је да у ту цркву постави свога калуђера и да га доведе к епископу, из чије је области, да га он благослови. Епископ том црквом влада само што се тиче духовних послова.* Из овога члана видимо једну установу, да су имаоци великих имања уживали, уз повластице независних баштина о којима је више на своме месту говорено, још и ту повластицу да су могли имати своје домаће цркве, у којима су они сами по својој вољи бирали духовника. Тога од њих изабраног духовника дотични је епископ могао само благословити, а у избор се, види се, мешати није могао. Овоме данас трага нема, али је то, може бити, после пропасти државне прешло на околни народ за манастире. „Кад је у намастиру ком „умро старјешина, игуман или архимандрит — пише Вук у Рјеч„нику под Намастир — новога је избирао околни народ, а вла„дика му је само очитао оно што треба по закону.“ У Турској се и сад држи обичај да село или нурија себи попа бира и предлаже епископу. Не зна се ни од када је ни откуд је тај обичај. Налик је на ово што је претпоследњи пећски патријарх Василије Јовановић Бркић (1763—1765) забележио да су у оно време међу Грцима и поједини људи имали обичај држати по кућама нарочите приватне попове.[22]

Овај се члан наставља и попуња у члану 65, који говори о дужностима попова и господара једних спрам других. С њим има везе и чл. 47.

Члан 46. (прв. изд. 41). *И отроке што си кто имају, да их имају у баштину. Такмо што ће властелин простити,*

[22] Српска Краљевска Академија, Споменик X 43—69.

а или му жена, а или син, то-зи да јест свободно, а ино ништо.

Овде се начелно притврђује наследственост и непоколебљивост ропскога стања отрока у ономе што је при члану 44 обележено. Власт ослобођења Законик даје само властелину самом, жени му или сину, а све друге из те власти искључује. Као и у другим члановима, закон је и овде радио само на утврђењу дотадањих властеоских и црквених права. Данашњим језиком члан 46 могао би се исказати овако: *У кога има робова* (отрока), *нека су му наследствени. Ослободити могу само властелин, жена му или син, а осим тога се ништа друго не може за свршено сматрати.*

Члан 47. (прв. изд. 59). ***И властелин који се обрете подложив своју цркову под другују цркови, веће том-зи црквом да не облада.***

И ова се наредба тиче наредбе о баштинским приватним црквама, о којима је у члану 45 говорено. Претпоставља се да је властелин своју приватну цркву предао једанпут у област друге цркве, и претпоставља се, даље, да се он може предомислити пошто је то учинио, па тражити опет већ напуштену баштиничку власт у својој некадашњој цркви. Овим се законом утврђује да се тако једанпут свршени посао више реметити не може.

Члан 48. (прв. изд. 100). ***Када умре властелин, коњ добри и оружије да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не уз-има сина, на има даштер, да јест *тем-зи* вољна дашти и продати или одати свободно.***

Даштер, дашти стари је облик за *кћер, кћи; на* је *ну* (или *но* по руском изговору); *свита* је *хаљина;* остало је све потпуно разумљиво.

Онде где се у Животима краљева и архиепископа српских описује предаја краљевске власти од стране краља Драгутина новоме краљу Милутину, приповеда се како је Драгутин Милутину уз многе лепе поклоне, злато и скупоцене златом ткане хаљине поклонио и *коња свога и оружје што га је сам на себи носио.*[23] Коњ и оружје у краља сматрало се, по томе, као знак

[23] Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, стр. 26.

краљевскога старешинства; коњ и оружје, по овоме члану, у властеле треба сматрати као знак онога војнога старешинства које су властела имали, и пошто се само коњ и оружје предају краљу, у томе је знак њихове подчињености краљу као врховном господару.

По питању наследственог реда у властеоским породицама овај члан је у вези са чланом 41.

Члан 49. (прв. изд. 192). *Властеле крајишници, која војска туђа греде и плени земљу цареву, тере пређде опет през њих земљу, ти-зи властеле все да плате през којих пређде државу.*

Крајишта су се у старо време звале граничне жупе, и као и реч *крајина*, која значи то исто, још се реч као име појединих места није заборавила, и где се год говори, онде обележава некакву стару граничну земљу. *Крајина* је једна на Дунаву, данас спрам Румуније (а пређе спрам моравских српских области на западу и некадашњег Пашалука Београдскога); друга — у северозападној Босни спрам Хрватске; трећа — у Јадранском Приморју спрам Арбаније. *Крајиште* се и сад зове у Бугарској планински крај међу Ћустендилом, Радомиром, Трном и Врањом,[24] где се дуго времена у старој држави, као што је и сада, налазила бугарско-српска граница. *Крајишник* се данас у живоме језику говори и за становнике босанске горе поменуте крајине; реч значи управо *граничара*. *Држава* овде просто значи земљу што је неко држи, државину или управну област. Данашњим језиком могао би се горе поменути члан казати овако: *Ако се догоди да каква туђа војска пређе границу и пљачка земљу цареву, па се опет врати истим путем, властела граничари, кроз којих област пређе, да све плате.*

Установа властеле пограничне имала је особите своје уредбе и у другим земљама. *Марк-граф* и *маркиз* није ништа друго него *властелин крајишник*. Како се и да ли се вршила оштра наредба одговорности коју читамо у овоме члану Законика немамо начина да дознамо.

О упадима разбојника или гусара из преко границе говори члан 143, јер су крајишна властела одговарала и за те упаде.

Члан 50. (прв. изд. 169). *Властелин који опсује и осрамоти властеличића, да плати 100 перпер. И власте-*

[24] Јиречек, Cesty po Bulharsku, 426—427.

личић ако опсује властелина, да плати 100 перпер и да се бије стапи.

Разлика сталежа или редова грађанских по правима и повластицама ширила се и на казнено право. За једну исту увреду другојачије се казни властелин, а другојачије властеличић, који је припадао најнижем реду властеле. Осим те напомене, у овоме се члану нема шта објашњавати.

Шта је *перпер* вредио, објашњено је горе при члану 12.

Члан 51. (прв. изд. 200). *И кто преда сина *или брата* у двор, и упроси га цар: „Вероватиˌли га ћу?“, и рече: „Веруј колико и мене“ — ако које зло учини, да плати он-зи који га је предал; ако ли га такој име дворити како-но дворе у полате цареве, што сагреши, да плати сам.*

Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Кад неко преда у двор сина или брата, па га цар запита: „Да ли да му верујем?“, а он му одговори: „Веруј му колико и мени“, па кад се догоди да тај учини неко зло, плаћаће онај који га је предао. Ако ли би онај дворио као што у палати царевој и други дворе, плаћаће сам, кад би што згрешио.* Мислим да је разлици одговорности основа у разлици рђавих поступака. Биће да је за праве кривице, које би бешчастиле, одговарао онај који је довео новога дворанина, а за дисциплинарне, службене кривице, које би нови дворанин сам у дворској служби учинио, одговарао је он сам. Али стил члана није толико јасан да би се ово тумачење могло схватити као несумњиво; истиче се, дакле, само као најближе логичноме смислу.

Карактеристика је члана у међусобном зајемчавању, које је у Законику у опште свуда раширено и проведено као један од главних основа оновременога општег реда.

Члан 52. (прв. изд. 197). *За неверу всаку, сагрешеније, брат за брата и отац за сина, родим за родима, кто су оделни од онога-зи у својих кућах, кто је не сагрешил, та-зи да не плати ништа, разве он-зи који је сагрешил, тогова и кућа да плати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *За неверу и за сваку кривицу неће плаћати ништа ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, који оделито у својим кућама живе, а скривили нису; плаћаће само онога кућа који је скривио.*

С овим је у вези члан 71, који га наставља и допуњује и гласи: *И ако зло учини брат, или син или рођак, који су у једној кући, све плаћа господар куће, или даје онога који је зло учинио.*

Као што је село најмања управна јединица у држави, тако је кућа најмања управна јединица у селу. На кућу се, у старо време, више полагало него на личност. Старе статистичке белешке броје куће (огњишта, димове, откуд се објашњава *димница).* Кућа је одговарала за све своје чланове као што ће се одмах видети, и зато су работе по властеоским селима разрезиване на куће. По томе је са свим природно, што система кривичног јемства, коју видимо тако добро развијену у Душановом Законику, почиње од куће или задруге, којој је опет кућа и средиште и представница. У народним обичајима та је уредба држала се до нашега века. М. Ђ. Милићевић је забележио: „Кутњи старешина одговарао је (ово у старије доба) за све „што би учинили његови кућани, а за убиство су се намиривали побратимством или кумством. Кад се родбини убијенога „понуди кумство или побратимство, она онда опрости палу крв „и настане пријатељски живот између две закрвљене куће.“[25] Из другог једног још нештампаног рада М. Ђ. Милићевића вадим белешку која гласи да задруга одговара за сваку штету коју би другим људима задругар учинио. Ако је штеточиња младић и ако у штети поред нехата има и његове кривице, њега казни кућни старешина. Наредба члана 52 иде на то, да систему те *кућне* одговорности одбрани од мешања са *родбином* (која је могла обухватати више кућа), да је ограничи само на *кућу* онога који је скривио. Тим јасним обележавањем одговорности у врло одређеним границама морала се постизавати крепост и снага у вршењу, која је ова начела Душанова Законика одржала до јуче у народним обичајима.[26]

Иста ова мисао исказује се још једанпут с друге стране, афирмативно, у чл. 66 и у горе наведеном члану 71. С овим су у вези и наредбе краља Милутина поводом уговора с Дубровчанима из првих година његове владе. Ту читамо: *И у кога се*

[25] Живот Срба сељака. 2-го изд. Београд 1894. стр. 12.

[26] Српска Краљевска Академија. Глас XXIV. Село 84—85. 111—112.

обрете луд отрок, тере што кому испакости, да у том господара не ишту, на да сништу (нађу) *кривца; ако ли крв учини детиќ, да га пода господар; ако ли га не пода, да плати господар вражду како и Саси плаќају.*

Члан 53. (прв. изд. 158). *И који властелин узме владику по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владику, да се обеси; ако ли своју другу узме по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже.*

Владика овде значи властеоску жену или властеоску девојку па удају. Реч се у томе старом значењу као и *властелин* и данас говори у Дубровнику.

Казне се и овде распоређују према положају сталешком. Упореди шта је о сталежима писано при члану 44.

Члан 54. (прв. изд. 159). *Ако ли владика блуд учини *са* својим човеком, да им се *обема* руке одсеку и нос уреже.*

Шта је *владика* објашњено је при члану 53. Остало и не потребује никаква објашњавања.

Члан 55. (прв. изд. 171). *И ако себар опсује властелина, да плати 100 перпер *и да се осмуди,* ако ли властелин *или* властеличиќ опсује себра, да плати 100 перпер.*

Осмудити је мање позната реч, али се и данас говори, и значи *ватром ожеќи* или *опалити.*

Члан 56. (прв. изд. 113). *Властелин на вечери да се не позива, разве да се позива пређе обеда и да му се пређе приповеда. И кто буде позван пређе обеда са приставом, и не приде на обед, да јест крив, и престоји властелину 6 волов.*

Пристав је значило много којешта у староме језику, али је, по речи самој, увек било главно значење *помоќника* или од стране некога старијег одређеног *извршника* у неком послу. *При-*

става су, на прилику, узимали парничари, да их у парницама на суду заступа, а *пристава* је узимао и суд да му неки посао изван суда сврши, да пресуде судске изврши, итд. То се, осим осталога, види лепо и из овога места у писму цара Стефана о уступању Стонског Рта Дубровчанима: *И ако се најде који годе човек од земље краљевства ми разве онех-зи људи које засташе у Стону и у Рту, кади га име искати краљевство ми или човек краљевства ми, да дā кнез дубровачки и властеле дубровачки* **пристава** *мому човеку и да пођу у Стон и у Рт, да га иште с мојим човеком, и колико се људи најду од земље краљевства ми, да јест за все за то длжна опћина и град да их подаде човеку краљевства ми, кога годе пошље краљевство ми.*[27] Реч је жива још и у данашњем језику. Она се говори у источној Србији и значи слугу, у животу сеоском, а говори се и у југозападним српским крајевима, од Метохије до Црне Горе, и значи тамо најамника код стоке. У овоме члану значи такође човека којим суд к себи позива властелина. Упореди још и шта се о приставу наводи при члану 91-ом.

Данашњим језиком горњи би се члан могао казати овако: *Властелин да се не позива у вече него пре ручка, и да му се раније саопшти (за што се зове). А ко се пре ручка са приставом позове, па не дође до ручка, да је крив, и властелину се за то узимље шест волова.*

Члан 57. (прв. изд. 193). *Који је властелин на приселице, кому пизмом које зло учини земљи пленом, *или* куће пожеже, *или* које љубо зло учини, тако-зи та-зи држава да му се узме, а ина да не даст.*

Приселица је право на стан и храну. У средњем веку, по осталој Европи као и по Србији, поједина властела и господа имала су право на стан и храну од народа где би год дошла или где би службом или послом упућена била. Горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати овако: *Који је властелин на приселици, па неком учини пизмом какво зло, оплени му земље, попали куће или ма шта напакости, узеће му се та држава, а друга му се дати неће.* Може се претпоставити да су поједина властела послом државним или краљевим бавила се на неком крају државе, где куће и баштине имала нису. Њих је у том случају држао на стану и храни онај крај или она

[27] Miklosich, Monumenta serbica, 108.

област, докле је посао трајао. Законом се овим, како нам изгледа, осигурава од сваке њихове злоупотребе тај крај, којега су гостопримство они на тај начин уживали.

О истоме овом предмету говори се на ново с друге стране у члану 142, по том у чл. 155 и 156.

Члан 58. (прв. изд. 211). *Кто ли умре, а има једино село у жупе или међу жупами, што се зло учини тому-зи селу *пожегом или иним чим љубо,* всу ту-зи злобу да плати околина.*

Жупа се у старој држави звало оно што се у почетку овога века звало у Србији *кнежина* а што се данас зове *срез.* Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко би имао једно село у жупи или међу жупама, па би умро, и ономе би се селу паљевином или како било иначе начинила штета, сву ту пакост дужна је платити околина.* Имања су била различита, или их је могло бити на више места, у већим или мањим комадићима. Овде се претпоставља да неко има једно своје село у жупи која осталим својим селима припада неком другом, или има једно село међу жупама које све припадају некоме другом. Претпоставља се да је то село одвојено од главног имања, те не може уживати ни оног надзора ни оне одбране у случају потребе, која се могла организовати на главном имању. Општим јемством околине, средством којим се Законик и иначе обилато служио, он се овде стара да и имање тако одвојено, усамљено и изложено сачува на случај невоље, онда када би приликом смрти имаоца околни становници дошли у искушење да га пљачкају и развлаче.

Члан 59. (прв. изд. 95). *Пронију да нест вољан никто продати ни купити кто не има баштину. От пронијарске земље да нест вољан никто подложити под црков; ако ли подложи, да нест тврдо.*

Пронија, грчко *πρόνοια*, значи земљу дату на уживање за неку, понајвише војничку, сталну службу. Да би се предупредили случаји, где се овакав државалац, који на земљу дату му за издржање никаква права својине имао није, могао поумити да *пронијом* располаже као *баштином*, издат је овај закон, којим се правна природа проније одржава и брани. И сагласно са тежњом, свуда иначе у Законику истакнутом, да се црквена права штите,

овде се и црква нарочито помиње, да би се још боље утврдила неоснованост и бесправни значај таких поступака.

Што се каже да *пронију* нико не може продати ни купити ко нема баштине, могло би значити да су права работе која су се пронијару давала везана била за нечије баштине, да се, дакле, терет работа што су се имали вршити пронијару, товарио на баштину, по свој прилици на подчињену баштину, којом је цар као својом личном или владалачком баштином располагао и која није припадала баштини властеоској. Баштина властеоска и царска или државна пронија морају се искључивати, али је могућно да су велика властела могла имати својих пронијара. По томе *пронија* по својој вредности значи оно што данашња *чиновничка плата* и давала се за извесне одређене услуге. Закон би, по томе, имао намеру да одржава пронијаре као пронијаре и да им не дâ претварати се у баштинике, и тога ради и није допуштао да они куповањем проније постају баштиници; напротив баштиници су могли куповати као сваку другу и ону баштину на којој је била пронија, јер се таком куповином пронијарски терет није слабио ни уништавао. Што пронијар није смео продати, па ни цркви дати оно што није било његово, разуме се само по себи.

О разлици међу „Пронијарима и баштиницима“ има моја расправа у Гласу I Српске Краљевске Академије под натписом „Пронијари и баштиници (спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII—XIX века. Београд 1887.“

Члан 60. (прв. изд. 1). *Цара всак да диже куде камо греде; град всаки до жупе, и жупа до жупе, и паки жупа до града.*

Дизати овде значи *преносити*, помагати свачим у путовању, или још најбоље: намиривати путне потребе цареве. Та је дужност распоређена била по хатарима градова и жупа, тако да је цара у путовању његову *носио* свак кроз своју земљу. Пошто је цар путовао с великом свитом те је, ради тога као и ради свога господства које је свуда требало показати, имао уза се и доста ствари, ова дужност није била тако лака. Спореди члан 23 у коме се говори како од ове дужности ни саме цркве нису биле изузете.

Занимљиво је да се реч *дићи* у смислу *селити*, *преносити* још говори у Дробњацима. Свет. Томић је забележио да *издићи на планину* или *издићи у катун* значи оставити село, кућу и рад-

нике, па са свом домаћом животињом селити се колиби камо иде планинка са чобанима. *Здиже* се отуда под јесен натраг у село.

Члан 61. (прв. изд. 115). ***Кади приде властелин с војске домом, или који љубо војник, ако га кто позива на суд, да буде дома три недеље, ту-зи да греде на суд.***

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Властелина или којега било војника, пошто се врати с војске кући, нико не може позивати на суд, док не проведе код куће три недеље. Потом се може позивати.* Шта је било и како се у оно време вршило *позивање на суд* треба видети при члану 89.

Члан 62. (прв. изд. 114). ***Властелин велији да се не позива без књиге судијине, а прочим печат.***

Књига значи овде писмо; по томе је судија писмом морао звати на суд великога властелина, ако је потреба била. За остале се слао само печат.

И овим и претходним чланом дају се извесне повластице и већој властели, као великим старешинама војничким, и војницима, у намери да се реду војничкоме већа вредност прибави.

Члан 63. (прв. изд. 30). ***Кепалије што су по градовех да узимају свој доходак законом, и да им се продавају жита и вина и меса за динар што иному за два; на грађанин то-зи да му продава, а ин никто.***

Кепалије, *кефалије* или *ћефалије* звали су се главари градски; они су били старешине по градовима и по градској околини или области. Земља се, у оно време, делила на градове и жупе. Градови су били, понајвише, цареви, и у њима су цареви држали своје *ћефалије* (позније капетане); жупе су биле испрва под жупанима, а после под кнезовима, те су се, по томе, кад је име жупа изашло из опште употребе, и прозвале *кнежинама*, по имену старешина њихових. Ћефалије су били као царски чиновници; за старешине жупске то се казати не може, и изгледа да је било мешовито, али је у жупама било и некакве наследствене власти која се држала у породицама што су онде највећи део имања у својим рукама држале.

Из овога члана види се лепо још и економна страна старе српске државе. Новац, у опште, није у оно време имао садашњи значај, а био је и ређи и скупљи; исплате услуга чиниле су се

у опште више примитивним начином. Из овога се члана види да је *ћефалија* место плате имао свој *доходак*, за који му се само препоручује да га узима по закону, што ће рећи да не узима више. То значи да су подвласни грађани ћефалији дужни били давати нешто одређено, што нама сада није познато колико је било. Уз тај доходак, који је он имао права, на име свога издржања, кұпити од грађана, долазило је као додатак што је *жито*, *вино* и *месо* имао право од грађана куповати у пола цене. Жупљани или сељаци градске околине нису то били дужни подносити, него само градски становници.[28] О ћефалији се још говори при члану 157.

Члан 64. (прв. изд. 34). *Сирота кудељница да јест свободна, такожде како и поп.*

Не знамо шта је *кудељница*, и можемо се домишљати да то значи сироту жену која се издржава предењем, а нема никаква имања. Наредба *да јест свободна такожде како и поп* везује овај члан за члан 31, при коме види шта је у објашњењу написано. Поп је за своју баштину или за црквену земљу која му се по закону уступала био ослобођен од работа. То се исто овде изриче и за сироте које никога немају и које се предивом издржавају, и у томе је главно значење овога члана.

Члан 65. (прв. изд. 73). *Поп који не има свога стаси, да му се даде три њиве законите. И поп, који је годе, от свога господара да не греде никамо; ако ли га господар не име хранити по закону, да дојде ка својему архијереју, и архијереј да рече оному-зи властелину да храни попа по закону, да ако он-зи господар не име чути, да јест поп свободан куде му годе. Ако ли буде поп баштиник, да га нест вољан отгнати, такмо да јест свободан.*

Стас, грчко *στάσις* понајвише је значило сеоско имање у целини, што се у понеким споменицима назива *двор* или *наместије*. Иначе је овај члан у вези са чланом 31, и ако се може узети да се онај члан тиче попова који су били по селима где није било властелина као господара, а така су била многа царска села, овај би се овде члан тицао попова који су боравили по

[28] Види мој чланчић „Град, трг, варош“ у „Наставнику“ за 1892 годину.

селима господарским или властеоским. Према томе овде властела стају наместо цркве или црквене општине, која се може замишљати по ономе члану. Данашњим језиком цео би се тај члан казао овако: *Који поп нема свога имања, да му се даду три законите њиве. И сваки поп, ко био да био, од свога господара да не иде никуд, а ако господар не би попа хранио по закону, поп ће се жалити своме архијереју, и архијереј ће рећи ономе властелину да попа храни по закону, па ако господар не би послушао, попу је слободно да иде куда му је воља. Ако ли би поп био баштиник, господар га није властан отерати, већ остаје слободан.*

Да се овде говори поглавито о поповима по властеоским и баштиничким црквама види се поглавито кад се у вези с овим чланом прочита члан 45.

Није јасно шта управо значе речи *да попа храни по закону*, и мисле ли се ту само поменуте три њиве или још нешто више.

Баштине поповске које се овде помињу припадају врсти *подчињених баштина* и могу послужити као доказ за боље карактерисање те врсте баштинâ.

Члан 66. (прв. изд. 118). *Братенци који су заједно у јединој куће, када их кто позове на дому, који од њих приде, та-зи да отпира; ако ли га обрете на двору цареву али судијину, да приде и рече: „Дати ћу брата старејега на суд“, да му дâ; силе да му нê отпирати.*

Ђ. Даничић је у „Рјечнику из књижевних старина“ посведочио да *братенац* значи брат; реч је и данас позната, и Вук ју је у свом Рјечнику тако исто протумачио. Касније ће се из других чланака Законика видети да се на цареву двору такође налазио суд, и видеће се и какав је делокруг томе суду одређен. Овај члан казао би се данашњим језиком овако: *Кад су браћа заједно у једној кући, па их на дому неко позове на суд, парничиће се онај који се од њих суду јави; ако ли пак некога од њих случајно нађу на двору цареву или судијину, те он дође па каже „Даћу на суд старијега брата“, да му се то допусти и да се не нагони силом на суђење.*

Овај члан се наслања на члан 52, и другим начином, извесном повластицом и олакшицом, снажи заједницу куће и задруге која се онамо напред истиче као први круг међусобне одговорности.

Осим тога треба имати на уму да је у средњем веку излажење пред суд имало другојачија правила и да се вршило начином са свим другојачијим од данашњега. О томе сам у „Правнику“ за 1892 писао нарочиту расправу „Удава или самовласно апшење за дуг у староме српском законодавству и у народним обичајима. Прилог к познавању средњевековног парничног поступка у Србији. Београд 1892.“ Та је расправа штампана и засебице.

Члан 67. (прв. изд. 48). *Отроци и меропси који седе заједно у једном селе, всака плаћа која приходи, да плаћају вси заједно на људи; како плату плаћају и работу работају, тако-зи и земљу да držе.*

Шта су *отроци* (робови), а шта *меропси* (грчки парици, данашњим језиком насељеници) и каква је разлика између једних и других, казано је напред при члану 44. Из овог се види да се по селима, где је било једних и других, није гледало на разлику личних права њихових, него да се с њима при подели земље за рад и при подели новчаних терета поступало једнако. Мислим ипак да се ова једнакост није могла извести свуда, него нарочито онде где су меропси били без баштине, те је тога ради разлика права сводила се на голу разлику форме. Могла би се примити и друга претпоставка: да су се овако сматрали за једнаке меропси и отроци тек као држаоци властеоске земље, пошто би се меропашка баштинска земља, као засебно лично имање, оставила на страну.

Члан 68. (прв. изд. 47). *Меропхом закон по всој земљи. У недеље да работају два дни проније ару, и да му дава у години перперу цареву, и заманицом да му сена коси дан један и виноград дан један, а кто не има виноград, а они да му работају ине работе дан. И што уработа меропах, то-зи все да стежи, а ино, през закон, ништо да му се не узме.*

Заманицом косити (или што друго заманицом радити) начин је работе који се по купљењу радника разликовао. Работе при којима није било хитње, радили су радници који су се купили од куће; свака кућа је дужна била дати радника, и они су посао обављали. Работе пак при којима је била хитња радиле су се

заманицом тј. мобом, гомилом, где је на посао излазио и дужан био изаћи свак ко може носити косу, мотику или срп, па радити док се посао не сврши.

Иначе овај члан даје лепу прилику да се упореди шта се радило пронијару (и по томе шта је управо значила пронија) с оним што се радило баштинику. Законик сам не истиче какве је работе меропах дужан био своме господару баштинику, већ само помиње какве су работе меропси дужни били пронијару. Али из манастирских повеља видимо шта се чинило баштинику, и то баштинику цркви, која је у тај мах доиста обасипана била повластицама. Из Душанове хрисовуље манастиру св. Арханђела у Призрену наређује се да меропси работају *два дана у недељи* од сваке куће онога рада који старешина нареди, да ору кулуком за свако жито и да све то среде, привезу и саспу у житнице; да косе сена колико треба, да раде виноград онако како је наређено у Студеници (што нам је непознато), и по том да дају јагњетину и испорак и тридесет повесама лана. У Дечанској и у Грачаничкој хрисовуљи казане су те исте дужности другом мером, количином земље коју су меропси на име своје работе дужни били урадити, па колико времена утроше. Имамо разлога претпоставити да у мери работе није било велике разлике, ма да је она различитим начином за те три цркве казана. За хиландарске земље, којих је такође не мало било, вредио је закон: да свака кућа работа *два дана у недељи*, уз то да ради манастиру два дана јесењег и два дана пролетњег орања, дан сенокоше и два винограда, а све што се пооре и покоси, да се среди и сместн.[29] Слична је томе, али мало тежа (може бити зато што је потање изведена и исписана) меропашка дужност у хрисовуљи Светостефанској.[30] Кад се узме на ум да у тим ратарским дужностима насељеника нигде у Европи није било једнакости, излази да су врло малене разлике међу прописом Законика Душанова за пронијаре и прописима хрисовуља XIV века за главне манастирске баштине, и да је пропис Законика за пронијаре морао вредити и за баштинике. То већ и по томе, што се мора узети да је приход пронијарски најпре имао у својим рукама цар сам, па га је пронијару уступио као накнаду за службу коју је од њега тражио. О вези међу *пронијарима* и властелом треба погледати још и у објашњење при члану 106.

[29] Види о томе још Глас I Српске Краљ. Академије, Пронијари и баштиници 40 и д.

[30] Јагић В. Светостефански хрисовуљ Беч, 1890 стр. 23—25; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

И кад се по томе потражи разлика међу пронијарем и баштиником, изаћи ће да се иста није налазила у приходу који се са проније или са баштине купио, него да је била при баштини у праву потпуне својине и наследствености, које се пронији свуда одрицало. Доходак је пак, по свему судећи, и од проније и од баштине био једнак.

С овим чланом треба упоредити члан 139 у коме се с друге стране меропах од господара и од његове какве год самовоље обезбеђује.

Члан 69. (прв. изд. 19). *Себрова сабора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије.*

Шта је *себар* казано је горе при члану 44. Из једнога примера који наводи Миклошић у своме Старо-словенском Речнику види се ипак да се *отрок* — *роб*, као створење са свим бесправно, није сматрао за себра. Вук је забележио у Рјечнику да се *себар* у Дубровнику и данас говори у смислу тежака. *Сабор* је скупштина или збор за претрес и одлуке. Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *На сабор се себри скупљати не могу. Ко би се нашао да их купи у сабор, одсећи ће му се уши и опаљен ће бити испод очију.*

Овом наредбом ујемчавале су се повластице и права властеле и свештенства, јер су се само они могли купити у сабор. У исти мах тај члан посредно показује да је и од тако званог трећега реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помишља на повластице саборске. Против те новине законодавство је Душаново устало начином који се види у наведеном члану. На ком су пак месту ти прохтеви себара избијали на видик, да ли у варошима или гдегод по селима, нема начина да се дозна.

Члан 70. (прв. изд. 49). *И кто се обрете у јединој куће или братенци, или отац от синов, или ин кто оделан хлебом и иманијем, и ако буде на једином огњишти, а тем-зи одељен, да работа јако ини мали људије.*

Мали људије значи од прилике то што и *себри*, *сељаци*, нарочито ови последњи који су насељеничке работе сносити дужни били. Том се разликом јасно и видљиво двоје два сталежа у народу, сталеж повлашћени и сталеж неповлашћени.

Овим се чланом Закона претпоставља да у једној сеоској меропашкој (насељеничкој) кући могу становати браћа, или отац и синови, или какви други рођаци, одељени и хлебом и имањем, ма да станују у једној кући. Пошто су се работе и терети распоређивали на куће, изгледа да су се људи *делили у имању не делећи се кућом*, еда би на њих падало мање терета и работе. Законик тежи да томе доскочи, и наређује да сви ти људи, пошто су одељени хлебом и имањем, работају као и остали сељаци такога положаја, макар да су остали на једном огњишту.[31]

Члан 71. (прв. изд. 198). *И кто зло учини, брат, или син, или *родим,* који су у јединој куће, все да плати господар куће, или да даст који је зло учинио.*

Ова иста мисао о одговорности куће за све своје чланове казана је другим начином у члану 52.

Члан 72. (прв. изд. 24). *И кто невољан дојде на двор царев, да се всакому учини правда, освен отрока властеоскога.*

По овоме се члану види колико су ниска била права властеоских отрока. Изгледа, даље, да се то ограничење тицало само отрока властеоских, а да су отроци осталих господара могли користити се овим правом, али за то доказа немамо. Могло би се разумети и да се ту каже да *отрокâ* осим властеле ни у кога другога ни било није. Али пошто не знамо како је управо у самом животу било, не можемо пресудити које је разумевање тачно.

Положај отрока у српском оновременом друштву обележен је при члану 44. Не каже се изреком, али је могућно да је ово ограничење у вези са правом заштитног прибежишта, о коме говоре чланови 112 и 113 Законика. Упореди објашњење при тим члановима.

Члан 73. (прв. изд. 119). *Сирота која нест јака прети или отпирати, да даје парца који ће отпирати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Сирота која није кадра дићи парницу или бранити се на суду, може*

[31] Глас Српске Крaљ. Академије, XXIV Село, 159, 224—228.

дати парца који ће је заступати. По томе у овом члану *парац* значи *заступника* или *адвоката.*

Члан 74. (прв. изд. 16). ***Село *са* селом да пасе; куде једно село, туде и друго: разве забел законитих и ливад законитих никто да не пасе.***

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Село са селом да пасе; куда једно село, онуда и друго: само законите забране и ливаде да не пасе нико.*

Пошто је овај члан у вези са 75, оба ће се објаснити заједно.

Члан 75. (прв. изд. 17). ***Жупа жупе да не попаса добитком ништа. Ако ли се најде једно село у то-зи жупе у кога љубо властелина, или јест царства ми, или јест црковно село, или властеличића, оному-зи селу никто да не забрани пасти, да пасе куде и жупа.***

Добитак је *стока.* Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Жупе да не пасу ништа својом стоком једна другој. Ако се у жупи деси појединo село властеоско, чије год, или царско, или црквено, или властеличићско, то село да пасе куда и остала жупа; нико да му паше не закрати.*

Обадва ова члана показују целину жупе у погледу на пасишта. Издвајане су ливаде и забрани, обележени по пропису закона, а остало је било опште пасиште за сва села једне жупе, и само су пасишта по жупама била одвојена и ограничена. Ту заједницу пасишта осигуравао је закон жупама без обзира на то је ли цела жупа под једним господарем или није. Меродавна је у томе наредба члана 75. Без сумње се у овоме држао само старији правни обичај, по коме су сва села једне жупе имала једнака права на пашу, па чија била да била.[32] Наредба се ова могла унети у закон и без икаква нарочитог повода, као што су уношене и друге наредбе које су већ вредиле или као писан закон или као правни обичај, а могла је ово место добити и поводом нечијих покушаја да се крње или сужавају права оних села која су, појединце, међу селима једнога господара некоме другом припадала. На оваке се случаје закон обзире и иначе, као што показује напред наведени члан 58.

[32] О целини жупе види још и Глас XXIV, Село 11—13 и д.

Члан 76. (прв. изд. 177). *За попашу. Ако кто попасе жито, или виноград, или ливаду грехом, ту-зи попашу да плати што реку душевници који цене. Ако ли нахвалицом попасе, да плати попашу *и* шест волов.*

Душевници су људи који су по души или по уверењу ценили. Законик је, као што се види, у штетама попаше разликовао случајну (грехом) и хотимичну (нахвалицом), па је, према томе, и казнио различито.

Члан 77. (прв. изд. 179). *Потка међу селми 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер; и те-зи потке цару половина, а господару половина, чије буде село.*

Потка је *свађа, сукоб, бој. Власи* и *арбанаси* значе овде пастире са стадима који су, по обичају, путовали с места на место идући за пасиштима, и у томе су могли доћи у сукоб, па и побити се са појединим селима. Различито називање *власи* и *арбанаси* долази од разлике у народности ових других, а *власи* су, у оно време, махом били посрбљени, и ако се још и тада многи помињу са правим румунским именима.

Ако би се села, каквим год поводом, међу собом побила, закон им је прописивао за казну глобу од 50 перпера (златника). Иста казна удвојена прописана је била за пастире, били они власи или арбанаси. Ако се хоће да процени оштрина, којом се законодавство Душаново у овим стварима за ред бринуло, треба узети на ум не само величину глобе него и оновремену скупоћу новца.

Члан 78. (прв. изд. 27). *О земљи и о људех црковних. Што имају с *ким* суд *цркви, ако* кто изнесе милосну књигу, а или рече: „Милосника имам," у то-зи књизе и у томеј милоснику ништа да нест, разве да се суде по закону царства ми, на вину да упросе царство ми.*

Милост на овоме месту значи владалачки поклон или дар; *милосна књига* је оно писмо којим се то чинило, а *милосник* је човек владалачке милости и владалачкога поверења, преко кога се то чинило. Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *О црквеној земљи и о црквеним људима. Ако цркве имају с ким суд о земљи или о људима црквеним, па онај изнесе даровно писмено царево или рече „Имам човека преко кога ми је цар*

поклонио“ — да се не гледа ни на оно писмено ни на тога човека, него да се суди по моме царском закону, само да се ја цар упитам.“

Какво је значење овога члана и каква је њиме црквама повластица учињена, може се видети у објашњењу члана што следује, јер он говори о истом предмету за остале.

И ако није са свим исти предмет, вредно је с овим чланом упоредити чланове 78 и 105.

Члан 79. (прв. изд. 31). *А за међе и за земљу што се потворају села међу собом, да иште судом от светаго краља, кади се је преставил. Ако тко даст милост цареву и рече: „Дал ми јест господин цар како јест држал мој друг пређе мене“, ако даст милост цареву, да буде тако-зи, да држи, освен црковнаго.*

Под *светим краљем* у Законику се увек разумева краљ Милутин. Не зна се какав је био закон краља Милутина, на који се овај члан позива, али ми изгледа да је био некакав закон о пороти, може бити једнак с наредбом која се помиње напред у члану 80, а то ми изгледа с тога што се и иначе име краља Милутина везује с поротним установама, као што ће се видети при члановима у којима се оне помињу. Шта је *милост царева* у овоме члану, објашњено је напред при члану 78. Помен милости цареве долази овде са свим другојачије него-ли у 78 члану, а оно што је чланом 79 наређено и овде се потврђује. Разлика је између црквеног и другога каквог спора око земље толика да је при нецрквеном, обичном сеоском, спору за земљу даровно писмо царево пресуђивало, а кад се исто то десило на црквеној земљи, на даровно се писмо царево није гледало, него се судило по закону.

Цео члан 79 данашњим би се језиком казао овако: *А што се села међу собом криве за међе и за земљу, да ишту судом светога краља од времена смрти његове. Ако ли би ко изнео даровно писмо царево и рекао „Дао ми је господин цар онако како је мој друг пређе мене држао“, да се учини по царевом писму, кад га изнесе, и да држи и даље, осим ако је црквено.*

Члан 80. (прв. изд. 32). *За међе селске да даду обоји који ишту сведоке, он половину а он половину по закону; да куде реку сведоци, тогова-зи да јест.*

Видеће се кад се дође на чланове о пороти да је овим истим начином састављана и порота. Не знам јесу ли онда краљ Милутин или законодавци Душанови ове наредбе извадили из народних обичаја и народне правне практике, или су их нашли негде на другом месту, али је овај члан Душанова Законика о суђењу за сеоске међе живео у практици у народу без престанка, све до новога законодавства у Србији. Не само да су узимани стари људи по пропису и како већ и сама природа тога посла иште, него су још и од свештеника у одеждама заклињани да ће право казати, као што о томе наређује за пороту члан 151 овога Законика. Сеоске међе имале су у средњем веку више значења него данас због кривичнога јемства које су села теглила. Види о њима у „Селу“ (Глас Срп. Краљ. Акад. XXIV) сва места, означена у регистру.

О пороти се нарочито говори у члановима Законика 151 до 154, које види на свом месту.

Члан 81. (прв. изд. 14). *Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црковне црквам, а властеоске властелом, *што јест у чијеј државн.**

Члан овај не потребује никаква објашњавања. Може се само, приликом ове тројне поделе, поменути да се она могла раширити и на села и катуне и остала имања. С гледишта независне баштине, сва је земља, и насељена и ненасељена, била подељена на цареву (или државну), властеоску и црквену. И ако у Србији није било западно-европскога феудног реда, опет су се властеоске и црквене баштине у великој мери, по правима, истицале на једнаку меру са повластицама владалачким, одвајајући се као нека врста автономних имања или области са знатним правима.

О планинама изјаснио се једном приликом краљ Ст. Дечански другојачије. Говорећи о планинама које је дао Дечанима краљ говори: *И да краљевство ми Пандократору планине које су над Дечани, — и умеждих те-зи все планине с међами светогорскими и градачкими, и у тех-зи планинах да не метехо* (да се не настањује) *ни властелин, ни влах, ни арбанасин, разве кому игумен уцenив даст — да кто дрзне, првим науком, докле нѣ било цркви одано, став без игумнова хтенија, рекше „Баштина ми је, и преће сам ту-зи стојал“, да плати краљевствујуштуму пет сат (500) ован, понеже у планинах не има никторе баштине, разве краље и цркви којим су краље дали.*[33]

[33] М. С. Милојевић, Дечанске хрисовуље, Гласник II од. XII, 56 и 127.

Краљ је ту изрицао начело да су у планинама баштиници само краљеви и цркве по поклону краљевском. Ако је то начело доиста стајало, онда је горе наведеним чланком од њега одступљено, кад су краљ, црква и властела неким начином у једну врсту и на једну висину постављени. Спореди при том члан 190, у ком се говори да од жиропађе припада половина цару а половина ономе чија је планина. У томе би била друга потврда онога што читамо у хрисовуљи дечанској. Свакојако изгледа да је законодавство Душаново овим чланом чинило властели и свештенству или неку концесију од свога старинског права, или овај цео члан треба сматрати као просту потврду раније правилним путем стечених црквених и властеоских права.

Члан 82. (прв. изд. 180). *Где престоји влах или арбанасин на селе, на том-зи селе да не престоји други греде за њими. Ако ли по силе стане, да плати потку и што је испасал.*

При члану 77 казано је да су *власи* пастири румунске, више или мање посрбљене, а *арбанаси* пастири арбанаске народности. Сточарство је у Србији XIV века било далеко јаче него данас, и поменути пастири, селећи се са зимњих паша на летње или с једне паше на другу гомилама које су обично обухватале по једно пастирско село, падали би са многобројним стадима својим на конак или одмор у појединим селима. Било би велике неприлике, када би неколика та пастирска села, идући једно за другим, падала све у једно село, и без сумње је та неприлика и била повод горе поменутом закону. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Кад у једном селу падну на одмор влашки или арбанаски пастири, други који за њима иду да се не одмарају у томе истом селу. Ако ли би ко силом пао на одмор, да плати потку, и оно што је испасао.* Потка је казна за свађу, међусобно међу пастирима или са селом, и она је за влашке и арбанаске пастире износила 100 перпера.

С овим чланом треба упоредити шта члан 135 наређује за војску која путује по земљи царевој, а по том и члан 187 о случају када овако станари навале после проласка цара, царице и царских коња или оваца, за коју је прилику и казна повишена.

Члан 83. (прв. изд. 90). *Где се изнесета две књизе цареве за једну ипотес за земљу, кто сада држи, до си-*

јега-зи доба саборнаго, тогова да јест, а милост да се не потвори.

Ипотес је грчко *ὑπόθεσις*, претпоставка, тражбина, спор; *милост* је владалачки дар. Претпоставља се да у спору око некакве земље могу бити изнесене две милосне или даровне књиге владалачке. За такав случај закон наређује да земља остаје ономе ко је у време спора држи у време када је држан сабор, на ком је тај закон донесен.

Члан 84. (прв. изд. 25). *Судби *да* нѣ за котал ни оправе никакве; кто се оправи, да не дава судијам оправе. Руке на суде да нест и опаданија и удаве, такмо да се суде по закону.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *За онога ко је вадио мазију нема ни суда нити правдања више никаквога: онај који се оправда није дужан сносити судске трошкове. На суду нема ни ујемчавања, ни потварања, ни самовласног хватања за дуг, него се свак само суди по закону.*

Првом реченицом члан овај Законика проглашава као једанпут за свагда свршене по обадве стране оне спорове у којима се прибегавало суђењу судбином — котлом, утврђујући да је суђење котлом — мазијом — свршено једном за свагда с операцијом самом, и што се тиче суђења и што се тиче трошкова или накнада̂. У осталом, упореди шта је о овоме писано и при члану 33-ем. С котлом је упоредан други начин — ношења усијаног железа испред цркве на часну трпезу, о коме се говори при члану 150 и који је Душанов Законик тим чланом наређивао за спорове о крађи и разбојништву.

Другом се реченицом утврђује да страна која добија или се оправдава (по својој прилици — таким начином тј. мазијом) нема ништа плаћати судији на име трошкова. Главну реч, имевицу *оправу*, што стоји на крају тачке, тако је протумачио Ђ. Даничић, и сам је овако разумевао поменуту тачку.[34]

У другој тачки *рука* не може значити ништа друго него *подјемчавање* или *ујемчавање*, којим се на суду могло покушавати да се суђење на суду избегне, олакша, одложи или како му драго изигра. Иначе *рука* обично иде уз *послух*, што значи сведока, и по томе је била у некој вези с привођењем и употребом сведока у доказивању. Не знајући у потпуности старин-

[34] Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина: *Оправа.*

-скога парничног реда, не можемо с пуном светлошћу ни да објаснимо тамне стране појединих назива којима се смисао тако одавно изгубио и заборавио. По ономе што знамо о суђењу на западу *рука* је *заједмчавање* које се давало приликом првог суђења, кад се ствар није могла расправити и кад је требало доћи суду још једанпут, довести сведоке и принети нове доказе. Том приликом се обично приступало и заклетви. У члану 92 Законика налазимо од речи *рука* у овоме значењу изведен глагол *заручити* у значењу *дати на јемство или на чување.*

Опаданија да нест значи забрану да ко може приликом суђења теретити кога другом кривицом, да би себе спасао, или да би себи олакшао. Да тако мислим, разлог ми је члан 161 који гласи: *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпарчија за што га при да нест вољан отпарчија глаголати потворне на онога-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отпира, а кад саврши суд, ако што има, по том да глагоље с њим пред судијами царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се исправи.* Намера је законодавца да се парница једанпут почета ничим не пресеца и не заплеће него да се води крају или расправи.

Удава је, на послетку, било право повериоца да свога дужника, судом или самовласно ухвати, лиши слободе, свеже, па суду преда, који га је морао држати докле свој дуг не плати. Има доказа да се то право у Србији XIII и XIV века вршило и самовласно. Дубровчани су први својим трговачким уговорима са српским краљевима почели узбијати тај обичај, и Закон Душанов стаје му, баш овим чланом, такође на пут, ма да се може мислити да се овде *удава* тј. самовласно хватање забрањује на самом суду а иначе да је, у другим приликама, могло бити допуштено. Свакојако је свуда самовласно хватање узбијано, кад је год било ма колико више реда у држави. Затварање дужника судским путем а вољом поверилаца у намери да се присиле да дуг плате, продужавало се у народним обичајима још и у ослобођеној Србији времена Карађорђева. Протокол Шабачког Магистрата спомиње неколике случаје.[35]

Члан 85. (прв. изд. 172). ***Кто рече бабунску реч, ако буде властелин, да плати 100 перпер; ако ли не буде властелин, да плати 12 перпер и да се бије стапи.***

[35] Види о томе и о осталим начинима средњевековног судског поступка опширније у мојој расправи „Удава или самовласно апшење за дуг" Београд 1892 и у „Правнику" 1892 године.

Данас се зна да су *Бабуни* то исто што и Богомили. У светосавском преводу тако зване фотијевске Крмчије (о којој види што треба у приступу) долази у глави 42-ој натпис *О масалијанех, иже сут ниња глагољеми Богомили — Бабуни.*[36] По томе је *бабунска реч* извесно у некој вези с богомилским јеретицима, али се опет не зна шта значи управо. Пошто *gabobona* пољски значи празноверицу, а у руским дијалектима *бобона, забобоны, забабоны* значи бесмислицу; пошто у мађарском *babona* а у румунском *boboane* значи мађијање, опчињавање, има смисла и сад мислити да је *бабунска реч* у вези с мађијоничким некаквим формулама, као што су држали Шафарик, Маћејовски и Даничић, који су о тој речи писали пре него што је био познат горњи навод из превода фотијевске крмчије. Исто тако, ако се тиче јеретика, морало би то значити неку њихову формулу, која је с православљем у опреку долазила. Миклошић држи да треба мислити на Бабуну, планину и предео у околини Прилепа као на први повод овога назвања по томе што су у њој становали јеретици Богомили — Бабуни.[37]

Разлика казне по разлици сталежа увршћује овај члан у ред оних који нам помажу да познамо разлику сталежа у оновременој Србији.

Члан 86. (прв. изд. 151). *Где се обрете убиство, он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије.*

Чланом се овим изриче да је за убиство крив онај који је заподенуо, па макар он сам и погинуо. У овом последњем случају изазвани ништа не одговара и ако је убио изазивача. Али пошто је кривица убиства по законодавству Душановом носила са собом и плаћање глобе, могућно је да је, по овоме члану, глобе била дужна сносити заподевачева кућа, и ако је заподевач погинуо.

Члан 87. (прв. изд. 150). *Кто нест дошал нахвалицом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 перпер; ако ли буде пришал нахвалицом, да му се обе руце отсеку.*

[36] Фр. Рачки, Rad jugoslav. akademije X, 210; — B. Jagić, Opisi i izvodi, Starine VI. 149; — Срп. Кр. Академија, Споменик XXXI. 5.

[37] Miklosich, Etymologisches Wörterbuch des slavischen Sprachen, Wien 1886, под *babunŭ*.

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где се догоди убиство без нарочите намере и силе, убица плаћа 300 перпера; где ли је пак случај да неко дође навлаш да убије, одсећи ће му се обе руке.*

Идеје о кривицама, нарочито о убиству биле су у Србији XIV века са свим различите од садашњих. О томе се може више читати у „Селу" (Глас XXIV, 90—99), где је и потребна књижевност поменута. Спореди још с овим 86 и 87 и чланове 94, 95 и 96 који следују.

Члан 88. (прв. изд. 117). ***Кади се пру властеле, кто се у што упри, да дава јемце.***

Шта је *упрети* и после тога *јемчити* показује се најчистије у члану 139 Законика, где читамо: *И ако упри меропах господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло мероаху.* По томе *упрети* значи *добити парницом; упрети се* значи *изгубити* парницом, а *давати јемце* значи осигурати. Данашњим језиком цео би се члан казао овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.*

Члан 89. (прв. изд. 116). ***Кто позове кривца пред судије, позвав и не појде на суд, на седи дома, ов-зи који јест позван, ако приде на рок пред судије и отстоји се по закону, та-зи да јест прост от тоги-зи длга за који је бит позван, ере он позвав дома седи.***

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко позове кривца пред судије, па пошто га је позвао, седи код куће, ако онај позвани на време дође пред судије и ту одстоји колико треба по закону, тиме самим је опроштен сваке одговорности за оно за што је био позван зато што позивач код куће седи.*

Ова се наредба не може разумети без поређења. По народним обичајима гдекојих, нарочито германских и словенских племена, суд у њих није прво примао тужбу, па онда позивао парничне стране на суд као данас, него је тужиоцу остављено било да сам позове на суд онога кога оптужује. Ево како то наређује Закон Салички:[38] *„Кад ко позове некога на суд, ваља му са све-*

[38] Тим се именом зову обичаји и закони саличких Фруга из VI—VII века. Они су живели око реке Сале — Yssel — у Француској. Утврдивши се први од германских племена у Француској, они су положили основу потоњој фрушкој или француској монархији у Галији.

доцима отићи кући тога којега зове. Ако се позваник не би десио дома, он ће се обратити његовој жени или коме год од његова рода, да би му они испоручили да је позван на суд. Парци се понајвише договоре када ће и коме на суд, јер се могло ићи на суд *кнезу* (жупском или среском, или градском старешини), *владици* (епископу), *краљу* (државном поглавару), или на послетку *добрим људима.* Догоди ли се да у уречени дан један парац не дође на суд, онај што је дошао чека га три дана на суду, и онда узме од судија писмено како његов парац није дошао на суд. У Француској VI и VII века радили су тако и Фрузи (нови насељеници) и Римљани (стари насељеници), и тај договор за идење на суд уреченога дана има у свем ослонца и у старим римским обичајима.[39]

У свима готово члановима Душанова Законика говори се о позивању на суд које највише личи на ову германско-римску процедуру из западне Европе. Упућујемо тога ради на чланове Законика 56, 61, 66, 175 и 182, у којима се говори о позивању на суд. Немамо ослонца за тврђење да је у нас била процедура са свим онаква, као у западној Европи, где се римски судски поступак измешао са германским, али можемо тврдити да је наша процедура позивања на суд била истога типа, и ако је могла имати, и без сумње је и имала, у појединостима неких разлика, нама за сад непознатих.

Члан 90. (прв. изд. 92). *Залоге куде се обретају да се откупују.*

Не потребује никаква тумачења.

Члан 91. (прв. изд 120). *Кади се прѝта два, ако рече један от њију: „Имам пристава овде-зи на двору цареву“, ако ли на судијину, да га дâ. Када поиште ондеј и не обреште га у дворе, та час да приде на суд и рече „Не најдох пристава“ — ако јест на обеду, да му јест рок на вечере; ако ли на вечере, да јест на обеду да га даст; ако ли га буде одаслал цар, ако ли судије на работу, тога-зи пристава, да нест крив он-зи који-но*

[39] F. de Coulanges, Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, la monarchie franque, Paris, 1888, 407—411. Види моју расправу о *Удави*, која се раније наводи.

га даје, да му се постави рок, да када он-зи пристав приде, да га дâ пред судијами.

Шта је *пристав* казано је напред при члану 56. Кад се овај члан на око узме, изгледа да су пристави били код судова, али да нису били везани за суд ни за државну службу, но само да су били људи спремни и овлашћени за помагање у парничењу и у извршивању судских одлука и наредаба, и да се по томе њима обраћао подједнако и парничар, да би им у парничењу помогао и заступао их, и суд, да би му што на пољу, у вароши или по селима видео, разабрао, расправио или свршио. То нису, дакле, ни извршници, ни адвокати или правозаступници у данашњем смислу него службеници и суда и парничних страна, службеници особитога рода, који су били у складу с ондашњим судским уређењем и с оновременим судским поступком.

Данашњим језиком горе поменути би се члан казао овако: *Када се парниче двојица, па један од њих рече: „Имам овде на двору цареву — или на судијину — пристава“, да га дâ. И пошто га потражи онде и не нађе га у двору, одмах да се врати на суд и да каже: „Не нађох пристава“, и ако је то о ручку, да му се дâ рок до вечере; ако ли је о вечери — онда до ручка сутра-дан; ако ли је тога пристава некуда послом упутио цар или суд, да се не меће у кривицу ономе који га даје, већ да му се постави рок да дâ пристава пред судијама онда када се онај пристав врати.*

Изгледа да се овим законом даје нека повластица и помоћ приставима; међу тим ја мислим да Законик тежи томе да нико не би жалио да му је на суду било закраћено бранити своје право начином који се њему самом чини најбољи и најснажнији.

Члан 92. (прв. изд. 208). ***Ако кто позна лице под човеком, а буде у горе, у пустоши, да га поведе у прво-првње село и заручи селу и позове да га даде пред судијами; ако ли га не да село пред судијами, што покаже суд, да плати село то-зи.***

Лице у овоме члану значи стварни доказ, саму ствар украдену или поробљену. Отуда је и *обличење*, радња којом се хвата или обелодањује стварни доказ, и *облични*, *облично*, делом самим доказано и ухваћено. Случај на који се у овоме члану мисли тиче се поглавито коња. *Заручити* значи у овоме члану *на веру*,

на оставу поверити и зајемчити. Цео поступак ваља замислити овако. Неко јаше украдена коња, којега је или сам украо, или га је поштеним начином од правога крадљивца купио, и сретне се у гори, у самоћи, са правим имаоцем коња, коме је исти украден. Познавши свога коња, ималац хвата човека под којим је *лице* коња његова и води га и предаје на јемство и на чување најближем селу, а он иде те се јавља судијама са својом жалбом. Ако село такву поруку не би извршило, него би пустило да отиде или да утече окривљеник, те га не би предало суду како је, по закону, било дужно, онда је то село морало плаћати штету колико оцени суд.

Две су тегобе у овоме начину поступања. Једна је што је увек требало и снаге, јер ако је крадљивац био јачи, имаоцу није могло бити много хасне од тога што је своје живинче познао. Друга је у томе што се он могао и преварити, и што је цео посао врста самовласнога рада све до суда. Али је време било такво, и људи су се с њиме носили како су знали.

Везу има овај члан са чланом 149, где се овде наређени поступак помиње. По члану 149 изгледа да се предмет кривице могао предати не само селу него и жупи и властелину.

Члан 93. (прво изд. 182). ***Кто проводи дружњаго човека у тужду земљу, да му га да̂ самоседмаго.***

У питању су властела као другови или као дружина којој се користи и интереси чувају. *Човек* значи насељеника или роба, сеоскога радника; *туђа земља* не значи иностранство него земљу кога другог властелина. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Ко проводи свога друга раднике у чију било туђу земљу, дужан му је дати седморицу на место.* Члан овај показује велику потребу радника у средњем веку, која и јесте први узрок властеоских за земљу везаних насељеника и робова.

Члан 94. (прв. изд. 149). ***Ако убије властелин себра у граду, или у жупе, или у катуну, да плати тисушту перпер; ако ли себар властелина убије, да му се обе руце отсеку и да плати 300 перпер.***

Шта је *себар* и како је он стајао према *властели* казано је при чл. 44. Под *жупом* разумевају се у овоме члану *ратарска села*. *Катуни* су *пастирска* или *сточарска села*, од колиба на планинама код стоке, и реч у томе истом смислу живи и данас у

планинама херцеговачко-црногорским. На тај је начин било подељено цело насељење у старој српској државн.[40] Да је *перпера* — *златник* или *златица* казано је раније. *Тисушта* је *хиљада.*

Члан 95. (прв. изд. 170 и 148). ***Кто опсује светитеља или калуђера или попа, да плати 100 перпер; и кто се најде убив светитеља или калуђера или попа, да се та-зи убије и обеси.***

Светитељ је епископ или владика. Остало је све разумљиво.

Члан 96. (прв. изд. 147). ***Кто се обрете убив оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се та-зи убица иждеже на огњи.***

Сва три ова члана о убиству долазила би у једну групу с члановима 86 и 87, те би чинила предмет за размишљање о томе како су Срби XIV века мислили о убиству. По данашњем сматрању, они би чланови били заједно с овима, али су редактори Законика без сумње у своме распореду управљали се по правилу које је од нашега данашњег различито.

За члан 96 ваља ми додати да се налази и у Синтагми Матије Властара съставь Ф. глава д, тачка 8 где гласи: *Оубиви васходештаго или нисходештаго сурдника, огњу предајет се.*

Члан 97. (прв. изд. 173). ***Кто се обрете искуб браду властелину или добру чловеку, да се тому-зи обе руце отсеку.***

Оскуписти је *очупати*; *добар човек* је сваки поштен и беспрекоран човек од себара, изван властеле, а има случајева где се тако каже и за властелу. Али ипак нисмо у стању објаснити потпуно шта се управо разумевало под *добар човек.* Јасно је да је ту једна категорија друштвена која се мећe наспрам повлашћене категорије, обележене властелом, али се не зна шта она управо значи. Брада се држала као знак части и поштовања, као што се и данас на истоку повреда браде сматра као највећа увреда која се човеку може нанети.

Члан 98. (прв. изд. 174). ***И ако се оскубета два себра, мехоскубине 6 перпер.***

[40] Глас Српске Краљ. Акад. XXIV, Село, 49—50.

Случај који се у овом члану замишља, са свим је различит од онога у члану 97. Онде је напаст и увреда властелину или добру човеку, нанесена од некога са стране, без икаква учешћа увређенога; овде се, пак, претпоставља да два себра, међусобице гушајући се и бијући се, један другом очупају браду. Реч *мехо-скубина* ретка је и нејасна и значи, као што се лепо види из смисла, казну за чупање браде. Али шта је управо *мехо-скубина* и да ли би требало разумети *чупање меха*, *мешине* не могу одлучити, пошто ми се такав избор речи за законски текст чини незгодан. Покушаји да какво друго објашњење нађем остали су бесплодни.

Члан 99. (прв. изд. 205). *Кто ли се најде ужег куќи, или гумно, или сламу, или *сено,* да то-зи село да̂ пожежцу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца патил и платил.*

Члан 100. (прв. изд. 204). *Ако ли кто ужеже изван села гумно или *сено,* да плати околина, воља да да̂ пожежцу.*

Члан 99 другојачије гласи у редакцији позније промењеној, коју нам представља група Атонскога преписа. Тамо пише: *Кто ли се нађе ужег куќу или гумно или сламу или сено* **по пизме** *кому, да се пожежца та-зи иждеже на огњи; ако ли се не нађе, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил.* Као што се не зна кад су учињене остале измене које су у многим законским чланцима чињене, тако се не зна ни за ову ни коме времену припада ни од кога је. Разлика је између ове друге и оне прве редакције најпре у помену *пизме* као побуде за паљевину, коју прва редакција не истиче; по том — у именовању казне, да се паљач жив на ватри спали, што се у првој редакцији напомиње само речју *патил*. Реченице друге редакције *Ако ли се не нађе, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил* — немају смисла, јер како је могло *село дати* паљача кад се он није нашао? Логичнија је прва редакција, која у таком случају везује село одговорношћу наместо паљача. Исто је тако нелогичан у познијој редакцији други део, који претпоставља да село може паљача и дати и не дати, како хоће, ако је са́мо вољно да плати штету. Такво поступање није за ве-

ровање због тога, што се никада није могло слагати с интересима села. На први поглед изгледа да је у томе смислу склопљена и прва редакција, пошто се у њој спомиње *да то-зи село дā пожежицу, ако ли га не даст* — али у ствари значење је у *даст* више *пронађе и преда* него ли *дā*, а с тим разумевањем у главноме смислу несклада нема.

Чланом 100 разликује се оно што је у селу и о чем се наређује чланом 99 од онога што је изван села, па као што село одговара за оно што је у селу, тако се одговорност за оно што је изван села шири на околину.

При овим наредбама о јемству села за безбедност имања у њему самом и за јемство околине за безбедност имања у околини, по пољима, изван села, имамо да упутимо на чл. 52 и 71, где је говорено о одговорности куће или породице за своје чланове. Круг је почињао од куће, па се ширио на село и на околину. Народни обичаји ширили су ово јемство и на крађу. Ј. Вујић бележи за Србију пре 1830 ово: „Што се год у Србији „украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после неког вре„мена, пак за оно време док се крађи у траг не уђе, оште„ћеном мора платити она варош или село у којему се крађа "догодила."[41] То исто се вршило за Турака за крв или за убиство. Старији трговачки уговори с Дубровником (Mon. serbica 16), изреком су увлачили у круг јемства за трговачку штету — и жупу. Упореди и објашњење при члану 118.

Члан 101. (прв. изд. 175). ***Силе да нест никому ништо у земљи царства ми. Ако ли кога обрете најезда или сила похвалнаја, они-зи коњи најездни вси да се узму, половина царству ми, а половина оному-зи кога-но су најахали.***

Похвални као и *нахвални*, одакле је изведен прилог *нахвалице* који се и сад говори, овде је употребљено у смислу *разметљив силовит*. Цео члан могао би се данашњим језиком исказати овако: *У царству моме силе никакве нигде бити не сме. Ако ли на кога где наиђе најезда или разметљива сила, да се одузму сви коњи којима је најезда извршена, и од њих половина да се преда мени цару а половина ономе кога су погазили.* И овај је члан у позније доба нешто допуњен, те га другојачије има она група коју представља Атонски препис. По тој другој редакцији.

[41] Путешествіе по Сербіи. Будимъ, стр. 360.

или исправци, која се цела може посматрати у првом делу, горе наведени члан почиње речима *Силе да нест никому ни за један длг у земљи царства ми.* Прва је редакција гласила у опште, друга пак каже *ни за какав посао*, те претпоставља да се насиље вршило с намером и због извесног нарочитог посла. Друга редакција, осим тога, има још допуну и, после онога што већ има прва, додаје: *И чловеци најахалци да примут казн како пише у Законику светих отац у градсцих граних, да мучит се јако и вољни убица.* Ова допуна позива се на Синтагму Матије Властара *съставъ ф, главу .д.* тачка 1 и 2. Нахвалични убица по томе закону казнио се, ако је био властелин, губитком имања, а ако је био себар, секла му се глава и бацан је зверовима.

Члан 102. (прв. изд. 94). ***Уздanија да нест никому ништа никаква; кто ли се поузда за што, да плати само-седмо.***

Уздање је *судбени двобој*, где се остављало оружју да одлучи ко има право, у мисли да Божја воља не може допустити да подлегне онај који има право, као што се, на истом основу, мислило да не може онај који има право опрљити руку вадећи усијано гвожђе из вреле воде (види објашњење при члану 33) и као што се мислило да у освештану воду неће потонути грешник или кривац, јер га освештана вода не би примила. Дуго се времена није знало ни шта значи реч *уздање* у овоме члану. Право је значење пронашао и објаснио најпре П. Ј. Шафарик својим чланком O wzdání (уздању) у Časopisu česk. muz. XVIII, стр. 384 (за годину 1844). По томе је чешко *wzdání* (на које је српско *уздање* налик и по истоветности речи) ево ово. Оба парца који се о нешто пру подвезивали су се и залогом или новцем заіемчавали су код суда да ће онај од њих који не имадне право платити глобу владаоцу или судијама. Ту су глобу они сами одређивали, надмећући се ко ће више дати, у лудом поносу као да се тиме право доказује. То се чинило нарочито кад је била парба око сечења шуме, потрице жита или њивâ, риболова, па и око баштине. Ево како се та ствар нарочито описује у чешком Законику Карла IV (Majesta Carolina), савременика Душанова. „Кад дође дан у који изасланици (пристави) судскиваља „да виде парбену штету, онда тужилац или заступник му ваља „да их на оном месту на коњу дочека, а чим их спази, ваља да „сјаше с коња, да скине капу и отпаше мач, да скине кабаницу „и остало рухо до појаса. Ако тако не учини, онда онај коњ,

„мач и рухо, у чем би га пристави на коњу затекли, припада „њима. А кад их дочека, пошто је скинуо рухо, и пошто би „приспео и тужени или заступник му, он, ступивши десном но„гом на баштину, ваља да рече: Чујте, изасланици (или при„стави), ето тај (показујући на њ прстом и именујући ко је и „откуда је) учинио ми је таку и таку штету (нпр.: попасао ми „стоком жито, отресао ми вотњак, похватао рибу, исекао шуму, „или каква је већ штета била) и штета та износи толико и то„лико гривана сребра, како већ жалба гласи. Онда тужени, по„што онако исто скине што је назначено од одела, ваља да на „ту исту баштину ступи левом ногом и да рече: Чујте изасла„ници (или пристави), та је баштина моја а није његова (ако „има каква права, ваља да их покаже), и с тога се против ту„жиоца уздам (wzdáwám) и дајем прашким судијама триста пе„незâ. Онда тужилац ваља да рече: Чујте, изасланици, ја сам „парницу потерао, и ја дајем уздања прашким судијама триста „пенеза. Други пут ваља да рече тужени: А ја дајем шест сто„тина пенеза. А тужилац на ново за њим: И ја дајем шест сто„тина пенеза. Трећи пут говори тужени: А ја дајем девет сто„тина пенеза. А четврти и последњи пут рећи ће тужилац: А ја „дајем *на огреб*, што је значило онолико колико парбена ствар „залеже.“ За тим је следовао двобој.

Х. Јиречек је ушао у траг овоме истоме обичају судбенога двобоја и у Јелина, Римљана и Немаца. Он наводи XVIII песму Илијаде, где се један пример описује; по том — атичко право, у ком се овај обичај зове *παρακαταβολή*, deposita in litis aestimationem pecunia; по том Римљане, у којих се овај обичај наставља на клетву — sacramentum. Момзен описује тај обичај овако: „Јави ли се ко крађу да му је на имању учињена штета, „одмах се питало је ли ствар очевидна или ју је требало испи„тати. У овом последњем случају обадве су стране давале улог или „тако звани sacramentum. По расправи, улог се пропале стране „давао свећеницима на побожне жртве.“ У Немаца се овај обичај звао Wette — опклада.[42] У државама франским VI и VII века, које су претходиле садашњој Француској, судбени двобој се наређивао законима наместо заклетве. Ко се уздао да истину докаже заклетвом, ваљало је — мислило се онда — да верује да ће му у двобоју Бог помоћи да победи, те ће опет на једно

[42] Herm. Jireček, Srvnavalost starého prava slovanského se starým právem hellenským, rimskim a germanskym. Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury, Viden, 1860.

изаћи, а људима је лакше било заклети се криво, него се излагати опасностима двобоја.[43] У тим државама су у извесним случајима сами краљеви наређивали двобоје као средство којим се мислила докучити истина. Имало је наредаба по којима су се таки двобоји вршили само на Краљевском Суду. Примао се каткад у тој борби и заточник или заменик. Мислило се да је Бог сувише праведан да би могао кривцу помоћи да победи. Овај се начин суђења употребљавао при врло тешким злочинима или нарочито при тешким сумњама, где се мислило да свршетком борбе сама Божја воља показује истину.[44]

Римско право је овоме обичају било противно и кад су се обичаји двобоја и Божјега суда мазијом почели уводити и у Византијском Царству, после латинске најезде XIII века, образованија интелигенција је устала против њих као против „варварских обичаја." Кад је 1258 Михаило Палеолог, оптужен за заверу, сам тражио да се правда усијалим гвожђем (мазијом), патријарх је одговорио да то „није обичај ни Римљанâ ни мудрих Јелина."[45] Кад су 1421 за млетачке васалне земље на истоку преведени закони западних феудала прописани за њихово царство на Истоку, дужд Франчиско Фоскари наредио је да се из њих изоставе чланци о судбеном двобоју и остале нескладности!

У том је истом правцу, као што се види, радило и законодавство Душаново у погледу судбенога двобоја, ма да је у погледу Божјега суда или мазије још држало идеје словенско-германске.

Члан 103. (прв. изд. 105). ***Аште су отроци, да се суде пред својими господари како љубе за своје длгове, а за цареве да гредут пред судије — за крв, за вражду, за тати, за гусаре, за препем људски.***

Овим чланом кривице се или спорови *отрока* или *робова*, дакле људи који су у старој српској држави имали најмања права, деле на две врсте, на *њихове кривице* тј. ситне међусобне тражбине или кривице, у којима им је судија био њихов господар, и на *цареве кривице*, за које је ваљало ићи пред судије цареве. За отроке члан тај побраја ове *цареве кривице:* 1. *крв*, тј. уби-

[43] Тако се године 501 наређивало законом за Бургундију. Fustel de Coulanges, La monarchie franque, Paris 1888, стр. 454—456

[44] M. A. von Bethmann-Hollweg, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter. II. Die Carolinger und ihre Nachfolger (in Italien) 1 Abth. Bonn, 1871, 164—169.

[45] E. Lavisse et A. Rambaud, Histoire générale, II, 870—872.

ство; 2. *вражду*, тј. казну понајвише за убиство непронађено, коју је измиривало село, а која се, у осталом, осим за убиство, давала, по прописима разних чланака закона, и за друге кривице; 3. *тати*, тј. крађу; 4. *гусаре*, тј. разбојништво или хајдучију, 5. *преjeм људски*, тј. случаје где се насељенику или раднику властеоском (било меропху, било отроку) помогне да од свога господара утече. Овај члан је у вези са чланом 185, где се ради истог предмета говори о станицима, тј. о пастирима.

Члан 104. (прв. изд. 123). ***И да се не наведе пристав на жену кади нест мужа дома, ни да се позива жена без мужа, на да си дā жена мужу глас да греде на суд. У том-зи муж нест крив, догда му даде глас.***

Какви су били у Душаново време обичаји позивања на суд, казано је раније. Чланом овим забрањује се приставу (судскоме помоћнику или извршнику) да ма шта судско истражује од куће, кад је код куће само жена и када јој није дома муж. Позиви на суд, који су, како изгледа, могли вршити се и без пристава, од стране саме парничне стране са сведоцима, нису се, такође, могли предавати одсудно кад би се код куће десила само жена а не би муж. Жена је, међу тим, дужна била дати глас мужу да је позван на суд и да ваља да иде, и муж није могао бити окривљен за време што би се изгубило докле би њему глас допро.

Члан 105. (прв. изд. 28). ***Књиге цареве које приносе пред судије за што љубо, тере их потвори законик царства ми, што сам записал коју љубо књигу, оне-зи књиге које потвори суд, те-зи књиге да узму судије и да их принесу пред царство ми.***

Види се да је била намера царева да Законик у свима случајима буде за свако право у држави од пресудног значења. Могло се догодити, а може бити да се и догађало да су се сукобљавали са Закоником гдекоји цареви поклони или уступци, учињени појединим лицима. С тога се овим чланом наређује судијама да такве случајеве износе на ново пред цара, еда би сам могао одлучити шта даље да ради и како да ствар коначно пресуди. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Кад се догоди да се пред судије изнесе, по каквоме год предмету, какво било писмено царево које би са царским мојим Закоником*

било у супротности, сва писмена, за која би Суд нашао да вредности немају, нека судије узму и нека их поднесу мени цару.

О истом овом случају, али у другојачијим предметима, говоре још и чланови 78 и 83, које гледај.

Наредба је ова позније, по свој прилици 1354, измењена. Чланом 171 (који гледај) наређено је да се царска писма или наредбе противне Закону на суду просто одбацују.

Члан 106. (прв. изд. 215). ***Дворане властеоски, ако учини које зло кто от њих, кто буде пронијаревић, да га оправе отчина дружина *поротом*; ако ли јест себар, да хити у котал.***

Из овога се члана види да су властела, а у члану се, без сумње, мисле само већа властела, имала у својим дворовима већи број људи који су се звали *дворани* и који су били одређени на службу њихову. Да реч *дворани* то значење има, види се нарочито из једног места Арханђеловске повеље Душанове где се нарећује да се *дворанима белцима* (световним људима који су манастиру били на службу одређени) даје стан изван манастира, те да не стоје у *двору*.[46] *Пронијаревић* значи сина какав год *пронијара*, а пронијари су били највише налик на данашње војничке и државне чиновнике и службенике, јер су се у оно време услуге краљу и држави плаћале *пронијом*, као што се данас плаћају платом и новцем, што је казано на месту где је говорено о пронији. Већ је на другом месту казано да су се за *пронијаре* употребљавала само властела, јер се *пронијар* употребљава и као синоним властелина (види објашњење при члану 68). И у овоме члану *пронијаревић* значи човека од реда властеоскога који је употребљаван у служби пронијској; то се посведочава и супротношћу између *пронијаревића* и *себра* и разликом казне, којом се та супротност оправдава. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Ако ко од властеоских дворана учини какво зло, ономе ко је пронијаревић судиће очина дружина поротом, а себар ће имати да хвата у котао* (тј. да се правда котлом). Знатна је разлика што се тиче употребе пороте. О пороти се пак нарочито говори при члану 151 и даље на том месту.

Тежња је члану да утврди поузданост дворанске службе. Шта је *хватање у котао* казано је напред, нарочито при чл. 33. Упореди о томе и објашњења при члановима 84-ом, 102-ом и 150.

[46] Гласник XV. 306.

Члан 107. (прв. изд. 135). *Кто се најде *отбив* судијина сокалника или пристава, да се илени и да му се все узме што има.*

Призренски препис има овде *убив* место *отбив*, али пошто је за убиство казна на другом месту прописана, и по ономе би се члану та казна могла и за овакво убиство применити, и пошто се имало интереса да се осигура послушност и покорност при раду судијских службеника у народу, то ми се учинило приличније да овде задржим реч *отбив*, коју осим познијих добрих преписа Атонске групе, има и Струшки препис. У томе се утврдих и текстом члана 178, у коме се о овој истој потреби говори по радњи законодавној од 1354 године.

Шта је *пристав*, казано је горе где је та реч први пут дошла под перо. Шта је *сокалник* није јасно. Преписи се колебају између *сокалник* и *посланик* (што се може видети у првом делу). Ја сам се одлучио за *сокалник* зато што нисам могао наћи разлике између службе коју би имао вршити *посланик* и оне коју је вршио *пристав*, а овим се другим називом Законик сам редовно и више пута служи.

У значењу *сокалника* ја се не слажем с оним што је Ђ. Даничић у Рјечнику при тој речи истакао, и не мислим да је то у вези са дапком *сок* и са средњелатинским socamannus. Места из споменика̂, како она која је познавао пок. Ђ. Даничић тако и она из споменика̂ позније наштампаних, држе сокалнике само упоредо с мајсторима и с оним повластицама које су мајстори имали. Миклошићев старословенски Рјечник износи нам реч *сокал* у значењу *кухиње, кувара; сокалница* је *кухиња*, и реч се та у томе значењу налази и у преводу Синтагме Матије Властара; *сокалник* је, по томе, могао значити *пекара* или *кувара.* Ако је и у Србији било монопола пекарских пећи као што су тај монопол имала властела на западу, онда је помен *сокалника* (по неколико у селу) могао и с тим бити у вези. Кад се сетимо да судије Душанова времена нису седеле на једном месту него да су дужне биле путовати по својој области и на месту расправљати шта би се ко имао жалити, неће бити за чудо, ако истакнемо да би овде уз *пристава* најбоље пристало за *сокалника* значење кувара, који је у једно могао бити и лични момак судијин. К томе се може додати што је *кухати, кухар* немачкога порекла и оскудно гранањем у словенским језицима, а у нас у старом језику као да није било ни познато. Овоме би члану Закона, по томе, било задатак да узме у заштиту и

личну и службену послугу судијину. По томе је члан овај у природној вези са чланом 111, којим се безбедност саме личности судијине у заштиту узима.

Члан 108. (прв. изд. 36). *О издаве сико-зи да буде. Издава от земље приставу 3 перпере; от села 3 перпере; от млина 3 перпере; от жупе от всакога села 3 перпере и од града коњ и свита; од винограда 3 перпере; от коња перперу; от кобиле 6 динари; от говедета 4 динари; *от брава* ·в· динара.*

Издава је такса за службену предају која се вршила службено, без сумње кад што коме цар поклони. Један пример налазимо у Арханђеловској хрисовуљи, где се чита: *И јеште приложи царство ми ка колу Рудлову от забела царства ми Раванштицу гору са всеми међами, а изда ју Илијаш Мутиводић.*[47]

Динар је сребрн новац. Вредност му је према злату била различита. Тако на прилику године 1442 ишло је у Дубровнику у дукат 44 динара, а 1470 године —41. По истраживањима Чибрарија стварна вредност динара млетачкога (који је и нашему правац давао) била је у XIV веку око 0·70 дин. садашњих.[48] *Перпера* је златан новац мањи од дуката, који се понајвише делио на 12 динара.

С овим чланом треба спорeдити члан 134, где су прописане таксе царској канцеларији кад би цар коме баштину подарио.

Члан 109. (прв. изд. 141). *Мађиник и отровник који се најде облично, да се каже по закону светих отац.*

У Синтагми Матије Властара (у преводу словенскоме) говори у **м-сьстав-у** глава ·а· **О вльхвахь оучителныхь, баалницѣхь, ѥште-же звѣздословцехь, облвницѣхь, нь оубо и чародѣѥхь, отравницѣь и навезателихь.** Пошто су, по плану тога дела, изложена сматрања црквених сабора и светих отаца, долази, на завршетку главе, 14 чланака византијских закона, у којима су казне за све врсте врачара и врачбина. Казни се, на прилику, смрћу мачем мађиник који је врачао жртвом, а одузи-

[47] Гласник XV, 302.

[48] Cibrario, Economie politique du moyen âge, II. Paris 1859, 235—236. Спореди о вредности новца истраживања Ђ. Даничића у Рјечнику под перперь, Чед. Мијатовића у Гласнику XXV и Сим. Љубића у делу Opis jugosl. novaca, Zagreb 1875

мањем имања онај који га је на то навео. За жену врачару давало се мужу право да се с њоме може распустити. Отровнику је допадала казна прописана за убицу, итд.

Карактеристично је што су овај чланак, који само упућује на Законик светих отаца, изоставили рукописи позније Атонске редакције. Што га имају преписи старије редакције, Струшки и Призренски, показује да је у првобитну редакцију заиста унесен. А унесен је, без сумње, с намером да опомене на савесну примену, из страха да претерана ревност не би с тим чланом злоупотребу чинила (на што су, може бити, стварни случаји опомињали). Данашњим језиком горњи члан значи: *Мађиник и отровник, који би се на делу ухватио, да се казни по закону светих отаца.* Оно *који би се на делу ухватио (који се најде облично)* даје ми основа да истакнем разумевање и напомену намере у мало час исказаном правцу.

Члан 110. (прв. изд. 26). ***Судије куде греду по земљи царства ми и својеј области, да нест вољан узети оброка по силе, ни ино што љубо разве поклона што му кто поклони од својеги хотенија.***

По силе је *силом;* остало је све потпуно разумљиво. О области судија упореди још чланове 175, 179, 182.

Члан 111. (прв. изд. 134). ***Кто се најде судију осрамотив, ако буде властелин, да му се все узме; ако ли село, да се расие и плени.***

Овај је члан у вези са чл. 107, где се узимљу у заштиту помоћници и лична послуга судијина. Данашњим језиком овај би се члан казао: *Ко би се нашао да судију осрамоти, да му све узме, ако буде властелин; а да се растури и разграби, ако буде село.*

Члан 112. (прв. изд. 218). ***Који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски — са тем-зи да јест свободан. Аште*** (атонски ***а што) јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал.***

Члан 113. (прв. изд. 217). *Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријарш, да јест свободан. И такожде — на двор царев, да јест свобод.*

Овде је реч о праву заштитног прибежишта или азила, карактеристичној особини средњевековног кривичног права. У византијском праву повластица заштитног прибежишта била је допуштена црквама у опште. Кад би ко прибегао у црквену порту, морао је положити оружје, ако је био оружан, и у порти је самој могао мирно живети. Храну и одело дужна му је била давати црква. Онај ко би га одатле силом истргао, сматрао се као повредилац светиње. Црквени старешина није био властан одбити га, осим ако би се устезао да оружје положи. Али пре него што би се његова ствар расправила, или пре него што би помилован био, могла га је власт опет ухватити, чим би прибежиште оставио, а црквене старешине су имале дужност да власт о свакоме таквом бегунцу известе. Имало је кривицâ које су од овога права биле изузете. Тако се у Византији заштитним прибежиштем нису могли користити: јеретици, нехришћани, отроци (или робови о којима упореди члан 72), порезници који су упропастили покупљену порезу, дужници државног пореза, убице, прељубочинци и издајници.[49]

Наше право очевидно је у томе ударило другим путем. Чланом 112-им ослобођава наш Законик свакога ко утече на царев двор, па био он човек властеоски, црквени или царски. Слобода је долазила самим доласком на то место. Оно што би бегунац оставио код онога од кога је бежао припадало је истоме. Право прибежишта давало се чланом 113-им исто тако и двору патријарашком наспрам двора царева, и обратно. Слободу је добијао и онај који би из двора царева утекао на двор патријархов као и онај који би из двора патријархова утекао на двор царев. Упореди члан 72 који личи на неко ограничење овога права.

Члан 114. (прв. изд. 97). *Људије који се враћају из тужде земље у земљу царства ми, кто буде побегал от јемства, они-зи јемци који су по тога-зи чловека ништа*

[49] Zach. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3. Aufl. Berlin 1892, стр. 326—330.

да не плаћају (Атонски препис: *они-зи јемци који то су по томуј човеку, ништа да не плаћајут).*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се у царску моју земљу враћају из туђе земље људи који су били ради јемства пребегли, ништа неће плаћати они који су њих ради какво јемство имали.*

Не да се јасно распознати случај који се овим законом мислио. Атонски препис има пред тим чланом натпис **О людѣхь властѣльсцѣхь**. По томе би се могло мислити да су јемци зајемчавали да неко неће бежати, или да ће известан посао одрадити, службу погођену одслужити, а онај утекао. Ако су јемци били дужни за то накнађати штету, то је, по овоме закону, престајало чим би се вратио из бегства онај који је био узрок тога плаћања. С овим се може упоредити и обичај *ујамчавања* који је по Вуку Ст. Караџићу наведен у „Селу“ (Глас XXIV, 111—112 стр.). На тај начин се, опет по староме обичајном праву, тражењем јемаца служио године 1825 и Милосав Ресавац, кад је преким судом требио Ресаву од хајдучије, која се тада била онде намножила.

Члан 115. (прв. изд. 50). *И кто јест чијега човека пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господара от суда, ако да̂ књигу милосну цареву, да се не потвори; ако ли не даст милости, да му се врати* (Атонски препис: *да му га врати чији будет).*

Туђа земља значи у овом члану *туђе властелинство. Побегал от својега господара от суда* значи да је код свога господара нешто скривио, па је властелин, први му господар, по оновременом праву, имао да му суди, а он не хтео сачекати суда већ утекао, или га је први му господар и осудио, а он, бивши незадовољан пресудом, не хтео подлећи јој већ утекао. И у једном и у другом случају могао је бегунац наћи начина којим би себи милост цареву набавио. У таком случају милост царева прекидала је све, а пређашњи господар није могао више тражити тога свога човека; ако ли милости цареве није било, човека такога бегунца није могао нико примити, већ га је морао издати господару чији је био пређе бегства. Тежња је закона иста која се види и у другим члановима, а на име да властели осигурава сталност и покорност њихових радника и насељеника.

Члан 116. (прв. изд. 91). *Кто што најде у цареве земљи, да не узме тере да не рече: „Вратићу ако кто позна.“ Ако ли похвати или узме, да плати што тат или гусар. А што најде у туђој земљи на војсце, да веде и несе пред цара и војеводу.*

У овоме је члану једна општа наредба за ред и безбедност покретнога иметка, где се најлакше долази у искушење да се узме или присвоји. Данашњим језиком тај би члан гласио: *Оно што би ко нашао у царевој земљи није слободно узети, па казати: „Вратићу, ако ко позна.“ Ако ли ко што (самовољно) ухвати или узме, да плати што би платио крадљивац или разбојник. А што ко уз рат војујући у туђој земљи нађе, да води и да носи пред цара и војводу.* Још треба с овим чланом споредити наредбу члана 132 о плену из туђе земље.

Члан 117. (прв. изд. 86). *Што јест кому прешло у цареву земљу, или из града или из жупе које, до пријетија господина цара, догде нест било царево, на је било инога господара, от тога-зи времена што јест човек или ина правда, да се не иште. Ако буде прешло по пријетији господина цара, то-зи да се не иште рекше: „Када је било размирије а нест била земља и градове цареви.“*

Стил је друге тачке непотпун. Преписи позније Атонске групе кушали су да то исправе стављајући *иште* м. *не иште*, али се тим опет несугласица не уравнава. Члан је тај прави закон освајачкога времена Душанова. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Што је коме у царевој земљи прешло у његову област из некога града или жупе туђинске, које су другоме неком господару припадале, пре него што је тај град или жупу цар прихватио, не може се потраживати ништа, ни човек нити што друго. Али ако се то случи пошто је цар те земље под своју власт примио, да није слободно правдати се речима „То је из времена ратнога, када земља и градови нису били цареви.“* У овоме преводу истакнута је у исти мах и исправка коју мислим да по смислу треба у завршетак члана унети.

Члан 118. (прв. изд. 195). *Трговци који греду по цареве земљи, да нест вољан никоји властелин или који*

љубо чловек забавити по силе, а или разбити купљу а динаре му силом наврешти. Кто ли се најде силом растовариe или развaљав (други рукописи *разбалав), да плати 5 сат (500) перпер.*

Овим чланом и још некојима за њим просто се, кодификације ради, понајвише уносе у Законик наредбе које су већ Дубровчана ради раније узакоњене и уговорима с Дубровником утврђене. Као што се види, чланом се овим забрањује силом задржавати трговце који путују по царству; никоме није било слободно силом трговачку робу распачати и силом новце натурити; нико није смео трговачки товар силом растоварити или распаковати, и ко би против тога закона ма шта погрешио, дужан је био платити 500 перпера. Општа сигурност Дубровчанима зајемчава се још уговорима Стефана краља Првовенчаног, где се установљава за њих јемство жупе.[50] Краљ Милутин је у првим годинама своје владе наредио да им за штету јамчи село, или ако село не би могло, сам краљ.[51] Али осим јемства, краљ Милутин се бринуо још и за казну кривица, и у првим годинама његове владе обзнањен је његов закон у коме се каже ово: *Створи милост краљевство ми трговцем дубровачким, да ходе по земљи краљевства ми свободно, а никто да им не испакости ништа, ни им забави ништа. А који купци греду мимо Брсково а не свраћају се у Брсково, да им никто не има забављати ни на њих требовати чеса, кто ли се обрете испакостив им или што узам од њих, да приме гњев и наказаније от краљевства ми и да плати пет сат перпер краљевству ми.*[52] У горе наведеном члану 118 имамо тај исти закон краља Милутина, само другојачије исказан и раширен на све трговце, били не били Дубровчани. Дубровчани су сами много држали на ово право, јер су настојавали да им се потврђује, и после Законика, при свакој промени владаоца.

Члан 119. (прв. изд. 129). *Скрлата и мале и велике руке потребна трговци да греду свободно без забаве по земљи царства ми, да продају и купују и тргују како кому трг доноси.*

[50] *У којеј ли се жупе што испакости, та-зи жупа вољa да дâ кривце вољa да плати.* Miklosich, Monumenta serbica, 16.

[51] *Да при којим их селе штета најде, да плати село ближње: ако село не плати, да плати краљевство ми.* Miklosich, Monumenta serbica, 51.

[52] Miklosich, Monumenta serbica, 53.

Скрлат је scarlatum, чоха или ткање отворено-црвене боје; у данашњем је језику *скерлет* и *скерлетан*, има и глагол *скрлетити се* црвенити се као скрлат, али се враћа у живот старији правилнији облик.

Преписи позније Атонске групе имају место *мале и велике руке* (тј. врсте) — *мале и велике купље потребне*, али је, чини ми се, као и на другим местима, ова промена дошла из неразумевања оне стварне потребе која је закон изазвала.

Данашњим језиком члан 119 казао би се: *Трговци који продају скрлат боље и горе врсте да путују слободно без сметње по мојој царској земљи и да продају и купују слободно.* Трговачки уговори не знају за ову наредбу, и закон је потекао из неке нарочите потребе да се учине олакшице трговини и промету скрлата. Нема начина данас да за стварни повод ове законске наредбе сазнамо.

Члан 120. (прв. изд. 131). ***Цариник царев да нест вољан забавити или задржати кога човека да му купљу продаст у бесценије; вољно да проходи всаки по трговех и вољом да походи всаки својом купљом.***

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Забрањује се царскоме царинику да кога било омете или задржи, те да му своју робу прода у бесцење; свакоме су отворени и слободни тргови, и свак да слободно носи своју робу куда хоће.* Општа начела слободнога промета, која су у ондашњем друштву и државно-друштвеним установама имала пуно препрека, овим се уносе и у Законик, и ако су од почетка трговачких уговора непрестано потврђивана и наређивана.

Члан 121. (прв. изд. 132). ***Да нест вољан властелин ни мал ни велик, ни кто љубо, задржати и заручити своје људи или ине трговце да не греду на тргове цареве. Да греде всак свободно.***

Овај је члан био у вези с правом монопола или мрече продаје или купње које су краљ, као господар, и гдекоја властела имали. У једном трговачком уговору међу краљем Милутином и Дубровчанима из првих година владања Милутинова овако се обележава то мрече право купње и продаје. „*И да им се* — тј. Дубровчанима — *не наметује без воље месо купити, или браве, или свиније, или краљево или чије годе, ни малу ни велику ку-*

иљу, разве кади се хоће краљево месо продати, да се заручи по всему тргу, да не продају ни купују меса доколе се краљево не прода."[53] Правом монопола, против којега је био наперен овај члан закона, служила су се властела и после, за Турака. Тако у законику за санџак Никопољ пише како је субаша имао право, кад је год хтео, да одреди себи *монопол за два до десет дана за продају млада вина после бербе*. Тога дана, пише у законику, свима се поданицима бурад запечате, и само субаше могу своје вино продавати. Не могну ли они на тај начин растурити оно што имају, нису власни у друго доба тај монопол наређивати, а и тада, кад је наређен, нико се не сме нагонити да вино или грожђе купује по што би они хтели, а по што право није, него морају продавати као што се обично на тргу продаје, по драговољној погодби. Под истим погодбама слободно је било у санџаку Видину субашама и спахијама наређивати монопол у своју корист једанпут у години дана, не каже се за што. Исто се то зна и за санџаке Призрен и Ларису, а врло је могуће да је то било, у разним облицима, по целом царству и да је из старијих времена наслеђено.[54] Види се да је властела била удесила не само све што треба за безбедност и сталност радних руку него и за сигурност продаје!

У осталом горе поменути је члан такође већ раније, сам Стефан Душан, у почетку свога краљевања, установио, актом којим наређује, тада за жито, да се не могу правити сметње ни онима који продају. *Кто ли се обрете* — пише у том акту — *учинити некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му продаје жито, да приме гњев и наказаније од краљевства ми и да плати краљевству ми 5 сат* (500) *перпер.*[55] Употреба речи *земљанин*, која је супротна оној *властелин* готово тако као и *себар*, показује нам да су ове наредбе биле упућене против поменутог властеоског права прече продаје.

Члан 122. (прв. изд. 194). *Ако ли који властелин задржи трговца, да плати 300 перпер; ако ли га цариник задржи, да плати 300 перпер.*

Овим се чланом прописује казна за кривице против члана 118, 119, 120 и 121.

[53] Miklosich, Monumenta serbica, 52.
[54] Hammer v. J. Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1815, I, 302, 312, 321, 323.
[55] Miklosich, Monumenta serbica, 119.

Члан 123. (прв. изд. 18). *О трговех. Што су куде посекли Саси горе до сијега-зи сабора, ту-зи земљу да си имају. Ако су кому властелину без правде узели земљу, да се суде са њим властеле законом светаго краља. А от сада напреда Сасин да не сече; а што сече, онога-зи да не тежи, ни људи да не сађа* (Раковачки препис *ни властелин људи да не сели), такмо да стоји пуста, да расте гора. Никто да не забрани Сасину горе колико јест требе тргу; толико-зи да сече.*

Познато је да је од XIII века унапред рударство било један од главних економних извора у старој српској држави. Рударство су у Србији отпочели радити Саси, германско племе, које су довели Дубровчани, по свој прилици из Угарске.[56] На ономе месту где би рударску радњу отпочели, Саси су обично подизали своју саску варошицу, и докле се у њима већа потреба имала, тим су се њиховим насељима чиниле разне повластице. Горе наведени члан показује да се у томе пошло натраг и да се пошло путем да се саске повластице ограничавају и сужавају. Не зна се да ли је то за то што се Саса превећ намножило, или што су њихову вештину и Срби већ били присвојили, или, просто зато што је то пређашње право крчевине почело да се одвише злоупотребљава, па се морало ограничити, да не би земља, при све већем развијању рударства, са свим без шума остала.

Првом тачком горе наведенога члана Законик осигурава Сасима земљу крчевину коју су до тадашњег саборног времена искрчили били, а властела која би се, без сумње тога ради, могла на што жалити, упућују се на суд светога краља (Милутина), тј. на поротни мешовит суд, који је краљ Милутин установио за спорове оваке природе. Наредивши то, за дотадашњу крчевину и за могуће спорове ради ње, Законик прекида дотадашњу повластицу, по којој су Саси могли око свога рудног места по вољи крчити шуму и на искрченом месту насељавати раднике, и забрањује им да даље таким начином крче, нарочито

[56] Види о томе Јиречек Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879. стр. 43 и д., по том мој чланак Рударство у Србији XIII—XV века и утицај његов на живот тадашњи, Годишњица Николе Чупића, III, 274 и д. Дубровчани су могли доћи на ове послове по својим трговачким комбинацијама, тражећи већу добит.

пак забрањује им да насељенике намештају на искрчена места, наређујући да се оставља пустиња, како би се гора могла опет подизати. Један познији препис има текст по коме се и самој властели, опет у намери обнављања горе, забрањивало да крчевину насељавају. Најпосле се горосеча у границама потребе трга допуштала.[57]

Вредно је овде прибележити колико је јак траг ових Саса одржао се у топографији места. Данас се зна за село *Сасе*[58] у Подрињу међу Дрином и Вишеградом, за село *Сасе* у срезу Студеничком, за *Сасин-поље* у околини Пљевља, за *Шашку* реку у околини Мајданпека, за *Велику Шашку* и *Малу Шашку*, потоке који се са висова Вршке Чуке стачу у Тимок. Систематичан преглед ових трагова у топографији могао би дати упутства врло занимљивих.

Рудари су ти још оставили траг своје народности у гдекојим немачким речима у терминологији угљара. У својој књизи „Летње вечери. Београд 1880“ стр. 265—267, М. Ђ. Милићевић је забележио да се *ра̀уна* зову рупе као димњачићи у гомилама дрва сложених да се жегу у угаљ; да се *шту̂п* зове прах од угљевља којим се горење загушује да у пламен не букне. Г. Тих. Р. Ђорђевић професор Учитељске Школе у Алексинцу распитивао је нарочито, по мојој молби, угљаре из Округа Пиротског. Они оно место на коме слажу дрва за жежење угља зову *штетина* и *штетинка*. Оне одушке које угљари око Београда зову *рауне* Пироћани зову *равуне*, *равунке*. Очевидно је да у овим речима имамо трагове саске. Може бити да су они шуму сатирали и ради угља.

Члан 124. (прв. изд. 11). ***Градове грчци, којех јест *прије́л* господин цар, што им јест учинил хрисовуље и простагме, што си имају где и држе до сијега-зи сабора то-зи да си држе и да им јест тврдо, и да им се не узме ништо.***

Шта су *хрисовуље* и *простагме* казано је у објашњењу члана 39 и 40. Овим чланом цар је још једном, правим законодавним путем, потврдио повластице и имања освојених грчких градова

[57] Упореди и оно што је у овом члану писано у „Селу“ Глас XXIV стр. 165—173, где је реч о правима која су се набављала крчевином.

[58] Гласник XXV, 44 показује то село у коме сад живе хришћани и мусломани, као неко одличније средиште.

која су исти већ по поменутим простагмама и хрисовуљама држали. Упореди још чланове 137 и 176.

Члан 125. (прв. изд. 12). *Градовом да нест приселице, развe који иде жупљанин, да ходи к стананину, или мал или велик, да му преда кон и стан вас, да га сабљуде станании са всем. И када си појде он-зи гост, да му преда станании все што му буде пријел; ако ли му буде што погинуло, все да му плати.*

Данашњим језиком тај би члан гласио овако: *Градови нису дужни подносити станарину; с тога ко иде из околине, да иде ка гостионичару, био мали био велики, и да му преда коња и све што има, што ће гостионичар потпуно сачувати. А кад се гост крене натраг, гостионичар је дужан да му преда све што је примио; ако ли му буде што недостало, све да му плати.*

Приселица је право на стан и храну коју су имали властела, државни чиновници и службеници или страни посланици кад куда путују. За средњега века она је била у обичају и практици у целој Европи, и тамо се у понеким државама знало шта коме реду чиновника и господе припада кад где дођу. Законодавство Душаново у свем је бринуло се да приселицу ограничи и сведе на што мање. Овим чланом су, на прилику, градови са свим опроштени од приселице и од дужности давања хране и станова ма коме. Сваки жупљанин (човек из села) који би дошао у град, морао је ићи ка *стананину* што ми данас зовемо гостионичару; њему је предавао свога коња и остало што је имао, а он му је за све то одговарао, и морао му је платити, ако би нестало штогод од онога што му је предао. Видеће се у другим члановима (155 и 156-ом) како је *приселица* ограничена и за села; како су властела, која би се негде на приселици бавила, одговарала за штету коју би приликом приселице учинили (чл. 57 а по том и чл. 142), и како је чак и за стране посланике наређено да се могу само за један оброк бавити у једном месту, а по том да су дужни даље ићи (чл. 133).

Приселица је средњевековни облик данашњих путних и подвозних трошкова које државни поглавар путем својих министара одобрава службеницима кад по службеноме послу путују.

Шта значи реч *станании* види се из смисла. Али има један запис дубровачкога суђења из 1405 који потврђује да је *стан* — гостионица, *станании* — гостионичар, и да се овај члан Зако-

ника и тада у српској земљи тачно вршио. По томе запису трговци су дошли 1405 у Вучитрн из Приштине, предали су стањанину своје коње и ствари, он је ствари примио и под својим кључем у собу оставио. Због тога што се нешто изгубило ради изненадног доласка једног Турчина било је саслушавање и суђење, и отуда знамо за ову прекрасну потврду и објашњење члана 125-ог из самог живота. C. Jireček, Archiv f. slav. Phil. XIV. 75—77.

Члан. 126. (прв. изд. 209). *Градска земља што је около града, што се на њој гуси или украде, да плати то-зи все околина.*

У низу јемстава која су налагана свуда за случајеве кад се злочинац не нађе и којима се баш тежило томе да се злочинства спрече, знало се да свако село одговара за свој хатар. Остајао је без одговорника хатар или околина града, и јемство за злочине ту учињене, за које се не би пронашао кривац, Душаново је законодавство бацило на околину, тј. на најближа села око града.

Члан. 127. (прв. изд. 13). *За града зиданије. Где се град обори или кула, да га направе граждане тога-зи града *и жупа што јест предел тога града.**

Не само познији преписи Атонске групе него и Струшки има додатак о жупи којим се и на њу товари дужност да оправља град кад се што у њему поквари. Тако је морало и бити, пошто би оправљање града, ако би пало на саме грађане, било за њих превећ велики терет, нарочито по мање насељеним градовима. Да су и жупе или села доиста дужна била оправљати град и да смо по томе право имали што смо тај додатак овоме члану придодали доказ је у толиким црквеним даровним хрисовуљама којима се баш жупљани од работе *градозиданија* ослобођавају.

Члан 128. (прв. изд. 2). *Господин цар кади име сина женити или крштеније, и буде му на потребу двор чинити и куће, да всак поможе, мал и велик.*

Ово је једна од работа која је била за личну потребу владаочеву. У даровном писму деспота Стефана које је 8 јуна 1411 у Јагодној (данашњој Јагодини) дао Хиландару помиње деспот како је ослободио манастирске људе *од работ господства ми, од*

грађенија кућ и двоиров.[59] На западу је, такође, био у обичају овај ванредни данак који се у Француској звао aide féodale, и краљу се помагало ванредном помоћу кад би имао да удаје кћер, кад би му син дорастао до оружја, или кад би краљ допао ропства, па би га требало откупљивати. Једнакост је пак више у основу него ли у појединостима, које су зависиле од прилика и потреба једнога и другог места.[60]

Члан 129. (прв. изд. 219). *На војсце на всакој да обладају војеводе колико и цар; што реку, да се чује. Ако ли их кто пречује у чем, да јест то-зи осужденије које и онем-зи који би цара преслушали. И судове, мали и големи, који су на војсце, да им суде војеводе а ин никто.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *У свакој војсци војводе имају власт цареву; што нареде, да се послуша. Ако ли их ко у чем год не би послушао, да се осуди као год и онај који цара не би послушао. И што се има судити на војсци, било мало или много, судиће војвода, а нико други судити не може.*

Упореди шта се чланом 176 наређује за градове.

Члан 130. (прв. изд. 136). *Црков кто обори на војсце да се убије или обеси.*

Не треба никаква објашњавања.

Члан 131. (прв. изд. 220). *На војсце сваде да нест. Ако ли се свадита два, да се бијета, а ин никто от војник да им не поможе. Ако ли кто потече и поможе на поровицу, они-зи да се бију.*

Напред је, при члану 102 *о уздању*, показано колико је двобој био у Европи онога времена у обичају при свима споровима где је што било сумњиво или где је теже било докучити истину. Мислило се да је од Бога случај који прекреће победом овамо или онамо, и тога ради се и прибегавало такоме начину расправе. Није чудо што је законодавство Душаново у војсци установило двобој, као начин расправе најкраћи и најлакши за војничке старешине.

[59] Miklosich, Monumenta serbica, 571.
[60] Vuitry, Études sur le régime financier de la France, Paris 1878, p. 384 и д.

Знатно је што су преписи позније Атонске групе наредбу *да се бију они који би помагали* заменили оштријом казном *да им се руце усекут*. Може се мислити да је свађа двојице из два различита краја повлачила за собом земљаке једнога и другога у војсци, те да је свађа двојице људи тим начином могла да повуче за собом велики део војске, и тиме би се могло оправдати пооштрење казне. Варијанат Струшкога, који м. *да се бију* има *да се убију* мислим да се мора огласити за преписачку погрешку.

Члан 132. (прв. изд. 85). *Што кто купи от плена из туђе земље, што буде плењено, по цареве земљи, да јест вољан купити от тога-зи плена колико *и* у туђој земљи. Ако ли га кто потвори, говоре „Оно-зи је моје“, да га оправи порота, по закону, јере је купил у туждој земљи, а нѣ му ни тат, ни проводчија, ни вестник; тако-зи да си га има како своје.*

Гдекоји преписи имају место *вестник* при крају *саветник* или *светник*. Преводник Синтагме Матије Властара употребио је за појам саучесника (како ми данас кажемо) реч **сьвѣстникь** (**к-сьставь, глава ·кг·**). Без сумње се то и овде хтело, и права би редакција била: *а нѣ му ни тат, ни проводчија, ни савесник.*[61]

Војничко време Душаново изазвало је овај законски чланак. Њиме се наређује да је у царевој земљи слободно било купити плен из непријатељске (туђе) земље као да се купује онамо на самом месту. По члану 116, који треба споредити с овим чланом, изгледа да плен на војсци није био свагда, или да није био без извесних ограничења допуштен. Овај члан би морао томе бити супротан, ако се не би у њему претпостављали као познати обичаји о плену при војевању. Кад би се пак при плену из туђе (непријатељске) земље, купљеном у царевој земљи, догодило да неко ону ствар позна као своју, купац је такве ствари морао поћи пред пороту, по закону (тј. састављену према окривљеноме онако како је прописивао закон), да га оправда или окриви, и кад би порота нашла да је он заиста купио у туђој земљи, те да нема ни крађе, ни посредника (проводчије) ни саучесника *(савестника)*, могао је он ствар даље држати као своју. Цео смисао показује да се мислило највише на коње или на стоку.

[61] М. Ђ. Милићевић има из народнога говора: „Ето тако се и наш Чича Митар, *ни свесан ни чесан,* нађе заједно с лоповима с ону страну катанца.“ Искра 1898, стр. 115.

Данашњим језиком горе наведени члан исказао би се овако: *Ако ко у царевој земљи купи штогод од онога што је заплењено по туђој земљи, слободно му је да од тога плена купи као год да то не ради у царевој него у туђој земљи. Догоди ли се ипак да би на њ ко посумњао рекавши „Оно је моје“, ваља да спор расправи порота по закону, утврдивши да је он ствар купио у туђој земљи и да није ни лопов, ни посредник ни саучесник; на тај начин ствар му се признаје као његова властита.*

Члан 133. (прв. изд. 87). *Поклисар што греде из туђе земље ка цару, а или од господина цара ка својему господину, где приду у чије љубо село, да му се чини част, да му је всега довољно, на да обедује или вечера, а да греде напреда у ина села.*

Поклисар је грчко *ἀποκρισιάριος* — посланик. Знаменито је што се тај исти ред који се у овом закону помиње вршио под Турцима за стране посланике све до најновијега времена.

Члан 134. (прв. изд. 35). *И што записује цар баштине, кому запише село, да јест логофету 30 перпер за хрисовуљ, а кому жупу — од всакога села 30 перпер, а дијаку за писаније 6 перпер.*

С овим треба споредити члан 108, у ком су прописане таксе за предају *(издаву).*

Шта је *логофет* или *логотет* казано је при члану 25. *Дијак* је *ђак*, и по томе је у старо време значило и најмлађега у свештеничком реду, и писара, и ученика, што су у то време и школа и писменост били једино у рукама цркве и црквених људи. У овом члану је *дијак* — *писар.*

Члан 135. (прв. изд. 221). *Војска која греде по земљи цареве, где падне у ком-зи селу, друга која по њој греде, да не падне у том-зи селу.*

Као што смо помињали при члану 125 о приселици, и при члану 82 о власима и арбанасима кад иду са својим стадима, имамо да напоменемо и овде сталну тежњу Законика да терете давања стана и хране селима смањи и олакша колико се год може.

Упореди још и члан 187 где се у исти ред меће пролазак цара и царице с њиховом пратњом и пролазак царских оваца или коња.

Члан 136. (прв. изд. 4). *Књига царства ми да се не преслуша где приходи, или ка госпожди царици, или ка краљу, или ка властелом, великим и малим, и всакому човеку. Никто да не пречује што пише књига царства ми. Ако ли буде такова-зи књига што не може он-зи савршити, воља не има да даст тај час, да греде опет с књигом ка царству ми, да опове царству ми.*

Овим се чланом почиње друга врста чланова Законика, која је по запису у већини рукописа рађена године 6854 (1354), индикта 7-ог.

Колико је законодавство Душаново обезбеђивало права цркве и права властеле, овим се чланом нарочито, као што се види, настојавало да се обезбеде и права државнога поглавара и средишње државне власти на општу послушност. У средњем веку, где је све помагало децентрализацији и распадању, ова је црта законодавства Душанова врло знаменита.

Горе наведени законски чланак наређује да се царско писмо слуша свуда где би дошло, па било то код госпође царице, било то код краља, што је у Душанову царству значило престолонаследника, било код властеле, мале и велике, и код свакога човека. *Нико да се не начини да није чуо што пише царско писмо* вели Законик. *Где би се пак догодило*, настavља се даље, *да царско писмо наређује нешто што не може да изврши онај коме се наређује или нема да да̂* (оно што би се писмом тражило), *онога часа* (да се онај који писмо носи) *врати с тим писмом к цару и да га извести.*

Као што изгледа, тежња је царева била да он обезбеди и цркву и властелу свима правима што се тиче њихова опстанка, али и они да су њему са сваком услугом у свако доба готови.

Члан 137. (прв. изд. 6). *Хрисовољи царства ми што су учињени градовом царства ми, што им пише, да им нест вољан потворити ни господин цар ни ин кто. Да су хрисовољи тврди.*

Данашњим језиком овај би члан гласно: *Нико не може предругојачити на гбрê оне повластице што су царским градовима подарене; што им пише, није властан изменити ни цар нити ико други. Повластице су непромените.*

У члану 124 првога законског зборника наређено је већ било ово исто за грчке освојене и са Србијом сједињене градове. Или што се мислило да су тиме ослабљена таква иста права градова који су се у Србији из раније налазили, или што се нашло да члан 124 може дати повода таквоме мишљењу, или што су и српски градови желели и старали се да се и њихова права унесу у Законик онаким начином каквим су унесена права грчких градова, нађено је да се и овај члан унесе у Законик.

Овај члан припада доказима да је ова друга врста чланова заиста рађена позније, и на засебноме Сабору. Тешко би било разумети да се на једном истом Сабору донесу овако подвојено члан 124 и овај члан 137. Упореди још и члан 176.

Члан 138. (прв. изд. 168). *Ако се обрете у чијем хрисовољи слово лажно приписано и обрету се словеса претворена и речи претворене на ино него што је повелело царство ми, да се ти-зи хрисовуљи раздеру, а он-зи веће да не има баштине.*

И овај члан, наперен против фалсификовања, са свим личи другоме законском зборнику, где се пази на лажљиво извртање и са себичном намером изопачавање оних начела која су првим зборником као основа земаљском реду постављена. Види се да закон претпоставља тај посао у баштинским хрисовуљама. Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Ако се у чијем хрисовуљу нађе реч лажно придодата и нађу се речи лажно изокренуте, другојачије него што сам ја цар заповедио, ти хрисовуљи да се поцепају, а онај да изгуби баштину.*

Члан 139. (прв. изд. 46). *Меропхом ва земљи царства ми да нест вољан господар учинити през закон ништа, разве што јест царство ми записало у Законице, то-зи да му работа и дава. Ако ли му учини што без закона, повелева царство ми, всаки меропах да јест вољан прети се својим господаром: или са царством ми, или са госпо-*

ждом царицом или са црквом, или са властели царства ми, и с ким љубо. Да га нест вољан никто држати от суда царства ми, развѣ да му судије суде по правде. И ако упри меропах господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропху.

Текст би на данашњем језику гласио овако: *Насељеницима у моме царству не сме господар ништа чинити закону противно; оно су му дужни работати и давати што сам ја цар записао у Законику. Догоди ли се да господар насељенику учини што преко закона, царска је заповест да је сваком насељенику слободно судити се са својим господарем, па био тај господар ја цар, била то госпођа царица, или црква, или властелин царски или ма ко други. Нико није властан да насељеника задржи од царскога суда, већ судије да му суде по правди. И ако се пресуди да насељеник има право а не господар, царски судија да ујемчи како ће господар насељенику све исправно платити, нити да се тај господар после усуди да какво зло меропху учини.*

Овај члан Законика наставља се на члан 68 из првога зборника. Тај 68 члан једини је у првом зборнику с којим се могу везати речи *што јест царство ми записало у Законице.* Овим се чланом, уз то, потврђује оно што је тамо казано о деоби земље или села на царска (или државна), црквена, властеоска и слободних људи, и потврђује се на ново да су работе баштинику и работе пронијару биле једне исте, те да се баштина од проније није разликовала по дохотку него само по правима наследства и располагања. Пошто су се члaнцима првога законског зборника од 1349 осигуравала у свем права господарска, показало се потребно да се у другоме зборнику помисли и на права насељеничка или радничка (меропашка). Овај законски члан утврђује да господар не сме од свога насељеника (меропха) тражити што друго преко онога што је горе наведеним 68 чланом утврђено. Догоди ли се, где било и ма од кога, па ма и од самога цара, томе противно, по закону је меропах имао право жалити се на свога господара суду, и од суда га није могао нико задржати. Још закон, последњом својом тачком, утврђује да судија обезбеди извршење онда кад би се показало на суду да меропах има право. И пошто се претпостављало да би се господар могао после својим начином светити и досађивати меропху зато што се на њ жалио, додато је у Закону још и то да госпо-

дар не сме меропху никакво зло чинити тога ради. Питање је како се то вршило, али је занимљиво да су оновремени законодавци на то мислили.

Члан 140. (прв. изд. 51). *Повелева царство ми. Никто ничијега човека да не прима; ни царство ми, ни госпожда царица, ни црква, ни властелин, ни прочи љубо кто човек да не прими ничијега човека без књиге царства ми. *Ако ли га кто прими*, тако-зи да се каже кто љубо како и неверник.*

Члан 141. (прв. изд. 52). *Такожде и тргове и кнезове и по градовех чијега човека приму, такожде образом да се кажу и одаду.*

Бавећи се пословима господара и радника и обезбедивши чланом 139 раднике од господарских злоупотреба, које су, по свој прилици, бегство истих изазивале, Законик се друге збирке овим враћа на питање о примању бегунаца насељеника од стране господара, и на ново се бави истим предметом којим се већ бавио у члану 115 прве збирке.

Како из горњега 115 члана тако и из ова два члана види се да је за бегунце насељенике само допуштење царево, којим би их цар као неком (милошћу за коју сад не знамо с каквим се погодбама давала) раздрешавао од њихова старога господара, било пут и начин да се свога господара и везе с његовом земљом опросте. Члан 115 указује речима *от суда* на некакву кривицу или спор као на неку погодбу; у горе поменутим пак члановима ни то се не помиње, и царско писмо излази на чисто као писмо допусно којим је човек насељеник могао оставити једнога па прећи другом господару. За случајеве пак где се не би могао показати тај правилни начин преласка, чланови 140 и 141 пооштравају поступак, и у томе се види разлика међу законодавством од 1349 и 1354. По члану 115-ом држалац туђега човека имао је дужност само да га врати правоме господару; по члану 140 и 141 тај је држалац још потпадао под казну *као неверник*, а то је једна од највећих и најстрашнијих — одузимање имања. Осим тога се још пређашња наредба допуњује у толико што је раширена на тргове, кнезове и градове. Под *кнезовима* треба разумевати старешине жупске, којих је било различитих, према правноме саставу жупских имања. И за њих се чланом 141 наређује да трпе казну и да човека предаду ономе чији је.

С овим је у вези и члан 164 који се налази једино у Призренскоме препису и у коме се још јасније потврђује разлика међу чланом 115 и 140—141 коју баш сад истакосмо. Тај члан пише: *За људи. Кто буде чијега чловека пријел прежде сијега сабора, да се иште првим судом, како пише у првим законику.* Тиме се новој наредби чланова 140—141 одузимала повратна сила и наређивало се да се те одредбе примењују само унапредак.

Члан 142. (прво изд. 145). *Властелом и властеличићем којим јест дало царство ми земљу и градове, ако се кто од њих обрете опленив села и људи и затрв през закон царства ми што јест царство ми узаконило на сабору, да му се узме државa, а он-зи што буде струл, да все плати од своје куће и да се каже како и пребеглац.*

Овај се члан донекле везује са чл. 57. Тамо се такође говори о властели која би *земљу пленила и куће палила* кад је на приселици, и ми смо тамо истакли да се то могло догодити, кад би се по царевом или по државном послу та властела бавила гдегод у држави и уживала гостопримство онога краја по праву приселице. Исти се случај помиње и у овоме члану, само што се овде не везује за приселицу, која је могла узимати се за послове краћега трајања, него обухвата државину земаља на дуже рокове. Очевидно је овај закон у вези с освојењима по Македонији и са новим положајима које је властела добијала у административној и војној служби нових земаља. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ако би се од властеле и властеличића, којима сам ја цар дао земљу и градове, неко нашао да плени села и људе и да противно закону погази што сам ја цар на сабору узаконио, да му се та државина одузме, и дужан је да од своје куће накнади све што је оштетио, а казна му је као и бегунцу.* Казна је и овде пооштрена, јер се за непослушнике не наређује као у 57 само одузимање државе него се прописује још и казна као бегунцу.

Члан 143. (прв. изд. 201). *И ако се обрете гусар, ошад през државу краишника и плени где годе, и опет се врати са пленом, да плаћа краишник само-седмо.*

Данашњим језиком овај би члан гласио овако: *Кад се догоди да кроз област једнога граничарског старешине упадне раз-*

бојник, па где год изврши пљачку и опет се врати са пљачком, тај старешина да накнади штету седам пута.

Гусар се зове разбојник који отворено на путу, с оружјем у руци, отима или насиља чини. Властела којима је било поверено да чувају границу дужна су била чувати је и од њих. Ако би се случило да би гусар ушао негде у царевину и вратио се из ње с пленом, крајишни властелин дужан је био седмоструко накнадити оно што би гусар био однео. Члан 49 говори о одговорности властеле кад би државну границу прешла каква туђа војска.

Члан 144. (прв. изд. 184). *Ако се обрете властелин или властеличић побеглац, и ин кто љубо царства ми, тере устану на грабљеније окољња села и жупа на његову кућу и на јегов добитак што буде оставил, они-зи који то-зи учине да се кажу како неверници царства ми.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где би се догодило да утече властелин или властеличић или ко му драго други из мога царства, а села околна и жупа скочили би да разграбе кућу и стоку коју је он оставио, казниће се као неверници мога царства они који би то учинили.*

Члан 145. (прв. изд. 153). *Повелева царство ми. По всех земљах, и по градовех, и по жупах, и по краиштех, гусара и тата да нест ни у чијем пределу. И сим-зи образом да се украти татба и гусарство. У којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се расипе, а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи, а господар села того да се доведе свезан ка царству ми и да плаћа все што је чинил гусар и тат от испрва, и паки да се каже како тат и гусар.*

Члан 146. (прв. изд. 154). *Також де кнезове, и премићурије и владалци и предстајници и челници који се обретају сели и катуни обладајуштеје, ти-зи вси да се кажу образом више писаним *аште се најде у њих тат или гусар.**

Члан 147. (прв. изд. 155). *Ако ли су владалци оповедали господарем, *а господари се поневедили*, да се та-зи господа кажу како гусар и тат.*

Као што му већ и облик показује, закон је овај потпуно оригиналан и спрам домаћих прилика срачуњен. Синтагма Матије Властара говори о разбојништву у 12-ој глави **а-сьстава** а у 23-ој глави **к-сьстава** говори о крађи и о разбојништву. Разбојник се по византијским тадашњим законима казнио или сечењем главе или распињањем на месту где су злочинства извршили, кад је тако потребно било. Крадљивци кажњавани су бојем (батинама), ако су сиромаси, а двоструком накнадом украденога ономе коме је крађа учињена, ако су богати. То је за први пут, а за други пут казна је била прогонство; трећи пут пак сечене су крадљивцу руке. Душаново законодавство увлачило је у одговарање још и село, прописујући да се расели оно у коме би се нашао разбојник или крадљивац; за разбојника наређивало је да се обеси стрмоглав, а за крадљивца да се ослепи. Колико је законодавство прегло било да баш истреби крађу и разбојништво, види се по томе што увлачи у одговорност и господара села, који је дужан био да накнађа све што је, где било, штете починио разбојник и крадљивац, па је, врх тога, наређивало да и сам поднесе казну коју би поднели крадљивац и разбојник. Нама чисто изгледа за неверицу оволика оштрина, јер је она, по сили околности, морала на послетку испасти као заштита — али у Закону тако пише, а коментара из практике немамо.

Занимљив је члан 146 што нам показује целу терминологију сеоских старешина Душанова царства. *Кнезови* су, без сумње сеоске и катунске старешине по северозападним странама, даље од утицаја грчкога; *премиħури* (примићури, управо и у по неким оновременим делима *примикири* од грчкога *πριμικήριος*, којом се речју означавао црквени старешина, па је, одатле, пренесена и у села) су то исто у крајевима ближе ка Грцима; *владалац* је онда значило простога управног чиновника, и они су се наместо кнезова и примићура налазили у селима властеоским или црквеним. *Предстајници* и *челници* су то исто, ови последњи пак пазиви као да су се онда понајвише употребљавали за старешине сточарских села или катуна.[62]

Члан 146 још помаже да се боље разуме члан 145, и да под *господар* на завршетку не треба разумевати баш велику

[62] Село, Глас Српске Краљ. Академије XXIV, 50, 108.

властелу него омање имаоце који су у селу седели и селом својим сами управљали. У томе нас потпуно утврђује и члан 147, којим се наређује шта да се ради, ако би управници сеоски (владалци) саопштили о томе штогод господарима, а господари би се начинили да то нису чули и ништа не би предузели.

Колико се овај закон у животу одржао, нека покаже овај навод из путовања Јоак. Вујића по Србији у 1826: „Што се год „у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после „неког малог времена, пак за оно време докле се крађи у траг „не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему „се крађа догодила ону вешч која је украдена, шта је достојна.“[63]

Неће бити без интереса навести овде распис Шабачкога Магистрата против хајдука, од 6 маја 1808. У њему се пише: „Оштро кметовом налажемо да од сада ако би који у хајдуке „отишао, у тога вере нема, нити ће се на веру звати, него оно „село хоће пропасти и сеоски кметови. А онај који одврља те„раће се док се из ове земље не истера. И ове године што „је год похарато у коме селу, то ће село под морање платити. „И од сада, у коме се селу човек похара, оно ће село ма̂лом „и главом платити, и оно село на томе месту више остати неће, „нити баштина, нити виноград, него ће се у пропаст окренути. „И онај који хајдука на свог брата и комшију наведе, кућу ва„тром а он главом, а ма̂л на мезет, и од његовога ма̂ла похара „да се ономе плати који је похарат. Који би кмет сеоски затајао „да је какво рђаво дело урађено, и не јави, вечито у апс допасти „ће, а онај који им хлеба даде, главом ће платити. А најпосле „од кметова за свако зло и добро дело изискиваће се да одго„варају.“[64]

Члан 148. (прв. изд. 146). *Судије, које царство ми положи по земљи судити, ако пишу за што љубо за гусара и тата, или за које љубо оправданије судабно, тере преслуша књигу *судије* царства ми или црков, или властелин, или кто љубо човек у земљи царства ми, ти-зи васи да се осуде јако и преслушници царства ми.*

Овим се чланом настављају мере напред истакнуте против разбојника и крадљиваца, и по томе овај члан заједно са 149 и

[63] Путешествіе по Сербіи. Будим 1828, стр. 360.
[64] Гласник 2-ог од. Протокол Шаб. Магистрата. Београд 1868, стр. 18.

150 који следују припада к једном закону против крађе и разбојништва који у себи саставља као складну целину чланове 145, 146, 147, 148, 149 и 150.

Чланом 148 утврђује се да свак без разлике, црква, властела као и сви остали, извршују без поговора што би царске судије, постављене да суде по земљи, писале или тражиле зарад крадљиваца и разбојника, и објављује да ће сваки који не би тако чинио и оглушио би се тражњи судије бити кажњен као да царску заповест није послушао.

Члан 149. (прв. изд. 152). *Сим-зи образом да се каже гусар и тат облични. И тако-зи *ва* обличеније, ако се што годе лицем ухвати у њих, или ако *их* ухвате у гуси или у крађе, или их *предаду* жупе, или селом, или господарем, или властелину који је над њим, како јест више уписано. Ти-зи гусарије и тати да се не помилују, *на* да се ослепе и обесе.*

Облични је онај који је на делу ухваћен. *Обличеније* је хватање на делу. Речи *или их предаду жупе или селом или господарем, или властелину који је над њим* упућују на члан 92, којим се могао служити онај који гдегод у пустоши под крадљивцем или разбојником позна своју украдену или отету ствар или животињу. Тако ухваћен предмет крађе или разбојништва имао се *предати* (или *заручити* како пише у члану 92) селу или жупи или каквом год старешини, који га је морао, без повреде, испоручити суду или сам одговарати. Прва тачка члана 149 упућује на напред изложену казну у члану 145. Цео члан 149 могао би се данашњим језиком казати овако: *Разбојник и крадљивац на делу ухваћени да се казне како је горе* (чл. 145) *речено. Сматра се да је на делу ухваћено кад се штогод ухвати у њих, или их ухвате на самом разбојништву или у крађи, или кад су предани* (по члану 92) *жупи, или селима, или господарима* (сеоским), *или властелину који је над њима као што је горе* (чл. 146 и 147) *назначено. Сви ови разбојници и крадљивци да се не помилују него да се ослепе и обесе.* Тим се понавља казна већ исказана у члану 145.

Члан 150. (прв. изд. 216). *И ако кто поиште судом гусара и тата а не буде обличенија, да им јест оправда-*

није железо што је положило царство ми; да га узимају у вратех црковних от огња и да га поставе на светој трапезе.

Чланом 149 наређено је шта да се ради кад је каквим било начином дело ухваћено и кад је доказ у рукама власти. Који су ти начини, побројано је у члану 149. Овим 150-им чланом наређује се шта да се ради кад неко дође суду, па се пожали на другога да му је нешто разбојнички отео или украо, а стварнога за то доказа нема. За такве случајеве члан 150 наређује да се прибегава Божјем Суду. Окривљено лице дужно је било правдати се *железом*, а то се радило овако. Пред вратима цркве усијало би се на ватри железо, и окривљеник је дужан био дићи га из ватре и положити на светој трпези. Ако би се то свршило без штете, ако се тј. окривљеник не би ожегао, он је био прав, и даље се није могао окривљивати; ако ли би ожегао руке, значило је да је Божјим Судом доказано да је крив, и онда се с њим поступало по овоме закону.

О начину доказивања који се у средњем веку називао Божјим Судом говорено је раније нарочито при члану 102. О доказивању Судом Божјим говори се још и у члану 33, 84 и 106-ом

Члан 151. (прв. изд. 20). *Повелева царство ми. От сада напреда да *јест* порота и за много и за мало. За велико дело да јест 24 поротници, а за помањи длг — 12 поротник, а за мало дело — 6. И ти-зи поротници да несу вољни никога умирити, разве оправити или окривити. И да јест всака порота у цркве, и поп у ризах да их закльне. И у пороте камо се веќи клну и кога веќи оправе, ти-зи да су веровани.*

Напред је изнесен потпун Закон о разбојништвима и крађи у шест чланака, 145—150 закључно. С овим 151 чланом настаје други посебан закон *о пороти* који се продужује даље у члановима 152, 153 и 154, у ком се последњем завршује.

Данашњим језиком гласио би члан 151 овако: *Моја царска заповест. Од сада у напредак нека се врши порота и за много и за мало. За велико дело нека се употребе 24 поротника, за помање — 12, а за мало — 6. Овим поротницима није задатак да кога год мире, него да кажу да ли је ко прав или крив. Порота ће се свагда држати у цркви, и поп ће у одеждама*

свагда заклети поротнике. У пороти пресуђује већина; онај је прав или крив за кога то каже већина.

Није наше да овде улазимо у расправу постанка и порекла пороте. У члановима 152-ом и 153-ем који одмах следују, Законик сам наводи да су главне одредбе пороте од краља Милутина, кога Душан и у Законику зове *дедом* и *светим краљем*. Законик управо увршћује у ред својих чланака те одредбе и потврђује их, шири, или попуња. У ред чланака о пороти (151—154) ваља унети још и чланове о сеоским међама 79 и 80 с оним што је онде написано о поротном суђењу, и члан 106 о поротноме суђењу извесних дворана властеоских које се тим чланом изреком прописује.

Кад се погледа у уговоре трговачке који су нам се од старе државе сачували, види се разговетно, нарочито по уговорима с Дубровником, како је државни живот у Србији крепио се и јачао, и како је и кад дошао до пороте у мешовитим споровима с Дубровником. У првим наредбама Стефана краља Првовенчанога, још пре венчања на краљевство, дубровачким се трговцима осигурава међусобице да никоме ништа не сме бити без суда,[65] а за суд се знало да се састајао на извесном месту од Михоља-дне до Ђурђева-дне.[66] Једним актом наређивао је Стефан краљ Првовенчани као краљ да Дубровчани кад имају какав спор са Србима иду само пред краљев суд, а на другом месту да се не суде.[67] Суд на *станку* био је мешовит изборни суд у околини Дубровника, али је он имао ту незгоду што се састајао само на једном месту у одређено време године.[68] Изгледа да је у односима дубровачких трговаца са српским грађанима дуго време било остављено на избор, да се суде или на краљевом суду у Србији, или у Дубровнику на дубровачком редовном суду, или се могло оставити па ићи на станак, где се у нарочитим приликама образовао изборни мешовити суд.[69] Изгледа да је краљ Милутин у првим годинама своје владе наредио да се мешовити судови за спорове српске и дубровачке састављају свуда. То, рекао бих значи, она наредба: *Судом да се ишту, да је један Србљин а други Дубровчанин*, и — *Ако буде пра са Сасином*,

[65] Види Гласник XLVIII, 304—311; Rad I, 28; Ljubić Monumenta. 31.

[66] Miklosich, Monumenta serbica, 19, 45.

[67] Miklosich, Monumenta serbica, 16.

[68] О станку гледај расправу дра В. Богишића у Гласнику XLIV 197—232.

[69] У акту који је краљ Стефан Урош 23 августа 1253 дао Дубровчанима пише о том суду: Соудьце *обое* да се кльноу, яко да право соудѣ. Miklosich, Monumenta serbica, 45.

да буде један Сасин а други Дубровчанин; пред теми да се расправљају.[70] Акти краља Милутина права су основа свеколикој потоњој радњи с Дубровчанима. Али се у онима што су до данас сачувани не види ништа о пороти. Порота, коју су морали изазвати поглавито послови с Дубровчанима, не помиње се изреком нигде у споменицима, а Законик као и остали акти цара Стефана отворено приписују установу пороте краљу Милутину. У повластици коју је цар Стефан дао Дубровчанима исте године кад је проглашен Законик, 20 септембра 1349, наређује се, опет с позивањем на краља Милутина, ово о сведоцима: *И кади при Латинин Србина, да да̑ Латинин Србину половину Латин а половину Србаљ сведоке. Такожде и Србин кади при Латинина, да му даје сведоке половину Србаљ а половину Латин по закону, како су имали у родитеља и у прародитеља царства ми, светаго краља.*[71]

Члан 152. (прв. изд. 21). *Како јест бил закон у деда царства ми, у светиго краља, да су велијим властелом велији *властеле*, а средњим људем противу их дружина, а себрдијам их дружина да су поротници. И да нест у пороте родима ни пизменика.*

Овде се наводи и потврђује закон краља Милутина, по коме је порота за велику властелу састављана од велике властеле, за средње људе (под којима се мисле мала властела, трговци, грађани итд.) њихова дружина, а за себре, невластелу или сељаке у опште, опет њихова дружина. Поротник није могао бити ни рођак ни пизменик.

Члан 153. (прв. изд. 22). *Иноверцем и трговцем поротци половина Србаљ а половина њих дружине, по закону светаго краља.*

Из овога би изгледало да су *трговци* такође *иноверци* или *странци*, пошто се и њима као и иноверцима под једнако насупрот стављају Срби. Биће да се ту разумеју трговци дубровачки, јер за трговце домаће била би таква наредба непотребна.

[70] Miklosich, Monumenta serbica, 51.

[71] Miklosich, Monumenta serbica, 147.

Члан 154. (прв. изд. 196). *Који се поротници клну и оправе онога-зи по закону, и ако се, по то-зи оправе, поличије обрете истино у онога-зи оправчије кога-но је оправила порота — да узме царство ми на тех-зи поротницех по тисушту перпер, а веће по том да несу ти-зи поротници веровани, ни да се кто от них ни мужи ни жени.*

Могло се догодити да при свој пажњи поротници ипак погреше и преваре се. На то се помишљало, и против тога су хтеле да се пропишу казне у овоме члану. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се поротници закуну и по закону изјасне се да је неко прав, а после тога се у тога што је оправдан поротом нађе истинити доказ кривице, ја цар наплаћујем од тих поротника по тисућу перпера, и у напредак да се тим поротницима никад не верује, нити да се од њих ко више жени.*

Завршетак *ни да се кто от них ни мужи ни жени* није јасан ни по смислу ни по речима. Поред свега размишљања нарочито ми је са свим остало нејасно оно *мужити се* покрај *женити се*. Познија исправка коју представља Атонска група преписа има место те последње реченице са свим другојачији овакав текст: *И ако се изнађе јере су знајуће криво оправили или отдали, или некаја мита узимали, платившe више реченоје и да се заточе у ину земљу незнајему.* Познија исправка, дакле, наређује покрај горе наведене новчане казне, још прогонство.

Члан 155. (прв. изд. 55). *Отсела напреда приселице да нест ни следа ништа, разве ако се случи велика властелина стегоноше у жупе, или помала властелина који *држе* државу на се и не имају умес ничије међу собом и међу својом државом, ти-зи да плаћају.*

Члан 156. (прв. изд. 54). *На земљи царства ми, рекше на мерописинах, да не узимају властеле приселице ни ину коју плату, разве да плаћају от куће.*

О приселици говори се већ напред при члану 57, 125 (ту поглавито), 133 и 142-ом.

Нејасно је оно што се о приселици говори у чл. 155, и у ту нејасност може се нешто светлости унети чланом 156 који је јаснији. Следствен осталим наредбама својим о приселици, За-

коник чланом 156 изреком одриче властели свако право приселице по оним селима која су цару припадала и која нису била ни властеоска ни црквена. У тим селима нико није смео тражити нити издржања нити плате какве; она никоме ништа нису била дужна, и ваљало је да свак плаћа из својих средстава што би ту потражио. По праву, закон наређује, да не може ништа ни од кога изискивати. Исто тако и по томе примеру мислим да члан 155 забрањује приселицу једнога властелина на земљи другога властелина. Изгледа ми да су људи дужни били давати приселицу *само своме властелину а не туђему*. Од тога се правила изузимало ако је где у жупи боравио властелин стегоноша, коме је приселица припадала, или ако је био мањи какав властелин, али је имао нешто своје баштине а нешто поверене му државе (проније), па се то двоје граничило и било једно до другога. При крају као да у тексту нешто оскудева, али смисао би био да су само та два случаја била изузета, а сви други да су морали плаћати.

Стегоноша је био управо не заставник него војвода коме је стег био предат као знак његове команде над неколико одељака војничких које је он имао да води.[72]

Члан 157. (прв. изд. 29). *Где се обретају жупе смесне, села црковна или царства ми, или властелска, и буду смесна села, и не буде над том-зи жупом једнога господара, на ако буде ћефалије и судије царства ми, којих јест поставило царство ми, да поставе страже по всех путех, и ћефалијам да предаде путове да их бљуду стражами. Да ако *се кто* гуси или украде, или које зло учини, та-зи час да греду ћефалијам, да им плаћају от своје куће, а ћефалије страже да ишту и гусаре и тати.*

Ћефалије су управо *капетани*, *главари*, и то од градова. Вук пише у Рјечнику под *капетан* ово: „У Босни су капетани „старјешине и управитељи од градова и од њиховијех околина, „и ово капетанство до сад је у њих остајало од оца сину.“ То су, са свим, и ћефалије Душанова Законика, само што се за њих не зна да су били наследни. О ћефалијама се говори још при члану 63.

[72] Ст. Новаковића Стара српска војска 39, 57, 65—65.

Из овога се члана види како су жупе биле различите. Било их је у једној руци и с једним господарем, а било их у више руку, *смесних*, како каже Законик. Није била ни управа у жупама свуда по једном кроју и свуда једнака, него како где. Где је било више господара, онде је, рекли бисмо, и управа била смесна. Где је управа била у једним рукама, ту се могао потегнути на одговор господар, и ако се то овде не каже, и ту цар, осем судије, није, по свој прилици, ни имао свога управног чиновника, пошто је управа припадала господару. Такав господар није могао бити нико други до властелин, а први одељак члана 160 (који упореди) утврђује нас са свим у томе разумевању да се у тим дужностима за чување сигурности такав господар изједначавао са ћефалијом, јер се у члану 160 изреком наређује да *царство иште кефалије и властеле којим буде пут иредан и страже иредане*. Члан 184 који говори о тамницама и о пропису како треба у тамнице примати, на ново нас утврђује у овоме разумевању. У жупама смесним и цар је обично имао град и у њему капетана, ћефалију, и судију. У таким жупама ћефалија се царев имао да брине о сигурности на путовима и о стражама које су путове и опасна места на њима чувале. По томе су они и за штету јамчили. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Где ли се десе жупе мешовите, у којима су села црквена, или царска, или властеоска, те су и села мешовита, и над таком се жупом не деси један господар, а деси се мој царски ћефалија и судија што сам их поставио ја цар, они по свима путовима да поставе страже, и путови да се иредаду ћефалијама, да их стражама чувају. Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде ћефалијама, да му они од своје куће плате, а по том да траже разбојнике и крадљивце.*

Занимљиво је што путници XVI—XVII века, који су пролазили Балканско Полуострво, и у то време још бележе страже на путовима и по клисурама, из чега се види да се и овај део Душанових уредаба неким делом држао и после пропасти српске државе. Али претпостављајући то, не треба сметнути с ума да су све те уредбе могле бити старије и од Душана и да их је он само у законик унео.

Члан 158. (прв. изд. 210). *Ако је брдо пусто међу жупами, села околња, која су около тога-зи брда, да бљуду стражу. Ако ли не узбљуду стражу, што се учини у том-зи*

*брду у пустоши штета, или гуса, или крађа, или које зло, да плаћају окољња села којим јест *речено* бљусти пут.*

Овим се чланом установљава једна нова врста кривичнога општег јемства, којим се оновремена државна власт толико служила.

Бљуду значи чувају; остало је све познато.

Члан 159. (прв. изд. 202). *Купци који приходе ноштију на ложиште, ако их не припусти владалац или господар села тогај, да облегу у селу купци, по закону царства ми, како јест у законице — ако што изгуби путник, он-зи господар или владалац *и село* все да плати, јере их несу у село упустили.*

Члан овај Законика казао би се данашњим језиком овако: *Кад се догоди да на преноћиште у неко село ноћу дођу трговци, а управник или господар онога села не пусти их да у селу преноће, по моме царском закону и како наређује Законик, тај господар или управник и село дужни су све накнадити што би путник изгубио зато што га нису у село пустили.* Из овога члана се види да је био закон по коме су се трговци морали пуштати у село да ноће, ма у које доба дошли. Тога закона посебице нема, ако се и ова услуга не разумева међу оним разним услугама које су за трговце биле прописане члановима 118—122. Ако би се могло утврдити да та дужност није истицала из оних општих наредаба, наведених у чл. 118—122, онда би пред нама био случај једнога закона који је остао изван свих Зборника.

Члан 160. (прв. изд. 203 и 130). *Ако се где случи кому љубо гостеви, или трговцу, или калуђеру, тере му узме што гуса, или тат, или која годе забава — да греду ти-зи вси ка царству ми, да им плати царство ми што буду изгубили, а царство ми да иште ћефалије и властеле којим буде пут предан и страже предане.*

И всаки гост, и трговац, и латинин да приходи ка првим стражам, са всем што има и носи, да га стража страже предава са всем. Ако ли се згоди тере што изгуби,

да јест порота веровани чловеци: што реку душом јер су изгубили с онем-зи поротници, то-зи да им плати ћефалије и страже.

Види се, на први поглед, да су овде два члана, а тако их, у два члана, и доносе преписи Атонске групе. Пошто их оба најстарија преписа Струшки и Призренски имају заједно, и ми смо их тако оставили.

Први одељак овога члана Законик упућује свакога путника коме би се догодила на путу крађа или разбојништво, или коме би се случила ма каква неприлика, да се обраћа право цару, који ће му накнадити што је штетовао не чекајући да се нађе, а царству остаје то да тражи од ћефалија и од властеле којима су пут и страже предани на чување.

Другим одељком попуња се оно што је мало више, члановима 157 и 158, наређено за чување путова и за одговорност ради свега што би се коме на путу догодило. Тим другим одељком прописано је шта су дужни били радити трговци да би могли уживати ту безбедност која им је зајемчена. Сваки је путник, гост, трговац или латинин (Дубровчанин, Млечић и у опште католик Италијанац) био дужан доћи к првим стражама са целим имањем које је носио уза се. Стража је дужна била предавати га тако једна другој. Ако би се догодило да му је што нестало, морала се саставити порота од поузданих људи и што би они утврдили да је изгубљено, то су њему имали пакнадити стражари и ћефалије.

Из овога другога одељка види се да је у првоме одељку јемство царево истакнуто само као високо начело, а да се оно није могло баш дословце и у практици вршити. Знатно је да су се са највишег места предузимале најенергичније мере за одржање потпуне безбедности.

Чланови 157, 158, 159 и 160 чине у опште целину обухватајући наредбе о чувању путова и о безбедности путника као и о накнадама које су се тога ради чиниле. Осим тога они су једна од најкарактеристичнијих црта свеколикога законодавства Душанова. Цар Стефан је толико био уочио потребу сигурности у својој држави, да је од ње начинио главну тежњу своје владавине. Рекли бисмо да се у практици нису могле ни извршивати мере које су наређене; опет зато је у енергичном тону њиховом остала јасно записана воља и тежња цара и законодавства његова у томе погледу.

Члан 161. (прв. изд. 122). *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпарчија за што га при, да нест вољан отпарчија глаголати потворне на онога-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отпира. А кад саврши суд, ако што има, по том да глаголье са њим пред судијами царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се *не* исправи.*

И овај као и чланови 162 и 163 који му следују наређују што се осећало као потребно и шта се хтело да утврди за унутрашњи рад судски.

Прича у овоме члану значи *спор*, *парница*, *тражбина*; *отпарчија* је то исто што и *парац*, али се овде хтео да истакне том речју смисао *противне стране*, који је и у оној речи.

Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Кад се на суду парничне стране препиру око спора свога, није допуштено ниједној парничној страни у расправи варљиво теретити свога противника ни неверством, нити чиме било другим, већ ваља да говори о предмету суђења. Пошто суд своје сврши, онда може пред мојим царским судијама говорити ако што има, али пре него што се расправа сврши, не може му се веровати, ма шта да говори.*

Члан. 162. (прв. изд. 126). *Приставе без књиге судијине никамо да не греду, или без књиге царства ми, разве камо их посилају судије, да им пишу књиге. И да не узме пристав инога разве што пише књига. А судије да држе таке-ђе-ре књиге какве-но су дали приставом, којих-но су послали да исправе по земљи. Да ако буде потвор приставом, јере буду ино учинили него што књига пише, или аште буду преписали књиге на ин образ, да им јест оправданије, да греду пред судије, и аште се обрете јере су савршили како пише у судијине књизе које судије држе, да су прави; аште ли се обрете јере су инако претворили суд, да им се руце отсеку и језик уреже.*

Шта је *пристав* говорено је већ раније при члану 56 и 91.

Горе наведени члан говори о злоупотребама које би пристави

могли учинити у вршењу својих послова. Каква је пак у целини била служба пристава као извршника судских, какве су они злоупотребе могли учинити и шта се с њима у том случају чинило, види се из превода истога члана на данашњи језик. Члан гласи: *Без судијине или моје царске наредбе пристави никуда да не иду, а куда би их год послале судије, да им напишу наредбу. Пристав не сме узети ништа друго осим онога што пише наредба, а судије ће чувати једнак препис од наредаба што су их предали приставима послатим да народу послове врше. Ако ли ко изнесе на приставе да су учинили што у судијској наредби не пише, или да су судијску наредбу предругојачили, пристави су дужни правдати се пред судом, и ако суд нађе да су извршили оно што пише судијина наредба како је код суда сачувана, пустиће се као прави; ако ли би суд нашао да су наредбу судску предругојачили, одсећи ће им се руке и одрезаће им се језик.*

Члан. 163. (прв. изд. 125). *Всаке судије што суде да уписују судове и да држе у себе, а другу књигу уписавше да ју даде оному-зи који се буде оправил на суде. Судије да посилају приставе добре, праве и достоверне.*

Овим се чланом судијама наређује троје: 1. Да свако своје суђење записују и да тај запис, састав или протокол чувају; 2. Да тога суђења препис или писмо о суђењу предају ономе коме је досуђено да спор добије; 3. Да за приставе узимљу људе поштене, праведне и поуздане. Упореди и члан 181, у ком се 1 и 2 тачка на ново утврђују.

Члан 164. (прв. изд. 224). *За људи. Кто буде чијега човека пријел прежде сијега сабора, да се иште првим судом, како пише у првим законику.*

За оне који би из ма каквих разлога сумњали да је оно што ми сад зовемо Законом Душановим израђено доиста на два сабора у годинама 1349 и 1354 што је — и ако у кратко — и записано у већини преписа, овај члан у вези са члановима 115, 140—141, ту је, да сумњу са свим разбије. У овоме члану се говори о примању туђих радника насељеника (*пријему људи* по староме језику), против којега је оновремено законодавство све мере предузимало. Види се из текста да су биле две наредбе, једна блажа од 1349, а друга оштрија од 1354, и овај члан је

увршћен у закон баш за то да оштријој наредби, тој од 1354, одузме повратну силу за раније случајеве и да за њих, за све оне који су се догодили пре тога сабора од 1354, утврди поступак по закону од 1349, по првом Законику, који је блажи.

У чем је пак била та разлика међу законом од 1349 и оним од 1354 показано је при члану 140—141.

Члан 165. (прв. изд. 166). *Аште се обрете који љубо потворник и иште кога потвором, лажом и обезом, такови да се каже како тат и гусар.*

Потворник је *сплеткаш, варалица; обеза* је *замка, обмана.* Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где се нађе ма какав варалица, који људе наводи на превару, лаж и сплетку, да се казни као и крадљивац и разбојник.*

Члан 166. (прв. изд. 176). *Пијаница откуда греде и зарве кога, или посече, или окрвави а не досмрти, таковому пијаници да му се око изме и рука отсече. Аште ли пијан задере, или капуч скине, или ину срамоту учини, а не окрвави, да га бију 100 стапи и да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице и да се бије и пусти.*

Зарвати значи у овом члану *ударити, напасти. Капуч* долази само овде и не зна се тачно шта је, али је без сумње у вези с италијанским *cappuccio*, што значи *кукуљицу, камилавку па* може бити и *калпак* или у опште *капу*. Закон о пијаницама разликује две врсте напада или насртаја од стране пијаница. Једно је кад удари или нападне, посече, окрвави а не убије или не рани тако да од тога смрт дође. За такве увреде казна је била вађење ока (једног) и сечење руке (једне). Ако ли би пијаница само узнемирио човека, гурнуо га, скинуо му капу, или му иначе какву срамоту учинио, а не би окрвавио, казна му је била 100 батина, по том тамница, и опет батине кад би се из тамнице пустио. Карактеристично је да се и у кнежевини Србији пре писаних закона осуђивало на казну затвора и на батине с тим да се бије и пре и после затвора. Види случаје у књизи Ст. Максимовића „Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898.“

Члан 167. (прв. изд. 121). *Парци који исходе на суд царства ми да коју реч узговоре у првину, те-зи речи да су вероване, и тем-зи речем да се суди а последњим ништо.*

Чланом овим наређује се да се у суђењу сваколика важност придаје ономе што би парничари први пут казали; за исправке и потоња предомишљања наређује се да се на њих у суђењу ни најмање не гледа.

Члан 168. (прв. изд. 223). *Златара у жупах и у земљи царства ми нигде да нест, разве у трговех где јест поставило царство ми динаре ковати.*

Члан 169. (прв. изд. 143 и 144). *Аште ли се обрете златар освен градов и тргов царства ми у којем селе, да се то-зи село расипе и златар иждеже. *Ако се обрете златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже и град да плати глобу што рече цар.**

Члан 170. (прв. изд. 222). *У градовех царства ми да стоје златарије и да кову и ине потребе.*

Као што је назначено, друга половина чл. 169 сачувана је само у преписима Атонске групе. У ова три члана имамо пред собом закон о златарима, у коме је у исти мах и закон о ковању новаца. Закон наређује да златари смеју боравити само у оним градовима у којима је одређено да се кују новци, а нигде другде, осим тих места, да не смеју становати. Кад се међу собом упореде чл. 168 и 169, види се врло разговетно како су стилисте оновремених закона под *земљом* и *жупом* разумевали *села* и како су *села* била против-положена *градовима и трговима.* Село у ком би се, противно овом закону, нашао настањен златар, имало је да претрпи најтежу казну, да се расели и имање да му се одузме, а златару је казна била да се на ватри спали. Где би се пак, по познијем додатку, и у граду нашао златар који би тајно, без допуштења царева, новце ковао, и томе је златару казна била да се спали, а цару је закон давао право да сам одреди граду глобу колику хоће. Најпосле, златари који су за свој занат имали допуштење, нису морали само новце ковати, него су ковали остало што би коме затребало.

Дотле се у половини XIV века у Србији дотерало било с редом у ковању новаца. Познато је да се тада ковању новаца у Србији било намирило већ више од сто година. Зна се да је Република Млетачка међу 1282—1287 предузимала нарочите мере против новаца кованих у Србији, и да су се те жалбе продужавале и после у првим десетинама XIV века.[73] Тих жалби је пуно било и о другим државама и господарима средњега века, јер се тада правом ковања новаца грабило да добије што више и рђавом мером новца и рђавом смесом метала. С тога се и било уобичајило за велика плаћања да се врше мереним чистим сребром (откуда су плаћања на литре), које је било једини сигуран начин плаћања. У другим државама се к јединству и нарочито к сигурности новца пошло много раније, нарочито путем државних ковница, које су једине смеле ковати новце.[74] Види се да у Србији времена Душанова не само још није било државне ковнице, него су се тек предузимале мере против златара изван надзора, по селима, који су могли ковати новце онако како су знали. Да је тих златара по селима доиста било и да Законик, у истину лечи зло које се пред њим налазило у животу, сведоче нам сами споменици. У попису села властелинства дечанскога помиње се поименце један златар. Златари се помињу и у селима манастира Бање. Стоји и сад село Златари у Срезу Козничком под Копаоником, којему је назвање из тога времена.[75] Доиста видимо и из споменика градова далматинских да су новце ковали златари, и да се то вршило у гвожђу изрезаним калупима. Босански краљеви наручивали су те калупе у Дубровнику.[76] На западу су се тим начином такође служили, и тамо се са златарем правио уговор и одређивало му се уз начин састављања метала извесни део од добити, али се одређивала и контрола извесним уобичајеним начином.[77] Томе је без сумње и Душан тежио, али се то могло извршити тек пошто се с уредбом златара пречистило, а томе је тек овај закон основу полагао. Од појединих одредаба о ковању новаца које је златарима цар морао давати, данас нам већ ништа није познато. Исто тако није још утврђено је ли за живота Душанова постигнуто било државно јединствено право ковања новаца. Горе наведени чланци претпостављају то право, али треба

[73] Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca Zagreb 1875, стр. 59 и д.

[74] Vuitry Ad. Études sur le régime financier de la France. Paris 1878, стр. 465 и д.

[75] Село. Глас XXIV, 67 и д.

[76] Ljubić, Opis, XXII и д.

[77] Vuitry Ad. Études, стр. 467.

још да се утврди је ли се оно и остварило, јер се зна̂ да су нека властела Душанова, као што је, на прилику, Оливер, ковала новце. Може бити да су горе наведене законске одредбе, поред осталога, имале за задатак и да томе праву основе положе. Свакојако државне јединствене ковнице онда још није било и до ње се дошло тек у позније доба. Године 1411 помиње се *цека* госпође Маре и Ђурђа Бранковића.[78] На једном новцу деспота Стефана пише *Нова Цека господина деспота.* Zecca је италијански ковница за новце. Даљи развитак, којему се ова установа упућивала, прекинут је турским освојењем.

Члан 171. (прв. изд. 5). ***Јеште повелева царство ми. Аште пише књигу царство ми или по срчбе, или по љубви, или по милости за некога, а она-зи књига разара законик, не по правде и по закону како пише законик, судије ту-зи књигу да не верују, такмо да суде и врше како је по правде.***

Овим чланом закон изреком расправља сукоб између законика и какве царског писма или наредбе са свим категорично у корист Законика, без икаквих обзира. *Кад би се догодило,* говори ова царска наредба, *да ја цар напишем некоме писмо или наредбу по љутњи или по љубави и милости спрам некога, па би се та наредба или писмо налазили у супротности са Закоником и не би били ни по правди ни по прописима законским, судије се на то писмо или наредбу неће обзирати него ће судити и вршити онако како је право.*

У првом законику, проглашеном 1349, такав се поступак за царска писма или наредбе прописивао само за спорове о земљи, где би била умешана црква, о чему се говори у члану 78.

О овоме истом предмету говори у првоме Законику члан 105, и онде се наређује да су у свима оваким случајима, где је сукоб између владалачког писма и Законика, судије биле дужне тај предмет поднети цару, без сумње на коначну одлуку. Овим чланом се та наредба члана 105 мења. По овоме се члану свака царска закону противна наредба одмах при суђењу одбацивала на страну. Тиме се, дакле, оно тражење коначне царске одлуке укидало. И ово је једна од врло карактеристичних црта законодавства Душанова, која мисли цареве о праву и о дуж-

[78] Јиречек, Споменик Српске Краљ. Академије XI, 60.

ностима владалачким према истоме у врло повољној светлости износи.

Члан 172. (прв. изд. 23). *Всаке судије да суде по законику, право, како пише у законику а да не суде по страху царства ми.*

Овај члан је у очевидној вези са чланом 171 и с оном изменом коју је тај 171 члан уносио у начин поступања судскога с царским писмима које је 1349 у члану 105 узакоњено. Очевидно је да су чл. 171 и чл. 172 састављали једну исту наредбу — *повељеније.* У први мах, 1349, није се хтело дати судовима начелно право да могу потирати царска писма, осим једино у црквеним споровима око земље. Види се да се касније, за љубав сигурности и независности судске, приступило и к томе кораку и да се пошло јасним правцем потпунога одвојења судства од управне власти.

Члан 173. (прв. изд. 199). *Властеле и властеличићи који греду у двор царства ми, или Грк, или Немац, или Србин, (или властелин или ин кто љубо), тере доведе собом гусара или тата, да се он-зи господар каже како тат и гусар.*

Заграда је у овом члану прост знак интерпункције.

По обичају онога времена, властела су ишла на двор царев с пратњом мањом или већом, или према својој потреби или према оној потреби која их је к царском двору доводила, по позиву, наредби, итд. У тој пратњи могло је бити врло различитих људи. Јемством које је овде прописано наређивало се да свак, пази кога води на царски двор, јербо ће, за случај каква злочинства, он сам одговарати.

Члан 174. (прв. изд. 89). *Људије земљане који имају своју баштину, земљу и винограде и купљенице, да су вољни от својих виноград и от земље, у прикију одати, или цркви подложити *или продати,* а вину да јест работник на том-зи месте оному-зи господару чије буде село. *Аште ли не будет работника, на оном-зи месту оному господару чије буде село,* да јест вољан узети оне-зи винограде *и њивије.**

Текст је у овоме члану из других преписа попуњен, према јасности саме мисли која је у члану исказана.

Земљанин што се помиње у овоме члану значи управо *ратар* или *сељак* у ширем смислу. У жичкој повељи Стефана краља Првовенчанога налази се једно место на ком се чита *што доходи от попов или от влах или земљских људи,*[79] где се *власи* тј. пастири или сточари доводе у супротност са *земаљским људима* тј. ратарима. Осим овога законског члана реч *земљанин* долази ретко, па као да значи не само сељака него и сваког држаоца земље сеоске или властеоске. У хиландарској даровној повељи краља Драгутина долази та реч двапут. *И људије сије светије цркве, пре које имају међу собом да се пру пред игумном или пред владалци црквеними, разве невере, и провода земље, и вражде, и са земљани суд да им јест пред краљем или пред јединем од владалац двора краљева којега испроси игуман и братија,* па по том: *Послуси* (тј. сведоци) *који се чине пред краљем или пред владалци двора краљева међу људми и влахи сије свети цркве што се пру са земљани или сами међу собом.*[80] У допуштењу Душанову Дубровчанима за куповину жита *земљанин* се истиче у општем смислу као становник сеоски који може да продаје жито: *Кто ли се обрете учинив некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му продаје жито.*[81] У општој повластици цара Уроша Дубровчанима и Млечићима за трговање од 10 јануара 1356 (дакле одмах после смрти цара Стефана) *земљанин* се узима као неки држалац земље и помиње у реду властника: *а да не има забаве ни од царства ми, ни од којега властелина царства ми, ни от ниједнога ћепалије, ни от земљанина ни от инога кога владуштаго у земљи царства ми.*[82] Не зна се, дакле, тачно шта је значило земљанин, али је очевидно да је значило већега држаоца ратарских земаља који има подчињене баштине. Шта су подчињене баштине објашњено је при члановима 41 и 42 напред.[83] Данашњим језиком могао би се члан 174 казати овако: *Ратари који имају своје наследствене земље, винограде и купљенице, власни су располагати тим својим земљама и виноградима; они их могу дати у мираз, могу их уступити цркви или продати, с тим да на томе месту свагда мора бити*

[79] Даничић Ђ. Рјечник из књижевних старина под земльнь и земльскын.

[80] Љ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, стр. 11.

[81] Miklosich, Monumenta serbica, 19.

[82] Miklosich, Monumenta serbica, 153.

[83] Још више у „Селу“, Глас Српске Краљевске Академије XXIV, 34, 156, 158, 166, 197, 253.

работник ономе господару чије буде село. Ако на томе месту поменутом сеоском господару не би било работника, он је вољан узети те њиве и винограде. Из тога је јасно да је то била *баштина*, наследствено имање, али *с извесним теретом работе.* То пак и јесте главни знак подчињене баштине.

Члан 175. (прв. изд. 109). *Који судија јест у дворе царства ми и учини се зло, тем-зи да се суди. Аште ли се обретета парца намером на двору царства ми, да им расуди судија дворски. А никто да се не позива на двор царства ми мимо област судиј којих јест поставило царство ми, такмо да греде всаки пред свога судију.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Судија мога царског двора судиће све оно што би се зло у самом двору учинило. Судија ће дворски судити и онда кад се парци случајно затеку на двору цареву. Али нико никога да не позива на суд у мој царски двор, мимо област судија што сам их ја цар поставио, већ да свак иде пред свога судију.*

Намера је овоме члану да упути свакога к своме суду. Дворскоме судији је, по овоме члану, задатак да расправља све оно што би се на самом двору за расправу или суђење догодило. Могао је, даље, по овоме члану, дворски судија судити и кад се догодило да се парничари случајно десе на двору, па би им затребао суд. У оно време парничар је обично сам позивао на суд свога супарника којега за нешто тужи. Члан овај упућује свакога да своје парце зове на свој прописани му суд. Земља је била подељена на судијске области, и свак је дужан био пред свога судију позивати оне с којима је имао какав спор или парницу.

Члан 176. (прв. изд. 110). *Градове вси по земљи царства ми да су на законе о всем како су били у првих цар. А за судове што имају међу собом да се суде пред владалци градскими и пред црковним клиросом. А кто жупљанин при гражданина, да га при пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом по закону.*

У првој тачки се, управо, по други пут понавља оно што је 1349 наређено за грчке градове чланом 124, па после, 1354,

раширено на све градове у земљи чланом 137. Почетна реч *градови* као да стоји место *грађани* и као да се тачком првом грађанима лично тврде стара права која су у пређашњих царева имали, нарочито у погледу на суђење. За спорове које би грађани међу собом имали законом се наређује да их могу расправљати или пред градским управницима (као што је ћефалија — капетан) или пред свештенством. Знатно је да се у граду судија не помиње. По томе би у свима споровима кривичним у граду судила власт управна, а за грађанске спорове остало би да се иде к свештеницима (клиру), који су у средњем веку били свуда чувари и тумачи писаних закона. Исти ред је био и кад би се сељак (жупљанин) имао што да жали на грађанина. С овом наредбом са свим се слаже оно што се наређује последњом тачком чл. 129 за војводу или заповедника на војсци, где се пише: *И судове мали и големи, који су на војсце, да им суде војеводе а ин никто*. Види се, дакле, прво: да су градови у главноме били уређени по војнички, а друго је да се суђење вршило у градовима другојачије него по жупама. Врло је знатна ова разлика, али би њена знатност тек онда јасно искочила на видик, кад би се боље знала цела та процедура и кад бисмо познавали садржину оних градских повластица које Законик тако свечано потврђује.

Члан 177. (прв. изд. 107). *Који властеле стоје у кући царства ми всегда, ако их *кто* при, да их при пред судијом дворским, а ин никто да им не суди.*

Чланом се овим наставља и допуња оно што је већ горе у чл. 175 казано. Онде се говори за кривице, а овде се мисли на жалбе грађанске природе и за њих се наређује да се судији дворском подносе ако су управљене против властеле која стално борави у царском двору. Још се овим чланом за ту властелу наређује да њојзи, осим дворскога судије, нико други и не може судити.

Члан 178. (прв. изд. 127). *Судије куде посилају приставе и књиге своје, аште кто пречује и одбије пристава да пишу судије књигу ћефалијам и властелом у чијеј буду државе они-зи преслушници, да саврше за то-зи власти што пишу судије. Аште ли не саврше власти, да се кажу како преслушници.*

Исти овај предмет расправљан је и првим законодавним радом 1349 године. Онда је казано у члану 107: *Кто се најде одбив судијина сокалника или пристава, да се плени и да му се все узме што има.* Овде се допуњује оно што је онда наређено. Данашњим језиком казао би се члан 178 овако: *Кад судије некуд пошљу приставе са писмима својим, па онај кога се тиче не послуша или одбије пристава, судије ће се обратити писмом капетанима и власницима, под чијом је влашћу непокорни, и позваће их да они изврше што је наређено. Не изврше ли ни они, казниће се како се казне који су непокорни (цару).* Као што се види чланом 107 од 1349 наређивала се општа покорност судијским извршницима и порукама; а чланом овим од 1354 наређује се како ће се одлука судијска, у случају непослушности, извршити путем власти, предвиђајући шта да се чини и кад би се догодило да се и сама власт покаже непоуздана.

Члан 179. (прв. изд. 102). ***Судије да проходе по земљах куде кому јест област, да огледају и да исправљају убогих и ништих.***

Као што се види, намера је овога члана да обезбеди приступност суда и тиме што ће судије и путовати по својој области, како би им се могли пожалити и ништи и убоги, којима би другојачије тешко било до њих допрети. Упореди и члан 110 из првога Законика, у коме се, такође, говори о путовању судијâ по земљи.

Члан 180. (прв. изд. 214). ***Аште кто што ухвати гӱшено или крадено, лицем, или силом узето, всаки о том да дâ свод. Аште кто буде купил где љубо, или у земљи царства ми, или у иној земљи, вину да дâ о том свод; аште ли не дâ свода, да плаћа по закону.***

Гӱшено у овоме члану није од *гӱшити*, *давити*, како су мислили неки познији преписници, него је од *гӱсити* — разбојничким начином одузети. *Свод* је начин доказивања при каквој год сумњи о својини који се нарочито употребљавао при споровима о стоци. На кога се посумња или у кога човек позна своје живинче, па се пожали на њ да му је украо — тај је дужан био казати од кога му је, и онда је исти добављан те испитиван, па даље редом докле се потпуно не ухвати је ли или није крађа.

Свод је живео у обичајима народним до наших дана. Шта је управо, најбоље се види из примера, који ћемо навести из Деловодног Протокола Карађорђева за 1812 годину: „Писато пи„смо Магистрату Крагујевачком за коња, којега је Раваило из „Драче познао у Ресави у некога Јанка; да призову калуђера „Максу и јоште кметова̂ из Драче: ако осведоче да је Раваилов „коњ, да ухапсе Јанка, и он нека каже од кога је купио; кад „они дође, онда да пусте Јанка, а они пак да каже ко је њему „дао; тако редом, док се не нађе ко је из кошаре украо."[84] Више примера свода има у „Протоколу Шабачког Магистрата." Тамо нпр. читамо под 20 нов. 1811 о̂во: „Дошао к суду Антонија Не„сторовић из Прњавора и пријавио Јована Сакаџију из Шапца, „да је познао у њега своју краву. Но будући да је Јован Сака„џија довео Јована Милинковића из Десића, од кога је краву „купио за 30 гроша, и он осведочи да је се иста крава код „њега отелила, при том г. Тома Митровић из Десића, Петар „Грујић, Петар Јовичић из Хоџина Села и Марко Гавриловић „сведоче да се иста крава отелила код Јована Милинковића из „Десића, и Јован Милинковић продао ову краву првим телалом „Јовану Сакаџији."[85]

Тај начин истраге и доказивања наређује члан 180, било да је ствар купљена или набављена у земљи, ближе или даље, или на страни. Ко не би могао овако посведочити откуда му живинче, дужан је био да плаћа накнаду. Упореди још и члан 193, у ком се о истој ствари на ново говори с неким допунама.

Члан 181. (прв. изд. 111). *Повелева царство ми судијам. Аште се обрете велико дело, а не узмогу расудити и расправити, који љубо суд велик будет, да греде от судиј једин с обема онема-зи парцема пред царство ми. И што хоте судити кому судије, всаки суд да уписују, како да не буде потвора, и да се исправља законо царства ми.*

Овим се чланом претпоставља да се може догодити свуда, и на неком највећем суду, да судије не могу да смисле и да се одлуче како да расправе један предмет. За таке случајеве

[84] Дѣловодный протокол 1812—1813 Карађорђа Петровића. Београд 1848, стр. 17.

[85] Гласник 2-ог од. I, 218.

овим се чланом наређује да један од оних судија поведе пред цара (или на царски суд) оба она парничара. Ту се предмет морао расправити.

Иначе се, другом тачком овога члана, опет утврђује да судије дају своје пресуде на писмено, ма да је то јасно утврђено и разговетно прописано чланом 163. Као разлог наредби да се пресуде издају на писмено, наводи се „како да не би било пре„варе и како би се све вршило по царском закону.“

Члан 182. (прв. изд. 103). *Кто јест у области којих судиј, всак чловек да нест вољан позвати у двор царства ми или камо инамо, такмо да греде всак пред свога судију у чијеј буде области, да се расуди по закону.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *Нико није властан да из области којега год судије позове у мој царски двор или некуд на друго место (свога парца), него да свак иде к ономе судији у чијој је области и да се расуди по закону.*

Мисао овога члана већ је са свим исказана у члану 175, а по том и у 179; раније пак у 110 чл. још из првога Законика од 1349. Понављање је учињено зато, што се овде хтела иста мисао да искаже и с друге стране, с погледом на област појединих судија и што се у члановима 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182 и 183 у главноме истиче у Законику уређење судства које је у царству Душановом вредило. Може бити да тој истој целини треба да припадну и чланови 184, 185 и 186, па, може бити, у потпунијим рукописима и члан 188.

Члан 183. (прв. изд. 104). *Станици вси царства ми да греду пред судије што имају суд међу собом за вражду, за гусара, за тата, за прејем људи, за крв, за земљу.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *Сви пастири из мога царства да иду пред државне судије, ако би имали што међу собом да се суде за накнаду због убиства, за разбојништво, за крађу, за преотимање посленикâ, за убиство, за спор око земље.*

Пред овим смо се чланом Законика зауставили нарочито године 1887 гледајући на општу одредбу о делокругу царских судова за отроке (упореди чл. 103), па смо мислили да реч *станик* овога члана значи не пастира него становника у опште, и по томе да

је, од прилике синонимна речима *себар* и *земљанин*.[86] Даље размишљање и места у споменицима по том објављеним где се иста реч спомиње, уверила су ме да од ондашњег мишљења треба одступити и да *станик* значи пастира у опште. Међу споменицима на првоме месту ми ваља споменути онда непознат члан 187 Душанова Законика, сачуван у рукопису Атонском, који у то време још није био обнародован. У томе члану читамо: *Куде греде цар и царица, или станове или коњи цареви, у ком селе прележе, по том ниједин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије царево, он-зи који (је) стареј пред станови да се да̂ свезан оному-зи селу; што буде струвено, все да плати само-седмо.* То се и по други пут потврђује чланом 189 који се находи само у Бистричкоме рукопису и који почиње: *Куде греду коњи и пси и станове цареви*, где се под *станом* опет мисли на стан овчарски. Осим тога има једно место у Свето-Стефанској Хрисовуљи, у коме се истина не помиње *станик*, али које знатно помаже да се значење поменутог места разуме. То место гласи: *Пастирем всем, овчарем и коњухом, и јаздничарем и кобиларем, да се илаћа како и у Студеници.*[87] Речи *станови или коњи цареви* из чл. 187 и 189 значе толико колико *овце или коњи цареви*, а из свега се види да су пастири били подељени на овчаре и коњухе, што се и по манастирским хрисовуљама видети да. *Станик* је опште име за све врсте пастира, за коњухе и за овчаре, за влахе и арбанасе.

Што се тиче друге стране овога 183 члана, којом се одређује делокруг судија, у томе имамо да пођемо од члана 103. Законодавство од 1349 осетило је потребу да људима бесправним, као што су отроци, обезбеди царски суд за крв тј. за убиство, за вражду тј. за накнаду непронађеног убиства, за крађу, разбојништво и одвођење насељеника или радника. У ономе баш што тај члан признаје господарима право да за све остале кривице суде отроцима а побројане кривице одваја цару, види се да се господарима ни над тим бесправним људима није хтело допустити све, него да се тежило томе да извесне тешке кривице суди само државни господар и судије његове. Налазило се, по свој прилици, људи који су бар над својим робовима (отроцима) хтели себи да присвоје свуколику владалачку власт, али

[86] Гледај мој чланчић Was bedeutet stanьnik in dem Gesetzbuche Dušans? у Јагићевом Archiv für die slavische Philologie, X, 570—581.

[87] Јагић В., Свето-стефански хрисовуљ, стр. 28; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

се томе чл. 103 постављају границе. Што се 1349 нашло за вредно да пропише за отроке, оно је 1354 прописано и за станике (све врсте пастира), јер су се, без сумње, они у бесправности, у простоти и у живљењу изван друштвеног реда, по планинама, највише приближавали отроцима. Знатно је што се при отроцима побраја пет предмета, и што се тих истих пет предмета понављају при станицима са додатком шестога — *о земљи*. Отроци нису могли имати земље, а станици су је могли имати. Отуда је та разлика.

Ми смо већ помињали како се у средњем веку, по другим државама па и по Србији, судило код разних судова и како су у погледу судства издаване многе повластице, изузетци и засебности. Судила је црква; судила је порота; судила је административна власт (нпр. по градовима и у војсци); судили су мешовити судови; судила је властела. Ипак је законодавство хтело да одвоји извесне кривице од тих повластица и да их стално држи под суђењем државним. А колике је повластице законодавство Душаново чинило црквама види се по томе, што је и ово суђење почело уступати црквама. У Арханђеловској хрисовуљи, на прилику, даје се Арханђеловским људима повластица да ни за ове предмете не иду ником другом до својој црквеној власти, а само кад би такав спор имао Арханђелов човек с неким другим изван Арханђелова властелинства, дужан је био њи судији краљевом.[88] То је Стефан Душан дао и Хиландару, ма да се то право пређе Хиландару није признавало.[89]

Члан 184. (прв. изд. 190). *Властеле и кефалије царства ми који држе градове и тргове, никто от њих да не приме чијега чловека у тамницу без књиге царства ми. Аште ли кто кога приме през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер.*

Члан 185. (прв. изд. 191). *Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега чловека без књиге повеленија царства ми.*

[88] Гласник XV, 308 и д.

[89] Т. Флорински, Аѳонскіе акты Спб. 1880, стр. 73. Archiv f. slav. Phil. X. 573 и упоредно с тим место из повеље Драгутинове, Љуб. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, 11.

Што члан 184 истиче напоредо *кефалије* (капетане градске) и властелу, показује различитост жупа и градова и утврђује нас, с друге стране, у ономе што смо о томе већ истакли при члану 157, и мало пре при чл. 176.

Из члана 184 и 185 види се да је тамницâ било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком ћефалијâ (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од ћефалијâ, и ако данас немамо откуд да докучимо у чем су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185 јасно нам каже да је стајала и трећа врста тамницâ, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале. Свима се без разлике, под оштром казном од 500 перпера, забрањује примање ма кога у тамницу без царске наредбе.

Таку наредбу не умемо данас да објаснимо. Може се мислити да се хтела да спречи некаква злоупотреба и самовоља, али не можемо да докучимо зашто се наређивало да се у тамнице може примити само по наредби царевој. То бисмо могли знати тек да су нам познате све појединости живота и државне, друштвене и судске организације, из којих су нам познати само недовољни и непотпуни одломци.

Члан 186. (прв. изд. 108). *Судове који се ишту и за право који за криво што се је учинило прежде сијега закона и што се сад учини, всак суд кто гре......*

Овај се члан находи само у Призренскоме препису, и то на последњој страни, где је прекид, чега ради се цео ни сачувао није.

Види се да се тицао спорова ранијих од Законика, може бити оних у којима је Закоником што повољније утврђивано, а може бити да се тиче и понављања раније већ расправљених спорова. Несачувани свршетак не дâ нам да видимо којим је путем у томе послу било ударило законодавство српско XIV века.

Члан 187. (првоме издању непознат, јер онда нису били издани текстови Атонскога и Бистричкога преписа). *Куде греде цар и царица, или станове или коњи цареви, у ком селе прележе, по том нијeдин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије царево, он-зи*

који старej пред станови да се да̑ свезан оному-зи селу; што буде струвено, все да плати само-седмо.

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Када некуд путују цар и царица, или стада и коњи царски, у коме селу они наноћиште падну, никакав пастир да у томе селу (за њима) не ноћива. Нађе ли се ко, да ипак противно закону и заповести царској преноћи у томе селу, да се томе селу преда везан станарски старешина, и он да плати седмоструко сву нанесену штету.*

О овоме је члану поводом речи *станик* већ говорено напред при члану 183.

Иначе предмет је са свим онакав као и онај о коме се говори у члану 82 поводом влаха и арбанаса (или станика) кад иду једни за другима са својим стадима, и као онај о коме се говори у члану 135 о војсци која по царевој земљи путује. Пошто су цар и царица обично путовали с великом свитом, природно је да је требало онолико посла, труда и потрошка као и када прође војска или станари са својим многобројним стадима. Још је казна, коју је члан 82 био одмерио у 100 перпера и штети, овде појачана. Без сумње се пролазак цара или царице, или царских коња и оваца, сматрао као тежи и мучнији по труду и трошку него кад прође војска или када обични станари са својим стадима преноће.

Члан 188. (прв. изд. 128). *Глобарије који стоје при судијах што осуде судије и уписавше даду глобарем, те-зи глобе да узимају глобарије. А што не осуде судије и не даду уписавше глобарем, да несу вољни глобарије ништа забавити никому.*

Опажено је већ из досадашњих чланова да су у систему кажњења Душанова Законика најјаче заступљене новчане казне или глобе. Овим чланом показује се да су поред судова уз приставе налазили се још и глобари као нарочити чиновници, и да им је наредба била да само оне глобе смеју од људи наплаћивати које су им од судије писменом наредбом за наплаћивање одређене. Ни за што друго нису власни били ти људи човека нигде узнемиривати.

Члан 189. (налази се само у Бистричком. Ср. 225 прв. изд.). *Куде греду коњи и пси и станове цареви, што*

им се пише у књизе цареве, да им се то-зи даст, а ино ништо (Раков. препис: *И псарем, и соколаром и свињаром, куде иду, да им се ништа не даје).*

Мислим да су текстови Бистрички и Раковачки само боље и горе сачуван варијанат једнога истог члана. И овде се види оно што је горе при чл. 183 излагано да *стан* значи управо *стан овчарски.* У намери да предупреди сваку злоупотребу, Законик нарећује да се поменутим службеницима царева имања чини само оно што им се одређује у писму, које им се, без сумње, давало као пропратница.

Занимљиви су још и члан 187 и овај 189 заједно узети као јасан знак о природи имања и домаћинства самога владаоца у половини XIV века у Србији.

Члан 190. (прв. изд. 43). *И ако се у жупи жир роди, тога жира цару половина, а тому властелину чија је држава — половина.*

При члану 81 говорено је о новоме закону који као да је хтело да утврди законодавство Душаново о планинама, и учињена је напомена о начелу својине планина које је изрекао краљ Ст. Дечански у Дечанској Хрисовуљи. Овај члан је, доиста, у сукобу са чланом 81, и по њему би од планине припадала увек половина жиропаће цару, ваљда у име његовог врховног господарства над земљама. Међу тим жировница или данак цару доиста се вршио у старој држави српској, и тај се данак звао *жировнина* и *жировница.* У хрисовуљи краља Стефана Душана манастиру Трескавцу код Прилепа краљ уступа манастиру *травнину и жировнину* по свима манастирским метохијама.[90] Жировнина је у обичају била и у Византијском Царству, где се звала *Βαλάνιστρον.* У попису хиландарских села Струмске Жупе спомиње се **шномиш и валанистро.**[91] *Βαλάνιστρον* може значити и *шишарку*, valanède, valonée, ит. и нем. valonea. У даровној хрисовуљи деспота Стефана манастиру Хиландару од 8 јуна 1411, тај владалац опрашта манастир Хиландар његових господарских работа, и то: *од грађења кућа и дворова* (по чл. 128 законика), од *поноса* (преношења ствари), *позоба* (давања зоби коњима царевим), *соћа* (данка на земљу што се оре, сличнога жировници), и од *чабрине*

[90] Гласник XIII, 376.

[91] Успенскій, Матеріалы для исторіи землевладѣнія въ XIV вѣкѣ. Одесса, 1883. стр. 21 и 41.

(нешто слично за винограде).[92] Тиме се утврђује цео систем давања цару нечега у име господарства над земљом: и то жита за ораће земље, травнине и жировнине за планине, а чабрине за винограде. Упореди још члан 199 и 200, па и 198 о соћу који као да су чинили неку целину о дацијама што су се давале цару.

Не треба изгубити из вида да се овај члан налази само у позноме препису Раковачком.

Члан 191. (прв. изд. 206). *И ако гусар украде свинье цареве, да плати околина; ако ли се украду свинье, да се суди свиньар са жупом, што рече суд.*

И овај члан долази само у препису Раковачком. Није јасан, пошто о свима овим случајима, довољно би било и напред одређено јемство; нарочито је загонетна друга половина. Да је у царевом имању било свиња, могла би посредно посведочити Светостефанска Хрисовуља, где се у сеоским границама, негде у даљој околини Приштине, помињу *станишта краљевих свиња* као одређено место.[93] Упореди још члан 199 и 200.

Члан 192. (прв. изд. 112). *За три работе, за невѣру, за крв и за разбој владичаски да иду пред цара.*

И овај је члан нејасан, а и он долази само у препису Раковачком. *Невера* је неверство владаоцу; *разбој владичаски* је силовање девојке или жене из властеоског реда; *крв* је убиство, а може бити и накнада за убиство. Али се, што је најглавније, не види о коме је реч и *ко иде пред цара*. Предмет је, свакојако у вези с општим делокругом царских судија, о коме је говорено при члану 103 и 183. Онамо се не помиње *невера* и не помиње *разбој владичаски*. Биће да у овом тексту имамо рђаво сачуван текст некога већег члана о томе предмету. Овај члан може нам само служити за опомену колико су непоуздани чланови који се налазе само у Раковачком препису.

Члан 193. (прв. изд. 213). *И свод коньски и ини добитак, или кои годе, правда. Што се гуси или украде, тому да да̂ сводника, (или) да плати всако само-седмо. Ако ли рече: „Купих у того земльи“, да оправе душевници от глобе; ако ли га не оправе душевници, да плати с глобом.*

[92] Miklosich, Monumenta serbica, 571.

[93] Јагић В., Светостефански хрисовуљ, стр. 10; Ђ. Ковачевић, Споменик IV.

И овај је члан сачуван само у препису Раковачком. У другој тачки уметнуо сам у загради реч *или*, без које текст нема смисла.

У ствари овај члан није ништа друго до дупликат члана 180, који је, и по осталим преписима, горе на свом месту наведен и објашњен. Знатно је што се у овом дупликату истављa нова мисао о правдању душевницима у случајима где би свод био немогућан или одвећ тежак. Тога ради му је и дато засебно место, јер би, иначе, био само као дупликат поменут при чл. 180.

Члан 194. (прв. изд. 38). *И глобе на црковних људије(х) закон. Што се суде пред црквом и пред ћефалијем, и ти глобе што се осуде, да има все црква, како пише у хрисовољих. Те глобе да се узимљу на црковних људех, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црковни људије глобарије који ће сабирати те глобе и пре̏давати цркви, а цар ни ћефалије да не узима ништа.*

И овај је члан сачуван само у Раковачком препису; отуда му стил нетачан и нејасан. Мисао је члана да законом потврди повластице које су у својим хрисовуљама имали манастири, да се од свакога суђења где би суђени били људи њихова властелинства, ма где суђење било, судске глобе предају манастиру и да не иду цару ни држави. Као да се узимало да је то такође једна врста дохотка од људи, па као што су уступани људи са својом радном снагом и земља, тако је уступан и доходак који се од тих људи добија на суду. Позивање на хрисовуље у свем је тачно. Тако ћемо, примера ради, навести хрисовуљу трескавачку краља Стефана Душана, у којој читамо наредбу: *И всака глоба што се учини у црковних људеј — все да је црковно.*[94] Арханђеловска хрисовуља говори тако исто јасно: *И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*[95] Светостефанска хрисовуља истим речима изриче: *И где годе се суд чини, всака глоба цркви,*[96] па по том даље: *Рашки јепископ да попе стави и дијаконе и дијаке, а игуман да суди всаки суд духовни, а јепископу да споведа, и протопопу да стави игумен црковнога си чловека, да су глобе и доходци цркви.*[97] Исто су то имали и остали манастири, јер је

[94] Гласник XIII, 376.
[95] Гласник XV, 308.
[96] Јагић В., Светостефански хрисовуљ, 26; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.
[97] Јагић В., Светостефански хрисовуљ, 38; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.

у томе поглавито Светостефанска Хрисовуља краља Милутина правац давала.

Члан 195. (прв. изд. 84). *И жене да не облежу у цркви, разве господња царица и краљица.*

И овај се члан налази само у препису Раковачком. Да *облежу* значи *ноће* види се из члана 159, у коме се та иста реч помиње начином који њено значење јасно на видик износи.

Правило св. Саве Јерусалимског († 524), који се сматра за основаоца манастирског живота, забрањује женама да у манастир и ради молитве улазе.[98] Може бити да се с помислом на то овим чланом хтела царици и краљици (престолонаследниковици) обезбедити повластица и изузетак.

Члан 196. (прв. изд. 71). *И без благословенија светитељ да се не постризају ни муж ни жене. Всакому чловеку закон црковни.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису. Наређује се овим закопом да се без одобрења епископова ни човек ни жена нигде не могу покалуђерити. Пошто је у овоме као неко ограничавање црквених права, а то је у сукобу с општом тежњом законика, није ми јасно шта се хтело да постигне овим чланом.

Члан 197. (прв. изд. 44). *Којему властелину приде да зимује чловек, да дава травнину: от 100 кобил кобилу, от овац овцу с јагањцем и от 100 говед говедо.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, те с њим не бисмо могли бити потпуно сигурни. Хрисовуље спомињу доиста како травнину тако и стари закон о њојзи, али без појединости. Душанова Арханђеловска Хрисовуља говори за планине те цркве: *Кто ужденe пасти по игуманову реченију, всак да даје травнину како је закон*, али самога закона не помиње, без сумње због тога што је био врло познат. Из једне хрисовуље види се да се међу државним службеницима онога времена налазио један који се звао *травничар*,[99] и коме је, већ по називању, посао био да збира приходе са пасишта (травника̂) и да бригу о њима води. Из Дечанске Хрисовуље види се да је

[98] Byzantinische Zeitschrift, III, Leipzig 1894, стр. 168.

[99] Љуб. Стојановић, Споменик III, 30.

за травнину стари закон био: *од стада два овна и два јагњета и сир и динар.*[100] Да би се с овим *старим законом* (који је без сумње вредио и на Арханђеловском властелинству) упоредно горе наведени Раковачки текст, требало би знати колико се рачунало у стадо. О томе немамо бележака. Стари турски закони на Балк. Полуострву забележили су да се у стадо рачунало 300 брава и да се за зимње пасиште наплаћивало: *ован*, *овца* или *јагње*. По том закону било је забрањено орати старинска пасишта (од памтивека), и земљиште тих пасишта није припадало сељацима него господару (властелину).[101] Ове појединости не излазе на оно што нам казује Раковачки текст, али ми немамо све што треба да о томе тексту прави и коначни суд изречемо.

Члан 198. (прв. изд. 33). *Доходак царски, соће и намет и харач, да дава всак чловек — кабал жита, половина чиста а половина препроста, воља перпер динарми, а рок тому житу да се усипа, на Митров дан, а други рок на Рождаство Христово. Ако ли соћа властелин не да на те рокове, властелин та да се свеже на царском двору и да се држи докле плати двојином.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, и то је штета због превелике знатности предмета, о ком се у њем говори. У вези је са чланом 42, у коме се говори о соћу, где је и објашњено шта је соће било у оно време. Стилизација је нарочито у почетку непоуздана. Прва тачка говори о *соћу*, *харачу* и *намету*, цео пак остатак члана говори само о соћу. Врло је могућно да је цео члан у првом тексту био само о соћу, а да је *намет* и *харач* потоњи преписач самовољно додао, пошто се за харач пре турске најезде никако није знало.

По томе члану, који немамо чим другим контролисати, *соће* је било: *кабао жита или перпер у новцу. Кабао* и *мат* стара је мера, која је значила једно исто: римско-византијски *modius* од којега је и реч *мат* неким начином постала. *Мат* је (као и кабао) значио меру простора, јер су се њим мериле њиве, и меру тежине, према житу које је требало да се засеје онај означени простор. Главно је знати колики је био *мат*. Византијски земљемери овако су га одредили. *Мат* као мера тежине за жито из-

[100] Гласник XII, Дечанске хрисовуље, 56.
[101] Hammer, Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung, Wien 1815, I, 405—406.

носио је 40 литара; једна литра рачунала се као довољна за усев пет квадратних оргија *ὀργυία* — мотака; у мату је било 200 квадратних мотака. Једна та мотка — оргија — одређивала се овако. Човек обичнога узраста (ни превисок ни пренизак) кад би стао право, па издигао у вис своју десну руку, давао је меру мотке или оргије од врха палца уздигнуте му руке до земље. Другим начином мерила се мотка овако: крај конопца утврдио би се међу прстима једне ноге, човеку обичнога храста; за тим би се конопац претурио преко рамена и спустио до бедара. На послетку мотка та хватала је $9^1/_2$ педаља, а педаљ се рачунало што мери рука од врх палца до врх малог прста кад се растегне. По томе је мотка најприближнија староме хвату, али је већа од њега. Мерење се обично вршило конопцима који су хватали десет или дванаест мотака. Ти су се конопци звали грчки *σωκάριον*. Још се на другом месту каже да је мат као мера тежине хватао 480 унача или 2880 аксађа (пошто се унча дели на 6 аксађа). Кад се зна да је литра хватала 12 унача (а и сама реч унча значи дванаестину), онда се рачун са сваке стране потврђује.[102] У практици свак је себи с необавештеним светом допуштао злоупотребе, и све су мере имале онолико варијетета колико је предела, и ако су једно име носиле. И као што обично бива, злоупотребе су ишле увек у прилог јачему.

С друге стране истраживања Чибрарија утврдила су да је перпера 1366 вредила *по данашњој вредности* око 6 динара, а у житу око 10 динара.[103]

Члан 199. (прв. изд. 212). *И ако коњ липше у ком селу, а не буде га село убило ни одгнало, на умрло от Бога, да не плате ништа.*

Члан 200. (прв. изд. 167). *И где се нађе чловек у земљи кому буде коњ умрл, или влк изеде, или сам убил, а он приселицу узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да му плати господар чиј је чловек, самоседми коњ.*

Оба ова члана налазе се такође само у Раковачкоме препису и пате од нејасноће која се опажа и у осталим члановима

[102] Успенскій, Византійскіе землемѣры, у Труды VI Археологическаго Съѣзда въ Одессѣ. Том II. Одесса 1888, стр. 281—288. О унчи и аксађи писао је Љ. Ковачевић у Годишњици VI, стр. 178—182.

[103] Cibrario, Économie politique du moyen âge. II. Paris 1859, стр. 231.

што су се само у томе препису сачували. Не види се ни овде о коме је управо реч и чији су коњи за које се наређује или опрашта накнада. Колико је непоуздана стилизација, види се по оној реченици члана 200, где стоји једно покрај другога: *и изнађе се истина, ако буде тако.* Кад се ови чланови упореде са чланом 190 о жиру и чланом 191 о свињама, изгледа да се све те наредбе тичу владаочеве стоке. По томе би сви ти чланови, заједно са чланом 199, који говори о соћу као данку искључиво владалачком, чинили целину чланака, слично онима раније изложеним о судовима, о златарима итд. којима су одређивала и ујемчавала права владалачка.

Члан 201. (прв. изд. 181). ***Меропах ако побегне куда от својего господара у ину земљу или у цареву, где га обрете господар његов, да га осмуди и нос му распори и ујемчи да је опет јегов, а ништо да му не узме.***

И овај се члан налази само у Раковачком препису. У вези је с више напред наведених чланова којима се законодавство старало да насељенике при њиховим господарима задржи. Казненоме поступку који је у овом члану прописан нема никакве посредне потврде. Казна *осмудити* помиње се у Законику раније у члану 55.

ДЕО ТРЕЋИ

ПРЕГЛЕД И РЕГИСТАР

ПРЕГЛЕД ЧЛАНАКА ДУШАНОВА ЗАКОНИКА ПО САДРЖИНИ И ПО ПРЕПИСИМА.

Пр. = Призренски; *Стр.* = Струшки; *Ат.* = Атонски; *Бис.* = Бистрички; *Стд.* = Студенички; *Хд.* = Ходошки; *Рк.* = Раковачки; *Рв.* = Раванички; *ТС.* = Текелијин-Софијски.

*Обележени су звездицом чланови који се налазе само у једном или само у два рукописа.

Чл. 1. *О хришћанству* (православљу). Натпис. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 2. *Женидба и венчање.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 3. *Разлучење, ако је поступљено против чл. 2.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 4. *Да се слушају духовни закони.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 5. *Како да епископи врше одлучење од цркве.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.

Чл. 6. *Како да се враћају који су примили јерес латинску.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.

Чл. 7. *Шта да чини Велика Црква за извршење чл. 6-ог.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.

Чл. 8. *Како се казни латински поп који би православне обраћао.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.

Чл. 9. *Брак међу православном и јеретиком.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 10. *Како да се поступа с јеретицима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 11. *Наредба о постављању духовника.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 12. *Црквене предмете да не суде световњаци.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 13. *Духовни чинови да се не дају по миту.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 14. *Постављање игумана.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 15. *Општежитије у манастирима.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 16. *Колико се калуђера држи према имању манастирском.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 17. *Калуђери и калуђерице да не живе изван манастира.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 18. *Калуђери мештани да иду у друге манастире.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 19. *Како се казни калуђер одметник.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 20. *О вађењу мртваца из гробова.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 21. *Казна за онога ко прода православнога у другу веру.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 22. *Властеоски људи да се с црквених имања враћају својим господарима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 23. *Цркве изузете од дужности преношења.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 24. *Казна црквених чиновника за мито.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 25. *Ко заповеда црквама.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 26. *Цркве ослобођене од свих работа.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 27. *Самосталност царских цркава* (лавара). Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 28. *Сиромаси и храна њихова при црквама.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 29. *Калуђери да не живе изван манастира.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 30. *Црквенога човека нико без суда да не узнемирује.* Пр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк.

Чл. 31. *Поповска права.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 32. *Управници имања црквених одговарају за људе које би растерали.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 33. *Црквеним људима где је суд.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 34. *Црквени људи да се не употребљују на царске работе.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.

Чл. 35. *Власт што се даје игуманима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.

Чл. 36. *Дужност општежитија у манастирима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.

Чл. 37. *Изасланици митрополитски могу бити само по два калуђера.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

***Чл. 38.** *Да се царски коњи више не шаљу црквама на исхрану.* Пр., Рк.

***Чл. 39.** *Потврда баштинâ, датих властели, Србима и Грцима.* Пр., Рк.

Чл. 40. *Потврда хрисовуљâ и повељâ у опште.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 41. *Наследство властеоске баштине.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 42. *Баштине ослобођене работе а оптерећене војевањем.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 43. *Баштинику се обезбеђује слободно располагање баштином.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 44. *Отроци су баштина; само се не могу давати у прћију.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 45. *Баштиникова права на баштинске цркве.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 46. *Отроци су баштина; право ослобођења имају само властелин, жена му и син.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 47. *Црква подложена другој цркви не може се у пређашње стање повратити.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 48. *Коњ, оружје и одело властеоско коме припадају.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 49. *Крајишници властела и њихова одговорност за границу.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 50. *Међусобна увреда властеле и властеличића.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 51. *Јемство за дворанина, дата у двор.* Пр., Бис., Стд., Рк.

Чл. 52. *Кривичну одговорност тегли цела кућа.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 53. *Силовање властеоке или друге жене.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 54. *Блуд властеоке.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 55. *Увреда властелина и себра.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 56. *Како се властелин на суд позива.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 57. *Приселица* (право гостовања). Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 58. *Не сме се грабити село којему би умро господар.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 59. *Пронијом нико није властан располагати.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 60. *Подвоз цару кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 61. *Право одмора после војске.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 62. *Како се позива на суд велики властелин.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 63. *Кефалијска* (капетанска) *права на доходак.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд.

Чл. 64. *Сирота слободна од работâ.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 65. *Поповска права на земљу и храну.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 66. *Ко заступа кућу у парницама.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

Чл. 67. *Отроци и мерописи једнога села оптерећени су подједнако.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 68. *Меропашке дужности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 69. *Себри не смеју држати збор.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 70. *Кућа се за работу рачуна по имању а не по огњишту.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 71. *Кућа тегли одговорност за кривице.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

Чл. 72. *Права на двору признају се свима осим властеоских отрока.* Пр., Стр., Рк.

Чл. 73. *Сирота може у парници поставити заступника.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 74. *Сеоска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 75. *Жупска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

Чл. 76. *Накнада потрице.* Пр., Стр., Ат., Бис , Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 77. *Накнада за сукоб.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 78. *Спорови око црквеног земљишта суде се по закону, без обзира на царска писма.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 79. *Како се суде спорови о земљама и међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 80. *Спорови о међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 81. *Чије су планине.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 82. *Дужности влаха и арбанаса* (пастира) *кад путују.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 83. *Спорови о приватним правима на земљу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 84. *Наредбе за поступак судски кад је ко вадио мазију и иначе.*, Пр. Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 85. *Казна за бабунску* (богомилску) *реч.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 86. *Ко се криви за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 87. *Убиство нехотично и нахвалично како се казни.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 88. *Јемци у изгубљеној парници властеоској.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 89. *Ко не дође на суд на који је звао кривца губи спор, ако је позвани позиву следовао.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 90. *Откупљивање залога.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.

Чл. 91. *Пристав и поступак о њему.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 92. *Шта се чинило кад би се познао украден коњ или што друго.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 93. *Накнада коју су дужни били дати они који су потпомагали одбегавање властеоских људи.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 94. *Казна властелина и себра за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 95. *Увреда и убиство епископа, калуђера или попа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 96. *Убиство оца, матере, брата или детета.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 97. *Казна за чупање браде.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 98. *Себри кад се међусобно почупају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 99. *Село јемчи за паљевину или издаје кривца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 100. *Околина јемчи за палевину гумна, сена или издаје кривца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 101. *Наредба и казна против личног насила.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 102. *О парничном двобоју (уздану).* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

Чл. 103. *Које предмете царске судије суде и отроцима* (тј. робовима). Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 104. *Поступак при позивању жена на суд.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.

Чл. 105. *Сукоб међу законом и царским писмом.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 106. *Како су се могли правдати властеоски дворани.* Пр., Стр., Бис., Рк.

Чл. 107. *Одбијање судијина човека.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 108. *Таксе о предаји имања.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.,

Чл. 109. *Казна мађионика и отровника.* Пр., Стр., Рк.

Чл. 110. *Судија не сме ништа силом изискивати.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 111. *Казна за оне који би судију осрамотили.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 112. *Право прибежишта у цареву двору.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 113. *Право прибежишта међу дворовима царевим и патријарховим.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., ТС.

Чл. 114. *Јемство при повратку бегунаца за које је јемчено.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 115. *Забрана држати туђега човека* (насељеника) *без царске наредбе.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 116. *Наредба за нађене ствари.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 117. *Наредба о застаревању спорова у ново-освојеним земљама.* Пр., Бис., Рк.

Чл. 118. *Наредба за безбедност трговаца од личног насиља.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 119. *Наредба за слободу трговања.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 120. *Наредба да цариници мирно пуштају трговце.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 121. *Наредба да нигде нико не сиречава слободу трговања.* Пр., Бис., Стд., Рк.

Чл. 122. *Казна за оне који би задржали трговца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

***Чл. 123.** *Наредба за Сасе, горосечу, насељавање крчевине.* Пр., Рк.

Чл. 124. *Потврђују се повластице освојених грчких градова.* Пр., Бис., Рк.

Чл. 125. *Градови немају приселице* (дужности угошћавања); *свак иде гостионику.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 126. *Околина града сноси јемство за крађу или отмицу у околини града.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 127. *Град оправљају грађани и жупа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 128. *Помоћ цару кад жени сина или крштава.* Пр., Стр., Бис., Рк.

Чл. 129. *Војводска власт на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 130. *Казна за обарање цркве на војсци.* Пр., Стр., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 131. *Свађа и двобој на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 132. *Поступак при куповини плена.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 133. *Шта је припадало страном посланику кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 134. *Такса за царска писма о баштини.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 135. *Наредба за нoћишта војске кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 136. *Царско се писмо мора послушати; наредба шта да се чини у случају немогућности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 137. *Хрисовуље дате градовима непромените су.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 138. *Хрисовуље с лажно подметнутим и промењеним речима цепају се, и права им престају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.

Чл. 139. *Меропашка права обезбеђују се од насиља и самовољства господара.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 140. *Забрана примати туђе људе* (насељенике). Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 141. *Забрана за градове и тргове да примају туђе људе.* Пр., Ат., Бис., Хд.

Чл. 142. *Казна властеле кад злоупотреби дато јој уживање земаља и градова.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 143. *Краишник властелин одговара за штету коју учине разбојници преко њему поверене границе.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 144. *Казна за оне који грабе имање каквога бегунца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 145. *Казна за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 146. *Казна та иста за сеоске старешине, кад се у њих нађе разбојник или крадљивац.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 147. *Казна за господаре, ако би били о том извештени а не би хтели што треба наредити.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 148. *Казна за свакога који не би послушао наредбу царског судије за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 149. *Казна за разбојнике и крадљивце ухваћене на делу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.

Чл. 150. *Пропис о вађењу врела железа као начину правдања за разбојнике и крадљивце.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 151. *Наредба о пороти.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 152. *Састављање поротнога суда према сталежу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 153. *Порота трговцима и иноверцима у спору са Србима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк.

Чл. 154. *Казна за поротнике који би криво судили.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк.

Чл. 155. *Где се укида приселица* (право на гостовање) *а где се задржава.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 156. *Приселицу нема нико у царским селима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 157. *Чување путова и јемство за штету.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 158. *Чување пустоши и јемство околине за штету у истој.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 159. *Јемство за трговце, ако би им се догодила каква штета што им је ускраћеноноћиште.* Пр., Стр., Ат., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 160. *Царство јемчи за сваку штету трговцима на путу кроз царевину.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 161. *У парничењу се не сме уплетати ништа страно предмету парничења; наређује се да се то суди после, засебно.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., ТС.

Чл. 162. *Приставн врше само наредбу судијину; шта се ради, ако се они ухвате да ма шта томе противно чине.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 163. *Судије да воде записку о суђењу и да је саопштавају парничарима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

***Чл. 164.** *О суђењу за преузимање људи* (насељеника). Пр.

Чл. 165. *О вараливама.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.

Чл. 166. *Казне за преступе извршене у пијанству.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.

Чл. 167. *Парничарима да се верује што први пут казују.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 168. *Златари да живе само у одређеним трговима.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 169. *Казне за прекорачење горње наредбе о златарима.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.

Чл. 170. *Златари кују осим новаца и остале потребе.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 171. *Закон старији од царских писама законској наредби противних.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 172. *Судије да се држе законика безобзирно.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 173. *Ко би год довео у двор царски разбојника или крадљивца, казни се он као разбојник и крадљивац.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.

Чл. 174. *Имаоци оптерећених работом земаља располажу истима слободно, под погодбом да се старају за вршење работе.* Пр., Ат., Стд., Рк.

Чл. 175. *Област судијска да се држи свуда.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 176. *Потврда старијих градских повластица и наредба за суђење.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 177. *Суд за царске дворане.* Пр., Ат., Бис.

Чл. 178. *Вршење судијских наредаба и казна за невршење.* Пр., Бис., Рк.

Чл. 179. *Судије да ходе по својој области због убогих и ништих.* Пр., Ат., Бис., Рк.

Чл. 180. *Свод или правдање против окривљења за крађу или разбојништво ствари коју тужилац познаје као своју.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.

Чл. 181. *Царски суд за дела која нису могли пресудити и расправити други судови.* Пр., Ат., Бис.

Чл. 182. *Свак да иде пред свога судију; мимо њега се не може звати у царски двор.* Пр., Бис., Рк.

Чл. 183. *Суд за станике* (пастире). Пр., Ат., Бис., Рк., Рв.

Чл. 184. *У тамнице по трговима и градовима нико се не сме примати без заповести; казна за оне који би радили противно.* Пр., Бис., Рк.

Чл. 185. *Иста наредба за остале тамнице* (осим градова и тргова). Пр., Бис., Рк.

***Чл. 186.** *Суђење за спорове старије од законика.* Пр.

***Чл. 187.** *Где би ноћили цар, царица или станови и коњи њихови, да не ноћивају станари са стоком.* Ат., Бис.

***Чл. 188.** *Глобари не смеју наплаћивати што им није записао судија.* Ат., Рк.

*Чл. 189. *Станарима, псарима и коњушарима царским да се даје што им пише у спроводном писму.* Бис., Рк.

*Чл. 190. *Жир чиј је.* Рк.

*Чл. 191. *Јемство за цареве свиње, ако би се покрале.* Рк.

*Чл. 192. *Које злочине суди цар.* Рк.

*Чл. 193. *Свод као правдање од оптужења за крађу или разбојништво.* Рк.

*Чл. 194. *Глобе наплаћене од црквених људи предају се цркви.* Рк.

*Чл. 195. *Жене не могу у цркви ноћивати, осим царице и краљице* (престолонаследниковице). Рк.

*Чл. 196. *Без епископског одобрења да се нико не калуђери.* Рк.

*Чл. 197. *Таксе за травнину.* Рк.

*Чл. 198. *Рокови плаћања царскога дохотка.* Рк.

*Чл. 199. *Нема накнаде за коња који би сам липсао.* Рк.

*Чл. 200. *Накнада кад би се догодило да се наредба претходнога члана изигра.* Рк.

*Чл. 201. *Ровашење меропха који би побегао.* Рк.

РЕГИСТАР

Чл. упућује увек на члан наведеног броја и у првом и у другом делу. Догађа се да се реч налази у првом а не налази у другом делу с тога што су у првом делу варијанти, па се реч само у њима налази.

Стр. упућује увек на страну књиге.

Уз једно и друго поменуто обележје пометани су редом сви дотични бројеви чланова или страна, где их има више.

Од старог правописа ъ треба сматрати као **а** а ѣ као **е**, пошто је регистар склопљен по данашњем правопису.

ИСПРАВКЕ

I

На стр. 16 у исправљеноме тексту при дну дошла је омашком пера реч **светителние** (у претпоследњој врсти) место назначене напред **архиереи.**

II

На стр. 64, при чл. 79 треба додати да се у преписима Текелијином и Софијском од чл. 79 један део налази и после, прикључен чл. 33. Текст тај ваља видети при чл. 33 у овој истој књизи и упоредити га с текстом наведеним на овом месту при члану 79.

III

На стр. 74 при чл. 95 забележено је да Раванички текст има само другу половину тога члана. Међу тим препис је тај раздвојио 95 члан на два места. Прва половина му налази се у Флоринскога на стр. 40 под бр. 46 (**Аще е кто обезьчьстить архиереа, илі калоуђера, илі попа, да платить ·р· перперь и да се заточить ·м· дни оу тьмьніцоу яко роугатель божи**), а друга на стр. 42 под бр. 73 (**Кто се обрете оубивь светітеля илі калоуђера, илі попа, ть оубица да се обѣси**). Исти је случај и у преписима Текелијином и Софијском. У овом последњем, нпр. прва се половина чита у Флоринскога на стр. 79 под бр. 16 с текстом као и Раванички, а друга на стр. 84 под бр. 51 с текстом на своме месту у нашој књизи наведеним. Узроци овога изложени су у Приступу при карактеристици дотичних преписа.

IV

На стр. 79 при чл. 103 и на стр. 142 при чл. 183 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС имају тај члан (Фло-

рински, стр. 80), и текст им (више к чл. 103) гласи: **Аште соу посадници да се соуде предь своимь соудіомь, сінрѣчь предь своими господари за свашто и за свое дльгове, и за цареве да идоуть предь соудію, и за кривьдоу и за правьдоу, и за крадбоу и за гоусаре и за преоузимь людскы.**

V

На стр. 80 при члану 104 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан (Флорински, стр. 80) и текст им гласи: **Законь царскы. Да се не посилаеть посланикь соудіинь на женоу, ни да се позива жена кадь моужа нее дома, нь да дасть гласъ моужоу, оу толико да несть кривь моужь.**

VI

На стр. 106 код чл. 138 назначено је у тексту првога дела да тога члана преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан састављен са чл. 105 (Флорински, стр. 85), и он им гласи: **И оу книзы ако се обрештеть коя речь приписана или помрьчена, да та иста книга ни за што не прімееть се, и тко боуде то приписоваль, тоу истоу книгоу, вьсь соудь изгоубиль биваеть.**

VII

К ономе што је на стр. 163—164 казано за чл. 30 и значење речи *урвати*, имали бисмо додати да је, по својој прилици, та реч изговарала се нӧ *урвати*, *урве* (како је на стр. 163 записано) него *у̏рвати*, *у̏рве*. По томе би *у̏рвати* значило *савладати*, *ухватити*.